

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 7 (47) липень, 2017 р.

Редакційна колегія журналу

Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищєва Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)

Міжнародна наукова рада

Arkadiusz Adamczyk – Professor, dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Assistant Professor (Georgia)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

330 років тому 25 липня 1687 року відбулася важлива історична подія – саме в цей день на скликанні Коломацької ради Гетьманом України було обрано генерального писаря Івана Мазепу. Його гетьманство було найдовшим за всю історію нашої держави – цілих 22 роки він протримав у своїх руках гетьманську булаву. Іван Мазепа належав до добре освічених людей, мав значний дипломатичний та військовий досвід, а також пройшов хорошу школу управління державою. Мазепа зробив величезний внесок у відродження України, в її культурний, економічний і політичний розвиток.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**

Вовк Т.В. Якісна середня екологічна освіта в умовах формування нової української школи.....	345
Малаш С.М. Напрями вдосконалення взаємодії з громадськістю органів виконавчої влади.....	349
Марова С.Ф., Вовк С.М. Участь приватного сектору в капіталі державних установ охорони здоров'я.....	352

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Бедрій М.М. Правовий звичай у сучасній правовій системі України.....	357
Веклич В.О. Стосовно спроможності теорії Г. Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні (з урахуванням концептуальних зауважень В.В. Гладкого).....	363
Деревний В.С. Завещательный отказ (легат) по законодательству Украины и некоторых европейских стран.....	367
Зінсу О.І. Роль нав'ювання в формуванні правової (юридично значущої) поведінки особистості.....	370
Корнієнко О.О. Правовий статус та гарантії діяльності громадськості як суб'єкта запобігання корупції.....	374
Міхальов В.О. Проблеми класифікації біологічних прав людини у світлі досягнень в галузі біології і медицини.....	378
Отчак Н.Я., Маліцька Н.В. Процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції.....	384
Плукар В.В., Маліцька Н.В. Слідчий суддя в Україні.....	390
Терлецький Д.С. Трансформація, інкорпорація та імплементація норм міжнародного права: теоретичний аналіз.....	395
Фелонюк Т.А. Особливості французької моделі місцевого самоврядування: досвід для України.....	401

Хмельова І.Є.

Міжнародно-правове визнання Республіки Косово.....	406
---	-----

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**Khalil Israfilzade**

Advantages and disadvantages of drop-shipping.....	410
---	-----

Воробйов Є.М., Гапонова Е.О.

Телемедицинські технології на світовому ринку медичних послуг.....	413
---	-----

Гайдаржійська О.М.,**Щепіна Т.Г., Отрошко В.П.**

Практичні основи аналізу та оцінки капіталу банку.....	416
---	-----

Гребеннікова А.А., Сокурєнко О.О.

Створення власної справи молоддю.....	421
---------------------------------------	-----

Гросул В.А., Каленік К.В.

Методичний інструментарій групування підприємств ресторанного господарства.....	425
---	-----

Дахнова О.Є., Білик М.Ю.

Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні.....	431
--	-----

Кальченко М.М., Щербина О.В.

Макроекономічний підхід до розробки математичної моделі для підприємств сільськогосподарського призначення.....	436
--	-----

Оксенюк К.І.

Фінансове забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.....	440
---	-----

Онїпко Т.А.

Інноваційні кластери США як фактор зростання конкурентних переваг країни.....	444
---	-----

Потапова Н.О., Брежнева Н.К.

Обліково-аналітичні аспекти стратегічного управління власним капіталом промислового підприємства.....	450
--	-----

Radziewska S.O.

Regionalization and transnationalization in the formation of the global economy.....	454
---	-----

Резніченко А.В.

Роль менеджера та ключові компетенції в будівництві як чинники формування організаційної структури інвестиційно-будівельного підприємства.....	459
--	-----

Свистун А.А., Пилипенко І.В.

Передумови реалізації в Україні енергоефективних проектів редевелопменту житлової нерухомості.....	464
--	-----

Сидорчук А.А.

Механізм формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування.....	470
---	-----

Sliusar S.T., Perchuk O.V. Assessing the level of organizational and economic system of suburban countryside development.....	477
Станіславський В.Г. Стагфляція в Україні, як соціально-економічний феномен.....	481
Хлибова Т.О., Черненко К.П. Розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні.....	486
Якименко-Терещенко Н.В., Долгунін М.Є. Система економічної безпеки підприємства.....	490

CONTENTS**STATE ADMINISTRATION****Vovk T.V.**

Average quality of environmental education in the formation of a new Ukrainian school.....345

Malash S.M.

Directions of perfection of public interaction of executive authorities.....349

Marova S.F., Vovk S.M.

Private sector participation in the capital of the state health.....352

LAW SCIENCES**Bedrii M.M.**

Legal custom in the current legal system of Ukraine.....357

Veklych V.O.

On the applicability of G. Kelzen's theory regarding research of the public policy on the prevention and fighting of corruption in Ukraine (with conceptual considerations of V.V. Hladkyi).....363

Derevnin V.S.

Testamentary refusal (legate) under the legislation of Ukraine and some European countries.....367

Zinsu O.I.

The role of suggestion in the formation of the legal (legally meaningful) behavior of personality.....370

Korniienko O.O.

Legal status of the community and its activity as the subject of prevention of corruption.....374

Mikhalev V.A.

Problems of classification of biological human rights in the light of achievements in the field of biology and medicine.....378

Otchak N.Ya., Malitska N.V.

Procedural order and conditions of suspension of criminal proceedings in the court of first instance.....384

Plukar V.V., Malitska N.V.

Successful judge in Ukraine.....390

Terletsky D.S.

Transformation, incorporation and implementation of the international law: theoretical analysis.....395

Felonyuk T.A.

Features of the French model of local self-government: experience for Ukraine.....401

Khmeleva I.E.

International legal recognition of Kosovo.....406

ECONOMIC SCIENCES**Khalil Israfilzade**

Advantages and disadvantages of drop-shipping.....410

Vorobiev E.M., Gaponova E.O.

Telemedical technologies in the global medical services market.....413

Gaydarzhiyska O.M.,

Shchepina T.G., Otroshko V.P.
Practical basis for analysis and evaluation of bank capital.....416

Hrebennikova A.A., Sokurenko O.O.

Creating your own business.....421

Grosul V.A., Kalenik K.V.

Methodological toolkit of the grouping of enterprise restaurant business.....425

Dakhnova E.E., Bilyk M.Y.

Estimation of indicators of fiscal efficiency of VAT in Ukraine.....431

Kalchenko M.M., Shcherbina E.V.

Macroeconomic approach to the development of the mathematical model for agricultural enterprises.....436

Oksenyuk K.I.

Financial provisions for development of small enterprises in Ukraine.....440

Onipko T.A.

U.S. innovation clusters as a growth factor of competitive advantages of the country.....444

Potapova N.A., Brezhneva N.K.

Accounting and analytical aspects of strategic management equity capital of the enterprise's equity capital.....450

Radzievska S.O.

Regionalization and transnationalization in the formation of the global economy.....454

Reznichenko A.V.

Manager's role and key competencies in construction as factors forming the organizational structure of investment-building enterprise.....459

Svistun L.A., Pylypenko I.V.

Prerequisites for realization of energy efficient projects of the residential real estate development in Ukraine.....464

Sydorchuk A.A.

The mechanism forming and using of the financial resources of the state social insurance.....470

Sliusar S.T., Perchuk O.V.

Assessing the level of organizational and economic system of suburban countryside development.....477

Stanislavsky V.G. Stagflation in Ukraine, as social and economic phenomenon.....	481
Khlybova T.O., Chernenok K.P. Development of non-state pension funds in Ukraine.....	486
Yakimenko-Tereshchenko N.V., Dolgunin M.E. System of economic safety of enterprises.....	490

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 005.6:01.001

ЯКІСНА СЕРЕДНЯ ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Бовк Т.В.

Донецький державний університет управління

Розглянуті завдання, що стоять перед екологічною освітою в умовах розбудови нової української школи. Визначені проблеми формування і впровадження механізмів державного управління в середній освіті та управлінських мереж для їх формування. Запропоновані рекомендації щодо системи якісної середньої екологічної освіти та шляхи визначення управління та підготовки кадрів для викладання предмету екологія на всіх рівнях середньої освіти. Розглянуті напрямки існуючі механізми державного управління в середній освіті та їх розподіл на напрямки середньої освіти. Доведена необхідність впровадження єдиної якісної системи середньої екологічної освіти.

Ключові слова: якісна освіта, екологічна освіта, середня екологічна освіта, механізми державного управління, нова українська школа, формування освіти.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день на сферу середньої екологічної освіти вплинуло багато світових тенденцій і на формування освітньої політики України в цілому. З середини ХХІ століття діяльність урядів різних країн Європи, Америки, Азії щодо забезпечення рівного доступу до освіти та поліпшення її якості активізувались та набули характеру чітко визначеної загальноосвітньої тенденції. Пріоритетними напрямками державної політики України стало забезпечення одного з конституційних прав людини – права на здобуття якісної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування системи якісної екологічної освіти в Україні ґрунтується на Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту».

У державних документах, зокрема Законах України «Про освіту» [1], «Про загальну середню освіту» [2], Національній доктрині «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» [3] в рамках якого запропоновано проект «Нова українська школа» [4] в яких визначено основні конституційні зміни державної політики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми на сьогодні не існує чіткого механізму державного управління стосовно впровадження екологічної освіти на протезі всього навчання у закладах середньої освіти.

Мета роботи. Головною метою цієї роботи є надати аналіз основним механізмам державного управління системою якісної екологічної освіти у галузі середньої освіти та надати структуру використання.

Викладення основного матеріалу. Реалізація цього надзвичайно важливого напрямку політики передбачає створення усіх необхідних для цього умов, а саме: забезпечення належного рівня бюджетного фінансування, розробка адекватної процесам і реформам нормативно-правової бази, запровадження нових і ефективних форм контролю за діяльністю навчальних закладів та органів системи державного управління та оцінювання результатів функціонування ЗСО та ЗСЕО, за-

безпечення галузі усіма необхідними ресурсами високої якості та у повному обсязі, розширення форм соціальної підтримки молоді, заохочення до навчання тощо.

Вирішальна роль у реалізації освітньої політики України, насамперед щодо зазначених пріоритетних її напрямів, належить органам державного управління освітою, зокрема загальною середньою. У нормативних документах, які визначають повноваження центральних та регіональних органів державного управління ЗСО зазначається, що вони мають брати участь у «формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері освіти, створенні умов для здобуття громадянами повної ЗСО» [5], а також вживати заходів щодо забезпечення навчальними закладами належного рівня дошкільної, позашкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти, організувати їх навчально-методичне забезпечення, сприяти підвищенню кваліфікації [6].

В останні роки уряд України приділяє значну увагу освітній галузі, спрямовуючи свої зусилля на її розвиток. Так у «Стратегії економічного і соціального розвитку України (2015–2025 роки)» [7] зазначається, що «рівень освіти населення України є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За даними Національної доповіді про розвиток людини Програми розвитку ООН (ПРООН) валовий показник охоплення навчанням у 2013 р. в Україні становив 79,6% (для порівняння: в середньому по світу – 65%, по країнах, які розвиваються, – 61%, високорозвинених країнах ОЕСР – 94%, в країнах Східної Європи та СНД – 77%) [8, с. 56]. «Україна має високі стандарти освіти і значні досягнення у розвитку цієї галузі. Загальний рівень охоплення освітою перевищує рівень країн з середнім рівнем доходів ВВП на одну особу, а по деяких показниках досягає рівня країн з високим рівнем доходів» [9, с. 261]. Позитивними зрушеннями є збільшення питомої ваги випускників 9-х класів, які продовжують навчання для здобуття повної ЗСО

в ЗНЗ: з 62% у 2013/14 до 69% у 2015/16 навчальному році [10, с. 57]. Проте, незважаючи на традиційно високі показники розвитку вітчизняної освіти, вона перебуває у складному становищі: скорочується кількісно і знижується якісно рівень дошкільної і загальної середньої освіти; освіта на селі не відповідає сучасним стандартам [10, с. 261]. А саме в системі ЗСО потерпають галузі середньої освіти такі як, природоохоронного складу, економічного тощо, це пов'язано з нехваткою викладацького складу і відсутністю чіткої структурованих навчальних програм.

Отже, ситуація, що склалась у системі екологічної освіти в Україні, свідчить про виникнення проблеми недостатності забезпечення рівного доступу до якісної освіти в Україні як однієї з основних проблем системи державного управління ЗСО. Вона є сукупним результатом негативної дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Серед них найвагомий вплив, на наш погляд, мають:

1. Недієвість механізму (відсутність необхідних умов) для реалізації законодавства щодо розвитку ЗСО та порушення або невчасне і неповне виконання через це окремих правових документів.

2. Тривале недофінансування системи ЗСО та відсутність адекватного реформам механізму фінансування освіти і перерозподілу коштів на її підсистеми. У результаті обмеження фінансування освітньої галузі, на нашу думку, стало причиною:

- фізичної недоступності загальноосвітніх навчальних закладів через скорочення мережі малокомплектних шкіл у сільських населених пунктах та їх віддаленість від місця проживання дітей;
- старіння матеріально-технічної бази ЗНЗ, погіршення умов їх експлуатації (аварійний стан, потреба у капітальному ремонті тощо);
- посилення дефіциту педагогічних кадрів при достатньому випуску спеціалістів ВНЗ;
- відсутність та застарілість навчально-методичної бази за освітніми напрямками середньої освіти та зменшення кількості класів з профільним навчанням;
- зниження рівня загальноосвітньої підготовки учнів ЗНЗ.

3. Перекладання суттєвої частини фінансового тягаря на батьків через недостатність державних витрат на освіту.

4. Значне розшарування населення за доходами та збіднення більшої частини населення, що, з оглядом на попередній пункт, обумовлює фінансову недоступність ЗСО для малозабезпечених родин.

5. Падіння моральних устоїв та вагомості духовних цінностей у суспільстві через відсутність єдиної консолідуючої національної ідеї, та зменшення обсягів виробництва і, відповідно, попиту на робочу силу протягом тривалого часу. Це, у свою чергу, спричинило посилення таких негативних соціальних явищ як соціальне сирітство, виховання дітей у неповних родинах, безпритульність і бездоглядність серед дітей дошкільного та шкільного віку, жебрацтво, незаконна дитяча праця, злочинність серед неповнолітніх. Сам факт існування проблеми недостатності забезпечення рівного доступу до якісної ЗСЕО ми розглядаємо як наслідок неефективної діяльності органів державного управління якістю ЗСО, а також недієвості чинних

механізмів реалізації державної освітньої політики та впровадження урядових програм щодо забезпечення та підтримки її якості.

Оцінювання ефективності системи державного управління якістю ЗСЕО та планування її діяльності, на наш погляд, слід з всебічного вивчення об'єкту управлінського впливу, тобто якості ЗСО як системи, освітнього простору і результату. Саме тому об'єктом аналізу ми обрали досягнутий системою ЗСО стан. З цієї метою необхідно виявити причини, що впливають на якість ЗСЕО і якість кінцевого продукту – випускника ЗНЗ, а отже й, на ефективність державного управління цією якістю. Систему ЗСЕО ми вважаємо тією ланкою у системі освіти, яка виступає фундаментом для формування у майбутньому досвідченого фахівця (рівень підготовки якого має відповідати вимогам сучасного виробництва), а також виховання громадянина з високими моральними якостями, що мають особистісну та суспільно значущу цінність. Від результативності ЗСЕО значною мірою залежить також якість вищої та професійно-технічної освіти, оскільки ці освітні рівні пов'язані між собою наступністю освіти і базується на вихідних результатах попереднього етапу навчання. Таким чином, виправлення виявлених помилок, корекція допущених відхилень, ліквідація порушень у ході реалізації державних освітніх програм, сприятиме не лише поліпшенню якості ЗСЕО, як першої освітньої ланки, а й удосконаленню механізмів державного управління якістю освіти, зміцненню інтелектуального потенціалу вищої освіти в обличчі абітурієнтів.

У державних документах та нормативних актах щодо поліпшення якості освіти [1] особливо підкреслюється важливість підвищення об'єктивності та надійності інформації про результати діяльності освітньої галузі та необхідність здійснення моніторингової та контролюючої оцінки досягнутого системою освіти стану. Така оцінка може бути зроблена лише на підставі ґрунтовного аналізу результатів функціонування системи ЗСО, проведеного за певними показниками розвитку освітньої сфери, які адекватно і повно відображали б сучасні зміни.

Досить часто у доповідях міністра освіти, урядовців та пресі трапляються деякі дані, причому переважно кількісні, про результати розвитку системи освіти за певний рік і виглядають вони як ілюстрація загальних успіхів або невдач. На замовлення уряду незалежними організаціями, такими як, наприклад, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [2] або ПРООН [3] проводяться дослідження часткових проблем, що виникають у сфері освіти. На жаль, підготовка щорічного зведеного аналітичного огляду, який ґрунтувався би на певній національній системі індикаторів якості ЗСО та ілюстрував динаміку змін і ходу реформ, визначав основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку системи освіти поки що не стала для уряду України та органів державного управління ЗСО звичним і логічним завершенням при підведенні підсумків навчального року та плануванням подальшої діяльності. На наш погляд це обумовлено наступними причинами:

– недосконалістю наявної системи показників розвитку системи ЗСО взагалі та окремо всіх її

категорій, які не орієнтовані на оцінку освітньої діяльності;

- ефективності впровадження освітньої реформи ефективності державного управління якістю ЗСО і не дає можливості здійснювати повноцінний аналіз політичних документів;

- відсутністю в Україні незалежної інституції, яка на підставі результатів моніторингу здійснювала б оцінку якості ЗСО та її категорій, наприклад ЗСЕО, та будувала прогноз стосовно перспектив і тенденцій її розвитку;

- консервативністю та вузькістю мислення багатьох посадових осіб органів державного управління освітою, які покладаються на власний розсуд і не бачать значної користі від наукового дослідження наслідків функціонування системи екологічної освіти, прогнозування перспектив її розвитку та оприлюднення недоліків.

На думку фахівців, головними проблемами вітчизняної екологічної системи освіти, у тому числі шкільної, на сучасному етапі є [4, с. 23-25]:

- хронічне і таке, що увійшло у традицію, значне недофінансування системи ЗСО;

- відсутність адекватного реформам механізму фінансування освіти та перерозподілу ресурсів між всіма категоріями ЗСО;

- порушення окремих законодавчих документів, зокрема статті 57 Закону України «Про освіту» та деяких інших, в плані гарантованого забезпечення всім громадянам рівного доступу до високоякісної освіти;

- вкрай низький громадянський статус вчителя і його слабка соціальна захищеність;

- низький рівень інформатизації і комп'ютеризації системи ЗСЕО та державного управління нею на всіх рівнях і на всіх напрямках діяльності, застосування сучасних комп'ютерних інформаційних, мультимедійних технологій;

- відсутність механізмів об'єктивного контролю та оцінювання системи ЗСЕО;

- потреба суттєвого перегляду змістового наповнення ЗСЕО, розробки і впровадження державних стандартів якості освіти;

- необхідність перегляду змісту та спрямованості педагогічної освіти, підготовки і перепідготовки кадрів для системи ЗСЕО та системи державного управління освітою.

Проведений комплексний аналіз стану ЗСО в Україні ґрунтується на запропонованій нами системі показників і критеріїв її якості і забезпечує можливість порівняння результатів її функціонування з іншими галузями та рівнями освіти щодо загальних витрат, рівня соціального захисту, потребу у фахівцях тощо. Це дає змогу проаналізувати якість і повноту реалізації освітньої державної політики, ефективність державного управління ЗСЕО та спроектувати перспективи розвитку системи шкільної екологічної освіти в Україні. В основу такого аналізу покладений системний підхід, що передбачає вивчення стану ЗСЕО через зв'язки між всіма її складовими, з оточуючим середовищем та іншими освітніми підсистемами (дошкільною, професійно-технічною, вищою, позашкільною освітою).

Висновки і пропозиції. Таким чином, зменшення бюджетних витрат на потреби ЗСЕО є цілком закономірним і логічним наслідком скорочення обсягів промислового виробництва і надходжень до державного бюджету. Ми припускаємо, що тривала недованта державних коштів та відсутність ефективного механізму їх розподілу порушує збалансованість впливу на ЗСО органів державного управління освітою, знижує якість ресурсного забезпечення ЗСЕО, рівень соціального захисту всіх учасників освітнього процесу та освіченості випускників ЗНЗ. Проведений порівняльний аналіз рівня економічного розвитку України та величини бюджетних витрат на потреби середньої екологічної освіти дає можливість висловити припущення, що неприпустимо низьке фінансування ЗСО за остаточним принципом є причиною порушення або неможливості реалізації таких пріоритетних напрямів державної освітньої політики як забезпечення доступності освіти та поліпшення її якості.

Список літератури:

1. Райт Г. Державне управління: Посіб.: Пер. с англ. В. Івашко, О. Коваленко, С. Соколик. – К.: Основи, 2014. – 131 с.
2. Радиш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку: Дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / УАДУ. – К., 2013. – 510 с.
3. Про проведення моніторингу якості основної навчальної літератури: Наказ М-ва освіти і науки України від 27.02.01, № 94 // <http://www.mon.gov.ua/>.
4. Про затвердження Типового положення Про атестацію педагогічних працівників України: Наказ М-ва освіти і науки України від 01 грудня 2012 р., № 419 // <http://www.mon.gov.ua/>.
5. Курдюмова І.М. Оцінка ефективності шкіл за рубежом // Стандарти и мониторинг в образовании. – 2012. – № 4. – С. 58-59.
6. Дагбаева Н.Ж. Шкільне екологічне освіта для сталого розвитку місцевого співтовариства // Географія та екологія в школі XXI століття. – 2014. – № 7. – С. 36-42, 48.
7. Ермолаєва В.А. Розвиток екологічного мислення старшокласників в умовах модернізації змісту освіти: на прикладі курсу «Економічна та соціальна географія світу». дис. канд. пед. наук. Мінськ, 2012.
8. Закон України «Про загальну середню освіту» // Голос України. – 1999. – 23 червня.
9. Закон України «Про освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня.
10. Захлебний А.Н. Розвиток загальної екологічної освіти в Україні на сучасному етапі // Україна в навколишньому світі – 2011. Сталий розвиток: екологія, політика, економіка: Аналітичний щорічник / Відп. ред. М.М. Марфенін; під загальною редакцією М.М. Марфенін, С.А. Степанова. – К.: Изд-во МНЕПУ, 2011. – С. 144-170.

Вовк Т.В.

Донецкий государственный университет управления

КАЧЕСТВЕННОЕ СРЕДНЕЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

Рассмотрены задачи, стоящие перед экологическим образованием в условиях развития новой украинской школы. Определены проблемы формирования и внедрения механизмов государственного управления в среднем образовании и управленческих сетей для их формирования. Предложены рекомендации относительно системы качественного экологического образования и пути определения управления и подготовки кадров для преподавания предмета экология на всех уровнях среднего образования. Рассмотрены направления существующие механизмы государственного управления в среднем образовании и их распределение на направления среднего образования. Доказана необходимость внедрения единой качественной системы среднего экологического образования.

Ключевые слова: качественное образование, экологическое образование, среднее экологическое образование, механизмы государственного управления, новая украинская школа, формирования образования.

Vovk T.V.

Donetsk State University of Management

AVERAGE QUALITY OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FORMATION OF A NEW UKRAINIAN SCHOOL

Summary

Discussed the challenges facing environmental education in the development of a new Ukrainian school. The problems of formation and implementation mechanism of state management in secondary education and management systems for their formation. The recommendations regarding the system of high-quality environmental education and ways of determining control and training for teaching the subject of ecology at all levels of secondary education. As the direction of existing mechanisms of public administration in secondary education and their distribution on the direction of secondary education. The necessity of introduction of uniform quality secondary environmental education.

Keywords: quality education, environmental education, environmental secondary education, governance, the new Ukrainian school of formation education.

УДК 316.334.52

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Малаш С.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

У даній статті проведено аналіз напрямків вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії органів виконавчої влади у процесі формування взаємодії з громадськістю, обґрунтовано стратегії взаємодії з громадськістю та процеси посилення ролі взаємодії з громадськістю органів виконавчої влади.

Ключові слова: аналіз, взаємодія з громадськістю, органи виконавчої влади, суспільство.

Постановка проблеми. Створення дієвої системи зв'язків з громадськістю в органах виконавчої влади є важливою умовою демократизації державного управління в Україні та наближення його до європейських стандартів ефективного урядування. На сьогоднішній день нормативно-правове поле, що сприяє розширенню можливостей функціонування органів громадського суспільства, протягом останніх років інтенсивно формується. Можемо спостерігати значне нормативне поліпшення умов комунікації між ОБВ та громадськістю; водночас, практика використання органами громадського суспільства унормованих процедур не є системною та результативною щодо змісту державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема Н. Дніпренко, зазначає, що з метою сприяння розбудові громадянського суспільства саме органи виконавчої влади мають впроваджувати демократичні принципи відповідальної комунікації через формування відповідних структур діалогічної орієнтації в масштабі усієї спільноти, тобто здійснювати проведення консультацій з громадськістю, забезпечення участі громадян у прийнятті державних рішень, аналіз вивчення громадської думки, що ініціюється владними структурами, їх урахування та здійснення відповідної корекції владних дій [1, с. 74].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим інструментом ефективною реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами є їх залучення до прийняття рішень органами виконавчої влади через механізм публічних консультацій.

Консультації з громадськістю на разі проводяться у різноманітний спосіб і являються важливими для забезпечення системного діалогу влади з суспільством, адже дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, підвищують ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості та якості рішень, які ухвалюються органами виконавчої влади, розширюють доступ громадян до інформації про діяльність цих органів, забезпечують більш ефективне використання публічних фінансів, усувають ряд корупційних ризиків при прийнятті нормативно-правових актів.

Формування цілей статті. Проаналізувати напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії органів виконавчої влади у процесі формування взаємодії з громадськістю, обґрунтувати стратегії взаємодії з громадськістю

та процеси посилення ролі взаємодії з громадськістю органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день прийняття низки законодавчих актів дає підстави стверджувати про розширення правового поля для взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю, об'єктивною є орієнтація на діалог з суспільством, дедалі активніше відбувається залучення громадськості до формування і реалізації державної політики.

Залучення інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами на сьогодні визначено низкою нормативно-правових актів. Зокрема, Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» від 02.11.2016 № 4572-VI [2], Указом Президента України від від 26 лютого 2016 № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [3], Порядком сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від від 12 травня 2015 р. № 976 [4], Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України 29 травня 2015 р. № 996 [5], та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз практики забезпечення структурними підрозділами органів виконавчої влади, відповідальними за зв'язки з громадськістю, виконання функцій щодо сприяння розвитку громадянського суспільства та залучення громадськості до формування та реалізації державної та регіональної політики, вже котрий рік поспіль включено до плану заходів щодо реалізації Стратегія державної політики Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні від 26 лютого 2016 року, № 68/2016 [3]. Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективною взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

У більшості європейських країн вже багато років спостерігається тенденція до розширення участі громадян у прийнятті рішень як на центральному, так і місцевому рівнях. При цьому

дедалі частіше громадяни та інші зацікавлені суб'єкти залучаються до процесу розробки не лише підзаконних актів, але і проектів законів.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює механізм проведення консультацій з громадськістю в Україні, є Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р. № 996 [5]. Відповідно до зазначеного Порядку органи виконавчої влади систематично проводять консультації з громадськістю. Крім того, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів від 11 червня 2012 р. № 2311 «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» [6], органи виконавчої влади забезпечують проведення за участю фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб-підприємців, представників громадських організацій, професійних спілок та їх об'єднань, організацій роботодавців, юридичних осіб, науковців, експертів публічного громадського обговорення (засідань за круглим столом, громадських слухань, зустрічей з громадськістю, конференцій) системних соціально-економічних реформ.

Варто зазначити, що інформація органів виконавчої влади про результати консультацій з громадськістю щоквартально аналізується Секретаріатом Кабінету Міністрів України.

Робота служби зі зв'язків з громадськістю в цілому стане ефективною лише за умови, коли органи державної влади, отримуючи повну інформацію про суспільну думку, будуть використовувати її у ролі органічно вбудованої частини як у процес прийняття державних рішень, так і в механізм діяльності державних органів.

Проведений аналіз засвідчив, що на сьогодні більшість органів виконавчої влади забезпечили функціонування структурного підрозділу з питань взаємодії з громадськістю, його належне кадрове та матеріально-технічне забезпечення, водночас відсутня усталена практика визначення типу такого підрозділу. Переважна більшість органів виконавчої влади дотримується вимог Порядку проведення консультацій з громадськістю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р року № 996 [5]. Також здійснюється низка правових, організаційно-технічних, інформаційно-просвітницьких заходів з метою сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, надається фінансова підтримка громадським організаціям.

Загалом сучасна українська практика відповідає вимогам, що ставляться до сучасних демократичних держав, створюючи всі необхідні передумови для самостійного вирішення громадськістю питання участі у прийнятті та реалізації рішень органів виконавчої влади.

Нині Кабінет Міністрів України приділяє велику увагу налагодженню ефективної взаємодії системи органів виконавчої влади з громадськістю, керівникам центральних та місцевих органів виконавчої влади доручено посилити взаємодію з громадськістю, зокрема забезпечити регулярне проведення публічних заходів за участю керівництва органів виконавчої влади та представників інститутів громадянського суспільства (зу-

стрічі, засідання за круглим столом, громадські слухання), та використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології для спілкування з громадськістю (соціальні мережі, блоги, телефонні «гарячі лінії» тощо).

На даний час існує низка законодавчих та нормативно-правових актів, що стали системоутворюючим фактором забезпечення функціонування відповідних підрозділів щодо зв'язків з громадськістю. Якщо на початку становлення інституту державної служби в Україні зв'язки з громадськістю здебільшого обмежувалися роботою прес-секретаря чи керівника органу влади, то на сучасному етапі відповідні функції здійснюють цілі структурні підрозділи – інформаційні служби, до основних завдань яких можна віднести:

- проведення громадських обговорень актів та постанов органу виконавчої влади;
- проведення громадських обговорень проектів державних та регіональних програм економічного, соціального та культурного розвитку;
- електронні консультації з громадськістю, у тому числі оприлюднення на офіційному сайті проектів актів органу виконавчої влади;
- розміщення найбільш суспільно значущих проектів актів органу виконавчої влади для обговорення (інформації) щодо проведення такого публічного обговорення) у ЗМІ;
- підготовка та оприлюднення звітів за результатами проведення громадських обговорень;
- моніторинг громадської думки;
- проведення соціологічних досліджень.

Мета зв'язків з громадськістю в державному секторі полягає у формуванні ефективної системи комунікації органів державної влади з громадськістю, за якою досягається їх оптимальна взаємодія. Завдання підрозділів щодо зв'язків з громадськістю – прогнозувати теми, що можуть зацікавити цільові групи, та завчасно надати інформацію, зокрема розмістити вичерпну інформацію на офіційному сайті та провести роз'яснювальну роботу у засобах масової інформації. Нерозуміння органами виконавчої влади об'єктивної співпраці та потреби у налагодженні партнерських відносин із громадськістю є однією з основних причин негативного іміджу та стабільно низької оцінки діяльності громадськістю.

Сьогодні в Україні формуються якісно нові відносини між Урядом, органами державної влади, зокрема виконавчої, громадянами, неурядовими громадськими організаціями, засобами масової інформації та іншими інститутами громадянського суспільства і будуються на засадах партнерства та взаємної відповідальності, відкритості і прозорості. Такі відносини передбачають формування зрозумілої громадянам державної політики, що враховує інтереси та потреби суспільства, залучення громадян до підготовки та прийняття державно-управлінських рішень, подання повної інформації про діяльність органів виконавчої влади, створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства та функціонування його інститутів.

Ефективність взаємодії з громадськістю в органах державної влади впливає на державне управління в цілому та рівень його демократичності. Тому створення дієвої системи зв'язків з громадськістю в органах виконавчої влади

є важливою умовою демократизації державного управління в Україні та наближення його до європейських стандартів ефективного урядування.

На сьогоднішній день нормативно-правове поле, що сприяє розширенню можливостей функціонування органів громадського суспільства, протягом останніх років інтенсивно формується. Можемо спостерігати значне нормативне поліпшення умов комунікації між ОБВ та громадськістю; водночас, практика використання органами громадського суспільства унормованих процедур не є системною та результативною щодо змісту державної політики. Отже, в силу низки факторів, навіть попри розширення нормативної бази, створення механізмів, йдеться переважно про брак контролю й підзвітності. Особливо це помітно, якщо простежити як враховуються рекомендації, пропозиції громадськості та як корегуються політичні рішення з огляду на експертну і громадську думку. На сьогодні унормовано процедури проведення консультацій з громадськістю із органами виконавчої влади; громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Втім, звітність органів державної влади стосується переважно фактів їх проведення, тоді як моніторинг впливу громадських консультацій та експертиз, а також в цілому громадської думки, на остаточні рішення видається проблематичним. В цілому, рівень мотивації органів державної влади і місцевої влади до взаємодії, так як і громадськості до продуктивної співпраці є недостатнім. Так, за даними експертного опитування серед причин неефективності консультацій з громадськістю передусім: небажання органів виконавчої влади враховувати пропозиції громадськості при проведенні консультацій, низька якість пропозицій даної громадськості, відсутність належного інформування про проведення консультацій, ко-

рупція, яка заважає прозорості ухвалення рішень тощо. Такі ж причини виявляються при співставленні із громадською думкою.

Отже, необхідним є подолання таких явищ: по-перше, корумпованості, забюрократизованості органів державної влади, по-друге, неготовності громадян відстоювати свої інтереси та брати участь у політиці та законотворенні в цілому.

Ефективність взаємодії ОБВ з громадськістю вимагає неформалізованого ставлення та залучення адміністративних, організаційних, фінансових, кадрових ресурсних можливостей органів державної влади, та їх синхронізованої роботи. Цьому сприяє виконання завдань, затверджених Стратегією державної політики Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та Планом першочергових заходів щодо її реалізації, а також Планом дій з провадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене дослідження засвідчило, що на даному етапі розвитку Україна впевнено йде шляхом демократичних перетворень, зміцнення громадянського суспільства та форм співпраці його інститутів з органами державної влади. Це підтверджує також аналіз останніх нормативно-правових актів, прийнятих в Україні з питань розвитку взаємодії між органами державної влади та громадським суспільством. Велика увага в цих документах приділяється конкретним формам та принципам такої взаємодії.

Роль громадськості в нашій країні в її співпраці з владою також постійно зростає. Сьогодні активна українська громадськість уже не залишається байдужою до процесів демократизації суспільства, до підвищення якості державних послуг. Форми її співпраці з органами влади характеризуються різноманітністю. Але проблемою лишається їх ефективність.

Список літератури:

1. Дніпренко Н.К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою: комунікативний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Дніпренко Н.К. – К., 2005. – 168 с.
2. Про громадські об'єднання: Закон України від 02.11.2016 № 4572-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
3. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 № 68/2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>
4. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2015 р. № 976 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>
5. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р. № 996 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>
6. Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2012 р. № 2311 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2311-2010-%D1%80>

Малаш С.Н.

Киевский национальный торгово-экономический университет

НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В данной статье проведен анализ направлений усовершенствования организационно-экономического механизма взаимодействия органов исполнительной власти в процессе формирования взаимодействия с общественностью, обоснованы стратегии взаимодействия с общественностью и процессы усиления роли взаимодействия с общественностью органов исполнительной власти.

Ключевые слова: анализ, взаимодействие с общественностью, органы исполнительной власти, общество.

Malash S.M.

Kyiv National University of Trade and Economics

DIRECTIONS OF PERFECTION OF PUBLIC INTERACTION OF EXECUTIVE AUTHORITIES

Summary

This article analyzes the directions of improvement of the organizational and economic mechanism of interaction between executive authorities in the process of forming interaction with the public, substantiates strategies for interaction with the public and the processes of strengthening the role of interaction with the public of executive bodies.

Keywords: analysis, interaction with the public, executive authorities, society.

УДК 351:334+614.2

УЧАСТЬ ПРИВАТНОГО СЕКТОРУ В КАПИТАЛІ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Марова С.Ф.

Донецький державний університет управління

Вовк С.М.

Донецький національний медичний університет

У статті проаналізована система медичного обслуговування яка існує на сьогодні в Україні. Визначено що, різні форми власності надають самостійність та особисту економічну незалежність господарювання лікувальної організації в умовах розвитку ринкових відносин. Це пов'язано з тим що, існуючі сьогодні нормативно-правові документи не вичерпують у повній мірі повноцінне юридичне забезпечення ринкових відносин в охороні здоров'я, але чітко показують, що державна політика ефективної медичної допомоги помітна в ринковій стратегії розвитку галузі – через роздержавлення медичних закладів. Доведено, що в сучасних умовах, що характеризуються доволі помітною мінливістю і скороченням бюджетного асигнування на охорону здоров'я, з'являється мотивація до розвитку комерціалізації медичних установ.

Ключові слова: модернізація, медичні установи, державно-приватне партнерство, приватизація, контракти, центр первинної медико-санітарної допомоги.

Постановка проблеми. Система медично-го обслуговування є сукупністю стосунків між замовником, постачальниками та споживачами, що регулюються державою. Останнім часом значну підтримку отримало використання контрактної моделі фінансування системи охорони здоров'я з метою стимулювання договірних відносин у сфері державних закупівель та постачання медичних послуг. Розпорядники бюджетних коштів, в тому числі і органи місцевого самоврядування, затверджують рішення щодо того, якою буде кількість автономних постачальників медич-

них послуг, з якими місцевий державний замовник послуг територіальній громаді укладатиме договори про закупівлю медичних послуг. Наслідком є децентралізоване управління медичними закладами, більш ефективна робота постачальників послуг, більш прозорі договірні стосунки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних наукових дослідженнях функціонування різноманітних форм власності у медичній сфері, за останні десятиліття, увага була прикута до ролі економічних інтересів з точки

зору переходу від командно-адміністративних до економічних методів управління [2]. Після руйнування союзної держави, Україну та інші держави пострадянського простору заповнили приватизаційні процеси, які створили принципово нові системи економічних інтересів та мотивів поведінки. Тому увага науковців зосередилася на нових питаннях створення, формування інститутів ринку здоров'я та його інфраструктури. На сучасному етапі такі автори, як М. Білинська, Я. Радиш, Д. Кармишев, І. Рожкова, В. Лобас, В. Лехан та інші в тій чи в іншій мірі приділяють увагу аналізу механізмів державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я [3]. При цьому недостатньо уваги приділяється проблемам надання більшої автономії медичним закладам, хоча практика надає масу прикладів їх неоднозначної соціально-економічної поведінки. Аналіз літературних даних свідчить, що більшість закордонних вчених [1], які займаються проблемами організації охорони здоров'я, більшою мірою цікавляться загальними проблемами його фінансування та розвитку страхової медицини.

Метою статті є розгляд можливої участі приватного сектору в капіталі державних медичних установ та аналіз стратегії змін державної політики щодо забезпечення покращення здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Модернізація українського суспільства та його ринкової економіки сформували різні форми власності, що вимагають відповідного, адекватного ринкового, цивільного, земельного, фінансового і трудового законодавства, а на його основі – активних регулюючих законів.

Існуючі сьогодні нормативно-правові документи не висчерпують у повній мірі повноцінне юридичне забезпечення ринкових відносин в охороні здоров'я, але чітко показують, що державна політика ефективної медичної допомоги помітна в ринковій стратегії розвитку галузі – через роздержавлення медичних закладів.

Розвиток ринкових відносин органічно пов'язаний із різними формами власності на засоби виробництва медичних послуг, що забезпечує самостійність та особисту економічну незалежність господарювання лікувальної організації. В сучасних умовах, що характеризуються доволі помітною мінливістю і скороченням бюджетного асигнування на охорону здоров'я, з'являється мотивація до розвитку комерціалізації медичних установ.

Після проведення роздержавлення чи приватизації державної власності будуть створені нові лікувальні установи, представлені новими юридичними особами (підприємцями) або групами фізичних осіб (колективами лікарень), у яких постане питання про вибір господарської діяльності.

При цьому потрібно мати на увазі, що ринкові відносини розвиваються швидше за наявності конкуренції, всіх видів власності, починаючи з державної до приватної, між якими розташовується широкий спектр групових, колективних, асоційованих форм управління.

Водночас слід пам'ятати, що в сучасних умовах реформування галузі неприпустиме розпилення державної власності або повна відмова від неї. Необхідно створювати організаційну систему з ефективного використання державних можли-

востей з акумуляцією інтересів власника на засоби виробництва.

Нинішня державна система охорони здоров'я, виходячи з організації управління, може бути представлена трьома видами власності:

- адміністративно-управлінські установи, які знаходяться у веденні державних адміністративних органів;

- самоврядні державні установи чи відділення/служби (самоокупні і самофінансовані після роздержавлення чи приватизації);

- акціонерні державні організації, в яких контрольний пакет акцій належить місцевим органам самоврядування, а інші акції видаються працівникам цього закладу.

Особливістю роздержавлення в охороні здоров'я є організація колективних форм власності і госпрозрахункових відділень. Визнання за колективами права мати власність повинне визначати не тільки цільовий характер роботи, але і особливу форму виявлення як особистого, так і суспільного інтересу. Форма власності наділяє колективи правом розпорядження основними засобами лікарні на власний розсуд, здійснювати самостійне планування, встановлювати обсяг оплати праці, види мотивації. У свою чергу, управління охорони здоров'я регіону не втручається у фінансову діяльність лікувального закладу.

Проаналізуємо можливості приватного капіталу в амбулаторії сімейного лікаря, як одного з основних напрямів реформ охорони здоров'я України.

Головною метою сімейного лікаря центру первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) є задоволення потреб життєзабезпечення сімей прикріпленого населення у всіх видах медико-санітарної допомоги, відповідно до переліку роботи в домашніх умовах, а також наближення первинної допомоги до місця проживання контингенту, незалежно від віку, статі і характеру патології.

З позицій господарської діяльності, як для держави, так і для центру, є важливим, чи буде він бюджетною організацією або приватизованим медичним закладом. Практичним організаційно-правовим кроком щодо поліпшення діяльності сімейного лікаря може бути зміна форм власності ЦПМСД за допомогою приватизації матеріальної бази установи медпрацівниками, що дозволить забезпечити багатокладну конкурентну модель роботи сімейного (сільського) лікаря, а відповідно, і підвищити якість первинної лікувально-профілактичної роботи. Згідно з класифікацією чинної Державної програми приватизації, об'єкти охорони здоров'я відносяться до групи Ж, тобто можуть бути приватизовані без зміни характеру праці.

Основними нормативними документами, що регламентують процедуру приватизації лікувальних закладів є чинна Державна програма приватизації, Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 1992, № 24, ст. 350 (поточна редакція – від 06.08.2014, підстава 1253-18), Наказ Фонду державного майна «Про затвердження Порядку продажу об'єктів малої приватизації шляхом викупу, на аукціоні (в тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни), за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону» затвержене нака-

зом ФДМУ від 02.04.2012 № 439 і зареєстроване в Міністерстві юстиції 14 травня 2012 р. за № 753/21066 та інші.

Якщо центр первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) отримує статус приватного (навіть у державній системі охорони здоров'я), то він має більше управлінських і майнових прав, ніж бюджетна амбулаторія. Це дає можливість адекватно реагувати на будь-які зміни в соціально-економічній ситуації товариства, залучати додаткові джерела фінансування. Свої відносини з місцевою владою ЦПМСД (амбулаторія) буде на договірній основі. Фінансування медичної допомоги населенню лікарської ділянки здійснюється згідно з контрактом, як державне замовлення, згідно із сучасним законодавством України.

Крім державного замовлення, амбулаторія сімейної медицини планує свою діяльність на основі договорів з:

- медичними страховими фондами;
- лікувально-профілактичними установами, діяльність яких територіально поширюється на прикріплене до лікарської амбулаторії населення;
- підприємствами, установами й організаціями на додаткове медичне обслуговування працівників і членів їх сімей.

Організація медичної допомоги на засадах сімейного лікаря загальної практики має суттєві відмінності від організації медичної допомоги на засадах дільничного лікаря (табл. 1.1).

Узагальнюючи данні таблиці, можна визначити існуючі переваги та недоліки індивідуальної практики. До переваг, відноситься: орієнтація на пацієнта, орієнтація на установу, особиста незалежність, незалежність у бізнесі, професійна незалежність. До деяких недоліків, можна віднести проблеми ізоляції, необхідність ведення бізнесу, стартові витрати.

Індивідуальна практика насправді є «приватною». Лікар самотужки веде історію хвороби, обслуговує пацієнтів за телефонними і екстреними викликами, направляє їх на лабораторні дослідження. Він безпосередньо спілкується з пацієнтом. Індивідуально практикуючий лікар (медсестра) на початковому етапі своєї діяльності не тільки витрачає багато грошей і сил, але і значно більше ризикує, ніж інші.

Згідно з Цивільним кодексом України (ЦКУ), від 16.01.2003 № 435-IV, поточна редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19, господарючі ме-

дичні об'єкти поділяють на комерційні та некомерційні організації. У свою чергу, комерційні організації членуються на підприємства, господарські товариства і виробничі кооперативи.

Господарськими товариствами визнаються комерційні організації з поділом на частки (вклади) засновників (учасників) із загальним складовим статутним капіталом. Майно, створене за рахунок внесків засновників (учасників), а також вироблене і придбане господарським товариством у процесі його діяльності, належить йому на праві власності.

На рисунку наведено організаційно-правові форми господарюючих об'єктів де учасниками господарських товариств можуть бути громадяни і юридичні особи.

Вибір форми власності, індивідуальної або групової, допомагає вирішенню широкого спектру економічних, професійних, юридичних й особистих проблем медпрацівників. Так, наприклад, робота індивідуально практикуючого лікаря, по суті, аналогічна роботі лікарів, що займаються групою практикою, оскільки працівник тісно пов'язаний з іншими індивідуально практикуючими лікарями, у них загальні пацієнти, службовці та накладні витрати. І навпаки, лікарі, які займаються групою практикою, можуть працювати практично ізольовано як у фінансовому, так і в особистому плані, підтримуючи між собою тільки юридичні зв'язки, що і відрізняє їх від індивідуально практикуючих лікарів.

Розвиток малого підприємництва в охороні здоров'я об'єктивно вписується в загальну логіку процесів лібералізації економіки, децентралізації та демонополізації в управлінні економікою країни. Держава надає підтримку малого підприємництва на ринку медичних послуг і товарів медичного призначення.

Законом «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності», від 04.11.2011 № 4014-VI, поточна редакція від 01.01.2013, підстава 2755-17, визначаються правові засади запровадження та застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва. Право вибору системи оподаткування, обліку та звітності, включаючи перехід до спрощеної або повернення до прийнятої раніше системі, належить суб'єктам малого підприємництва.

Таблиця 1.1

Розбіжності в організації медичної допомоги на засадах дільничного і приватного сімейного лікаря

Організація медичної допомоги на засадах дільничного лікаря загальної практики	Організація медичної допомоги на засадах приватного сімейного лікаря
Працює за трудовою угодою	Може працювати як за трудовим договором, так і за договором приватного підприємця
Може проживати поза межами лікарської ділянки	Проживає на території лікарської ділянки
Нормований робочий час	Робочий час не нормований. Обслуговування пацієнтів здійснюється цілодобово
Пацієнт не обирає дільничного лікаря	Пацієнт обирає сімейного лікаря. Обслуговування здійснюється на підставі письмового договору
Володіє навичками із загальної терапії. Надає медичну допомогу за терапевтичною спеціальністю	Володіє навичками не лише з терапії, а й з педіатрії, хірургії, акушерства і гінекології, отоларингології, офтальмології та ін., надає медичну допомогу за терапевтичною спеціальністю та в межах обсягу допомоги вузьких фахівців

Політика підтримки і розвитку малого медико-виробничого підприємництва здійснюється на основі реалізації програми, що передбачає:

- розвиток законодавчої та інформаційної бази, формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва;

- удосконалення науково-методичного та кадрового забезпечення розвитку малого підприємництва в охороні здоров'я;

- залучення на конкурсній основі недержавних медичних організацій та приватно практикуючих лікарів до роботи в системі обов'язкового медичного страхування і до виконання муніципальних замовлень (за умови забезпечення дієвого контролю за їх фінансово-господарською діяльністю та обсягом і якістю надаваних ними медичних послуг);

- кредитування суб'єктів малого підприємництва;

- підприємництва в оренду і лізинг основних засобів, що перебувають у державній і муніципальній власності.

Мале медичне підприємство вже набуло значного поширення в стоматології, сфері продажу медичних препаратів та фармацевті в наданні спеціфічних видів медичних послуг.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок загальноприйнятої теоретичної концепції переходу від планової економіки до ринкової на сьогодні день не існує. Це той випадок, коли створення наукової теорії перехідного періоду слідує за практикою перетворень. Перехідні економічні відносини характеризуються тим, що вони поєднують у собі риси як старого, так і нового устрою суспільства, які являють собою перетворення всієї системи, а не тільки реформування її окремих елементів.

Подальші дослідження державно-приватного партнерства стосуватимуться пошуку напрямків поліпшення та активізації взаємодії держави і бізнесу у різноманітних соціальних напрямках та виявлення можливостей підвищення ролі такого виду співробітництва, які мають соціальну спрямованість в Україні.

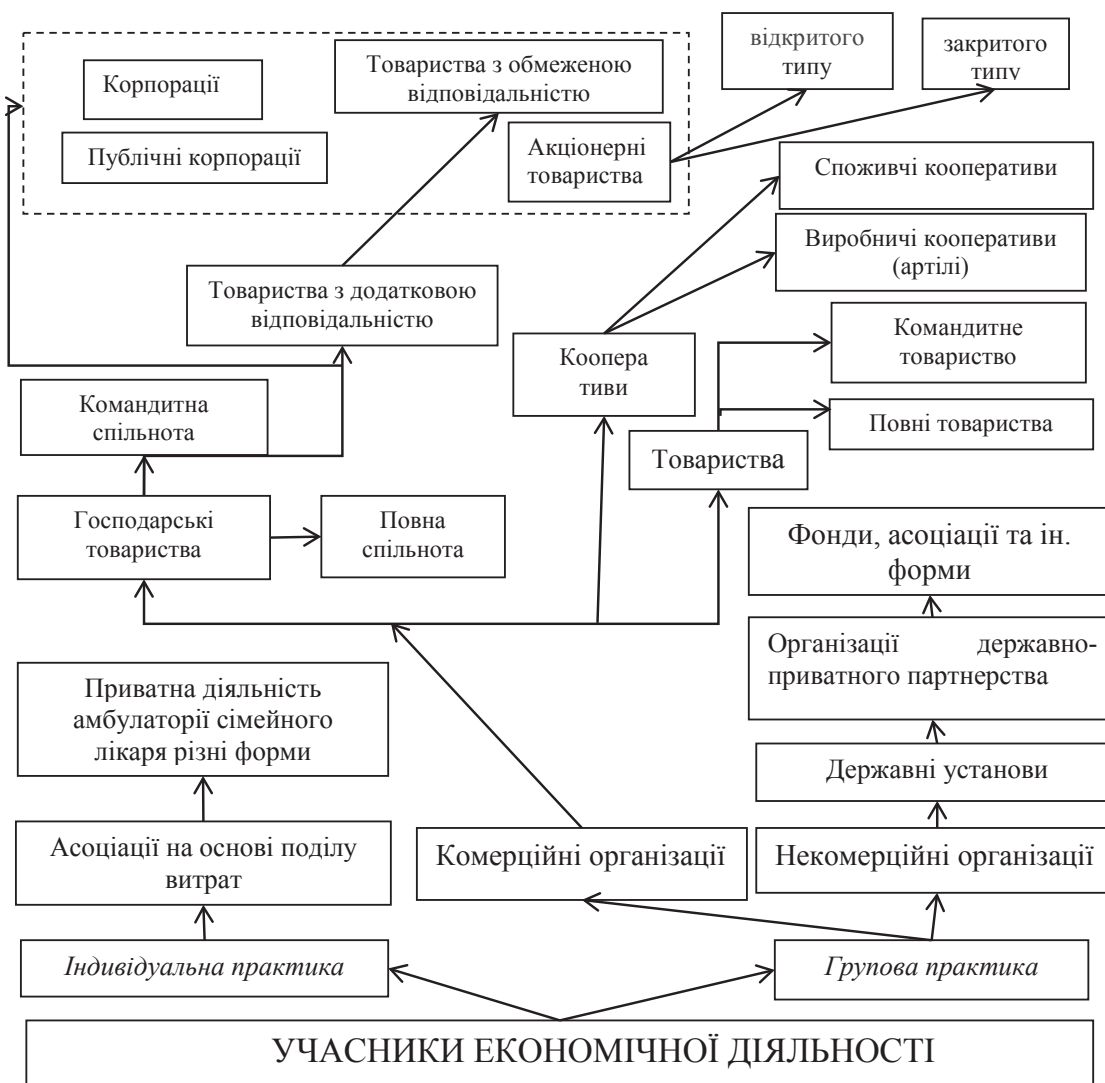

Рис. 1.1. Організаційно-правові форми господарюючих об'єктів (складено на підставі даних роботи [4, 5])

Список літератури:

1. Грузева А., Карамишев Д., Кризина Н. Питання реалізації державної політики забезпечення доступності медичної допомоги населенню: стан та перспективи розвитку // Теорія та історія державного управління. – 2012. – С. 72-77.
2. Голунов А. І. Економічні перспективи щодо реформування галузі та використання сучасних технологій в управлінні первинною медико-санітарною допомогою / А. І. Голунов // Матеріали навч.-практ. семінару-наради «Актуальні питання подальшого розвитку сімейної медицини в Україні», Київ, 20 квіт. 2004 р. / Наук.-метод. центр сімейн. медицини МОЗ України; голов. ред. Орда О. М. – К., 2004. – 53 с.
3. Фещенко Н. М. Галузь охорони здоров'я: проблеми та перспективи фінансового забезпечення / – 2010.
4. Шомникова А. В. Сутність та особливості функціонування ринку медичних послуг // Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, практиків. Редакційна колегія: В. Д. Базилевич, д-р екон. наук; А. А. Чухно, д-р екон. наук; А. В. Шегда. – 2013. – С. 221.
5. Закон України Про Державну програму приватизації (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 39, ст. 466) <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4335-17>
6. Kankaanranta T. et al. The role of job satisfaction, job dissatisfaction and demographic factors on physicians' intentions to switch work sector from public to private // Health Policy. – 2012. – Т. 83. – №. 1. – С. 50-64.
7. Goldman L. E. et al. Federally qualified health centers and private practice performance on ambulatory care measures // American journal of preventive medicine. – 2012. – Т. 43. – №. 2. – С. 142-149.
8. Fox T. The antipodes: private practice publicly supported // The Lancet. – 1963. – Т. 281. – № 7287. – С. 933-939.

Марова С.Ф.

Донецкий государственный университет управления

Вовк С.М.

Донецкий национальный медицинский университет

УЧАСТИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА В КАПИТАЛЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Аннотация

В статье проанализирована система медицинского обслуживания, которая существует на сегодня в Украине. Определено, различные формы собственности предоставят самостоятельность и личную экономическую независимость хозяйствования лечебной организации в условиях развития рыночных отношений. Это связано с тем, что существующие сегодня нормативно-правовые документы не исчерпывают в полной мере полноценное юридическое обеспечение рыночных отношений в здравоохранении, но четко показывают, что государственная политика эффективной медицинской помощи заметная в рыночной стратегии развития отрасли – через разгосударствление медицинских учреждений. Доказано, что в современных условиях, характеризующихся достаточно заметной изменчивостью и сокращением бюджетного ассигнования на охрану здоровья, появляется мотивация к развитию коммерциализации медицинских учреждений.

Ключевые слова: модернизация, медицинские учреждения, государственно-частное партнерство, приватизация, контракты, центр первичной медико-санитарной помощи.

Marova S.F.

Donetsk State University of Management

Vovk S.M.

Donetsk National Medical University

PRIVATE SECTOR PARTICIPATION IN THE CAPITAL OF THE STATE HEALTH

Summary

The article analyzes the health care system that exists today in Ukraine. Defined, various forms of ownership will provide the independence and security of economic independence of the medical organizations management in the conditions of development of market relations. This is due to the fact that existing legal documents do not exhaust the full legal support of market relations in health care, but clearly show that public policies effective medical care prominent in the market strategy development of the sector through the privatization of medical institutions. It is proved that in modern conditions, characterized by quite a noticeable variability and reduction in budget allocations for health, there is a motivation to the development commercialization of medical institutions.

Keywords: modernization, medical facilities, public-private partnerships, privatization, contracts, center for primary health care.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.141

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Бедрій М.М.

Наукове товариство імені Шевченка

Досліджено роль і місце правового звичаю в сучасній правовій системі України. Проаналізовано види звичаїв, до яких відсилають акти чинного законодавства. Висвітлено значення звичаєвого права в цивільному, господарському, сімейному та інших галузях приватного права України. Охарактеризовано вплив звичаю на регулювання публічно-правових відносин. Запропоновано шляхи підвищення ефективності використання звичаєвого права в правовій системі України.

Ключові слова: правовий звичай, правова система України, галузь права, торговий звичай, звід звичаїв порту.

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука надає правовому звичаю статусу одного з джерел або форм права поряд із нормативно-правовим актом, нормативно-правовим договором, правовим прецедентом, релігійним текстом, правовою доктриною та ін. Разом з тим історико-юридичні дослідження показують, що правовий звичай був першою формою права в історії людства. Саме звичаєво-правове регулювання суспільних відносин стало базою формування перших держав нашої планети та їхніх законодавств. Витоки права кожного народу брали початок від усних правових звичаїв їхніх предків. Отже, значення правового звичаю у світовій історії права важко переоцінити.

Зі спливом часу, формуванням нових джерел права, сфера застосування правового звичаю звужувалася, проте він діє і в сучасності. Цілком невиправданими й необґрунтованими видаються заяви окремих авторів про те, що правовий звичай – архаїчне джерело права, якому немає місця в сучасному цивілізованому світі [1, с. 153]. Так, у нього є чимало недоліків і значна частина правових звичаїв уже втратили своє суспільне значення чи були систематизовані у законодавчих актах, але майбутнє українського права немислиме без правового звичаю. Для цієї думки є низка об'єктивних підстав.

По-перше, правовий звичай навіть сьогодні становить важливе джерело міжнародного права. Поясненням цього є те, що у міждержавних відносинах немає значної кількості правотворчих органів загального значення, а відтак розвиненого міжнародного законодавства. Основним джерелом міжнародного права є міжнародні договори, які не можуть вичерпно забезпечити юридичними нормами відвідну сферу відносин. Тому для правового звичаю існує широкий простір застосування у міжнародних публічних і приватних відносинах. По-друге, впродовж століть правові звичай настільки вкоренилися у правовій системі окремих держав, що їхнє існування опинилося б під загрозою в разі спроби видалення цих усталених норм. При цьому, йдеться не тільки про економічно відсталі держави Африки, Азії та Океанії, але й про сучасних лідерів цивілізаційного розвитку. Зокрема Р. Давид доводив, що

без правових звичаїв конституційне право Англії було б «нісенітницею» [2, с. 263].

По-третє, якщо існуючі джерела права не здатні належно вирішити проблеми певної сфери суспільних відносин, а в публічній владі немає політичної волі для їхнього вирішення, ці проблеми можуть бути вирішені самим суспільством шляхом формування нових правових звичаїв. По-четверте, коли законодавство однієї держави є застарілим і не може застосовуватися, а законодавство новоутвореної держави або ж законодавство післяреволюційного періоду ще не сформовано, існує значний простір для звичаєвої правотворчості. У таких умовах формується так зв. Революційне звичаєве право, юридичною базою створення якого стає не старовина, а революційні потреби та революційна правосвідомість [3, с. 114]. Оскільки створення нових держав і факти революцій є далеко не виключеними у майбутньому, перспективу формування нових правових звичаїв за таких умов необхідно враховувати.

По-п'яте, споконвічно й до наших днів правові звичай стають первинним регулятором нових суспільних відносин, щодо яких ще не було створено законодавчих текстів. Яскравим прикладом такого регулювання можуть послужити правові звичай, утворені в практиці користування інтернет-мережею, які вже стали об'єктом наукового інтересу іноземних дослідників [4]. По-шосте, в державах посткомуністичного простору (до них належать як Україна, так і Польща), правові культури яких постраждали від доктрини радянського позитивізму, спостерігається феномен культивування правових звичаїв, тобто свідомого створення простору для звичаєвої правотворчості. Насамперед, це стосується приватних правовідносин, адже дерегуляція економіки є необхідною в умовах вільної торгівлі та євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років дослідження сучасного звичаєвого права України істотно активізувалися. Про це зокрема свідчать публікації А. Бірюкової, О. Васянович, О. Джуринського, Т. Коваленко, В. Озель, Є. Погорелова, Р. Прилуцького, І. Стрельникової, Ю. Цветкової, О. Яворської та інших авторів зі згаданої тематики. Разом з тим питання про місце правового звичаю в пра-

вовій системі сучасної України не є достатньо повно висвітленим у юридичній літературі.

Метою цієї статті є з'ясування значення правового звичаю як джерела права у сучасній правовій системі України та перспектив його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, правова система України належить до романо-германського типу правових систем. Станом на сьогодні у згаданому типі правових систем домінує юридичний позитивізм, тому значення звичаю як джерела права має ряд особливостей: основою звичаю вважається його визнання суспільною правосвідомістю; правовий звичай визнається більшістю суспільної групи, в якій він має чинність; звичаї застосовуються переважно у сфері приватного права. Принципи та приписи, які містяться у правових звичаях континентальної Європи, мають субсидіарний характер і застосовуються у випадку прогалин в інших джерелах романо-германського права. В ієрархії джерел права держав континентальної Європи правові звичаї займають місце після основоположних принципів права, нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів [5, с. 169].

В українському законодавстві є чимало посилань на звичай, однак вони різняться між собою залежно від того, до якого виду звичаю відсилає законодавець. Зокрема в українському законодавстві містяться, крім загальних посилань на звичай, посилання на місцеві звичаї, звичаї національної меншини, звичаї ділового обороту, міжнародні торгові звичаї, звичаї торгівельного мореплавства, банківські звичаї та звичаї війни [6, с. 55].

У Конституції України немає згадок про правовий звичай, але разом з тим не подано вичерпного переліку чинних в державі джерел права. У п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. Було висловлено погляд, згідно з яким одним із проявів верховенства права (дію цього принципу встановила ст. 8 Конституції України) є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а «включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [7]. Відтак звичай може бути джерелом права в Україні за умови, що він легітимований (імовірно, визнаний) суспільством.

Законодавець виконав спробу уточнити поняття звичаю в ст. 7 ЦК України, згідно з якою звичаєм названо правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеним у певній сфері цивільних відносин. Водночас згадана стаття встановила заборону застосування звичаїв, які суперечать актам цивільного законодавства чи договору. В данному контексті йдеться про звичай лише в українському цивільному праві, і така дефініція не має універсального характеру.

Хоча де-факто звичаї регулюють широкий спектр правовідносин в Україні, їх застосування в судовій практиці є незначною. Навіть коли суд керується правовим звичаєм під час вирішення конкретної справи, він доволі часто уникає згадування про нього в мотивувальній частині свого рішення чи додатково посилається на відповідні

нормативно-правові акти. А. Бірюкова прийшла до цікавого висновку про те, що законодавець виробив презумпцію знання суддею норм звичаєвого права, і перед вирішенням конкретної справи він повинен з'ясувати, чи існує в даних правовідносинах певний звичай із юридичним значенням. Разом з тим така суддівська діяльність має ряд труднощів, оскільки звичаї часто є неписаними, можуть формуватися, відмирати, змінюватися чи відроджуватися [8, с. 79].

Подібно до інших держав континентального типу правових систем в Україні звичай застосовується переважно в галузях приватного права – цивільному, сімейному, господарському, торговому тощо. Зокрема у ст. 7 ЦК України вказано, що джерелом цивільного права є звичай, і в т. ч. звичай ділового обороту. Водночас згадана стаття встановила заборону застосування звичаїв, які суперечать актам цивільного законодавства чи договору. З цього можна зробити висновок, що правовий звичай має другорядне значення та субсидіарний характер в системі регулювання цивільних правовідносин. Також у ЦК України міститься чимало статей, які відсилають до звичаїв. Відтак правові звичаї регулюють різні частини цивільного права – речове, зобов'язальне, спадкове право тощо. До прикладу, згідно зі ст. 333 ЦК України особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу чи здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки [6, с. 51].

Професор Є. Харитонов вважає, що норми звичаєвого права відповідають нормам ділової етики, до яких можна віднести *bona fides*, *boni mores*, *aequitas*, заборону зловживання правом, «обман знищує всі наслідки». Важливими серед звичаєвих норм є ті, які говорять про «втрата доброго імені» чи доброї ділової репутації [9, с. 145]. Звісно, ця відповідність існує в багатьох випадках, однак не має універсального характеру. Інакше кажучи, правові звичаї часто співпадають за своїм змістом з нормами ділової етики, проте не завжди.

Серед масиву звичаїв, до яких відсилає ЦК України, вирізняються звичаї ділового обороту. Р.-М. Зумбулідзе називає звичаєм ділового обороту правову норму, що є різновидом правового звичаю, сформувавшись і стала обов'язковою в будь-якій сфері підприємницької діяльності в результаті багаторазового й однакового повторення відомої поведінки, забезпечена корпоративним авторитетом і використовується для регулювання конкретних підприємницьких відносин із санкції держави [10, с. 119]. Наведене визначення відповідає тенденціям російської юридичної науки щодо розуміння звичаєвого права, проте не може вважатися універсальним в тому числі для правової системи України.

Відповідно до ст. 526 ЦК України, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог згаданого Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов чи вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. У ст. 527 ЦК України вказано, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а

кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Про врахування звичаїв ділового обороту йдеться й у інших статтях ЦК України – ст. 529, 531, 532, 538, 613, 627, 630, 654, 682 та ін. О. Яворська стверджує, що правові звичаї, і в тому числі звичаї ділового обороту повинні враховуватися при тлумаченні оцінювальних понять, таких як розумний строк, вимоги, що звичайно ставляться тощо [11, с. 133].

Деякі автори ототожнюють звичаї ділового обороту з торговими звичаями [12, с. 193]. Однак український законодавець не ототожнив ці поняття, тому торгові звичаї можуть вважатися близькими за значенням зі звичаями ділового обороту, але не синонімами. В українській юридичній енциклопедії торговим звичаєм названо правило, що склалося в торгівлі внаслідок одноманітного повторення певних відносин [13, с. 569]. За відсутності в Україні Торгового кодексу доволі складно як уточнити дане поняття, так і визначити юридичний статус даного виду звичаїв. Попри це, у чинному законодавстві є поодинокі посилання на торгові звичаї. Так, ч. 6 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України надала право господарським судам у разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, застосовувати міжнародні торгові звичаї. У ч. 4 ст. 28 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» закріплено, що в усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з врахуванням торгових звичаїв, що стосуються даної угоди [14, с. 5].

Звичай є джерелом господарського права в Україні, хоча в ГК не присвячено окремої статті для правового звичаю, як у випадку ст. 7 ЦК України. Попри цю обставину, ст. 32 ГК України згадує «торгові та інші чесні звичаї у підприємницькій діяльності». Ст. 265 ГК України встановлює можливість використання відомих міжнародних звичаїв для визначення умов договору поставки. Ст. 344 ГК України серед регуляторів міжнародних розрахунків згадує банківські звичаї. П. 1.2 Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 3 грудня 2003 р. № 514, дозволяє використовувати «всі акредитиви, що передбачені діючими Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів, розробленими Міжнародною торговельною палатою» [15, с. 30].

Цікавим документом у контексті з'ясування місця звичаю в системі господарського права України є інформаційний лист Вищого господарського суду України від 7 квітня 2008 р. У ньому зокрема роз'яснено, що звичаєм ділового обороту є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у сфері ділового обороту. Якщо звичай визнаний господарським судом загальновідомим на підставі ч. 1 ст. 35 ГПК України, він не потребує доказування. В іншому випадку наявність звичаю, його застосування у певній сфері цивільних відносин, на певній території тощо, згідно

зі ст. 33 ГПК України, повинна довести сторона, яка посилається на звичай як на підставу своїх вимог і заперечень.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЦК України звичай може бути зафіксований у відповідному документі (наприклад, «Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів» в редакції 1993 р. Чи «Інкотермс» в редакції 2000 р.). Разом з тим Вищий господарський суд України наголосив на тому, що фіксація певних правил поведінки у документі сама по собі не є доказом того, що ці правила є звичаєм. Зокрема, відповідно до ст. 630 ЦК України типові умови договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку, можуть застосовуватися як звичай ділового обороту лише у разі, якщо вони відповідають вимогам ст. 7 ЦК України [16].

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» до завдань торгово-промислових палат віднесено в т. ч. сприяння поширенню знань про звичаї торгівлі в Україні та зарубіжних державах, а також сприяння розвитку торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності. Торгово-промисловою палатою України згідно з ч. 3 ст. 14 цього ж закону уповноважена засвідчувати торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненням суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб [17].

Ст. 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» недобросовісну конкуренцію визначено як «будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності». До виявлення таких порушень, а відтак встановлення змісту згаданих звичаїв, закон уповноважив Антимонопольний комітет України. Разом з тим практика застосування вказаних норм показує, що відповідний орган часто ігнорує свій обов'язок виявляти торгові та інші чесні звичаї у сфері господарської діяльності. Це зокрема було однією з причин скасування його рішення про накладення штрафу на господарську організацію (компанію) за вчинення недобросовісної конкуренції Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України 12 травня 2010 р.

У судовому рішенні було зазначено: «для встановлення того, що дії суб'єкта господарювання суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям, однак не підпадають під ознаки недобросовісної конкуренції, визначені у главах 2-4 Закону, Комітету в рішенні за результатами розгляду справи належало визначити, яке правило поведінки, що є звичаєм, порушене суб'єктом господарювання, та встановити зміст цього правила, а також послатись на докази, на підставі яких встановлено його зміст. Водночас, господарські суди всіх інстанцій не надали оцінки тій обставині, що Комітет прийняв Рішення № 88-р, яким визнав Компанію винною у вчиненні порушення, передбаченого ст. 1 закону, без встановлення конкретних правил, торгових або інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності, що були порушені, та доказів існування таких правил як звичаю» [18].

Правовий звичай визнано джерелом сімейного права в Україні. Відповідно до ст. 11 СК України при вирішенні сімейного спору суд повинен вра-

ховувати звичаї, якщо вони не суперечать законодавству та моральним засадам суспільства. Ст. 146 СК України передбачає можливість застосування звичаю місцевості, національності чи віросповідання батьків при обранні імені дитини. Як наслідок, такі звичаї можуть стати підставою для надання дитині подвійного чи нехарактерного для української традиції імені. Коли це дозволяють звичаї національної меншини, особу можуть зареєструвати без по-батькові, що вимагається за загальним правилом [19, с. 127-128].

Правовий звичай є важливим джерелом права у відносинах торгівельного мореплавства. Зокрема в Кодексі торгівельного мореплавства України санкціоновано низку звичаїв даної сфери: 1) відповідно до ст. 71 капітан судна має право застосувати звичай віддання тіла померлого моря за умови, що тіло не може бути збережене внаслідок тривалого перебування судна у відкритому морі; 2) за ст. 78 начальник морського порту має право видавати звід звичаїв порту, які поширюють юридичну дію на відповідний порт; 3) ст. 117 зобов'язує морського агента дотримуватися звичайної практики морського агентування; 4) ст. 118 дозволяє застосовувати звичайні повноваження морського агента; 5) ст. 146 визнає чинні звичаї перевезення вантажів; 6) ст. 293 передбачає можливість застосування міжнародних звичаїв торговельного мореплавства в разі прогалин законодавства щодо відносин загальної аварії; 7) ст. 295 не визнає загальною аварією та не допускає відшкодування вартості вантажу, якого перевозили на судні без дотримання правил і звичаїв торговельного мореплавства [20, с. 204].

Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Як правило, звід звичаїв регламентує такі питання: виробничий режим роботи портів; порядок і умови заходу в порт, навантаження, розвантаження і обслуговування суден, що перебувають у порті; порядок і умови прийому, зберігання, ввезення у порт і відправлення з порту вантажів; порядок і умови обслуговування пасажирів; відносини порту з клієнтами. Звід звичаїв видається начальником порту та засвідчується у Торгово-промисловій палаті [21, с. 61]. Наприклад, Звід звичаїв Одеського морського торгового порту, затверджений наказом начальника Одеського морського торгового порту № 238 від 16 квітня 2008 р., містить правила, що склалися та застосовуються в порту, зумовлені технологією вантажо-розвантажувальних робіт при обслуговуванні суден, вантажів і пасажирів [22, с. 15].

Правовий звичай становить джерело міжнародного приватного права, регулюючи як зобов'язальні, так і інші відносини. Особливе значення в цій галузі українського права мають звичаї міжнародної торгівлі – норми, які склалися у міжнародних комерційних відносинах на основі однакової звичаєвої поведінки суб'єктів цих відносин та її загального визнання [23, с. 3, 13]. У ст. 9 Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. зазначено, що сторони пов'язані будь-яким звичаєм, щодо якого вони домовилися, і практикою, яку вони встановили у своїх взаємних відносинах. За відсутності домовленості про інше вважається,

що сторони мали на увазі застосування до їх договору або до його укладення звичаю, про який вони знали або повинні були знати і який у міжнародній торгівлі широко відомий, такий, що його постійно дотримуються сторони в договорах даного роду у відповідній сфері торгівлі. Таким чином, Конвенція допускає застосування звичаю за умови, якщо сторони знали або повинні були знати про звичай [11, с. 133].

У ч. 1 ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» встановлено, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї. 4 жовтня 1994 р. був прийнятий Указ Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів», яким була запроваджена обов'язковість застосування Правил Інкотермс при укладанні зовнішньоекономічних і внутрішніх договорів [13, с. 5]. Як відомо, Інкотермс є правилами тлумачення комерційних термінів, що мають звичаєве походження, уніфікованими й опублікованими Міжнародною торговою палатою в Парижі. Вперше це відбулося в 1936 р. [24, с. 691], а нині вони діють в редакції 2010 р.

Хоча Кодекс законів про працю України не передбачає можливості регулювання відносин найманої праці правовими звичаями, де-факто такі регулятори існують (особливо на локальному рівні) та впливають на стан трудових відносин, про що зазначають українські дослідники [25, с. 62-63]. Прикладами трудово-правових звичаїв можуть бути: виплата одномісячної заробітної плати при звільненні без вини працівника; виплата заробітної плати в два етапи – «аванс» і заплата» тощо. На окремих підприємствах практикується виплата премії працівникам наприкінці року (так зв. Тринадцята зарплата) [19, с. 127]. Однак цей звичай не є настільки поширеним, як у деяких інших європейських країнах – наприклад, в Італії.

ЗК України на відміну від ЦК і ГК не тільки не визнає звичай джерелом земельного права, але вслякко уникає посилань на нього навіть у главах, які мають відверто звичаєве походження (наприкл., гл. 17 «Добросусідство»). Водночас є достатні підстави говорити про те, що звичай є джерелом земельного права. По-перше, ст. 9 ЦК України дозволяє застосовувати його положення (у т. ч. ті, які відсилають до звичаїв) для врегулювання земельних відносин, якщо вони не врегульовані актами земельного законодавства. По-друге, відповідно до ч. 7 ст. 4 ГПК України забороняється відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, що може зумовлювати до застосування звичаєвих норм при вирішенні земельних спорів у випадку прогалин у чинному законодавстві. По-третє, земельне право містить чимало оціночних понять (родичі засновника фермерського господарства, негативні природні властивості тощо), роз'яснення яких у багатьох випадках потребує звернення до звичаєвих норм [26, с. 138-139].

Роль правового звичаю в галузях публічного права є значно меншою, ніж у приватному праві України. Це пояснюється значним впливом

держави на регулювання даних відносин. Разом з тим слід відзначити звичаєве походження окремих норм Конституції України. Наприклад, у ст. 82 Конституції України вказано, що перше засідання новообраної Верховної Ради відкриває найстарший за віком народний депутат. Крім того, правові звичаї мають певний вплив на конституційні процедури. Так, новообраний Президент України приймає присягу не тільки на Конституції, але й на Пересопницькому Євангелії [19, с. 126].

В адміністративному праві простір для застосування правових звичаїв мінімізується існуванням масштабної бази підзаконних нормативно-правових актів, утвореної внаслідок адміністративної правотворчості. Разом з тим відомі випадки формування правових звичаїв навіть у сфері публічної адміністрації. Так, під час Революції гідності 2014 р. в Україні до патрулювання вулиць долучалася значна кількість громадян, щоб запобігти випадкам порушення громадського порядку в умовах колапсу правоохоронної системи [27]. На переконання В. Воблого, основними нішами утворення правових звичаїв у адміністративному праві є: місцеве управління (насамперед в частині реалізації громадами делегованих повноважень); діяльність господарських організацій публічного права; функціонування органів самоорганізації населення [28, с. 26].

Принцип «*nullum crimen sine lege*» («немає злочину без закону») цілком природно мінімізував можливість застосування звичаїв у кримінальному праві України. Разом з тим звичай може виступати джерелом кримінального права в сучасному світі, що об'єктивно доводить ст. 438 КК України «Порушення законів і звичаїв війни». Саме ж поняття законів і звичаїв війни деталізовано у Гаазьких конвенціях 1899 р. і 1907 р., тому є уніфікованим для європейських держав [19, с. 127]. Згадана стаття КК України під порушенням законів і звичаїв війни розуміє жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [29].

Обмеженням є також застосування правового звичаю у процесуальних галузях українсько-

го права. Проте такі звичаї діють в українському судочинстві та виражаються в наступному: обов'язок учасників процесу вставати, коли суд входить, виходить і оголошує рішення; звернення до судді «Ваша честь!»; розташування складу суду посередині між сторонами справи та ін. [19, с. 127]. Крім того, впродовж багатьох років позови складаються за певними шаблонами та зразками, що свідчить про наявність звичаєвої форми позову. О. Братель також звертає увагу на те, що в українських судах сформувався звичай, за яким позовні заяви, подані наприкінці року (у другій половині грудня) часто залишаються без руху із формулюванням «позивачем нечітко сформульовані позовні вимоги» для того, щоб не погіршувати річну статистику суду [30, с. 162-163]. Водночас така практика не може бути визнана легітимною, а тому й претендувати на значення правового звичаю.

Висновки. Таким чином, після тривалого радянського періоду ігнорування та поборювання правових звичаїв українське право стало на шлях регенерації цього демократичного джерела права, яке має для українського народу важливе історичне значення та здатне органічно доповнити і тим самим якісно оновити сучасну правову систему України. З аналізованого матеріалу випливає, що правовий звичай в більшому чи меншому ступені присутній в усіх основних галузях українського права. Щоправда, значення звичаю є більш істотним у галузях приватного права, що відповідає традиції та новітнім тенденціям розвитку правових систем континентальної Європи.

Разом з тим слід розуміти, що відродження звичаєвого права в умовах сьогодення не може бути зведеним лише до низки законодавчих посилянь на звичаї. Для цього також потрібні: авторитетні організації, які б давали висновки щодо наявності чи відсутності звичаїв у певній сфері; рішучість суддів, які повинні виявляти правові звичаї в конкретних правовідносинах; дерегуляція економіки, яка б дозволила ринку активніше творити нові торгові звичаї; збагачення навчальних програм для підготовки юристів предметами і темами, присвяченими звичаєвому праву; підвищення рівня правової свідомості та культури суспільства, яке є основним творцем звичаєвого права. Ці заходи можуть забезпечити гнучкість правової системи та припинити ототожнення права з волею держави, пануючого класу, правителя чи інших суб'єктів, яким народ делегує свою правотворчість, але разом з тим може здійснювати її безпосередньо як первинний носій публічної влади.

Список літератури:

1. Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 240 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
3. Малиновський О. Радянське революційне звичаєве право / Оникій Малиновський // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Вип. 3. – К.: ВУАН, 1928. – С. 114-212.
4. Customary Law of the Internet: In the Search for a Supra national Cyberspace Law / Edited by Paul Przemyslaw Polyanskyu. – Hague: T.M.C. Asser Press, 2007. – 413 p.
5. Кича М. В. Обычай как форма права в англосаксонской и романно-германской правовых семьях: сравнительно-правовое исследование: дисс... канд. юрид. наук «12.00.01» / М. В. Кича. – М., 2015. – 207 с.
6. Стрельникова І. Ю. Місце звичаю в сучасному праві України / І. Ю. Стрельникова, Є. В. Погорелов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Т. 23(62). – № 2. – С. 52-56.

7. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
8. Бірюкова А. Г. Застосування звичаю при вирішенні спорів, що виникають у цивільних відносинах / А. Г. Бірюкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – № 841. – С. 79-81.
9. Цивільне право України: традиції та новації / За ред. Є. О. Харитонова та ін. – Одеса: Фенікс, 2010. – 700 с.
10. Зумбулідзе Р.-М. З. Обычное право как источник гражданского права / Р.-М. Зумбулідзе // Обычай в праве: Сборник. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 7-196.
11. Яворська О. С. Звичаєве право як соціальний регулятор цивільних відносин / О. С. Яворська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 129-137.
12. Махінчук В. М. Торговий звичай (звичай ділового обороту) як джерело виникнення підприємницьких відносин / В. М. Махінчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 1. – С. 192-200.
13. Коломацька С. П. Звичай торговий / С. П. Коломацька // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – Том 2: Д-Й. – К.: Укр. Енцикл., 1999. – С. 569.
14. Прилуцький Р. Б. Договір та звичай як джерела господарського і цивільного права [Електронний ресурс] / Р. Б. Прилуцький // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4(17). – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/231/252>
15. Діковська І. А. Правовий звичай як джерело регулювання цивільних відносин за правом окремих країн / І. А. Діковська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Вип. 32. – Т. 2. – Ужгород, 2015. – С. 29-31.
16. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 07.04.2008 № 01-8/211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_211600-08
17. Про торгово-промислові палати в Україні: закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.
18. Звичай і недобросовісна конкуренція. Деякі проблеми застосування статті 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vkr.ua/ua/publications/articles/zvichay_ta_nedobrosovisna_konkurentsiya/
19. Цветкова Ю. Місце правового звичаю у правовій системі України / Юліана Цветкова // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 125-128.
20. Озель В. Звичай у системі права України / Віталіна Озель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С. 201-205.
21. Потапова О. В. Звичай як джерело регулювання діяльності торговельних морських портів / О. В. Потапова // Правове регулювання економіки. – 2009. – № 9. – С. 60-68.
22. Джури́нський О. Звичаї ділового обороту як джерело господарського права України / Олександр Джури́нський // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 1. – С. 14-17.
23. Щокіна О. О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права: автореф. ... канд. юрид. наук «12.00.03» / О. О. Щокіна. – Х., 2006. – 20 с.
24. Салатко А. Л. Інкотермс / А. Л. Салатко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – Том 2: Д-Й. – К.: Укр. Енцикл., 1999. – С. 691.
25. Панасюк О. Т. Звичаєве регулювання трудових відносин / О. Т. Панасюк // Вісник КНУ. Юридичні науки. – 2004. – № 60-62. – С. 62-63.
26. Коваленко Т. Роль правового звичаю в забезпеченні ефективності правового регулювання земельних відносин / Т. Коваленко // Право України. – 2010. – № 2. – С. 138-139.
27. До патрулювання вулиць Львова залучили 2 тисячі людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.vash.ua/news/lviv/do-patrulyuvannya-vulyts-lvova-zaluchyly-2-tysyachi-lyudey>
28. Воблий В. Теоретичний вступ до програми для збирання звичаїв з адміністративного права. Садибне самоврядування / Веньямин Воблий // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Вип. 3. – К.: ВУАН, 1928. – С. 25-30.
29. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
30. Братель О. Г. Судова практика та звичай як складові цивільного процесу України / О. Г. Братель // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 159-164.

Бедрий М.М.

Научное общество имени Шевченко

ПРАВОВОЙ ОБЫЧАЙ В СОВРЕМЕННОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследовано роль и место правового обычая в современной правовой системе Украины. Проанализировано виды обычаев, к которым отсылают акты действующего законодательства. Освещено значение обычного права в гражданском, хозяйственном, семейном и других отраслях частного права Украины. Охарактеризовано влияние обычая на регулирование публично-правовых отношений. Предложены пути повышения эффективности использования обычного права в правовой системе Украины.

Ключевые слова: правовой обычай, правовая система Украины, отрасль права, торговый обычай, свод обычаев порта.

Bedrii M.M.

Shevchenko Scientific Society

LEGAL CUSTOM IN THE CURRENT LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Summary

The role and place of legal custom in the current legal system of Ukraine are researched. Kinds of customs, to which the acts of the current legislation refer, are analyzed. Significance of customary law in civil, commercial, family and other branches of Ukrainian private law is highlighted. The influence of customs on the regulation of public-legal relations is characterized. Ways of increasing the efficiency of using customary law in the legal system of Ukraine are proposed.

Keywords: legal custom, legal system of Ukraine, branch of law, trade customs, customs of the port set.

УДК 342.9+340.143+3.073.1+343.35:35.08(477)

СТОСОВНО СПРОМОЖНОСТІ ТЕОРІЇ Г. КЕЛЬЗЕНА ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ (З УРАХУВАННЯМ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАУВАЖЕНЬ В.В. ГЛАДКОГО)

Веклич В.О.

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Досліджено теоретичні питання стосовно вивчення публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні. Зокрема, зацентровано увагу на спроможності використання з цією метою теорії Г. Кельзена. У контексті наведеного окреслено деякі особливості правового аналізу корупційного середовища України. Розглянуто концептуальні особливості публічної політики щодо запобігання і боротьби й згаданого середовища у контексті забезпечення правосвідомості громадян. Здійснено узагальнення щодо практико-орієнтованого дослідження у вказаному контексті.

Ключові слова: корупція, політика, правосвідомість, теорія права, Україна.

*Цвіте калина, пахне, як весна,
Схиляється на стежечку вузеньку,
Мов наречена – біла, осяйна –
Сліди цілує генія-Шевченка.
Він тут ходив, поетова сльоза
Зросила калиноньку і стежину.
Дніпрова потаємна бірюза
Дзеркалила його думки глибинні.
Сюди Кобзар, як на Голгофу йшов:
Немає Січі, заросли могили.
Де пролилась козацька вільна кров –
Картоплю мудрі німці посадили.
Сріблястий явір – чайки два крила –
Покидав брості на сумну галяву...
На Хортиці калина зацвіла,
Вінком квітчала запорозьку славу.*

Пилип Юрик («Калина хортицька»)
[1, с. 90-91]

Постановка проблеми. Необхідність у розгляді спроможності теорії Г. Кельзена при вивченні теоретичних питань стосовно публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні значної мірою зумовлена практико-орієнтованим підходом, оскільки саме використання різних теорій базисно може вплинути на отримання науково обґрунтованого результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті цього дослідження можна виділити деякі здобутки останніх років, які стосуються

нормативістської теорії, що базисно розроблялася Г. Кельзеном [2], до яких належать окремі напрацювання таких авторів, як О.М. Балинська [3], Ф.М. Медвідь [4], А.В. Писана [4], С.П. Рабінович [5], О.В. Тягло [6] й інших.

Стосовно ж напрацювань, які безпосередньо стосуються публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні, то тут можна згадати роботи і публікації таких вчених і дослідників, як К.Л. Бугайчук [7], В.В. Гладкий [8], І.В. Кушнар'єв [9], М.П. Марчук [10], І.В. Рейтерович [11], К.В. Ростовська [12], С.О. Телешун [11], А.Л. Тіньков [11] тощо. Згадані праці стосуються різних аспектів загальної проблеми й мають свої позитивні риси і деякі недоліки, але у своїй сукупності є базисом для дослідження.

Разом з тим можна констатувати відсутність спеціальних досліджень саме у контексті розглядуваної тут загальної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо спроможності теорії Ганса Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні зумовлюється практичними особливостями підходу, що сутнісно має на меті отримання практико-орієнтованого результату. При цьому вивчення згаданої політики тісно переплітається з потребою щодо аналізу корупційного середовища України. Відсутність ґрунтовних спеціальних напрацювань саме у розглядуваному контексті

значною мірою дисонує з проблемними аспектами існування і розширення корупційного середовища, що потребує адекватних контрзаходів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опрацювання концептуальних особливостей теорії Г. Кельзена у контексті можливості її використання при вивченні (або розробці) публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні.

Виклад основного матеріалу. У праці Г. Кельзена «Чисте правознавство» можна виділити деякі риси, що притаманні його теоретичному підходу до вивчення державно-правових явищ і процесів. Тут слід відзначити:

1. Виділення сутнісних рис, явищ і процесів, які стосуються об'єкта дослідження: «важливим було розгорнуто описати тенденції, спрямовані не на формотворення науки, а виключно на розпізнання її правової сутності і якомога переконливіше довести, що вияв цих тенденцій відповідає критеріям об'єктивності й точності – ідеалові будь-якої науки» [2, с. 5].

2. Здійснення дослідження з урахуванням зв'язків міждисциплінарного (наукового) характеру: «щоб правознавство – цю віддалену від центру духу провінцію, яка надто вже повільно шкутильгає на шляху прогресу – зробити безпосередньо дотичним до загального наукознавства і таким чином прискорити його поступ» [2, с. 6].

3. Чітке розмежування права і політики як окремих наукових (і практичних) напрямків пізнання дійсності й впливу на неї: «мова йде про зв'язок правознавства й політики, про акуратне відокремлення однієї науки від іншої, про відмову від укоріненої звички сповідувати політичні вимоги, мотивуючи такий підхід інтересами правової науки і посилаючись на якісь об'єктивні чинники» [2, с. 6].

4. Відмову від суб'єктивізму при розгляді державно-правових явищ, коли він може виражатися у зловживанні фахівцями своїм соціальним (політичним) становищем при нівелюванні сутності права «юрист неохоче відмовляється від думки (і не бажає, щоб від такої думки відмовились інші), ніби він, послуговуючись наукою, знає відповідь на питання, як «правильно» слід вирішувати конфлікти інтересів усередині суспільства; ніби він, будучи знавцем права, ще й покликаний це право формувати; ніби він, прагнучи впливати на вироблення правових норм, має більш переваги перед іншими політиками, ніж просто технічний працівник гуманітарної сфери» [2, с. 6].

Таким чином, спроможність теорії Г. Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією концептуально видається незадовільною, оскільки вимога щодо чіткого розмежування права і політики зумовлює потребу в фрагментації об'єкта дослідження з виділенням сутнісно «правових» і «політичних» елементів при чіткому вираженні цілісності.

Разом з тим слід наголосити на регуляторній функції права щодо суспільних відносин, яка переплітається з сучасним розумінням політики, яка безпосередньо пов'язується з впливом на різні процеси, які мають місце у країні. При цьому на законодавчому рівні в Україні зазначено: «закупівлі за кошти [державних] підприємств виведені за межі прозорих процедур, а політика

щодо запобігання корупції фактично не проводиться» і «Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001, так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики» [13]. Таким чином, можна відзначити дійсний дисонанс між правовим регулюванням суспільних відносин і їх станом.

Розглянемо міркування П.М. Рабіновича щодо сутності права: «наведене, вважаємо, ще раз засвідчує актуальність того пізнавального підходу (та й заснованого на ньому праворозуміння), що його було названо «потребовим». Саме його застосування якраз і дозволяє встановити, потребам якої частини соціально неоднорідного суспільства (а серед них завжди є потреби специфічні, не загальносуспільні, а тим більше – не загальнолюдські) відповідає найбільшою мірою реальне функціонування позитивного права та держави і потребам якої його частини воно, можливо, навіть суперечить» [14, с. 17-18]. При цьому дещо дисонансним видається і міркування О. Балинської: «коли говоримо про статичність права, йдеться радше про так зване «чисте право» (за Г. Кельзеном) без урахування впливу на нього політики, економіки, культури і т. д.; і таке правосприйняття може бути тільки умовним, припустимим лише для певного окремого історичного періоду (поки не відбудуться зміни суспільних умов)» [3, с. 124]. Загалом, твердження Г. Кельзена вказують на необхідність розгляду права у його сутнісному вираженні, з урахуванням об'єктивності й точності у якості ідеалу, що має здійснюватися з урахуванням як правових доктринальних напрацювань, так і загальнонаукових здобутків. Об'єктивність й точність у цьому ж контексті можуть бути досягнутими лише з урахуванням загальнонаукового пізнавального теоретичного і методологічного базису. Чітке ж розмежування права і політики (у їх практичному вираженні) внутрішньо слугує перепорою для міждисциплінарного підходу при вивченні суміжних явищ і процесів, але разом з тим може дозволити окреслити деякі риси корупційного середовища, що має виступити у якості об'єкта впливу публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні.

У наведеному контексті показовими є міркування, що їх навів В. Гладкий: «суспільні відносини в державі є відображенням ментальності, правової культури і правосвідомості учасників відповідних відносин (точніше – переважною їх частини) і, в свою чергу, ментальність, правова культура і свідомість індивіда відображає його рівень цивілізованості і самоповаги через призму людської гідності» [8, с. 52]. Тож, тут чітко простежується взаємозв'язок сутнісних елементів, які у подальшому мають вираження у так званій «фактичній конституції», якою є дійсний стан суспільних відносин на протигагу конституції юридичній. Розбіжності між ними у підсумку є дестабілізуючим фактором щодо суспільства, права і держави. При цьому самоочевидною є потреба у вжитті адекватних заходів щодо їх подолання. Згаданий автор вказує: «сучасна Україна повинна концентрувати свою увагу не на зміні суспільних відносин (знову-таки, збільшуючи масу нормативно-правових актів декларативного характе-

ру), а на зміну самосвідомості громадян (з тим, щоб людина відчувала себе повноправним членом людської сім'ї) і підвищення рівня їх цивілізованості» [8, с. 52]. Стосовно ж досліджуваної проблематики слід вказати, що усі наведені елементи перебувають у системному взаємозв'язку і досягнення підсумкового бажаного результату правового регулювання, а саме, – подолання корупції (у якості ідеалу) є можливим виключно за умови комплексного системного впливу. Нівелювання навіть одного з розглядуваних елементів (з-поміж згаданих є: право чи правове регулювання, самосвідомість (або «правосвідомість») громадян, а також «цивілізованість» яка перебуває у прямому зв'язку з поінформованістю) у підсумку призводить до дисбалансів і «вихолощення» публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні. При цьому слід брати до уваги, що тут внутрішнє корупційне середовище за умов глобалізації є елементом корупції пострадянської, яка хоч і має деякі відмінності стосовно різних країн Східної Європи, але сутнісно підтримується завдяки переважно латентному характеру, а також широкому інструментарію (напрацьованому з урахуванням здобутків спецслужб), набуваючи вираження у впливі на суспільні процеси в різних країнах на міжнародному рівні (у ієрархічному підпорядкуванні).

При цьому відкидання правових інструментів (що зазначено В. Гладким) має своїм наслідком поширення правового нігілізму зі зниженням сприйняття і ефективності права як регулятора суспільних відносин. Самосвідомість («правосвідомість») перебуває під комплексним впливом середовища, в якому існує особистість, а також спеціальних регуляторів поведінки, які діють у ньому. Тоді ж як ключовим елементом цивілізованості виступає поінформованість (що у якості базису повинна мати певне «морально-духовне» ядро). При цьому чітко простежується сутнісна взаємозалежність усіх трьох елементів. У випадку з практикою правозастосування і правореалізації, що здійснюється органами державної влади України, можна зафіксувати випадки «профанатції» окремих заходів, що мають здійснюватися на системному рівні (шляхом нівелювання їх значущості і вжиття без урахування вимог щодо рівня).

Зокрема, В. Литвиненко відзначив такий захід, як «забезпечення програм відкритого доступу до публічної інформації та створення ефективних умов щодо її отримання» [15, с. 385]. Згаданий захід при значному поширенні корупції має здійснюватися у масштабі всього суспільства і виражатися у масовому інформуванні громадян країни щодо причин і взаємозалежностей, які виникають у зв'язку з корупційними діями. Але за умови поширення «корупційних» впливів на органи державної влади цей захід (сутнісно ж сукупність заходів) нівелюється. Наприклад, у випадку з Україною інформування щодо загроз, які спричинені корупцією здійснюється Національним агентством запобігання корупції не щодо суспільства (як об'єкта впливу), а стосовно своїх співробітників. Тим самим «вихолощуючи» правову сутність розглядуваного системного підходу.

При цьому слід вказати на те, що саме корупційне середовище за умови створення сприятливих умов для його розвитку в окремих країнах, за умов глобалізації з необхідністю змушене шукати шляхів для розширення, оскільки це є єдиною можливою умовою його збереження (з урахуванням системних зв'язків, а також соціальних відносин різних рівнів). Право ж у разі його відкидання буде заміненим на інші регулятори (на зразок кримінальних «понять» або «моралі» чи «релігійних норм»).

Висновки і пропозиції. Обсяг цієї публікації не дозволяє розгорнуто викласти розглядувану проблематику, але у підсумку можна відзначити, що можливість використання теорії Г. Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні до деякої міри є обмеженою і з необхідністю при практичній реалізації має виражатися у «розщепленні» об'єкта дослідження на окремі складові (що може знівелювати об'єктивність через наявність сутнісних взаємозв'язків). Разом з тим згадана теорія може бути використаною при здійсненні правового аналізу корупційного середовища України за умови акцентування уваги на сутнісних рисах застосовуваних правових інструментів і на ефективності їх вжиття щодо об'єкта регулювання, яким є суспільство (а також при розгляді взаємовпливів).

Список літератури:

1. Юрик П. Калина хортицька / Пилип Юрик // Весела Січ. – 2014. – № 1-2. – С. 90-91.
2. Кельзен Г. Чисте правознавство. З дод.: Пробл. справедливості / Ганс Кельзен. Пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
3. Балинська О.М. Семіотика права: монографія / О.М. Балинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
4. Медвідь Ф. Нормативістська теорія Ганса Кельзена / Ф.М. Медвідь, А.В. Писана // Дні науки філософського факультету – 2015. – 2015. – № 10. – С. 198-201.
5. Рабінович С.П. Можливості використання соціолого-правових підходів Ганса Кельзена при аналізі конституційних змін 2004-2014 років в Україні / С.П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3. – С. 162-171.
6. Тягло О.В. Чи існує особлива юридична логіка? / О.В. Тягло // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 188-194.
7. Бугайчук К.Л. Концептуальні засади здійснення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю / Костянтин Леонідович Бугайчук // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовт. 2016 р.) / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса, НАПРН України, Союз юристів України. – Київ, 2016. – С. 143-146.
8. Гладкий В.В. Долгосрочные перспективы преобразований в Украине в свете антикоррупционной политики [Текст] / В.В. Гладкий // «Юридичні науки: проблеми та перспективи». Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 року). У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 2. – С. 50-53.

9. Кушнар'юв І.В. Антикорупційна політика сучасної держави: загально-теоретична і порівняльно-правова характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.В. Кушнар'юв. – Харків, 2013. – 18 с.
10. Марчук М.П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні / М.П. Марчук // Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 470-473.
11. Телешун С.О. Ефективність запобігання та протидії корупції в Україні: проблеми та перспективи / С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, А.Л. Тінков // Відкриті очі. – 2015. – 6 лютого. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/02/blog-post.html>
12. Ростовська К.В. Стан наукової розробки проблем державної антикорупційної політики в Україні / К.В. Ростовська // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2017. – № 1. – С. 74-79.
13. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII // Верховна Рада України. – 2017. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/print1484061321857108>
14. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції [Текст] / П.М. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11-21.
15. Литвиненко В.І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади: монографія / В.І. Литвиненко. – К.: «МП Леся», 2015. – 472 с.

Веклич В.А.

Учебно-научний інститут права імені князя Володимира Великого
Межрегіональної Академії управління персоналом

ОТНОСИТЕЛЬНО ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕОРИИ Г. КЕЛЬЗЕНА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ПУБЛИЧНОЙ ПОЛИТИКИ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ И БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ В УКРАИНЕ (С УЧЕТОМ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ЗАМЕЧАНИЙ В.В. ГЛАДКОГО)

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы относительно изучения публичной политики по предотвращению и борьбе с коррупцией в Украине. В частности, акцентировано внимание на невозможности использования с этой целью теории Г. Кельзена. В контексте изложенного обозначены некоторые особенности правового анализа коррупционной среды Украины. Также рассмотрены некоторые концептуальные особенности публичной политики по предотвращению и борьбе и упомянутого среды в контексте обеспечения правосознания граждан. Изложено обобщение относительно практико-ориентированного исследования в указанном контексте.

Ключевые слова: коррупция, политика, правосознание, теория права, Украина.

Veklych V.O.

Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law
Interregional Academy of Personnel Management

ON THE APPLICABILITY OF G. KELZEN'S THEORY REGARDING RESEARCH OF THE PUBLIC POLICY ON THE PREVENTION AND FIGHTING OF CORRUPTION IN UKRAINE (WITH CONCEPTUAL CONSIDERATIONS OF V.V. HLADKYI)

Summary

There were researched some theoretical questions concerning the study of public policy on the prevention and fight against corruption in Ukraine. In particular, attention was drawn to the possibility of usage of G. Kelzen's theory for this purpose. In the outlined context, some features of the legal analysis of the corruption environment of Ukraine were worked-out a well. Still due to research there are considered some conceptual peculiarities of public policy on prevention and fight against corruption and the mentioned environment in the context of citizens' legal sense ensuring. Also the author has provided relevant generalization considering practical needs regarding this research.

Keywords: corruption, legal awareness, politics, theory of law, Ukraine.

УДК 347.67(477)

ЗАВЕЩАТЕЛЬНЫЙ ОТКАЗ (ЛЕГАТ) ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И НЕКОТОРЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Деревнин В.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье рассматриваются авторские концептуальные положения субинститута завещательного отказа в гражданском праве, в том числе понятие и правовая сущность завещательного отказа, правовой статус наследника, на которого возложен завещательный отказ. Используя метод сравнительного анализа национального законодательства и аналогичных положений некоторых зарубежных стран, автор доказывает, что к особым завещательным распоряжениям необходимо также отнести завещательное возложение, назначение исполнителя завещания, а также иные распоряжения наследодателя.

Ключевые слова: наследование, завещание, завещательные распоряжения, завещательный отказ.

Постановка проблемы. Актуальность темы исследования обусловлена существенными изменениями социально-экономического развития украинского государства, в том числе, в области завещательных распоряжений, направленных на дальнейшее расширение и укрепление прав граждан, развитие частной собственности и анализа подходов иностранных законодателей к вопросу урегулирования отношений при составлении завещательных отказов, выявления как позитивных, так и негативных черт зарубежных законодательств в условиях дальнейшей адаптации украинского законодательства к европейскому праву.

Степень исследованности темы. Основу исследования составили научные статьи и публикации таких авторов, как Е. О. Харитонов, Ю. Б. Гонгало, Г. Ф. Шершеневич, О. Ю. Цибульская, В. М. Хвостов, Ю. К. Толстой и др.

Целью данной статьи является характеристика правовой природы правоотношений, возникающих из завещания, его институт завещательного отказа, а также проведение сравнительного анализа норм национального законодательства, определяющего положения о завещательном отказе с аналогичными положениями некоторых зарубежных стран и определении сходств и различий в подходе к данному правовому регулированию.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нерешенность данной проблемы заключается в недостаточной изученности законодательства стран Европейского Союза, дальнейшей адаптации украинского законодательства к европейскому праву. Введение института закрытого завещания влечет за собой необходимость четкой законодательной регламентации вопросов толкования завещания. Нормы ГК Украины ограничиваются лишь введением двух принципов толкования: буквальное понимание смысла слов и выражение и сопоставление неясных положений с другими положениями и смыслом всего завещания, а также лишь называют субъекты толкований: нотариус, душеприказчик, суд. При этом наибольшей проблемой представляется отсутствие четкого распределения статуса субъектов толкования. Только решение данных вопросов позволило бы утверждать, что закрытые завещания как институт наследственного права в Украине состоялся.

Изложение основного материала. Статья 1237 Гражданского кодекса Украины предо-

ставляет право завещателя на завещательный отказ (легат) [1], который предоставляет собой установленную в завещании обязанность наследников исполнить какую-либо имущественную обязанность в пользу иных лиц (отказополучателей), которые имеют право требовать исполнения этой обязанности. Завещательный отказ должен быть указан в завещании, являющегося его частью, поэтому его закрепление в каком-либо отдельном документе невозможно. Вне завещания назначение отказа не имеет силы, оно должно быть сделано самим завещателем и не может включаться в завещание путем толкования его судом.

Завещательный отказ – это, в первую очередь, завещательное распоряжение. Если наиболее просто изобразить сущность завещательного отказа, то часть наследственного имущества будет принадлежать наследникам по закону или по завещанию, а другую часть – наследники должны передать или предоставить по завещательному отказу обозначенному третьему лицу, которое приобретает право требования к наследникам на часть наследственного имущества. Право на принятие завещательного отказа и право на отказ от завещательного отказа, по нашему мнению, являются наследственными, поскольку служат реализации завещания, поэтому их правовое регулирование обеспечивается Книгой 6 Гражданского кодекса Украины «Наследственное право». Право на получение завещательного отказа, возникающее в результате его принятия, является уже обязательно-правовым требованием и подчиняется общим и специальным нормам обязательственного права, в зависимости от предмета завещательного отказа, если иное не предусмотрено завещанием. В качестве основания возникновения права из завещательного отказа выступает следующий фактический состав:

- наличие особого завещательного распоряжения об установлении легата и назначении отказополучателей;
- открытие наследства;
- пребывание в живых отказополучателя в день открытия наследства.

Право на получение предмета легата является личным. Для того, чтобы такое право было реализовано, необходимо наличие объективного волеизъявления отказополучателя об этом. Большинство юристов придерживаются позиции о необходимости подачи отказополучателем заявления нотариусу (до принятия наследства на-

следниками) или направления непосредственно-му наследнику (после принятия им наследства). Приверженность этой позиции высказывает Г. Ф. Шершеневич, который считает, что легатарий для окончательного приобретения отказа должен обратиться с требованием о его выдаче к наследнику [2, с. 528]. К каждому отказу, – писал В. М. Хвостов, – причастны три лица: а) наследодатель; б) лицо, в пользу которого сделан отказ; в) лицо, на которое возложена обязанность исполнить отказ.

Отказополучателем может быть только лицо, находившееся в живых к моменту смерти наследодателя, а также лицо, зачатое при жизни наследодателя и родившееся после его смерти. В качестве отказополучателя наследодателем могут быть указаны не только лица, входящие в число наследников по закону, но и лица, на данное имущество не претендующие и не входящие в число наследников по закону на усмотрение завещателя.

Исполнение обязанности имущественного характера, возложенной на наследника посредством завещательного отказа, осуществляется наследником за счет наследства. На основании ч. 1 ст. 1244 ГК Украины в завещании к основному отказополучателю может быть подназначен другой отказополучатель. При этом призвание дополнительного отказополучателя к участию в отношениях из легата возможно в случае, если основной отказополучатель:

- 1) умер до открытия наследства;
- 2) умер одновременно с наследодателем;
- 3) отказался от принятия завещательного отказа;
- 4) не воспользовался своим правом на получение завещательного отказа.

Исходя из вышеизложенного, возложение может распространяться не только на наследников по завещанию, но и на наследников по закону, а также исполнителей завещания. Основное отличие завещательного возложения от завещательного отказа заключается в том, что даже при имущественном характере первого завещанием не устанавливается конкретный выгодоприобретатель, а круг лиц, имеющих право требования исполнения возложения, значительно шире, нежели в случае неисполнения завещательного отказа. Если возложение не исполняется наследником добровольно, то заинтересованные лица имеют право требовать исполнения возложения в судебном порядке. В случае возложения завещательного отказа на нескольких наследников возникает обязательство с пассивной множественностью лиц, причем законом установлено, что такой отказ обременяет право каждого из них на наследство соразмерно его доле в наследстве постольку, поскольку завещанием не предусмотрено иное.

Предметом завещательного отказа может быть передача отказополучателю в собственность во владение на ином вещном праве или в пользование вещи, входящий в состав наследства, передача отказополучателю входящего в состав наследства имущественного права, приобретение для отказополучателя и передача ему иного имущества, выполнение для него определенной работы, услуги и т. п. При последующем переходе права

собственности на имущество, входящего в состав наследства, к другому лицу, права пользования этим имуществом, предоставленное отказополучателю по завещательному отказу, сохраняется силу. Предметом завещательного отказа не может быть пожизненное содержание. Это обусловлено тем, что поскольку продолжительность жизни отказополучателя неизвестна, то возможна ситуация, когда пожизненное содержание превысит стоимость наследственного имущества.

Анализируя проблемы, возникающие в связи с исполнением завещательного отказа, представляется актуальным определить пределы исполнения наследником завещательного отказа: срок и стоимость перешедшего к наследнику наследства. Последнюю следует определять посредством вычета приходящихся на долю наследника долгов завещателя и обязательной доли в наследстве, если такой наследник относится к категории обязательных наследников.

Срок на принятие завещательного отказа аналогичен срокам на принятие наследства и отказ от него устанавливаются период времени, в течение которого отказополучатели должны реализовать свое право на принятие или отказ под страхом их досрочного прекращения, следовательно, они относятся к пресекательным срокам. Обращаясь к вопросу пропуска указанных сроков, мы считаем возможным восстановление судом при наличии уважительных причин пропуска срока на принятие завещательного отказа, аргументируя это тем, что отказополучатель лишен права отказа от принятия завещательного отказа в пользу других лиц. Ввиду специфики складывающихся между наследником и отказополучателем отношений исполнение обязанностей должно быть произведено в разумный срок, исходя из конкретных жизненных обстоятельств. В случае, когда такой срок в завещании не установлен, завещательный отказ должен действовать в течении жизни гражданина-отказополучателя или периода существования юридического лица-отказополучателя. Ограничение стоимостью наследства (за вычетом долгов наследодателя и обязательной доли) касается только исполнения обязательства из завещательного отказа. Ответственность же за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства из завещательного отказа не ограничено какой-либо суммой (иначе это потворствовало бы злоупотреблениям со стороны наследников), и легальных оснований для применения ограниченной ответственности в этом случае нет. А как же решаются интересующие нас вопросы в отдельных европейских странах?

В Германии переход обязанности исполнить завещательный отказ к лицу, которое получило выгоду при отпадании обремененных легатом лиц не вызывает сомнений (§2161 BGB) [3]. Исключение их этого правила делается только в том случае, если не следует предположить другую волю наследодателя. В немецком наследственном праве это обременение может перейти не только на наследника, но и на другого отказополучателя «Завещательным отказом может быть обременен наследник или отказополучатель» (§2147 BGB) [3].

Что касается Швейцарии, то здесь приводится пример, где «другие правовые порядки, призы-

вающие только доминационный легат, не видят препятствий для сохранения легата и в тех случаях, когда вследствие отпадания наследника по завещанию на его место вступает другой универсальный правопреемник наследодателя.

Статья 486 Швейцарского гражданского уложения: «Распоряжения о легатах сохраняют силу даже и в тех случаях, когда лица, обязанные выполнить эти распоряжения, умерли раньше завещателя, лишены права наследования как объявленные недостойными этих прав, или отказались от наследства» [4]. Такое положение в Швейцарском наследственном праве сохраняется и до настоящего времени.

Итальянское законодательство указывает, что бремя предоставления легата завещатель может возложить на наследников или легатариев. Если завещатель не указал, кто должен исполнить завещательный отказ, то предоставление легата, следует требовать от наследников (art. 662 Codice civile) [5]. В случае, когда к наследнику по закону и обремененному лицу переходит доля отсутствующего наследника или легатария, они замещают их в легатарных обязательствах, которые носят сугубо личный характер (art. 667).

Легатарием во французском праве именуется любой выгодоприобретатель, получающий имущество по завещанию. Так, наследники по завещанию были названы вследствие того, что наследниками во Франции считаются только наследники по закону. Однако легатарием в том смысле, который вкладывали в это слово римские юристы, следует признать только (сингулярный легат), постольку поскольку содержание прав и обязанностей других легатариев: универсальный и долевого легат совпадает с правами и обязанностями наследника по закону – универсальность правопреемства, ответственность по долгам наследодателя. Право на отказанное имущество возникает у легатария со дня смерти завещателя, поэтому легатарий вправе истребовать это имущество от любого наследника, в чьем владении оно оказалось (art. 1011 Code Civil) [6].

Изначально именно наследник по закону исполняя завещательный отказ. В самом завещании при этом он мог быть и не назван. Любой законный наследник обязан был исполнить завещательный отказ в силу самой правовой природы этого института. Свою точку зрения высказывает О. Ю. Цибульская, ссылаясь на ст. 1002 ГК Фран-

ции, она выделяет три типа завещательный распоряжений: завещание, касающееся имущества в целом (ст. 1003); завещание, касающееся определенной части имущества (ст. 1010); завещание, касающееся отдельных предметов (ст. 1010) [7, с. 221]. Смысл такого деления связывается с объемом и пределами ответственности по долгам наследодателя.

По гражданскому законодательству Польши, если предметом завещательного отказа является передача в собственность отказополучателя вещей, определенных родовыми признаками, наследник обязан предоставить вещи среднего качества, учитывая при этом потребности отказополучателя. В этом случае возможна ответственность лица, отягощенного отказом, в виде возмещения при ненадлежащем исполнении завещательного отказа по передаче вещей с недостатками, а также за просрочку исполнения завещательного отказа. Право требования исполнения завещательного отказа погашается после истечения пяти лет со дня его возникновения [8].

Подводя итог, можно сделать следующие выводы:

1. Субъектами правоотношения из завещательного отказа является наследник по завещанию, на которого возложен завещательный отказ, и отказополучатель (легатарий).

2. Наследодатель к субъектам правоотношения из завещательного отказа не относится.

3. Завещательный отказ может быть возложен как на наследника, призываемого к наследованию по завещанию, так и на наследников, призываемых по закону, независимо от очередности.

4. Ограничения в праве частной собственности, возникшие в результате завещательного отказа, имеют индивидуальный характер. Они существуют лишь в течение жизни отказополучателя и не могут быть переданы другому лицу.

5. Особые (специальные) распоряжение – это основанные на правовой норме односторонние волеизъявления наследодателя, содержанием которых является возложение обязанностей на третьих лиц.

Что касается сравнительного анализа Украины и некоторых зарубежных стран, подходы к правовому регулированию схожих отношений, безусловно, имеют различные черты, что соответственно требует дальнейшего исследования данного правового института.

Список литературы:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – Москва, 1995 [по изд. 1907 г.]. – С. 528.
3. Bürgerliches Gesetzbuch [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
4. Swiss Civil Code [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html>
5. Codice civile [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=229774
6. Code civil [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT00000607072>
7. Цибульская О. Ю. Сравнительно-правовой анализ правового режима завещательного отказа и возложения по законодательству Украины, России и Франции / О. Ю. Цибульская // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: зб. ст. – 2007. – Вип. 7: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку права в Україні» (7-8 грудня 2007 р.). – С. 220-224.
8. Kodeks Cywilny [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.levonevsky.org/kodeks_pl/kodeks-cywilny/index.htm

Деревнін В.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЗАПОВІДАЛЬНИЙ ВІДКАЗ (ЛЕГАТ) ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Анотація

У статті розглядаються авторські концептуальні положення субінститута заповідального відказу у цивільному праві, у тому числі поняття і правову сутність заповідального відказу, правовий статус спадкоємця, на якого покладено заповідальний відказ. Використовуючи метод порівняльного аналізу національного законодавства та аналогічних положень деяких зарубіжних країн, автор доводить, що до особливих заповідальних розпоряджень необхідно також віднести заповідальне покладання, призначення виконавця заповіту, а також інші розпорядження спадкодавця.

Ключові слова: спадкування, заповіт, заповідальні розпорядження, заповідальний відказ.

Derevniin V.S.

National University «Odessa Academy of Law»

TESTAMENTARY REFUSAL (LEGATE) UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOME EUROPEAN COUNTRIES

Summary

The author's conceptual provisions of the substitute of the testamentary refusal in civil law are considered in the article, including the notion and legal essence of the testamentary refusal, the legal status of heir, to which the testamentary refusal is assigned. Using the method of comparative analysis of national legislation and similar provisions of some foreign countries, the author proves that special testamentary orders must also include the testamentary burden, the appointment of testamentary executor, as well as the other orders of the testator.

Keywords: inheritance, testament, testamentary orders, testamentary refusal.

УДК 340.13:316.62:159.962

РОЛЬ НАВІЮВАННЯ В ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ (ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ) ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Зінсу О.І.

Національна Академія внутрішніх справ України

У статті здійснено вивчення ролі навіювання у формуванні правової поведінки. Підкреслено впливове значення навіювання як засобу психологічного впливу на формування правомірної та неправомірної поведінки. На основі аналізу висвітлено загальні обриси сутності як психічного явища та чинників навіювання на шляху зниження ризику розвитку неправомірної поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, юридично значуща поведінка, засоби психологічного впливу, навіювання, неправомірна поведінка, довіра, авторитет, державні інтереси, моральні цінності.

Постановка проблеми. На сьогоднішній час на території України діє розмаїття інформаційного, фізичного, економічного впливу на характер правової поведінки різних верств населення. Не останнє місце в арсеналі маніпуляцій належить навіюванню. Навіювання – це вагомий інструмент для маніпулювання свідомістю людини. Це гостре лезо, неправомірність використання якого нерідко закарбовує негативні установки, поведінку.

Мета статті – розкриття ролі навіювання у формуванні правової (юридично значущої) поведінки.

Для досягнення поставленої мети були поставлені і вирішені такі завдання:

– виявити та викласти основні положення правової поведінки;

– вирізнити типи правової поведінки;

– розкрити поняття «навіювання» та систему чинників навіювання;

– підкреслити роль навіювання у формуванні правової (юридично значущої) поведінки;

– запропонувати та надати рекомендації щодо використання навіювання для забезпечення соціально-ціннісних орієнтирів у суспільстві.

Актуальність теми дослідження. Питання юридично значущої поведінки виступає одним із пріоритетних напрямків розвитку, функціонування держави.

Держава встановлює, визначає і санкціонує правові норми для забезпечення та успішного здійснення публічної влади. Саме поведінка людини в правовій державі проявляється в правомірних та неправомірних діях чи бездіяльності.

В умовах розвитку новітніх технологій, ринкової економіки, впливу негативного навіювання на різні верстви населення, застосування новітніх технологій маніпулювання свідомістю, поведінкою людини нерідко носить характер негативного, шкідливого, суспільно-небезпечного діяння та призводить до дезорганізації суспільства. Це спонукає до більш ретельного дослідження феномену навіювання (сугестії) з метою зниження ризику виникнення делінквентної поведінки, профілактики правопорушень.

Стан дослідження. Питання поведінки людини, навіювання розглядається різними науками. Це теорія держави і права, філософія права, соціологія права, кримінальне право, соціологія, соціальна психологія, юридична психологія, етика та ін.

Вагомий внесок у зародження вчень про поведінку зробили вчені Стародавнього світу та Середньовіччя: Аврелій Августин, Арістотель, Ацилій, Конфуцій, Платон, Сократ, Тома Аквінський, Юстиніан.

Юридично значущу поведінку досліджувала ціла гаурта талановитих учених. Серед них – О.М. Балинська, В.С. Бігун, С.Н. Братусь, О.Ф. Скакун, О.Г. Мурашин, Т.І. Тарахонич, які висвітлювали питання правової поведінки щодо теорії держави і права; С. Киренко вивчав особливості маніпулювання на психіку людини в кримінально-правовому аспекті; Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко досліджували правову поведінку в курсі юридичної психології.

Серед учених, які досліджували навіювання, виділимо:

Шарка Ж.М. – вирізвив стадії гіпнозу, А.Р. Лурію – гіпноз та тест словесних асоціацій, А.А. Токарський – вніс значний вклад у розвиток терапевтичного використання гіпнозу.

Психоневропатолог В.М. Бехтерєєв ґрунтовно розкрив особливості навіювання в суспільному житті та заклав основу систематичного науково-експериментального вивчення механізмів гіпнозу, навіювання та використання їх стосовно моделювання стану людини для вивчення різноманітних психофізіологічних реакцій. Ґрунтовні наукові дослідження проводив Г. Лебон, який здійснив спробу систематизувати інформацію про сугестію. Сугестивні явища на глибинному особистісному підсвідомому рівні вивчали Адлер, З. Фрейд, Г. Юнг. Навіювання як функцію соціальної орієнтації індивіда в його середовищі аналізували М. Шерив та Т. Коффіні. С. Еша своїми дослідженнями заклав теорію раціонального навіювання. Еміль Кує розробив метод довільного самонавіювання. І.П. Павлов, установлюючи умови підвищення сугестивності, визначив природу гіпнозу, розглянув гіпноз як умовний рефлекс людини.

Г.А. Шичко вивчав спеціальні методи кодування підсвідомості при навіюванні, використання щоденників у процесі навіювання.

Незважаючи на доробки вчених, тематика навіювання в характері правової поведінки, її взаємозв'язок і вплив передбачає ще чимало но-

вих досліджень з метою формування правомірної поведінки громадян.

Виклад основного матеріалу. Правова поведінка виступає як різновид соціальної поведінки та як форма пристосування індивіда до правового простору то чи іншого соціуму.

Характер, детермінанти, сутність правової поведінки вирізняються в залежності від вибраної концепції теорій походження права.

В даному дослідженні ми розглядаємо правову поведінку в контексті «юридично значуща поведінка». При цьому ми маємо враховувати інші концепції існуючих класично визначених теорій походження права, кожна з яких розглядає правову поведінку відповідно до витоків конкретної концепції, онтологічних, гносеологічних та аксіологічних характеристик.

Правова поведінка (юридично значуща) – це складно організоване явище, яке представляє собою сукупність гармонійно впорядкованих складових психологічного, фізіологічного, соціологічного, економічного, культурного, політичного характеру; отриманих знань, досвіду, що в поєднанні з характером, темпераментом, умовами середовища посилюють діяння особи в соціумі за які наступають правові наслідки, юридична оцінка. Правова поведінка є вагомою складовою віддзеркалення функціонування держави, державного примусу.

Ознаками юридично значущої поведінки виступають: вольовий характер, соціальний характер, юридично значущі дії та бездіяльність, юридичне регулювання, юридичні наслідки, юридична оцінка.

Правова поведінка формується в процесі соціалізації, десоціалізації, ресоціалізації. В усіх названих процесах вектор правової поведінки залежить від цілої низки чинників.

Виділяють правомірну та неправомірну правову (юридично значущу) поведінку.

Правомірна поведінка залежна від об'єктивної сторони визначається (вирізняється):

- соціально активна;
- законослухняна;
- конформістська;
- маргінальна;
- звична [3, с. 486].

Кристовська Н.М., Матвєєва Л.Г. відмічають, що безпека конформістської поведінки полягає в тому, що у людини відсутня тверда і чітка особиста установка недотримання права. При зміні ситуації (перехід поведінки оточення від правомірної до неправомірної) можлива аналогічна зміна правової установки з правомірної на неправомірну [4].

Неправомірна поведінка – поведінка, яка порушує встановлені юридично значущі норми, які встановлюються, визначаються, санкціонуються державою.

До неправомірної поведінки відносять:

- зловживання правом;
- об'єктивно-протиправна;
- правопорушення.

Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. підкреслюють, що психологічна структура злочинної поведінки за формою має такі ж компоненти, як законослухняна, але їх зміст інший [1, с. 79].

Одними із вагомих інструментів формування правової (юридично значущої) поведінки є засоби психологічного впливу, зокрема навіювання, яке, в свою чергу, виступає одним із небезпечних інструментів маніпуляції поведінкою людини. Суб'єкт здійснення навіювання значиться як сугестор. Суб'єкт прийняття навіювання значиться як сугеренд.

Навіювання – явище багатоліке та різноманітне, яке пронизує багато сфер буття, діє на свідомість і підсвідомість людини. В основі навіювання лежить некритичне сприйняття інформації, зниження логічного, аналітичного мислення.

В.М. Бехтерев наголошував, що навіювання є ніщо інше, як вторгнення в свідомість або прищеплення до нього сторонньої ідеї без прямої безпосередньої участі в цьому акті «я» суб'єкта, внаслідок чого останнім у більшості випадків – є або зовсім, або майже безвладний його відкинути і вигнати зі сфери свідомості навіть при тій умові, коли усвідомлює його безглуздість. Проникаючи в свідомість без активної участі «я» – суб'єкта, навіювання залишається поза сферою індивідуальної свідомості, завдяки чому і всі подальші його наслідки відбуваються без контролю «я» і без відповідної затримки [2].

Ми підтримуємо думку В.П. Якупова, що навіювання – закономірне психічне явище, що ґрунтується на особливій властивості людини – сугестивності (нахил до навіювання), яка тією чи іншою мірою притаманна кожній людині [6].

А от рівень сугестивності (схильності до навіювання) різняться за ступенем та повнотою. Для навіювання має значення рівень сугестивності, стан розвитку критичного мислення, вольових якостей, стан та рівень залежності від сугестора, психоневрологічний статус, наявність патологій стану здоров'я сугеренда, наявність обтяжуючих обставин, готовність, налаштованість на прийняття сугестивного впливу.

Серед базових чинників здійснення навіювання відмітимо соціальний статус та авторитет сугестора, його вміння і навички, вольові якості сугестора, його впевнені манери, категоричний тон, виразну інтонацію; владні, впливові, залежні відносини. Авторитет сугестора містить як його персональні якості авторитету, так і те, від імені кого він постає перед сугерендом. Це можуть бути рекомендації значимих осіб, представництво референтної групи, думки оточення про сугестора. Таємничість, харизматичність теж може виступити чинником успішного навіювання. Має також значення важіль джерела використання інформаційного матеріалу сугестором.

Наступним базовим чинником успіху навіювання виступає довіра. Саме довіра випереджає сам акт навіювання. При наявності довіри навіювання починається ще до початку самого акту безпосереднього впливу. Має значення створення іміджу чесної, порядної людини (сугестора), захисника добра, справедливості; участь у благодійних акціях; використання певної соціальної ролі. При наявності довіри до сугестора у сугеренда доволно знижується рівень критичного мислення, настороженість, обачливість. Перший крок – це формування довіри, авторитету. А надалі використання ореолу довіри. Довіра виростає із віри, переконання за наявності у сугеренда

компетенції, впевненості в тому, що сугестор діє компетентно і правильно, саме він є людиною надійною і не підведе в скрутній ситуації.

Не виключено наявність результату успішного навіювання при авторитарній насильницькій залежності, підпорядкованості сугеренда сугестору, використанні наказу як методу навіювання.

Для створення довіри можуть бути використані прийом «легенди», значимість, обізнаність сугеренда, використання соціальних ролей. Впливає значення має соціальний статус сугестора.

До системи ефективного здійснення навіювання входять засоби вербальної мови, інтонація, тембр, вібрація голосу, засоби невербальної мови.

Серед ситуативних чинників виділимо: стан спокою, релаксацію, втому, низький рівень інформаційної бази, брак часу для прийняття рішення тощо.

Особливе значення на якість навіювання має атмосфера при якій здійснюється навіювання.

Як засіб психологічного впливу, навіювання спрямоване на зміну поведінки, міркувань, переконань, дій сугеренда з метою спонукання його до виконання певних дій, зміни певних поглядів, формування певних установок. Навіювання являють систему інструментів та механізмів. Самі по собі вони нейтральні. Це вже людина з її моральними принципами, рівнем правосвідомості, типом правової поведінки, цілями, мотивами використовує засоби навіювання для добра чи зла.

Простір сугестивності вміщує чимало чинників успішності процесу навіювання і при низькому рівні моральних установок сугестора інструменти навіювання можуть бути використані для формування неправомірної поведінки, задля спричинення шкоди, зла. Вони в подальшому обумовлюють налаштування установок неправомірного характеру, делінквентної поведінки, правопорушень, створюють загрозу правоохоронючим інтересам інших осіб, держави, суспільства в цілому, призводять до суспільно небезпечних наслідків, і зрештою стають тягарем для державних цінностей і інтересів.

Навіювання, авторитарність лідера, складні життєві ситуації особи сугеренда виступають базовим для розвитку делінквентної, адиктивної поведінки, правопорушень, злочинів за співучасті. А далі це вже джерело потенційної неправомірної поведінки.

Щодо злочинної групи, яка є проявом неправомірної поведінки, має значення підкреслити роль навіювання в розвитку, функціонуванні злочинних груп, угруповань, набутті негативного соціального досвіду.

Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. наголошують, що згуртуванню злочинної групи сприяє також однакова чи подібна анти-суспільна спрямованість інтересів учасників, що формується в результаті групового впливу завдяки переконанню, навіюванню, наслідуванню (переконуючий вплив – розповіді про злочинну діяльність, вимоги дотримуватися правил і традицій; навіювання – приклад поведінки досвідчених злочинців, демонстрація «цінностей» злочинного способу життя, формування почуття впевненості в своїх силах та підтримці з боку групи; наслідування – переймання загально-групового настрою та емоційного фону) [1, с. 92].

Разом з тим сучасні реалії вимагають від людини готовності і здатності до активної участі в суспільно корисних справах, глибокого усвідомлення себе, як повноправного члена соціальної спільноти, громадянського суспільства. Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму, громадянської зрілості особистості, розвинену правомірну поведінку, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, активну позицію кожної людини, розвиток рівня суб'єктивного контролю, вольових якостей, критичного мислення.

Враховуючи роль навіювання як засобу психологічного впливу в формуванні неправомірної поведінки, при здійсненні заходів щодо правового виховання, профілактики виникнення неправомірної поведінки, зниження рівня негативного впливу «поганої компанії», має значення оволодіння навичкам протистояння негативно навіюванню.

Антисугестивними бар'єрами виступають:

1. Критичне мислення, яке опрацює будь-яку інформацію, перш ніж вона буде прийнята;
2. Інтуїтивно-афективний бар'єр, який відкидає все, що не створює довіря і відчуття впевненості;
3. Етичний бар'єр, який відкидає те навіювання, що суперечить етичним принципам особистості [5].

Відповідно, особа з метою протидії негативно навіюванню, деструктивному впливу маніпуляційних технік має розвивати в собі високий рівень критичного мислення, опанувати постійно нову корисну інформацію, намагатися щонайменше володіти просторовою інформаційною базою площини особистісного та соціального буття.

А сугестер для успішного здійснення навіювання має враховувати механізми, інструменти зниження антисугестивних бар'єрів. Використання інструментів та механізмів процесу навіювання визначає рівень правосвідомості осо-

би – сугестора, полярність правової поведінки, правового діяння.

Названі стратегії наголошують на значимості моральних принципів при використанні інструментів навіювання. Моральний зріз особистості, правосвідомість, тип правової поведінки в поєднанні з обставинами, мотивами, потребами складають неповторний принцип єдності свідомості з діяльністю.

Це покладає на державні компетентні структури, соціальні інститути важливі завдання розвитку соціально-ціннісних орієнтирів, суспільно-прогресивної спрямованості, захисту суспільної моралі, «загального блага», «справедливості», «правомірної поведінки».

Висновки і пропозиції. Таким чином в інтересах процвітання української національної державності, здійснення нею визначених програм і завдань на шляху успішного функціонування різних сфер суспільно корисного буття ми маємо привернути увагу волонтерів, громадськості, окремих свідомих осіб, груп на запровадження доступності заходів, програм, циклів занять із використанням новітніх технологій навіювання, спрямованих на правове виховання, правову обізнаність, формування правомірної поведінки з метою підвищення правової культури, виправлення правового нігілізму, дилетантизму, правового інфантилізму в суспільстві, підвищення рівня критичного мислення, зміцнення ціннісного потенціалу людини, убезпечення її від формування викривлених життєвих цінностей, стереотипів, неправомірної поведінки.

Ці елементи, в свою чергу, виступають вагомим чинником, базовою основою зміцнення правової, демократичної, соціальної держави, якою прагне бути Україна; формування позитивних соціальних орієнтирів, розвиток задатків і здібностей особистості для виконання суспільно корисної праці в поєднанні з особистими інтересам.

Список літератури:

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та інші. Юридична психологія: Підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
2. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. – СПб: Издание К.Л. Риккера, 1908 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: psylib.ukrweb.net/books/behtv01/index.htm
3. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
4. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
5. Пальчевський С.С. П 146 Соціальна педагогіка: Навчальний посібник – К.: Кондор, 2005. – 560 с.
6. Ягупов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: medbib.in.ua/metodi-psihologichnoji-pidgotovki36941.html

Зинсу О.І.

Национальная Академия внутренних дел Украины

РОЛЬ ВНУШЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО (ЮРИДИЧЕСКИ ЗНАЧИМОГО) ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье осуществлено изучения роли внушения в формировании правового поведения. Подчеркнуто влиятельное значение внушения как средства психологического воздействия на формирование правомерного и неправомерного поведения. На основе анализа освещены общие очертания суггестии как психического явления и факторов внушения на пути снижения риска развития неправомерного поведения. **Ключевые слова:** правовое поведение, юридически значимое поведение, средства психологического воздействия, внушения, неправомерное поведение, доверие, авторитет, государственные интересы, моральные ценности.

Zinsu O.I.

National Academy of Internal Affairs of Ukraine

THE ROLE OF SUGGESTION IN THE FORMATION OF THE LEGAL (LEGALLY MEANINGFUL) BEHAVIOR OF PERSONALITY

Summary

The article deals with the role of suggestion in the formation of legal behavior. The influence of suggestion as a means of psychological influence on the formation of lawful and unlawful behavior is emphasized. On the basis of the analysis, general outlines of suggestion as a psychic phenomenon and suggestion factors on the way of reducing the risk of development of unlawful behavior are highlighted.

Keywords: legal behavior, legally significant behavior, means of psychological influence, suggestion, wrongful behavior, trust, authority, state interests, moral values.

УДК 342.9

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Корнієнко О.О.

Державна установа «Урядовий контактний центр»

Досліджено теоретичні питання та правове забезпечення участі громадськості у запобіганні корупції. Визначено форми такої участі. Розглянуто проблему правового статусу громадськості як суб'єкта відносин щодо запобігання корупції. Проаналізовано питання забезпечення правомірності цього превентивного антикорупційного механізму. Розроблено рекомендації щодо недопущення зловживання правами в сфері запобігання корупції.

Ключові слова: правовий статус, громадськість, запобігання корупції.

Постановка проблеми. Складність запобігання корупції зумовлено, зокрема, її характерними особливостями, серед яких: динамічність, різноманітність форм прояву та підвищена латентність. Ефективність діяльності щодо запобігання корупції вимагає забезпечення належного рівня гласності та доступу громадян до інформації, що стосується корупції та запобігання їй, що здатне нівелювати латентність корупції.

Прагнення України до успішної євроінтеграції вимагає підвищення ефективності національної антикорупційної діяльності. Досвід держав-членів ЄС демонструє успішність участі громадськості у запобіганні і протидії корупції. В сучасних умовах розвитку демократії в Україні, актуаль-

ним є питання підвищення довіри громадськості до влади, якого можна досягти шляхом забезпечення реального народовладдя, одним із проявів якого, цілком справедливо слід вважати можливість здійснення народом контролю за законністю й справедливістю діяльності осіб, уповноважених на здійснення його влади. Однак, варто пам'ятати про важливість недопущення зловживання правами, що також може створити корупційні ризики через здійснення неправомірного тиску на суб'єкти владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання участі громадськості у запобіганні та протидії корупції були складовою предмета науково-теоретичних досліджень таких вчених,

як С. М. Алфьоров, І. А. Артеменко, І. С. Бачинська, Д. Бейлі, В. О. Белік, В. Д. Гвоздецький, А. Дж. Гельденгеймер, К. П. Задоя, Є. В. Невмержицький, Дж. Най, С. С. Серьогін, М. І. Хавронюк, І. І. Яцків та ін. У своїх працях вони так чи інакше зачіпали питання важливості участі громадськості у запобіганні та протидії корупції, визнаючи її одним із пріоритетних напрямків розвитку антикорупції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не дивлячись на свою актуальність, зумовлену специфікою сучасного етапу розвитку демократії в Україні, питанням правового статусу громадськості як суб'єкта відносин щодо запобігання корупції та правомірності її участі в цих відносинах наразі приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження правового статусу громадськості як суб'єкта запобігання корупції та проблем забезпечення правомірності її участі у відповідних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Важливість участі громадськості у запобіганні та протидії корупції визнається на міжнародному та національному рівнях, про що зазначено в статті 13 Конвенції ООН проти корупції, ратифікованої Верховною Радою України 18 жовтня 2006 р. (набула чинності для України 1 січня 2010 р.) [1]. Дана Конвенція зобов'язує кожну Державу-учасницю (до числа яких входить і Україна) належним чином забезпечити участь громадськості у запобіганні та протидії корупції. Отже, Конвенція у такий спосіб визнає громадськість суб'єктом запобігання і протидії корупції. Питання важливості права громадськості на участь у відносинах щодо запобігання корупції висвітлене у Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики» від 26 серпня 2011 р. Так, у ній зазначено, що боротьба з корупцією можлива з використанням різних заходів, обов'язковою умовою яких є суспільне сприяння цим заходам, оскільки в протилежному випадку вони не будуть ефективними. Це підтверджується досвідом великої кількості держав, у яких зменшення рівня корупції стало можливим завдяки активності та зацікавленості у цьому громадськості, що очевидно стало одним із вирішальних факторів їх успіху в даній сфері [2].

Прагнення законодавця до наділення громадськості певними повноваженнями щодо запобігання корупції одночасно з використанням у чинному антикорупційному законодавстві терміну «громадськість» відповідає напрямку розвитку антикорупційної політики, визначеному, зокрема, й згаданою Конвенцією ООН у частині фактичного визнання громадськості окремим суб'єктом відносин щодо запобігання корупції. Такий стан речей зумовлює необхідність з'ясування правового статусу цього суб'єкта. Узагальнюючи підходи до визначення власне поняття правового статусу, можна дійти висновку, що він є універсальною та комплексною категорією, для якої характерна наявність чітко визначеної стабільної структури, і якою охоплюються характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою

та їх місце в системі правовідносин шляхом визначення прав, обов'язків і гарантій їх реалізації.

Права громадськості у сфері запобігання корупції та гарантії їх реалізації закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах, серед яких Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) є профільним у досліджуваній сфері та містить значну кількість положень, якими така участь регулюється. Доцільним видається класифікувати ці норми на загальні та спеціальні.

До загальних можна віднести норми, якими встановлюються можливість і засади здійснення участі громадськості в запобіганні корупції. Серед них: пункт 4 частини першої статті 7; пункти 16-17 частини першої статті 11; пункт 1 частини першої статті 12 Закону. Зі змісту перелічених норм випливає, зокрема, що така участь здійснюється як через участь в об'єднаннях громадян (тобто їх членів або уповноважених представників), так і громадянами окремо від будь-яких об'єднань [3]. При цьому питання, пов'язані зі створенням, реєстрацією, порядком здійснення діяльності громадських об'єднань, врегульовані окремим нормативно-правовим актом – Законом України «Про громадські об'єднання» [4].

Що ж до спеціальних норм, регулюючих участь громадськості в запобіганні корупції, то до них доцільним видається віднести ті з них, які передбачають участь, що умовно можна визначити як специфічну (громадський контроль за діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів у розумінні Закону) і участь у заходах щодо запобігання корупції. Такими нормами є, зокрема, частини друга, третя та четверта статті 14 Закону, що передбачають здійснення громадського контролю за діяльністю Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) [3], а також стаття 21 Закону, якою регулюється участь громадськості саме в заходах щодо запобігання корупції, що тісно пов'язана з правом на участь у законотворчому процесі, а також правом на доступ до публічної інформації, яким відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про доступ до публічної інформації», наділені всі фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень [5]. Об'єднання громадян, фізичні, юридичні особи не можуть обмежуватися у доступі до інформації щодо компетенції суб'єктів, якими здійснюються заходи, пов'язані із запобіганням і протидією корупції, а також щодо основних напрямів діяльності цих суб'єктів. Надання такої інформації здійснюється у порядку, встановленому законом. Проекти нормативно-правових актів, якими передбачаються пільги, переваги для окремих суб'єктів господарювання, а також делегування повноважень органів публічної адміністрації, повинні розміщуватися на офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації не пізніше дня, наступного за тим, коли їх було внесено. Це робиться задля забезпечення реалізації права громадськості на їх обговорення та участь у процесі прийняття шляхом формулювання та надання відповідних пропозицій [6, с. 6]. Результати громадських обговорень узагальнюються органами публічної

адміністрації та оприлюднюються в засобах масової інформації. Інформування здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, яким відповідно до статті 4 Закону, є НАЗК, та на яке частиною четвертою статті 14 Закону покладено обов'язок готувати щорічні звіти про свою діяльність, які після затвердження Громадською радою при НАЗК (таке затвердження є складовою громадського контролю за діяльністю НАЗК) оприлюднюються на його офіційному веб-сайті [5].

Таким чином, існують три основні форми участі громадськості у запобіганні і протидії корупції: інформативна; консультативна; активна.

Інформативна участь є взаємодією суб'єктів владних повноважень із громадянами й об'єднаннями громадян, в ході якої першими надається інформація, що стосується самої процедури прийняття ними відповідних рішень. Формування та здійснення державної політики є прозорим лише за умови повного та відкритого інформування громадян, яке здійснюється як на вимогу або за запитом громадян та їх об'єднань, так і за ініціативою суб'єктів владних повноважень.

Консультативна участь є особливою формою участі громадськості у запобіганні корупції, оскільки саме нею забезпечується здійснення зворотного зв'язку між громадянином і владою. Консультації із заінтересованими особами спрямовані на забезпечення якісного виконання суб'єктами владних повноважень своїх функцій і завдань. Це не в останню чергу пов'язано з вивченням альтернативних поглядів, усвідомлення різниці між ними і необхідністю досягнення певного консенсусу [7, с. 113].

Щодо активної форми, то вона за своєю сутністю є партнерством суб'єктів владних повноважень та громадян і їх об'єднань, яке перш за все полягає у виконанні другої роботи, пов'язаної з формуванням політики держави та прийняттям рішень за дорученнями перших [8, с. 21].

Дана форма також, в свою чергу, поділяється на такі види участі громадськості в запобіганні корупції, як контроль, аналіз, моніторинг, експертиза. При цьому даний перелік не є вичерпним.

Громадський моніторинг є запланованим, систематизованим, експертним, об'єктивним дослідженням обраної галузі діяльності громадянського суспільства, проведення якого відбувається відповідно до прийнятої схеми задля досягнення змін. Метою будь-якого моніторингу є подальша розробка ефективних шляхів удосконалення об'єктів моніторингу. Результати моніторингів підлягають оприлюдненню задля доведення до громадськості та сприяння особам, які можуть і бажають долучитися до вирішення проблем, виявлених у ході моніторингу. Тобто моніторинг – це плановий збір даних щодо конкретної проблеми, діяльності, з подальшим опрацюванням, аналізом, доведенням результатів до відома усіх заінтересованих осіб із метою розробки шляхів вирішення виявлених проблем.

Щодо громадських експертиз, то процедура і порядок їх проведення встановлює постанова Кабінету Міністрів від 05 листопада 2008 року № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [9].

Основна відмінність між громадськими моніторингом і експертизою полягає в тому, що перший є суттєво ширшим за другу. Експертне середовище також визнає моніторинг більш автономним і демократичним. Це пов'язується з можливістю його спрямування на всі види діяльності органів публічної адміністрації. На практиці моніторинг традиційно застосовують здебільшого в сферах освіти, медицини, судоустрою, бюджетного права, земельній, енергозбереження, а також гендерних питаннях тощо [10, с. 67].

Участь громадськості у запобіганні має своїм завданням сприяння системному діалогові між органами публічної адміністрації та громадянським суспільством, який призведе до підвищення якості запобігання і протидії корупції [11, с. 164]. Саме тому забезпечення цієї діяльності й удосконалення її форм і видів можна вважати одним із пріоритетних напрямків ефективного розвитку антикорупційної політики України.

Що ж до гарантій правомірності участі громадськості у відносинах щодо запобігання корупції, варто звернути увагу на межі їх допустимої поведінки, встановлені законом і відповідальність, яка наступає за вихід за них. Так, встановлений у частині другій статті 19 Конституції України принцип здійснення своєї діяльності лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, поширюється виключно на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. З цього випливає, що громадяни, об'єднання громадян, інші інститути громадянського суспільства можуть діяти вільно, не допускаючи лише того, що прямо заборонено законом. Таким чином, об'єднання громадян, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають права, які прямо згадані в законах «Про об'єднання громадян», «Про політичні партії в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про організації роботодавців», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про асоціації органів місцевого самоврядування», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про друковані засоби масової інформації (преса) в Україні», Орхуській конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», ратифікованій Законом від 6 липня 1999 р.) тощо [12, с. 87]. При цьому головним обов'язком є дотримання розумних обмежень, передбачених законом, за порушення яких винні особи притягуються до юридичної відповідальності. Таким чином Україна виконує взяті на себе зобов'язання та прагне до формування активного й небайдужого громадянського суспільства. Проте, необхідно враховувати можливий ризик, пов'язаний із зловживаннями подібним правом. По-перше, особа, яка усвідом-

лює можливість отримання захисту від держави, може використовувати це у досягненні неправомірних цілей. По-друге, в разі наявності суттєвого незадоволення суспільством діями суб'єктів владних повноважень, особливо в перехідні періоди розвитку, в якому протягом останніх років перебуває Україна, можливість виходу громадськості за межі, визначені законом для її участі в запобіганні корупції, різко збільшується.

Отже, з наведеного випливає, що право громадськості на участь у запобіганні та протидії корупції в Україні закріплено та забезпечено належним чином, проте певною мірою беззастережно та необачно, створюючи умови для зловживання таким правом, що в свою чергу може призвести до нових правопорушень. Так, сьогодні можна стверджувати необхідність нормалізації соціального контролю за системою публічної адміністрації шляхом укріплення атмосфери прозорості через відмову від ігнорування корупції, що вчиняється топ-посадовцями. Власне, громадянське суспільство має бачити результат реформ, який неодмінно передбачає посилення гарантій притягнення до відповідальності не лише менш «соціально захищених» посадовців, а й осіб, які очевидно мають певні впливові зв'язки, проте не можуть ефективно ними скористатися для досягнення цілей, що суперечать закону. На основі встановлення подібного рівня прозорості, рівень невдоволеності населення владою та державною політикою, зокрема, в сфері запобігання корупції обернено-пропорційно зменшиться, внаслідок чого можна буде вимагати від активістів, які станом на сьогодні об'єктивно та цілком природно не завжди можуть дати раду емоціям, дотримання норм закону та моралі в ході здійснення соціального контролю. Успіх за цим напрямом означатиме також підвищення вимог суспільства до громадських активістів і подальший розвиток

громадянського суспільства в Україні. За належного досягнення зазначених цілей, Україна буде спроможна повернутися до класичної моделі взаємодії держави з громадськістю в контексті запобігання корупції.

Висновки і пропозиції. Громадськість є специфічним суб'єктом запобігання корупції, що зумовлено відсутністю в нього повноважень, притаманних спеціально уповноваженим органам у досліджуваній сфері. Натомість повноваження цього суб'єкта є похідними від прав і свобод людини і громадянина, а окремими повноваженнями наділяються специфічні суб'єкти, визначені законом (Громадська рада при НАЗК тощо). При цьому презюмується, що ці повноваження делегуються громадськістю таким суб'єктам, які структурно входять до неї. Здійснюються зазначені повноваження у формах, які можуть обиратися суб'єктом на власний розсуд із масиву тих, що не заборонені чинним законодавством.

Таким чином, обов'язком громадськості в ході участі в запобіганні корупції є утримання від будь-якого зловживання власними правами (стаття 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13]) та дотримання норм чинного законодавства. Очевидно, що для забезпечення правомірності участі громадськості у досліджуваних відносинах так само, як і для запобігання корупції загалом, найбільш ефективним є підхід із наданням пріоритету превенції. Так, реактивні заходи на вже вчиненні правопорушення не сприяє розвитку відносин. При цьому найефективнішою превенцією таких випадків видається комплексне забезпечення неухильного дотримання суб'єктами владних повноважень вимог чинного законодавства, яке вимагає також трансформації політичної волі суб'єктів законотворчості та надання можливості громадськості здійснювати ефективний соціальний контроль за їх діяльністю.

Список літератури:

1. Конвенція Організації Об'єднання Націй проти корупції від 31.10.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 07.12.2007. – 2010 р., № 10, № 44, 2006, ст. 2938 / стор. 52, стаття 506, код акту 49570/2010.
2. Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.08.2011. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11>
3. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII / Офіційний вісник України, 2014 р., № 87, стор. 156, стаття 2474, код акту 74501/2014.
4. Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI, в редакції від 06.02.2015 / Офіційний вісник України від 27.04.2012, № 30, стор. 26, стаття 1097, код акту 61211/2012.
5. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI / Офіційний вісник України, 2011 р., № 10, стор. 29, стаття 446, код акту 54792/2011.
6. Жовнір О. Проблеми правового забезпечення суспільства у протистоянні організованій злочинності та корупції / О. Жовнір // Віче. – 2010. – № 4. – С. 5-7.
7. Боднарчук О. Г. Громадський контроль як механізм протидії корупції: проблеми його реалізації в пенітенціарній системі України / О. Г. Боднарчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер.: Право. – 2013. – № 1. – С. 110-115.
8. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія / Н. С. Карпов. – К.: вид-во С. Семенка, 2004. – 310 с.
9. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – С. 100. – Ст. 2889.
10. Купрій В. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. / В. Купрій, Л. Паливода. – К.: Макрос, 2011. – 200 с.
11. Бачинська І. С. Суб'єкти корупції – еволюція визначень / І. С. Бачинська // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 4. – С. 162-167.
12. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» – К.: Атіка, 2012. – 424 с.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 / Офіційний вісник України, 1998 р., № 13 / № 32 від 23.08.2006 / стор. 270.

Корниенко А.А.

Государственное учреждение «Правительственный контактный центр»

ПРАВОВОЙ СТАТУС И ГАРАНТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОСТИ КАК СУБЪЕКТА ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы и правовое обеспечение участия общественности в противодействии коррупции. Определены формы такого участия. Рассмотрена проблема правового статуса общественности как субъекта отношений по предотвращению коррупции. Проанализированы вопросы обеспечения правомерности этого превентивного антикоррупционного механизма. Разработаны рекомендации по недопущению злоупотребления правами в сфере предотвращения коррупции.

Ключевые слова: правовой статус, общественность, предотвращение коррупции.

Korniienko O.O.

Government Institution «Governmental Contact Center»

LEGAL STATUS OF THE COMMUNITY AND ITS ACTIVITY AS THE SUBJECT OF PREVENTION OF CORRUPTION

Summary

The article examines theoretic issues and legal coverage of the community's participation in prevention of corruption. The forms of such participation are identified. The problem of legal status of the community as the subject of relations in the field of prevention of corruption is examined. The article contains analysis of this preventive anti-corruption mechanism assurance. The recommendations on exclusion of misuse of rights in the field are elaborated.

Keywords: legal status, community, prevention of corruption.

УДК 342.72/73:(57+61)

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ БІОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ ДОСЯГНЕНЬ В ГАЛУЗІ БІОЛОГІЇ І МЕДИЦИНИ

Міхальов В.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті відслідковується залежність процесу появи кожного нового покоління прав людини від соціальних та технологічних революцій, які відбувалися у суспільстві. Показано, які технологічні досягнення у області біології та медицини привели до необхідності юридичного унормування нових суспільних відносин, та деякі проблеми, що з цим пов'язані. Запропоновано об'єднати основні сучасні біотехнології та медичинські практики в декілька груп. Пропонується класифікація прав людини за новою підставою: біосоціальною природою людини на дві групи: біологічні і соціальні права. Проведена класифікація біологічних прав людини на чотири групи: фізичні, екологічні, генетичні та медичинські права.

Ключові слова: біологічні права людини, класифікація, біологія, медицина, досягнення.

Поява тої чи іншої групи прав людини на певному етапі суспільного розвитку обумовлено глобальними змінами в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній сферах суспільного життя і нерідко прямо, або опосередковано пов'язано з соціальними і технологічними революціями. Закріплення на певному етапі історичного розвитку відповідної групи прав людини дає можливість усунути, або зменшити соціальну напругу, яка виникла у суспільстві, запобігти розвитку соціальних потрясінь. Зрозуміти ці процеси допомогла одна з найбільш відомих класифікацій прав людини, а саме та, яка передбачає їх поділ на покоління прав людини, в основу

якого покладено дві складових: історична (потреба в юридичному закріпленні визначених прав людини на тих чи інших етапах розвитку держави і суспільства), та групова (права людини у сучасному їх каталозі не з'явилися всі разом, а закріплювалися окремими групами, що були спрямовані на захист інтересів людини в певних сферах суспільного життя, і тому ці групи прав і отримали назву відповідних сфер).

Так, поява першого покоління прав людини: комплексу громадянських та політичних прав було обумовлено переходом від мануфактурного виробництва до виробництва промислового і необхідністю залучення вільних робітників на

нові заводи та фабрики, які відкривалися в першу чергу в західноєвропейських країнах, само існування яких було неможливо без людей, які мають право розпоряджатися собою, своєю робочою силою, що було неможливо в умовах феодалного ладу, при якому більшість населення була прикріплена до того чи іншого феодалу і не мала такого права.

Закріплення другого покоління прав людини: соціально-економічних і культурних прав, яке розпочалося у останній третині XIX століття, та отримало нормативно-правове закріплення в більшості країн світу до початку другої половини XX століття, було пов'язано з різким загостренням протистояння між трудом та капіталом (пролетаріатом і буржуазією і знайшло своє вираження в боротьбі пролетаріату за покращення свого соціального, економічного та культурного становища.

Третє покоління прав людини: права народів (солідаристські права) були встановлені ООН, передусім в міжнародних пактах про права людини 1966 р. Вони виникли як своєрідна реакція прогресивних сил людства на дві світові війни, які були обумовлені бажанням переділу з боку ряду західних країн політичної карти світу з метою захвату слабких суверенних держав і відбирання колоніальних володінь у своїх економічних і політичних суперників, та можливістю використання дешевих сировинних та робочих ресурсів цих територій.

Кінець XX і початок XXI століть були відзначені справді революційними відкриттями в галузі інформаційних технологій та в галузі біотехнологій і медицини, які радикально змінили соціальне життя і вимагали адекватної відповіді на ці зміни.

Саме, класифікація як спосіб наукового пізнання і осмислення процесів, що відбуваються у світі, допомагає упорядкувати існуючі явища, систематизувати їх, і не тільки сприяє їх більш глибокому вивченню та дає можливість побачити певні шляхи їхнього розвитку, але й помагає в вирішенні практичних завдань, полегшує їх пошук в разі необхідності.

Ідея формування біологічних прав людини як нового етапу в розвитку правового становища особистості, пов'язано в першу чергу з по правді революційними відкриттями в галузі практичної медицини і генної інженерії [2, с. 173-174]. Трансплантація органів, штучне запліднення, сурогатне материнство, клонування і інші досягнення науково-технічного прогресу ставлять перед людством багато моральних, релігійних, філософських, культурних, політичних, економічних і інших проблем хоча успішні кроки в цій сфері по окремим напрямкам (наприклад, в галузі трансплантології) мали місце задовго до цього. Проте сучасні масштаби їхнього використання і подальші перспективи їх розвитку говорять про виникнення нових викликів для людської цивілізації і ставлять багато питань перед усією наукою, і, в першу чергу гуманітарною. Насамперед перед філософами, соціологами, політологами, економістами, теологами, та, безумовно юристами, оскільки запровадження цих технологій у життя людей потребує перегляду існуючих філософських концепцій, створення нових етичних правил, корек-

тування деяких релігійних переконань та встановлення нової нормативно-правової бази, яка б адекватно відображала інтереси всіх людей.

Найбільш актуальне питання, що виникає вже сьогодні у зв'язку з цими досягненнями полягає в наступному: як зробити так, щоби прогрес технологічний не привів би к регресу моральному, духовному.

Один з видатних сучасних філософів Френсіс Фукуяма осмислюючи ці проблеми робить такі висновки. «Таких понять як біологічна родина, людська природа чи «нормальна людина» не існує, а якщо б навіть вони і існували, чому ми них повинні орієнтуватися в питанні, що є правильним і справедливим». Практично він стверджує, що ми повинні і в подальшому відчувати муки, засмучення, самотність, страждати від хвороб, які нас калічать – все тому що це було притаманне людині у всій історії її існування як виду і робить висновок: «Найбільш серйозна загроза, що вершиться сучасною біотехнологією – це можливість зміни природи людини і силу цього – перехід до «постлюдської фази історії» [11, с. 17-18].

В якості очевидної відповіді на ці нові виклики, які постали перед людством, Ф.Фукуяма заявляє, що необхідно використовувати силу держави, щоб цю технологію регламентувати, а якщо буде потреба, то й міжнародне законодавство. Слід починаючи конкретно продумувати які необхідно створити інститути, щоб відрізнити добрі використання біотехнологій від недобрих і як примусити ці закони працювати на національному і міжнародному рівнях [18, с. 22-25, 268, 273, 298].

Однак, правовій регламентації норм, нових суспільних відносин, які складаються, нових викликів всьому людству, передують філософське, релігійне та моральне осмислення. Безумовно, найважливішим соціальним регулятором суспільних відносин як і раніше повинно виступати право, яке, використовуючи різні способи регламентації суспільних відносин, має можливість запропонувати оптимальні варіанти дій для вирішення нових соціальних проблем що виникають сьогодні. Право – засіб реалізації морально-гуманістичних ідеалів. Без уроків моральності право неможливо. Самі ж ці ідеали, відповідно до проблеми, яка розглядається, формується, в першу чергу, в межах медичинської етики та біоетики. Термін біоетика було введено у науковий лексикон у 1970 р. американським біохіміком В.Р. Поттером для зазначення проблем які пов'язані з безпекою для виживання людства у техногенному світі: «Наука виживання повинна бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка б об'єднала два найбільш важливих і вкрай необхідних елемента – біологічне знання та загальнолюдські цінності. Виходячи цього, я пропоную для її позначення новий термін – біоетика» [9, с. 4].

Пізніше зміст терміну конкретизується і біоетика в Енциклопедії біоетики, виданій в США визначається як систематичне дослідження моральних параметрів, що включає моральну оцінку, рішення, поведінку, орієнтири і т.п. – досягнень біологічних і медичинських наук [10, с. 218-219].

З чим же конкретно пов'язані ці виклики, які саме технологічні досягнення ставлять перед людьми нові завдання, вирішати які треба вже зараз.

Уявляється, що основні біотехнології і медичинські практики, як абсолютно нові, так і ті, які використовувались і раніше, можуть бути об'єднані в декілька груп:

1. Пренатальна (дородова) діагностика.
2. Репродуктивні технології.
3. Технології, які перешкоджають народженню дітей.
4. Медико-генетичне обстеження (постнатальна) діагностика.
5. Генна терапія. Негативна та позитивна евгеніка.
6. Клонування.
7. Пересадка органів та тканин.
8. Біомедичне експериментування.
9. Евтаназія.
10. Трансгенні технології.
11. Корекція статевої належності.

Запропонована класифікація не є ідеальною і вичерпною, вона охоплює лише основні проблеми сфери застосування сучасних технологій в галузі медицини і генетики, до того ж, де які з них взаємоперетинаються одне з одним, і тим не менш вона дозволяє відслідкувати та проаналізувати головні питання, що поставлені.

В чому полягає сутність кожної з приведених вище класифікаційних груп.

1. Пренатальна, тобто дородова, діагностика повинна проводитися в певний період розвитку ембріону для того, щоби виявити, чи немає у дитини, яка має народитися в майбутньому, відхилень в розвитку, або будь-яких дефектів, які спроможні вчинити вплив на його майбутнє життя. Найчастіше в практиці зустрічається випадок – це трисомія 21, яка визиває хворобу Дауна [9, с. 129-130].

Особи, які прибігають до практики доімплантаційної діагностики в етичне виправдання своїх дій наводять в основному такі докази: а) намагання запобігти народженню хворої дитини, та по можливості, уникнути абортів після імплантації ембріону; б) бажання подружжя самим обрати стать майбутньої дитини [9, с. 131].

Зародки з дефектами розвитку бракуються та в переважній більшості випадків підлягають селекції з причини вад їхнього розвитку.

2. Поняття «репродуктивні технології» введено для можливості проведення маніпуляцій з метою заміни різних етапів природного процесу репродукції. Існує цілий ряд таких технологій. Найбільш відомими з яких є штучне осіменіння, екстракорпоральне запліднення (запліднення *in vitro*), та сурогатне материнство [2, с. 162].

Методики, що пов'язані з використанням репродуктивних технологій ставлять цілий ряд етичних питань:

а) До якого моменту медичинське чи біологічне втручання носить характер терапевтичної допомоги, а не стає актом заміщення або маніпуляції, як і в випадках з так званою позитивною евгенікою.

б) Як треба відноситися до гетерологічного, а не гомологічного осіменіння, тобто використанню сімені донора, а не чоловіка з яким жінка знаходиться у шлюбі.

в) Як треба відноситися к використанню цього методу незаміжніми жінками.

г) Як треба відноситися до різних форм сурогатного материнства.

д) Як треба відноситися до знищення ембріонів, які виявляються непотрібними, або непридатними для імплантації.

Виникає і маса інших етичних проблем: неприпустимість комерціалізації донорства статевих клітин і ембріонів; можливість криоконсервації гамет і ембріонів і про те хто вирішує їхню долю; можливість використання гамет померлих людей для народження від них дітей; інформація дитини про його походження шляхом використання репродуктивних технологій та інше.

3. Серед існуючих сьогодні способів, які включають народження дітей, найстарішим є аборт, про який є згадка у клятві Гіппократа. Сутність етичної проблеми полягає в визначенні того, до якого періоду розвитку плода, якщо такий може бути названим, та по якій причині, якщо така може бути сформульована, аборт правомірно вважати етично неприпустимим.

Потенційними причинами абортів є:

– загроза життю матері у випадку збереження вагітності;

– загроза фізичному і/чи психічному стану здоров'я матері при неперериванні вагітності;

– висока імовірність або впевненість в тому, що при збереженні вагітності народиться тяжкохвора дитина;

– вагітність, яка наступила внаслідок зґвалтування або інцесту;

– вагітність незаміжній жінки, коли народження дитини приведе до стигматизації (тавруванню ганьбою), або порушенню традицій, норм, законів;

– інші різні ситуації, при яких народження дитини негативно відіб'ється на благополуччя жінки, її професійній кар'єрі, гармонії сімейної пари або всієї родини, включаючи вже народжених дітей [2, с. 146].

В сучасному суспільстві визнаною альтернативою практиці широкого застосування абортів є концепція планування родини, яка пов'язана з використанням сучасної контрацепції.

Ще однією технологією що перешкоджає народженню дітей є стерилізація, яка позбавляє людину здібності до репродукції потомства шляхом застосування різних методик – опромінювання, хірургічного, хімічного або іншим способом. Сама стерилізація може бути примусовою і терапевтичною.

Найбільш неприпустимим способом, який дозволяє уникнути медичинські та фармакологічні засоби запобігання народженню дітей визнаються методи природного регулювання народжуваності та планування родини, які надають жінки можливість самою визначати періоди сприятливі та несприятливі для зачаття дитини.

4. Так звана постнатальна діагностика, тобто медико-генетичне дослідження, яке проводиться у різних цілях: підтвердження діагнозу хвороби, у випадку укладання шлюбу, при генетичному тестуванні робітників.

Накоплення точних даних про геном людини дозволило прогнозувати імовірність розвитку тяжких набутих захворювань. В той же час практичне застосування генетичних досліджень стикається з цілою низкою наукових та біотичних проблем.

Можливості генетичної діагностики значно випереджають прогрес в галузі радикального

лікування генетично обумовлених захворювань. Дуже складними є питання о можливості і готовності пацієнта дізнатися про високу імовірність, або неминучість розвитку у нього в майбутньому якого-небудь тяжкого або смертельного захворювання, про те в яких випадках необхідно інформувати людину о виявлених у нього генетичних дефектах, чи може та зобов'язан лікар інформувати членів родини [2, с. 170].

5. Основні типи генної терапії – це терапія на соматичних (звичайних) клітинах, яка проводиться з метою поновлення нормального функціонування уражених клітин хворої людини і терапія на зародкових клітинах, яка приводить до змін, що торкаються генома індивіда, який буде зачатим, або вже зачатим, та геном його нащадків.

Різновидом генної терапії так звані негативна та позитивна евгеніка.

Негативна евгеніка розуміє усунення дефектних генів, тим самим передбачає вилучення з популяції потенційних носіїв цих генів. Негативна евгеніка не є прикладом генетичного маніпулювання, тому що вона не модифікує ті індивіди, яким ще має бути народитися. Однак вона є засобом відбору здорових індивідів [5, с. 113].

Позитивна евгеніка робить акцент на покращенні проекту людини. Як відмічав Ф. Фукуяма, якщо сьогодні «генетична лотерея» гарантує, що він або донька успішних батьків не обов'язково успадкують таланти і здібності, які створили умови для успіхів їхніх батьків... Проте в майбутньому на оптимізацію генів і передачу її нащадку може бути кинута вся могутність сучасної технології. Це означає, що соціальні еліти будуть свідомо передавати своїм дітям не лише соціальні переваги своїм дітям не лише соціальні переваги, але і природжені. Коли-небудь в цей список можуть потрапити не тільки ум і краса, але і такі риси характеру, як працьовитість, дух змагання і т. д. [11, с. 223].

6. Під клонуванням розуміється відтворення клітини, чи організму з таким самим геномом ядер, як і у іншій клітині чи організмі. Іншими словами, клонування – це виробництво однієї або більше точних копій будь-якої даної клітини чи тварини, чи людини [5, с. 114].

Терапевтичне клонування людини може зробити переворот у лікуванні пошкоджених тканин та клітин. Такий метод дозволяє уникнути імунної несумісності «хазяїн – трансплантат» і відторгнення трансплантатів, оскільки ембріональні стовбурові клітини несуть генетичну інформацію організму, від якого отримані ядра, тобто від самого пацієнта. Проте, у терапевтичному клонуванні можуть бути використані ранні людські ембріони, що робить їх неприйнятним для тих, хто не при яких обставинах не сприймає маніпуляцій з людськими ембріонами [5, с. 116].

В Заяві Православної церкви в Америці «Про сучасні розробки в технології клонування» (прес-реліз від 11.03.1997 р.) указується, що «...перспективи людського клонування породжують примару «нахильної площини» у найбільш зловісній формі. У «занепадомому» світі, де права переважають відповідальність, використання технічного клонування людських клітин неминує привести до зловживанням: комерціалізації «первинних» ДНК, виробництву дітей з метою отримання «за-

пасних частин», к руху у напрямку створення «вищого класу» людських істот. Більш того, в теперішній час вчені не в змозі визначити, чи містять у собі клітина мутації або інші дефекти, які можуть привести до каліченості вродливості або затримкам у розумовому розвитку у клонованої дитини» [4, с. 249-250].

7. Трансплантація, тобто пересадка органів та тканин набула свого становлення і розвитку з другої половини ХХ століття. Прогрес трансплантології став причиною ряду питань, що торкаються як правових, так і етичних проблем.

Загальні принципи, які визначають етичні проблеми пересадки органів зводяться до трьох основних: захист життя донора і одержувача, захист ідентичності особистості, інформована згода [9, с. 326].

Навіть у випадку реального блага для пацієнта, якому пересаджується орган, донору, якщо він живий, інколи наноситься шкода; крім того, коли для продовження життя хворого робиться пересадка будь-якого органу, то далеко не завжди це продовжене життя є задовільним за всіма параметрами.

У випадку, коли орган береться у нібито померлого, можна нанести певну шкоду життю донора, якщо смерть насправді ще не наступила, або не була констатована з достатнім ступенем надійності.

Оскільки, інколи мова йде про дуже великий ризик, то перед тим як приступати до імплантації нового органу слід надати пацієнту повну і точну інформацію та заручитися його ясно вираженою згодою.

8. Під біомедицинським експериментуванням розуміється будь-яке дослідження в якому людська істота (на різних стадіях його розвитку: ембріон, зародок, дитина або дорослий) уявляє собою об'єкт, за допомогою якого збираються перевірити дію даного виду лікування (фармакологічного, хірургічного та ін.) у якийсь невідомий або не дуже добре відомий момент.

Перехід к експериментуванню над людиною може мати місце лише після того, як досягнута повна впевненість, що використані всі можливі технічні елементи, так, що перехід к експериментам на людині, наскільки це можливо передбачити у лабораторних умовах не багатий ніяким ризиком. Разом з тим, перехід до людини завжди містить у собі елемент чогось нового і, відповідно, можливість ризику для людської істоти... Вживання, субстанціональна (психічна або фізична) цілісність особиста моральність і моральність родини суть фактори та цінності, які переважають цінність здоров'я-лікування. Медицина повинна сприяти збереженню цих цінностей а не нехтувати їми [11, с. 286-287].

9. Евтаназія уявляє собою навмисне прискорення смерті, або умертвіння невиліковно хворого, який знаходиться у термінальному стані, з метою припинення його страждань [3, с. 129].

Евтаназію прийнято поділяти на види. Активна евтаназія полягає у введенні летальної дози препарату в організм термінально хворому (тобто хворому, який знаходиться в суміжному стані між життям і смертю) з метою полегшення страждань. Пасивна евтаназія уявляє собою припинення підтримуючого життя пацієнта лікуван-

ня (відключення від систем життєзабезпечення, невидача необхідних лікувальних препаратів).

Евтаназія, яка здійснюється у відповідь на інформовану вимогу пацієнта називається добровільною евтаназією, а при відсутності прохання від пацієнта, який не здатна надати усвідомлену згоду в силу недієздатності – недобровільною евтаназією.

Розвиток медицини загострив проблему евтаназії. У багатьох випадках техніка реанімації надає можливості для дивовижного і повного повернення до життя і в той же час достатньо часто прирікає деяких людей скоріше на продовження агонії, аніж життя. Технологічні зусилля, які уживаються при реанімаціях, нерідко супроводжуються виникненням у хворого почуття відчуженості від близьких людей в найбільш складний період свого життя... Вимога турботи про здоров'я, яка опирається на прагнення до індивідуального і соціального благополуччя, мають своїм слідством переповненість лікарень і тим самим знеособленість медичинської допомоги, ізоляваність людей, що помирають у палатах [9, с. 351-352]

10. Трансгенна технологія – це можливість одержувати рослини або тварин з новими властивостями, що досягаються за допомогою методів генної інженерії, тобто шляхом цілеспрямованої зміни окремих генів в геномі цих живих організмів. За допомогою трансгенних технологій можна здійснити такі зміни генома, які не змогли би виникнути природним шляхом [2, с. 210].

Рівень сучасних технологій дозволяє упродовжувати у ДНК експериментальної рослини чужорідний генетичний матеріал. В результаті генетичної модифікації отримують рослини з задалегідь заданими властивостями, запозиченими у інших організмів.

Трансгенні технології, з одного боку дозволяють збільшити урожайність сільськогосподарських культур збільшити зміст у них важливих харчових інгредієнтів, а з іншого – сучасні методи генної інженерії технічно недосконалі, тому поки неможливо у повній мірі управляти процесом укорінення чужеродного гена в геном модифіцируємої рослини. Це означає, що результати штучних змін генома багато в чому непередбачені [2, с. 211].

11. Під корекцією статеві належності розуміється операції по зміні статі, які здійснюються за проханням пацієнта у відповідності з медико-біологічними та соціально-психологічними свідченнями при неможливості адаптації пацієнта і загрози суїцидальних дій за умов збереження статі, а також у випадку наявності у нього встановлених ендокринних, морфологічних, нейрофізіологічних, психологічних і фізичних ознак бажаної статі і певної ступені їхнього виразу [8, с. 288].

Виділення такої групи прав людини як біологічні права потребує переосмислення певних існуючих класифікацій та пропонування нових класифікаційних підходів для упорядкування таких прав.

Уявляється, що виходячи з інструментального визначення категорії «людина» як біосоціальної істоти, тобто виходячи з природи людини як істоти біологічної і соціальної, всі права особистості можуть бути поділені на права соціальні і права біологічні. Проте в такому випадку до

групи біологічних прав, що витікають з сучасних досягнень в медицині і біології слід додати і ряд «старих» (класичних) прав, які мають чітку біологічну, або медичинську природу. Таким чином до цієї групи можна віднести право на життя, право на охорону здоров'я, право на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище та інші.

Різноманітність біологічних прав людини, які вже в наш час закріплені в Конституції і законах України, можливе подальше розширення їхнього каталогу та потреби більш точного осмислення та використання робить необхідним їх класифікацію [6, с. 298-299], яка обумовлена структурою біології як сукупності наук про живу природу, головними розділами якої є морфологія, фізіологія, таксономія, ембріологія, генетика і екологія (Encyclopedia Britannica) [1, с. 219]. У зв'язку з цим, виходячи з виду біологічної складової в житті та здоров'ї людини, уявляється виправданим виділення наступних підгруп біологічних прав людини:

а) фізичні права (права людини, що забезпечують її фізичне існування): право на життя, право захищати своє життя (ст. 27 Конституції України); право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України);

б) екологічні права (права людини, що забезпечують сприятливі умови навколишнього середовища та безпечні і здорові умови труда): право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище, право на доступ до інформації про стан навколишнього середовища, право на розповсюдження такої інформації (ст. 50 Конституції України); право на належні, безпечні і здорові умови праці (ст. 43, ч. 4);

в) генетичні права (права людини, які виникають у зв'язку з генетичним впливом на його тіло): право жінки на штучне запліднення (ст. 48 Основ законодавства України на охорону здоров'я). Ряд генетичних прав закріплено у формі відповідного принципу або заборони (ст. 28, ч. 3 Конституції України, ст. 45 Основ законодавства України на охорону здоров'я, Закон України про заборону репродуктивного клонування) Інші види генетичного утручання в людський організм регламентуються сьогодні підзаконними актами Міністерства охорони здоров'я України;

г) медичинські права (права людини, які виникають з приводу охорони її здоров'я, медичної допомоги та медичинського страхування, ст. 49 Конституції України).

У рамках іншої групи прав – соціальних прав також можна провести внутрішню класифікацію, виходячи з традиційного поділу життя суспільства на певні сфери:

а) особисті права – права людини, які складаються у сфері особистого життя;

б) соціально-політичні права – права особистості, які складаються в політичній сфері суспільного життя;

в) соціально-економічні права – права особистості, які складаються в соціально-економічній сфері суспільного життя;

г) соціально-культурні права – права особистості, які складаються в соціально-культурній сфері суспільного життя.

Список літератури:

1. Britannica: настольная энциклопедия в 2-х томах. Т. 1. Аалто – Медуза: – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 1174 с.
2. Запорожан В.Н. Шлях до ноетики. – О. Одес. Держ. Ун-т, 2008. – 284 с. – Рос. мова.
3. Запорожан В.Н., Аряев М.Л. Биоэтика: Підручник: Пер. з укр. – Одеса: Одес. Держ. Мед. Ун-т, 2005. – 296 с. – Рос. мова.
4. Кисилев Н.Н., Короткий Т.Р., Кравченко А.Н. и др. Социально-правовые аспекты клонирования. – Одесса: ЛАТСТАР, 2001. – 254 с.
5. Кэмпбелл А., Джиллет Г., Джонс Г. Медицинская этика. Учеб. пос. – 2-е изд., испр. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2005. – 400 с.
6. Михалёв В.А. Биологические права человека и их место в системе прав личности // Доктринальное сопровождение юридической практики: история и современный опыт кафедры конституционного права: Сб. науч.-практ. статей. – Одесса: Юрид. Лит-ра, 2007. – С. 291-301.
7. Михальов В.О. Розвиток системи прав людини. Біологічні права людини // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 12. – С. 173-177.
8. Медичне право України: Збірник нормативно-правових актів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 412 с.
9. Стречча Э., Тамбоне В. Биоэтика. Учебник. – М.: Библиейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея, 2002. – 413 с.
10. Силуянова И.В. Биоэтика // Православная энциклопедия. Т. 5. Бессонов – Бонвеч. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002. – С. 218-221.
11. Фукуяма Фрэнсис. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 349 с.

Михалёв В.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

**ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ БИОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА
В СВЕТЕ ДОСТИЖЕНИЙ В ОБЛАСТИ БИОЛОГИИ И МЕДИЦИНЫ****Аннотация**

В статье отслеживается зависимость процесса появления каждого нового поколения прав человека от социальных и технологических революций, которые совершались в обществе. Показано какие технологические достижения в области биологии и медицины привели к необходимости юридического нормирования новых общественных отношений и некоторые проблемы, связанные с этим. Предлагается объединить основные современные биотехнологии и медицинские практики в несколько групп. Предложена классификация прав человека по новому основанию: биосоциальной природе человека на две группы: биологические и социальные права. Проведена классификация биологических прав человека на четыре группы: физические, экологические, генетические и медицинские права.

Ключевые слова: биологические права человека, классификация, биология, медицина, достижения.

Mikhalev V.A.

National University «Odessa Law Academy»

**PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF BIOLOGICAL HUMAN RIGHTS
IN THE LIGHT OF ACHIEVEMENTS IN THE FIELD OF BIOLOGY AND MEDICINE****Summary**

Dependence of the process of the emergence of each new generation of human rights from the social and technological revolutions that were committed in society is monitored in the article. It is shown in the article what technological advances in the field of biology and medicine led to the need for legal regulation of new social relations and some issues associated with this. It is proposed to combine the basic modern biotechnologies and medical practices into several groups. The author proposes the classification of human rights on a new basis – biosocial human nature into two groups: biological and social rights. Classification of human biological rights into four groups is made: physical, ecological, genetic and medical rights.

Keywords: biological human rights, classification, biology, medicine, achievements.

УДК 343.1

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТА УМОВИ ЗУПИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Отчак Н.Я.

Львівський державний університет фізичної культури

Маліцька Н.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається питання специфіки зупинення кримінального провадження під час судового розгляду. Визначено процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження. Окрім цього, охарактеризовано діяння у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження та досліджено дане питання через призму проблем теорії кримінального права. Проаналізовано теоретично-правові та практичні проблеми зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції. В результаті аргументації викладених позицій, запропоновано шляхи оптимізації чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: судовий розгляд, підготовче провадження, зупинення судового провадження, ухилення від слідства та суду, спеціальні умови зупинення.

Постановка проблеми. В умовах проведеної в Україні правової реформи, в тому числі реформування кримінально процесуального законодавства, здійснюється вдосконалення багатьох галузевих інститутів, зокрема, інституту зупинення кримінального провадження. Незважаючи на те, що зупинення провадження носить в цілому негативний характер, оскільки воно обумовлено обставинами, що перешкоджають нормальному ходу досудового розслідування чи судового розгляду, тому відповідна процесуальна «затримка» повинна бути максимально ефективно використана з метою реалізації завдань кримінального судочинства. На відміну від досудового розслідування, проблеми регламентації зупинення кримінального провадження у судових стадіях є малодослідженими нині науковцями-процесуалістами. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження статті 335 КПК України, що визначає підстави та умови при наявності яких судом приймається рішення про зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції.

Теоретичним підґрунтям наукової статті стали дослідження, пов'язані з організацією розшуку підозрюваних, обвинувачених, які переходять від слідства, проблеми кримінального провадження у суді першої інстанції, які викладені в наукових працях таких вітчизняних науковців Ю.А. Кричун, П.С. Степанова, Л.М. Лобойко, Ю. Мирошнеченка, В.О. Попелюшка, Х.Р. Тайлієвої, Є.О. Наливайка, І.С. Кривонос та ін.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу зупинення кримінального провадження під час підготовчого судового засідання та судового розгляду; дослідити аспект діянь у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження.

Виклад основного матеріалу. Під зупиненням провадження у судових стадіях, зазвичай, розуміється перерва на невизначений час в процесуальній діяльності суду (судді) по конкретній справі, обумовлена передбаченими законом обставинами, що починаються з моменту винесення рішення про зупинення і завершується ухваленням рішення про відновлення кримінального провадження [1, с. 130].

Ю.А. Кричун та П.С. Степанов відзначають: «зупинення судового провадження – це вимушена перерва у провадженні, за наявності підстав, що унеможливають проведення судового розгляду» [2, с. 41].

Зупинення судового розгляду, – як пише А.А. Сеньков – це процесуальне рішення, прийняте судом за своєю ініціативою або клопотанням сторін (сторони), або стан справи в частині переривчастості судового розгляду, обумовлене відсутністю достатніх правових умов для продовження судового процесу, з підстав, прямо вказаних у законі, на невизначений термін (до усунення цих обставин) [3, с. 16].

Презюмуємо, що відповідні наукові підходи до тлумачення цього правового явища є правильними та належними, кожне з яких по своєму відображають суть та значення зупинення кримінального провадження у суді.

У статті 335 КПК України вказано наявність двох підстав для зупинення судового провадження. І тут одразу варто уточнити, законодавець найменував дану статтю не «зупинення судового розгляду», а «зупинення судового провадження», що свідчить про універсальний характер даного інституту стосовно судового провадження у першій інстанції та судового провадження з перегляду судових рішень. До того ж, законодавцем у п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України нормативно закріплено: «судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами» [4]. Однак, з огляду на тематику дослідження слід зупинитись на проблематиці зупинення кримінального провадження виключно у суді першої інстанції.

І.А. Малютін відзначає, «що лише у сукупності наявності підстави та необхідних умов дають можливість зупинити провадження в кримінальній справі» [5, с. 10], якщо підстави зупинення кримінального провадження відображають основу суть та призначення цього інституту, то такі

правові категорії, як процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження є правовою основою втілення в життя системи підстав зупинення кримінального провадження. Вони покликані обґрунтовувати законність та правомірність зупинення. Доречно, що у юридичній літературі дослідники виділяють загальні та спеціальні умови зупинення у стадії досудового розслідування.

На відміну від стадії досудового розслідування, де мають місце загальні та спеціальні умови зупинення кримінального провадження, у судовому провадженні варто розглядати лише спеціальні умови.

Слід відзначити, що у підготовчому провадженні передбачено процесуальну можливість зупинити кримінальне провадження, адже, – це «етап, який здійснюється за правилами судового розгляду» [9, с. 46]. Зокрема, Листом ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до кримінально-процесуального кодексу України» роз'яснено таке: згідно зі ст. 335 КПК суд вправі зупинити підготовче провадження, якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, до його розшуку або видужання [9].

Окрім того, суд на стадії підготовчого провадження, повинен дослідити всі докази, які обґрунтовують клопотання сторін чи інших учасників судового провадження щодо зупинення кримінального провадження, а саме «суд може використати докази для з'ясування як фактичних обставин, які входять до предмету доказування, так і тих, що мають виключно процесуальне значення» [12, с. 278], адже в іншому випадку «без дослідження необхідних доказів обґрунтованість прийнятих судових рішень залишається під сумнівом» [13, с. 116].

При цьому з огляду на положення абз. 6 ч. 4 ст. 291 КПК України впливає, що суд не має можливості досліджувати докази у підготовчому провадженні так як «надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється». А тому є очевидним, що вирішити питання про зупинення кримінального провадження з дослідженням доказів, що обґрунтовують підстави для такого зупинення, не можливо у цьому етапі судового розгляду.

Проте, одночасно у ст. 317 КПК України законодавець пише: «документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього провадження долучаються до обвинувального акта» [4].

В.О. Попелюшко з цього приводу зазначає: «якщо поняття «інші документи» законодавець мав на увазі й документи як один з видів доказів (ст. 99 КПК України), хоча прямого логічного зв'язку між даними термінами-поняттями не вбачається» [8, с. 45]. Це значить, що адвокат вправі подати клопотання про зупинення кримінального провадження з обумовлених КПК підстав, а суд в порядку ч. 3 ст. 314 КПК України, прийняти у підготовчому засіданні рішення щодо цього. Більше того, у ч. 3 ст. 314 КПК України за-

конодавець пише: «у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: п. 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав». Це означає, що він досліджує докази з приводу цього.

При такому підході проблема, обумовлена тим, що суд не вправі досліджувати докази, зрештою і щодо підстав для зупинення кримінального провадження, нівелюється. Суд зобов'язаний дослідити ці докази. Вважаємо, що в даному випадку слід керуватись принципом безпосередності досліджень документів судом документів (ст. 23 КПК України) на виконання завдань кримінального провадження. В цьому проявляється догматичне начало зупинення кримінального провадження, яке полягає в тому що «існування догми права, вихідний пункт наповнення правової сфери догматичними ідеями та поняттями ... догма права в контексті діяльності виявляється структурованою відповідно до характеру окремого типу правової діяльності...», зрештою, «великі евристичні можливості властиві так звані діяльнісній парадигмі, суть якої полягає у визнанні будь якого соціального явища чи процесу вихідною аксіомою та принципом діяльності людини... діяльність у цьому сенсі – спосіб буття суспільства» [9, с. 55].

Л.Д. Ібрагімова зазначає, що оцінка доказів при прийнятті суддею рішення про зупинення судового провадження здійснюється по правилах оцінки інших доказів, окрім підстави коли обвинувачений захворів на іншу тяжку тривалу хворобу, де оцінка здійснюється формально [12, с. 117].

Однак, трапляються випадки у судовій практиці, коли суди ігнорують можливість застосування процедури зупинення кримінального провадження на підготовчому судовому провадженні, помилково мотивуючи це тим, що ч. 3 ст. 214 КПК України не передбачено такого рішення. До прикладу, Ухвалою Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Херсонської області в Ухвалі справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р. проголошено: «доводи прокурора, в частині того, що суд мав би оголосити розшук ОСОБА_1, відповідно до вимог ст. 335 КПК України, судовою колегією знаходиться безпідставними, оскільки вони не ґрунтуються на Законі так як ст. 335 КПК України, на яку посилається прокурор в обґрунтування оголошення обвинуваченого в розшук, визначає підстави зупинення судового провадження під час судового розгляду, де однією з підстав зупинення судового провадження є оголошення обвинуваченого в розшук. Частиною 3 ст. 314 КПК України не передбачено прийняття такого рішення як зупинення провадження» [13]. Однак завданням проведення підготовчого засідання в суді є надання можливості як стороні захисту так і обвинувачення подати наявні у них докази, у зв'язку з чим сторона захисту, зокрема, обвинувачений, підсудний позбавлений такої можливості через відсутність у судовому засіданні.

Окрім цього, характеризуючи діяння у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження, вбачається потреба більш повно дослідити дане питання так як

у фокусі зору теорії кримінального права наявні проблеми розмежування умисного від неумисного ухилення.

Трансформуючи напрацьовані теоретиками дослідження щодо становлення сутності «ухилення» з площини кримінального права в площину кримінального процесу, зверну увагу на такі аспекти: «ухилення полягає в тому, що обвинувачений чи «підозрюваний зник, тобто скоїв умисні діяння» [15, с. 379] дію, зокрема яка «в кримінально-правовому розумінні є свідомо опосередкована активна одиниця діяльності» [16, с. 104], що «направлені на ухилення від слідства» [15, с. 379] чи суду та «може вчинятися як з прямим, так і з непрямим (побічним) умислом, при цьому прямим умислом повинна охоплюватись хоча б якась частина діяння, що вчиняється, а також його злочинного наслідку, мотиви ухилення, ... можуть бути різними, однак, на кваліфікацію злочину вони не впливають» [16, с. 6]. Метою ухилення «підозрюваного є ухилення від кримінальної відповідальності» [17, с. 112] та «може бути як настання якогось одного конкретного наслідку, так і, в деяких випадках, декількох наслідків. При цьому все буде залежати від обізнаності винної особи» [16, с. 6], що має вираз саме «в дійсному усвідомленні особою протиправності вчинюваної дії або бездіяльності» [18, с. 104], а також «бажання досягнення того чи іншого результату» [16, с. 6]. Однак, попри те, що «завжди існує відповідний ступінь усвідомленого наміру» [19, с. 528], все матиме вирішення лише у ключі «інтелектуального та вольового моментів умислу» [16, с. 6].

Слід відзначити, що «юридична винність означає певний легітимний статус, який набуває людина в результаті доведеного обвинувачення її в тому чи іншому правопорушенні» [20, с. 22]. Більше того В.П. Шевчук відзначає, що «вина в процесуальних порушеннях виражається у формі не тільки умислу, але й необережності» [23, с. 194]. Зрештою, якщо «вина є умовою кримінальної відповідальності» [18, с. 98], тоді вина має братись до уваги і при не виконанні процесуальних обов'язків учасниками провадження, хоч і «проблема вини має своє загострення в процесуальному праві» [24, с. 25]. Тож «коли особа свідомо переховується від органів слідства та суду – це обумовлює можливість її затримання чи обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу» [25, с. 102], а також можливості визнавати докази, що нею будуть подані в подальшому недопустимими. Щоб визнати їх такими потрібно доказати «ступінь впливу таких порушень на достовірність отриманої інформації» [26, с. 194]. Водночас «умовою прийняття рішення про недопустимість відомостей про обставини злочину при вчиненні умовно-оцінних правопорушень є встановлення наслідків, тобто завданої об'єкту шкоди, та їх причинного зв'язку з діянням» [26, с. 194].

Як визначити форму умислу «коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцеперебування та він не має мети переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності» [27, с. 102]. На нашу думку, це ще не означає, що підозрюваний не має на меті переховуватись від слідства

та суду, це свідчить про те, що слідчі органи не встановили належним чином місцеперебування підозрюваного чи обвинуваченого.

Звичайно, органам слідства в деяких випадках важко довести факт умисного ухилення від слідства та суду, однак залежно від причини, через які місце перебування підозрюваного (обвинуваченого) невідоме виникають різні юридичні наслідки – відзначає Е.К. Черкасова [1, с. 132; 22, с. 112]. І.С. Кривонос зазначає: «якщо ж особа не вчиняла активних дій з метою ухилення від органів слідства, а місце її перебування невідоме за інших причин, перебіг строків давності не зупиняється, а тому після їх сплину кримінальне провадження підлягає закриттю» [19, с. 113]. Тому ця особа завжди зацікавлена щоб не було встановлено її місцеперебування. В даному випадку завдання слідчого – «зібрати докази, що підтверджують, що підозрюваний саме переходить від слідства, а не перебуває в лікарні чи відраджено» [19, с. 378-379]. Всупереч усьому, «практика свідчить про те, що орган досудового слідства, як правило, не збирає докази, спрямовані на встановлення причини відсутності обвинуваченого» [19, с. 113].

Також Верховний Суд України звертає увагу на інтелектуальний момент умислу відзначаючи: «зазначена особа усвідомлює, що в неї вже виник юридичний обов'язок постати перед слідством або судом, однак вона ухиляється від виконання такого обов'язку» [14]. Однак, Р.В. Вереща та Л.Л. Сулим відмічають «наявність можливості усвідомлювати та передбачити певні обставини означає, що, по-перше, об'єктивна ситуація надавала суб'єкту відповідну інформацію, по-друге, у самого суб'єкта не було ніяких перешкод до сприйняття і усвідомлення цієї інформації» [20, с. 109]. Можна стверджувати, що при ухиленні обвинуваченого (підозрюваного) від слідства та суду у нього наявна можливість усвідомлювати та передбачити юридичний обов'язок постати перед слідством та судом, проте він ухиляється від такого обов'язку, свідомо ігнорує юридичну значущість подій щодо нього.

Верховний Суд України у своїх постановках дійшов висновку, що «на особу, яка вчинила злочин, законодавством не покладається обов'язок самовикриття, а тому, якщо вона до моменту виникнення вказаного обов'язку, в порядку реалізації конституційного права на свободу пересування, змінила місце свого проживання (навіть і з метою уникнення кримінальної відповідальності), про юридично значуще ухилення від слідства говорити не можна» [14]. В юридичній літературі відзначають: «хоча й закон прямо не передбачає, який процесуальний статус особи, стосовно якого порушена кримінальна справа, однак, враховуючи, що йдеться про особу, до якої застосовано, процесуальний захід, що обмежує її свободу пересування, існують підстави вважати, що дана особа є підозрюваною у вчиненні злочину» [28, с. 228]. Дослідники сходяться на думці: особа «не може називатись підозрюваною, якщо їй не оголошено про підозру» [28, с. 228; 29, с. 60].

І.С. Кривонос, зазначає, що «підтвердженням факту обізнаності особи щодо відкриття стосовно неї кримінального провадження є вручення їй письмового повідомлення про підозру у відповід-

ності до ст. 278 КПК» [19, с. 112] чи вручення копії обвинувального акта згідно п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК України.

Також цитуючи Т. Фулей відзначимо: «свобода від самовикриття як засада кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри, право відмовитися відповідати на запитання, право не свідчити проти себе, право бути поінформованим про ці права тощо» [26, с. 108].

Проте слід погодитись з позицією Верховного Суду України, що «при з'ясуванні, які дії особи мають визнаватись юридично значущим (а не просто фактичним) ухиленням від слідства або суду, треба враховувати, крім усього іншого, кримінально-процесуальний статус особи, яка вчинила злочин» однак не завжди «це має бути особа, яка в установленому порядку визнана підозрюваним або обвинуваченим» та слід підкреслити «та яка зобов'язана з'являтися до правоохоронних органів за викликом, перебувати в межах їх досяжності» [14].

В межах другої підстави зупинення судового провадження спеціальною умовою зупинення можна вважати наявність психічної хвороби, іншої тяжкої тривалої хвороби і те, що ці хвороби повинні виключати участь обвинуваченого в судовому розгляді, що було предметом дослідження у попередньому розділі. Крім того, І.А. Малютін визначає, як умову, ще й те, «що хвороба обвинуваченого виключає закриття справи або застосування примусових заходів медичного характеру» [5, с. 7].

Як спеціальну умову зупинення судового провадження слід виділити і процес зупинення за наявності двох або більше обвинувачених, коли підстави зупинення провадження стосуються не всіх. Суддя має право виділити справу щодо таких обвинувачених на підставі ст. 334 КПК України. При цьому, як відзначає В.О. Попелюшко, «це не повинно негативно відбитися на всебічності, повноті та об'єктивності дослідження та вирішення справи» [27, с. 23]. Також, В.В. Козій обґрунтовує застосування підстав для виділення та об'єднання кримінальних проваджень в контексті дотримання принципу законності [27, с. 296].

Зупинення судового розгляду з підстави важкої тривалої хвороби може «бути вирішене лише при наявності висновку судово-психіатричної експертизи про тимчасове психічне захворювання обвинуваченого, чи висновку судово-медичної експертизи або довідки лікаря про тяжке тимчасове фізичне захворювання обвинуваченого» [5, с. 8].

Наступною спеціальною умовою, слід вважати те, що розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, а також, те що організація виконання її доручається слідчому та/або прокурору. З цього приводу Є. Наливайко відзначає, що «це складні процесуальні шляхи оголошення судом у розшук підозрюваного (обвинуваченого) після повернення обвинувального акта відносно нього чи в разі переховування такої особи під час направлення обвинувального акта до суду» [31, с. 133]. Вже склалась судова практика: «суд виконує дії, передбачені ст. 323 КПК України, після чого доходить висновку про те, що належного встановлення місця проживання особи під час досудового розслідування здійснено не було, і це тягне за собою порушення п. 3 ч. 2 ст. 291 КПК України» [31, с. 133]. С.Б. Фомін відмічає, що «повернення обвинувального акта прокурору для усунення недоліків не відновлює досудове розслідування, а обвинувачений не перетворюється знову у підозрюваного, з іншого боку – матеріали досудового розслідування, у тому числі й ті, які необхідні для організації подальшого розгляду, знаходяться у прокурора, новий обвинувальний акт не може бути направлений до суду, оскільки вручення його копії обвинуваченому об'єктивно є неможливим, а відсутність розписки обвинуваченого про отримання його копії є порушенням ст. 291 КПК України і підставою для повторного повернення обвинувального акта прокурору» [32, с. 306].

Зокрема, в Ухвалі Апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р. колегією суддів встановлено факт: «обвинувальний акт не відповідає вимогам пунктів 5,6,9 ч. 2 ст. 291 КПК України. В обвинувальному акті, щодо ОСОБА_1 викладено фактичні обставини кримінального правопорушення, зазначено правову кваліфікацію кримінального правопорушення, проте відсутнє формулювання обвинувачення. Пунктом 13 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що обвинувачення – є твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, передбаченому цим Кодексом. Обвинувальний акт такого твердження відносно ОСОБА_1 не містить, з чим також погоджується судова колегія. Також колегія суддів прийшла до висновку, що фактично місце проживання обвинуваченого належним чином не встановлено, тому прийняте судом першої інстанції рішення про повернення обвинувального акта прокурору через його невідповідність вимогам ст. 291 ч. 1 п. 2 КПК України є обґрунтованим» [33].

Відтак, якщо місцеперебування особи не відоме значить вона ухиляється від слідства та суду. Верховний Суд України відзначає, що «особою, яка ухиляється від слідства або суду, визнається відома цим органам особа (що підтверджується матеріалами кримінальної справи) як така, що вчинила певний злочин і здійснила дії з метою переховування місця свого перебування від слідства або суду» [16]. Тому доцільно підтримати позицію С.Б. Фоміна щодо внесення таких доповнень до положень КПК: «у разі якщо місцезнаходження обвинуваченого стає не відомим у період повернення обвинувального акта прокурору, прокурор звертається до суду, який повернув обвинувальний акт із клопотанням про оголошення обвинуваченого у розшук» [32, с. 306].

Своєю чергою, відповідні аналізовані спеціальні умови є водночас складовою процесуального порядку зупинення судового провадження. Зокрема, В. Вапнярчук розділяє під таким процесуальним порядком «процесуальну форму ... окремої дії, ... окремого інституту, стадії чи провадження» [34, с. 218]. Видається, що це певний правовий режим. До прикладу, О. Захарова відзначає: «основою правового режиму є методи та способи правового регулювання, які формують та підкреслюють своєрідність або відмінність од-

ного провадження від іншого» [35, с. 116]. До речі, І.О. Гаїдамака ототожнює його з процесуальним порядком [36, с. 120-126]. Своєю чергою «правозастосовний режим як різновид правового режиму виражає порядок здійснення застосування права на підставі процесуальних норм така процедура складається із трьох стадій (фактична, юридична, ухвалення рішення)» [36, с. 116]. Відповідний стадійний порядок є актуальним і для зупинення судового провадження.

Результати дослідження. Проаналізувавши теоретично-правові та практичні проблеми зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції, та з метою запобігання помилок при

прийнятті судом рішення з відповідних питань, вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни у ч. 3 ст. 214 КПК України такого змісту: **«У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 6) про зупинення судового провадження у випадку встановлення підстав передбачених статтею 335 цього Кодексу».**

Також в межах викладених доводів вважаємо що, **ухилення** в чинній нормі ст. 335 КПК України повинно бути викладено законодавцем, **як умисне ухилення** від слідства та суду, яке може бути класифіковане на пряме чи непряме, в залежності від усвідомлення особою своїх дій (бездіяльності).

Список літератури:

1. Черкасова Е.К. Основания для приостановления производства на судебных стадиях: вопросы правового регулирования: юридическая наука и правоохранительная практика / Черкасова Е.К. – № 4(38). – 2016 р.
2. Кричун Ю.А. Проблемні питання зупинення судового провадження / Кричун Ю.А., Степанов П.С. // Держава та регіони. – 2015. – С. 41-45.
3. Сеньков А.А. Отложение и приостановление судебного разбирательства как общие условия: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность / А.А. Сеньков; Науч. рук. С.М. Даровских. – Челябинск, 2011. – 27 с.
4. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Зі змінами та доповненнями станом 14.04.2017 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Малютін І.А. Підстави та процесуальний порядок зупинення попереднього розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Малютін І.А., 2000. – 20 с.
6. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посіб / Л.М. Лобойко – К., 2005. – Ст. 11-13.
7. Мирошнеченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні: організаційно-підготовчий аспект / Мирошнеченко Ю. // Слово національної школи суддів України: Наукові статті за тематикою конференції № 4(5). – 2013. – С. 139-144.
8. Попелюшко В.О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження / Попелюшко В.О. // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1. – 2013. – С. 44-49.
9. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до кримінально-процесуального кодексу України [Електронний ресурс] // Лист ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р.: № 223-1430/0/4-12 – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>
10. Тайлієва Х.Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції / Х.Р. Тайлієва // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 273-280. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_47
11. Крушинський С.А. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції / Крушинський С.А. // Слово національної школи суддів України. – 2015. – С. 110-118.
12. Ибрагимов Л.Д. Процесуальная форма приостановления производства по делу в ходе и по итогам реализации предварительных слушаний / Ибрагимов Л.Д. // Вопросы криминального процесса и криминалистики. – 2012. – С. 114-118.
13. Ухвала апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р.
14. Постанова Верховного Суду України № 5 1ксл56 від 19 березня 2015 р. [Електронний ресурс] // Текст якої друкує «Закон і Бізнес» 02.05.2015 р. / Постанова Верховного Суду України № 5 1ксл56 від 19 березня 2015 р.
15. Смирнова А.В. Интеллектуально-вольові ознаки співучасників ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів / Смирнова А.В. // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – С. 325-329.
16. Наливайко Є.О. Проблемні питання повідомлення особі про підозру та зупинення досудового розслідування / Є.О. Наливайко // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 375-280. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2013_1_53
17. Катеринчук К.В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи [Електронний ресурс] / Катеринчук К.В. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. № 1. – С. 100-117 – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_1_14
18. Кошевський В.С. Суб'єктивна сторона ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування / Кошевський В.С. // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – С. 8.
19. Кривонос І.С. Зупинення досудового розслідування у випадку якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду в контексті нового КПК України / Кривонос І.С. // Вісник ХНУВС. – 2012. – № 3. – С. 360-365.
20. Вереша Р.В. Філософія вини [Електронний ресурс] / Вереша Р.В. // Вісник Академії адвокатури України том 12 число 2(33). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/vaau_2015_12_2_14.pdf
21. Sommer C.D. Мораль ХХІ века [Текст] / С.Д. Соммер; пер. с исп. – М.: Изд. дом «София», 2004. – 528 с.
22. Мелякова Ю.В. Категорії «вина» і «винність»: особливості моральної та правової інтерпретації / Мелякова Ю.В. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого / № 8. – 2011. – С. 19-27.
23. Шевчук В.П. До питання про критерії класифікації порушень кримінально-процесуального закону / В.П. Шевчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 193-198. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_27

24. Горелкіна К.Г. Зупинення і закінчення досудового розслідування / К.Г. Горелкіна, Ю.І. Азаров // Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина), 2012 р. – 102 с.
25. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса [Текст] / С.А. Альперт; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1997. – 60 с.
26. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2. – С. 107-115. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_2_15
27. Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи // Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006 р. – 234 с.
28. Козій В.В. Підстави для об'єднання та виділення кримінальних проваджень у контексті засади законності / Козій В.В. // Вісник Запорізького національного університету, № 4(2). – 2014. – С. 289-297.
29. Макарчук В.Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді / В.Я. Марчак // Європейські перспективи. – 2013. – № 5. – С. 83-88.
30. Бобечко Н.Р. Оцінка доказів судом апеляційної інстанції у кримінальному провадженні / Н.Р. Бобечко // Часопис Академії адвокатури. – 2013 р. – С. 14.
31. Наливайко Є.О. Розшук та видача підозрюваного (обвинуваченого) / Є. Наливайко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4(12).
32. Фомін С.Б. Окремі аспекти розшуку осіб, які ухиляються від органів досудового слідства та суду / Фомін С.Б. // Порівняльно-аналітичне право, № 5. – 2016. – С. 305- 307.
33. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р.
34. Вапнярчук В. Щодо поняття кримінального процесу та його внутрішньої структури / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – С. 2116-224.
35. Захарова О. Відновлення втраченого провадження: порівняльний огляд Українського процесуального законодавства / О. Захарова // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2016. – С. 116-121.
36. Гайдамака І.О. Правовий режим: поняття та види / Гайдамака І.О. // Державне будівництво та місцеве самоврядування, випуск № 15. – 2008. – С. 120-126.

Отчак Н.Я.

Львовский государственный университет физической культуры

Малицкая Н.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОЦЕССУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК И УСЛОВИЯ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СУДЕ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос специфики приостановления уголовного производства в ходе судебного разбирательства. Определены процессуальный порядок и условия приостановления уголовного производства. Кроме этого, охарактеризованы деяния в форме уклонения от следствия и суда, как условие остановки судебного производства и исследованы данный вопрос через призму проблем теории уголовного права. Проанализированы теоретико-правовые и практические проблемы остановки уголовного производства в суде первой инстанции. В результате аргументации изложенных позиций, предложены пути оптимизации действующего уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: судебное разбирательство, подготовительное производство, приостановление судебного производства, уклонение от следствия и суда, специальные условия приостановления.

Otchak N.Ya.

Lviv State University of Physical Education

Malitska N.V.

Lviv National University named after Ivan Franko

PROCEDURAL ORDER AND CONDITIONS OF SUSPENSION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE

Summary

The article deals with the specificity of stopping the criminal proceedings during the trial. The procedural procedure and conditions for stopping criminal proceedings are determined. In addition, the act describes an act of evasion from the investigation and the court as a condition for stopping the trial and explores this issue through the prism of the problems of the theory of criminal law. The theoretical-legal and practical problems of stopping of criminal proceedings in the court of first instance are analyzed. As a result of the argumentation of the stated positions, ways of optimizing the existing criminal-procedural legislation are proposed.

Keywords: court proceedings, preparatory proceedings, suspension of court proceedings, evasion of trial and court, special conditions of stay.

СЛІДЧИЙ СУДДЯ В УКРАЇНІ

Плукар В.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Маліцька Н.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті сформовано та представлено основні теоретичні підходи до визначення поняття слідчого судді науковцями-процесуалістами. В контексті цих положень визначено його процесуальний статус, значення та основну роль у кримінальному провадженні. Звернено увагу на той факт, що слідчий при здійсненні наданих йому повноважень не позбувся зобов'язання здійснювати захист прав та свобод особи кримінальному провадженні.

Ключові слова: слідчий суддя, слідчий, права і свободи людини, процесуальний статус, кримінальне провадження, досудова стадія.

Постановка проблеми. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [1]. Тому запровадження інституту слідчого судді, основною метою та завданням, якого і є контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, свідчить про перші кроки виконання владою України цього надобов'язку та усвідомлення власної відповідальності за свою діяльність перед кожною людиною та перед суспільством загалом.

Звісно, запровадження нового інституту у кримінальному процесі завжди несе за собою певні труднощі у апробації його на практиці. Та й певна річ, здійснення формально-юридичного судового контролю у стадії досудового розслідування, ніколи не буде достатньо ефективним для виконання покладених на них завдань, що вимагає пошуку оптимальних шляхів їх реформування. Зокрема, практика застосування слідчим суддею контрольних повноважень показує, що судовий контроль в дійсності, а не формально стає ефективним засобом правозахисту.

Водночас Д.С. Крикливець звертає увагу, що «в Україні слідчий суддя обмежений лише здійсненням судового контролю, тоді як у Франції він додатково здійснює функцію нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, тобто зазначені правові моделі концептуально відрізняються» [2, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запровадження інституту слідчого судді у кримінальний процес стали предметом робіт Д.С. Крикливець, Ю.В. Скрипініна, В.Я. Горбачевського, А.Р. Туманянець, В. Руденко, С.В. Нагачевського, В.В. Назарова, С. Банах, М.М. Ольховської, В.О. Попелюшко, І.В. Гловюк та інших. При цьому слід відзначити, що праці вказаних авторів заклали теоретичне підґрунтя у визначенні повноважень, сутності, процесуального статусу слідчого судді, як особливого фігуранта захисту прав та свобод людини та громадянина у кримінальному провадженні України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звичайно, питання судового контролю у стадії досудового розслідування стали предметом багатьох наукових досліджень науковців-процесуалістів, проте задля вирішення практичної та теоретичної значущості цього інституту варто шукати та пропонувати нові

науково-правові підходи до інтерпретації цього правового явища. Своєю чергою, це сприятиме виявленням недоліків цього процесуального інституту, дасть можливість з іншої точки зору розглянути та оцінювати основні проблеми, прогалини судового контролю на стадії досудового розслідування, які стануть фундаментом подальших наукових розробок. І справді, нині в наукових колах є розбіжності у поглядах щодо процесуального статусу слідчого судді та його процесуальної ролі у кримінальному процесі України.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є визначення напрямків реформування інституту слідчого судді та визначення його процесуальної ролі у кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Як відзначає науковець Т.В. Корчева, «практична реалізація конституційних засад у кримінальному процесі можлива лише за наявності усвідомлення кожною особою в ході кримінального провадження свого процесуального положення (статусу)», адже «це надає їй можливість ефективно реалізувати свої процесуальні права і захищати процесуальні інтереси, виконуючи відповідну процесуальну функцію» [3]. В той же час, очевидно, що «права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування» [4, с. 156]. А відтак на досудовому слідстві стороні обвинувачення Кримінально-процесуальним кодексом України, надано «систему законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності» [4, с. 156]. Іншими словами, як видається, це ті правові «важелі», завдяки яким, мають реалізовуватись конституційні гарантії прав, свобод особи у кримінальному провадженні.

Слід зазначити, що «судовий контроль за досудовим розслідуванням – законодавчо регламентована, неупереджена діяльність, здійснювана за наявності процесуальної підстави у визначених межах спеціальним суб'єктом – слідчим суддею з метою перевірки дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [2, с. 55].

Водночас, законодавець у п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу України визна-

чив: «слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [5]. Разом із задекларованим законодавцем визначенням поняття «слідчого судді», пропонуємо розглянути теоретично-правові підходи вчених-процесуалістів до трактування цього правового явища задля визначення його правової значимості у кримінальному процесі.

Зокрема, Ю.В. Скрипін а вважає, що «слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора» [6, с. 18].

З приводу цієї інтерпретації, то В.Я. Горбачевський зауважує: «з іншого боку, його безпосередня участь у зазначених заходах сприяє реалізації основного призначення – здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі», а відтак «слідчий суддя організаційно й функціонально належить до судового органу і, виконуючи одну з означених функцій, безпосередньо здійснює повноваження з судового контролю, діє від імені суду, що передбачено положеннями Конституції України» [7, с. 244].

В своїх дослідженнях А.Р. Туманянець відзначає, що «слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні, якому іманентна ситуативна активність по дослідженню обставин кримінального правопорушення» [8, с. 295]. В. Руденко переконаний, що «до слідчих суддів Кодекс висуває підвищені вимоги щодо оперативності розгляду ними питань, які належать до їх компетенції, вимагає підвищеної уваги й далекоглядності у своїх рішеннях, встановлюючи необхідність у багатьох ситуаціях ухвалювати рішення негайно, при цьому віддаючи їм у руки вирішення найбільш чутливих для особи питань – питань обмеження її прав і свобод» [9, с. 71].

С.В. Нагачевський подає, що «слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні» [10, с. 301].

На думку В.Я. Горбачевського «слідчий суддя – це фігура в кримінальному судочинстві держави, яка виконує роль арбітра сторін обвинувачення і захисту на стадії досудового слідства, а також здійснює судовий контроль за додержанням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні» [7, с. 244].

І знову ж таки, як вбачається, відправною точкою концепції слідчого судді у кримінальному процесі є – оперативний захист прав людини у кримінальному провадженні. Вважаємо, що відповідне позиціонує слідчого суддю як процесуального гаранта захисту прав і свобод людини у кри-

мінальному провадженні. Зокрема, у площині конституційного права О. Фойницький розглядає конституційні права та свободи, як встановлені Українською державою, закріпленні в Конституції України та інших законах певні можливості, які дають змогу кожній людині та громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [11, с. 127]. Зрештою, «права людини, як універсальні фундаментальні засади взаємодії людини та держави; інструменти обмеження волі більшості (або влади) у демократичному суспільстві по відношенню до меншин; юридичні зобов'язання, покладені в основу етичних норм» [12, с. 26].

Слід відзначити, що «на сьогодні права й свободи людини та громадянина вирізняються своєю багатогранністю» [13, с. 17], а це характеризує і багатогранність повноважень слідчого судді та визначає правозахисну роль його діяльності не лише у кримінальному процесі.

Слідчий суддя, як зауважують В.В. Назаров та Р.І. Тракало, «робить кримінальне провадження більш ефективним, забезпечує більш надійний захист конституційних прав його учасників, у тому числі права на недоторканність приватного життя» [14, с. 95].

Утім, вважаємо, за доцільне сформулювати правову визначеність у завданнях слідчого судді та органів досудового розслідування, адже з появою вказаного процесуального інституту, ще це, однозначно, не означає того факту, що органи досудового розслідування позбулися ключового завдання кримінального процесу – правовий захист законних прав, свободи та інтересів учасників кримінального провадження або ж можуть ним нехтувати, слідчий суддя здійснює функцію контролю щодо них. При цьому дослідники відзначають «необмеженість судового втручання в діяльність органів досудового розслідування може як «паралізувати» їх діяльність, так і вплинути на об'єктивність судового провадження» [14]. Тому, слідчому судді важливо знайти так звану «золоту середину» при здійсненні повноважень, наданих КПУ України.

Законодавець виклав, що у п. 17 ст. 3 КПК України: «слідчий – службова особа ... уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень» [5]. І, ясна річ, слідчий зобов'язаний виконувати завдання кримінального судочинства визначені ст. 2 КПК України, це: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [5]. В іншому випадку – його діяльність буде неправомірною. Зрештою, як відомо «слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій» (ч. 1 ст. 40 КПК України) [5].

При цьому, не викликає сумнівів, той факт, що «вирішення завдань, які поставлені перед кримінально-процесуальною діяльністю, дають змогу констатувати про законність засобів такого результату та ефективність кримінального провадження загалом» [15, с. 95]. Варто підкреслити, що обмеження прав і свобод людини та грома-

дянина можливі тільки на підставі Конституції України, Законів України та міжнародно-правових актів. У той же час В.В. Назаров звертає увагу, що «неприпустимо зіставлення інтересів суспільства інтересам конкретної особи, порушення прав людини не може бути виправдано державною необхідністю» [16].

Тож, з огляду на вище наведене, законодавцем у чинному КПК України, теж окреслено вирішальне завдання слідчого, прокурора у забезпеченні законних прав та свобод учасників кримінального провадження у ході досудового розслідування. Більше того у п. 1.4. Інструкції «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства Внутрішніх справ України прямо вказано: «Діяльність органів досудового розслідування здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» [17].

При цьому, слід відзначити, що забезпечення виконання даного завдання відповідними посадовими особами, на наш погляд, прямо залежить від двох таких чинників: це високий рівень корупції в системі правоохоронних органів та непрофесіоналізму службових осіб органів досудового розслідування. І справді, «слідчі помилки є фактором, що впливає на рівень розкриття злочинності» [18, с. 263] – як доцільно пише О.Р. Михайлишин.

Як аргумент, слід відзначити той факт, що за 2016 рік зареєстровано 3669 звернень, що надійшли до Уповноваженого з прав людини в Україні, в яких порушувались питання порушення прав і свобод під час досудового розслідування [19, с. 123]. Припускаємо, що реалії таких порушень з боку органів досудового розслідування сягають значно більших розмірів. Звідси, напрошується думка, що у нинішній Україні, органи досудового розслідування з цим надзвичайно важливим для правової та демократичної держави завданням захисту та утвердження прав та свобод людини та громадянина, не справляються з огляду на вказані фактори, а це своєю чергою, відображає негативний імідж нашої країни у світовому співтоваристві.

Утім, впроваджений у кримінальний процес України інститут слідчого судді має неабияке значення для правової демократизації системи державної влади. Більше того, це стало запорукою у виконанні «основного призначення Кодексу – це забезпечення об'єктивного, висококваліфікованого, неупередженого досудового слідства та правосуддя в кримінальному судочинстві» [20, с. 61].

Погоджуємось з доводами М.М. Ольховської, яка пише: «не зважаючи на те, що чинний КПК України містить ряд суттєвих прогалин щодо законодавчого врегулювання основних положень досудового розслідування кримінального провадження, що є підставою для виникнення корупційних ризиків, але закріплене право сторони захисту на оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є важливим і дієвим механізмом протидії корупції під час досудового розслідування» [21, с. 95]. Відтак, важливість інституту судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу очевидна.

Щодо повноважень слідчого судді то у юридичній літературі дослідники відзначають: «вони виписані в законі відповідно до кожної окремої кримінальної процесуальної ситуації чи групи подібних (аналогічних) ситуацій» [22, с. 12], та, разом з тим, «основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на досудових стадіях» [9, с. 78]. Безсумнівно, «це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні» [9, с. 78]. Це його «процесуальна мета» [2, с. 46]. Відтак, «кримінальний процесуальний статус слідчого судді – «збірний» [22].

Зрештою, А.Р. Туманянц пише: «він має бути наділений достатнім і виключним обсягом прав та обов'язків, оскільки його діяльність пов'язана зі специфічним об'єктом, який має особливу соціальну цінність, – правами і свободами особи» [8, с. 295].

В.Я. Горбачевський відзначає, що «забезпечення судового контролю кримінального процесу поряд з позитивними змінами свідчить про необхідність більш чіткого законодавчого визначення в главі 3 КПК статусу слідчого судді, закріплення вичерпного переліку його повноважень, регламентації порядку, процедури перевірки та судового розгляду скарг, можливості, за потреби, залучення до цієї роботи інших осіб» [7, с. 243]. Звичайно, правова визначеність у цьому відношенні є доцільною і правильною, але водночас слід пам'ятати, що згідно зі статтею 22 Конституції України закріплені в ній права і свободи людини і громадянина є невичерпними і при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Ю.О. Волошин слушно зауважує, що в українській науці конституційного права розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина є досить широким і включає категорії «здійснення», «гарантування», а також «забезпечення» суб'єктивного права [23, с. 148]. Тобто, як видається, важко буде встановити вичерпні повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні, адже основне його завдання захист прав та свобод людини та громадянина, що часто мають суб'єктивний характер.

Водночас, ми погоджуємось із тим твердженням дослідників, що слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному процесі. Більше того, така його процесуальна «роль» має бути активною, а, значить гарантуватиме повноцінний правовий захист людини її свободи.

До прикладу, як доцільно відзначає І.В. Гловюк, «сутність повноважень слідчого судді із забезпечення доказів полягає у тому, що слідчий суддя особисто проводить слідчу дію або визнає необхідним її проведення для забезпечення отримання доказів, які не можуть бути отримані сторонами чи стороною, або їх отримання утруднено» [24, с. 3]. І саме завдяки такій процесуальній ініціативі слідчого судді реалізовується захист

прав і свобод людини не лише у кримінальному провадженні, а й – в соціумі.

Доцільно звернути увагу на те, що згідно ст. 22 КПК України кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності. Своєю чергою пунктом 6 даної статті визначено, що суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [5]. Д.С. Крикливець зауважує, «однак йдеться не лише про розширення засади змагальності у кримінальному провадженні на його досудових стадіях, а й про створення додаткових передумов для розширення меж дії інших засад кримінального провадження, таких як: забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, диспозитивність, розумність строків тощо» [2, с. 5].

Зрештою, як впливає із положень ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відтак, слідчий суддя здійснює саме судовий захист виключно на стадії досудового розслідування. Разом з тим слід визнати, що «факт, встановлений в ухвалі слідчого судді, не має обов'язкової сили для суду» [2, с. 50], адже суд згідно ст. 23 КПК досліджує докази безпосередньо.

Виходячи з положення ч. 2 ст. 91 КПК України, а саме, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для справи [5] то слід підтримати І.В. Головюк, «хоча слідчий суддя прямо у ст. 93 КПК не зазначений як суб'єкт, який має право збирати докази, на наявність у нього цих правомочностей указують інші положення КПК» [24, с. 5].

Більше того, відповідно до ст. 206 КПК України слідчий суддя має право за власною ініціативою здійснювати відповідний контроль щодо захисту прав людини. У цьому полягає особливість судового контролю, що здійснюється слідчим суддею.

Висновки і пропозиції. У статті 3 Конституції України визнано: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [5]. Відповідне в кримінальному процесі України покликаний гарантувати та забезпечувати слідчий суддя. Як відзначає Крикливець «правосуддя повинно бути для слідчого судді своєрідним ідеалом (вершиною) діяльності суду у будь-якому кримінальному провадженні, а відтак кожен слідчий суддя повинен ставити перед собою мету максимальної реалізації наданих повноважень задля швидкого, повного та максимально об'єктивного вирішення віднесених до його компетенції процесуальних питань» [2]. А відтак, передбачити способи, які може використати слідчий суддя у своїй процесуальній діяльності, задля досягнення завдань, які покладає на нього у Кримінальному-процесуальному кодексі України держава – вкрай важко. Головне щоб вони були об'єктивні та неупереджені.

На наш погляд, запровадження інституту слідчого судді покликане в першу чергу знищити корупційну складову у правоохоронних органах, а також проконтролювати професійність та добросовісність прийняття слідчим, прокурором процесуальних рішень. Тепер здебільшого залежить тільки від правосвідомості та правової культури людини та громадянина у кримінальному провадженні, наданого їй державою механізму правового захисту її законних прав та свобод.

І на завершення, слід підтримати думку вчених-конституціоналістів, які відзначають: «реалізація прав та свобод людини та громадянина можлива лише в контексті реалізації основного конституційного принципу – верховенства права, який, в свою чергу, є основоположним у правовій державі та означає те, що закон має вищу юридичну силу, і саме він повинен панувати в правовій, соціальній, демократичній та незалежній державі та в громадському суспільстві» [25, с. 41].

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Крикливець Д.С. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: дис. канд. юр. наук: 12.00.09 / Крикливець Д.С. – Львів, 2016. – 321 с.
3. Корчева Т.В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України [Електронний ресурс] / Корчева Т.В. // Теорія та практика правознавства. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/tipp_2013_1_23.pdf
4. Хорт І.В. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження: сучасний стан і перспективи / Хорт І.В. // Кримінальне право і криминологія: Юридичний вісник № 2(27) 2013. – 2013. – С. 156-159.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Зі змінами та доповненнями станом 14.04.2017 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Скрипіна Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза» / Ю.В. Скрипіна. – Х., 2008. – 20 с. – С. 18.
7. Горбачевський В.Я. Судовий контроль на стадії досудового розслідування / Горбачевський В.Я. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – С. 243-246.
8. Тумаянц А.Р. Інститут слідчого судді за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Тумаянц А.Р. // Університетські наукові записки № 1(45). – 2013. – С. 293-299.
9. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді / Руденко В. // Слово національної школи суддів України. – 2013. – С. 71-78.
10. Нагачевський С.В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування / Нагачевський С.В. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 3. – 2015. – С. 301-310.
11. Фойницький О. Конституційне право України: [підручник] / О. Фойницький – 3-є вид, перероб і доповнення. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 127.

12. Павлик Н.П. Права людини / Human Rights / Н.П. Павлик // Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко; відп. ред. Н.П. Павлик. – Житомир: Волинь, 2014. – 220 с. – С. 26-30.
13. Кархут О.Я. Права й свободи людини: сучасні виміри та підходи / Кархут О.Я. // Серія Юридичні науки, Випуск 3. Том 1. – 2015. – С. 16-19. – 17.
14. Назаров В.В. Судовий контроль у кримінальному провадженні: теоритичні та практичні аспекти / Назаров В.В., Тракало Р.І. // Європейські перспективи № 10. – 2014. – С. 89-95.
15. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження / Патюк С.О. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, № 1. – 2013. – С. 95-101.
16. Назаров В.В. Дотримання законності за обмеженням конституційних прав і свобод людини при розкритті та розслідуванні злочинів / В.В. Назаров // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 317-323. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nvvtr.pdf>
17. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] // затверджена Наказом МВС України від 09.08.2012 р. № 686. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1770-12>
18. Михайлишин О.Р. Низький рівень професійності слідчого як причина слідчих помилок / Михайлишин О.Р. // Університетські наукові записки № 1(17). – 2006. – С. 262-265.
19. Права людини. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / Права людини // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – 2017. – С. 627. – 123 с.
20. Банах С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини / Банах С., Штогун С. // Вісник національної академії прокуратури України: кримінальний процес і криміналістика, № 4. – 2013. – С. 61-65.
21. Ольховська М.М. Оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора стороною захисту як протидія протидія корупції під час досудового розслідування кримінального провадження / Ольховська М.М. // Вісник академії адвокатури України, том 13 число 1(35). – 2016. – С. 93-95, с. 95.
22. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні / Попелюшко В.О. // Часопис Національного університету «Острозька академія», Серія «Право» № 1(9). – 2014. – С. 30.
23. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / За ред. М.О. Баймуратова / Ю.О. Волошин. – К. Логос, 2010. – 428 с.
24. Гловюк І.В. Слідчий суддя кримінально-процесуальному доказуванню / Гловюк І.В. // Часопис Академії адвокатури України, № 20. – 2013. – С. 5.
25. Пильгун Н.В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні / Пильгун Н.В., Рощук М.В. // Серія ПРАВО, Випуск 26. – 2014. – С. 40-43.

Плукар В.В.

Львовский государственный университета внутренних дел

Малицкая Н.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СЛЕДСТВЕННЫЙ СУДЬЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье сформулированы и представлены основные теоретические подходы к определению понятия следственного судьи учеными-процессуалистами. В контексте этих положений определены его процессуальный статус, значение и основная роль в уголовном производстве. Обращено внимание на тот факт, что следователь при осуществлении предоставленных ему полномочий не лишился обязательства осуществлять защиту прав и свобод человека в уголовном производстве.

Ключевые слова: следственный судья, следователь, права и свободы человека, процессуальный статус, уголовное производство, досудебная стадия.

Plukar V.V.

Lviv State University of Internal Affairs

Malitska N.V.

Lviv National University named after Ivan Franko

SUCCESSFUL JUDGE IN UKRAINE

Summary

In the article the basic theoretical approaches to the definition of the notion of an investigator's judge by scientific-proceduralists are presented and presented. In the context of these provisions, its procedural status, significance and the main role in the criminal proceedings are defined. The attention was paid to the fact that the investigator, while exercising his powers, did not lose his obligation to protect the rights and freedoms of persons in criminal proceedings.

Keywords: investigating judge, investigator, human rights and freedoms, procedural status, criminal proceedings, pre-trial stage.

УДК 341.24:342(477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ, ІНКОРПОРАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Терлецький Д.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовані вихідні положення концепцій трансформації, інкорпорації та імплементації норм міжнародного права в контексті національно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права. За результатами проведеного аналізу автором обґрунтовано змістовну характеристику приписів статті дев'ятої Конституції України.

Ключові слова: трансформація, інкорпорація, імплементація, міжнародне право, міжнародні договори, Конституція України.

Постановка проблеми. Питання про порядок виконання державою міжнародно-правових зобов'язань являє один з найважливіших практичних аспектів проблематики співвідношення міжнародного і національного права. Власно, суть визначення співвідношення міжнародного і національного права полягає у з'ясуванні їх фактичних взаємовідносин при створенні та, особливо, при реалізації норм кожної правової системи. Коли йдеться про спільне регулювання національним і міжнародним правом відносин між суб'єктами національного права однієї або декількох держав, постає також логічне запитання: в якій саме якості міжнародно-правові норми діятимуть у сфері відповідальності національної правової системи?

Було б, однак, очевидним спрощенням зводити все значення проблеми здійснення – в загальнозживаному сенсі цього слова – норм міжнародного права всередині країни виключно до термінологічної неузгодженості, як це може видатися спочатку та як це інколи інтерпретується у спеціальній літературі. Насправді йдеться про різне розуміння і пояснення суті явища, принципів розбіжності щодо форм і методів забезпечення національним правом здійснення міжнародно-правових норм на території країни.

Стан дослідження. Усе розмаїття теоретичних поглядів та позицій, що були висловлені М. Баймуратовим, В. Буткевичем, А. Гавердовським, В. Гавриловим, В. Денисовим, В. Євінговим, Д. Левінім, І. Лукашуком, Р. Мюллерсоном, П. Рабіновичем, В. Семеновим, В. Суворовою, Г. Тункінім, Е. Усенком, С. Черниченком та багатьма іншими знаними науковцями, знайшло своє відображення відразу у декількох концепціях здійснення норм міжнародного права на національному рівні. Але найбільшого поширення набули лише три з них: концепція трансформації, інкорпорації та імплементації норм міжнародного права.

Відповідно, метою цієї статті є теоретичний аналіз положень вказаних концепцій в контексті національно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Визначальна теза, покладена в основу концепції трансформації, полягає в тому, що здійснення норм міжнародного права в рамках національного правового простору конкретної держави є припустимим лише за умови надання їм сили національного права шляхом

видання внутрішньодержавного правового акта. Наприклад, В.С. Семенов та О.Я. Прагнюк стверджують: «Для того, щоб правило, яке являє собою норму міжнародного права, набуло сили в межах дії національного права, воно має набути сили національно-правової норми. Але це може зробити лише територіальний суверен шляхом видання національно-правового акта. Така діяльність держави в теорії міжнародного права називається трансформацією» [1, с. 6].

Прихильники концепції трансформації виходять при цьому із дуалістичного підходу до визначення співвідношення міжнародного і національного права, наголошуючи на самостійному існуванні і роздільному функціонуванні двох правових систем. Зазначаючи, що трансформація – це об'єктивне явище, яке виражене у різних способах здійснення міжнародних зобов'язань держави через видання нею спеціальних актів, Є.Т. Усенко підкреслює: «Суверенітет держави в принципі виключає можливість дії в межах її території державної волі інших держав, зокрема узгодженої волі, що знайшла своє відображення у нормі міжнародного права» [2, с. 16].

Інший відомий представник концепції трансформації С.В. Черниченко вважає, що «видається неправильним навіть формулювання питання про можливість застосування міжнародного права у внутрішньодержавній сфері» [3, с. 124]. При цьому вчений підкреслює, що трансформація відбувається в усіх випадках, коли внутрішньодержавне право приводиться у відповідність до міжнародного, навіть тоді, коли формулювання того чи іншого міжнародного договору може породити ілюзію щодо безпосереднього застосування його положень для регулювання внутрішньодержавних відносин [4, с. 151].

Інакше кажучи, представники концепції трансформації, підкреслюючи самостійне існування і роздільне функціонування міжнародного і національного права, здавалось би категорично відкидають саму можливість сприйняття міжнародного права як безпосереднього регулятора відносин у національно-правовій сфері. Водночас сама суть трансформації, що буквально означає «перетворення», розуміється ними по-різному.

С.В. Черниченко під трансформацією розуміє насамперед процес приведення державою свого внутрішнього права у відповідність до міжнародного з метою забезпечення виконання розпоряджень, дозволів, заборон, встановлених останнім.

Разом з тим, термін «трансформація», на його погляд, не позначає якихось змін та перетворення міжнародних норм у національні [4, с. 145].

Натомість В.Н. Денисов, зазначаючи, що норми міжнародного права входять до правової системи в порядку, який встановлюється даною державою, вказує, що «в доктрині цей процес називається трансформацією, що означає саме перетворення норм міжнародного права в норми національного права. При цьому такі норми міжнародного права зберігають свій попередній статус, незважаючи на те, що їм надається статус норм національного права... Це не означає, однак, що шляхом трансформації всі норми міжнародного права стають частиною права країни. Для того, щоб норма міжнародного права була введена в право країни, необхідно прийняти спеціальний акт, особливо в тих випадках, коли це передбачено самим договором або впливає з його змісту» [5, с. 35].

При порівнянні різних визначень терміна «трансформація», очевидним буде не тільки різне розуміння сутності трансформації норм міжнародного права, але й відсутність єдності при визначенні об'єму цього поняття. Так, одні науковці всі способи здійснення норм міжнародного права всередині країни охоплюють терміном «трансформація», інші вважають, що йдеться лише про один порядок з іншими способів такого здійснення. Позицію першої групи дослідників виразно озвучив Є.Т. Усенко: «На відміну від традиційної ... доктрини, що трактує трансформацію як один з формальних способів реалізації міжнародного права, що використовується державою разом з рецепцією і відсиланням, ми розвиваємо концепцію матеріальної трансформації, згідно з якою, даний термін охоплює всі способи, застосовувані державами для виконання ними своїх міжнародних зобов'язань шляхом видання національно-правових актів» [6, с. 26].

Втім, навіть за великого бажання пояснити цей процес власне терміном «трансформація» надзвичайно складно, що зумовлює постійні вказівки на його умовність з боку прихильників концепції трансформації, і критику – з боку інших науковців. Мало виправданим також видається вживання терміна «трансформація» для визначення «переадресування» положень міжнародних договорів суб'єктам національного права. Проте, напевне найбільш визначний недолік концепції трансформації полягає не стільки в умовності самого терміна «трансформація», особливо при позначенні ним всіх способів, до яких вдається держава для виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, скільки в зведенні цієї діяльності до здійснення певних правових заходів, зокрема вказівки на необхідність видання відповідного трансформативного акта.

До числа останніх прихильники концепції трансформації відносять всі акти державних органів, які згідно з їх точкою зору «вбудовують» норми міжнародного права до національного права, включаючи акти ратифікації та затвердження міжнародних договорів. Тобто, по суті, вони розглядаються як одна з форм трансформації міжнародного договору в норму національного права, щоправда, суть самої трансформації інтерпретується знову по-різному. Так, В.С. Семенов

та О.Я. Прагнюк зауважують: «Серед способів надання сили міжнародному договору у національному праві найчастіше використовують ... ратифікацію» [1, с. 7]. Є.Т. Усенко так само визначає внутрішньодержавну суть ратифікації у «наданні настановам договору юридичної сили внутрішньодержавного значення після набуття договором міжнародно-правової сили дії» [6, с. 156].

В.Г. Буткевич, навпаки, юридичну сутність актів ратифікації – важливої форми трансформації – вбачає у «...створенні нової норми внутрішньодержавного права» [7, с. 40]. Аналогічну позицію із цього питання займають М.О. Баймуратов [8, с. 35] та В.Н. Денисов [5, с. 7].

У той же час в літературі обґрунтовується й інша позиція стосовно актів надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів. А.С. Гавердовський у зв'язку з цим стверджував, що «акти ратифікації або затвердження міжнародного договору виступають початком процесу сприйняття системою національного права міжнародного права, правозобов'язують державні органи до видання конкретних нормативних актів з використанням ... правових форм рецепції (трансформації, інкорпорації, відсилання)» [9, с. 230]. Так само Д.Б. Левін зазначає стосовно акта ратифікації міжнародного договору і його наступного опублікування, що цей «...акт юридично означає тільки те, що держава визнала для себе міжнародний договір дійсним в її відносинах з іншими учасниками договору, загалом – у міжнародно-правовій сфері (звісно, після набрання договором чинності), проте це аж ніяк не означає приведення договору в дію всередині держави, в державно-правовій сфері. Лише в тому випадку, якщо конституція або інший закон держави передбачає загальну рецепцію міжнародного права або міжнародного договірського права, акт ратифікації означає, що договір після набуття ним чинності у міжнародно-правовій сфері автоматично починає діяти і у сфері державно-правовій» [10, с. 252].

Визначаючи власне ставлення до юридичних актів, якими оформлюється надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів для певної держави, слід вказати на позицію Р.А. Мюллерсона, яка є дуже важливою у методологічному аспекті: «національне право будь-якої країни і міжнародне право – різні системи права, і міжнародні договори за будь-якого способу їх укладання або імплементації являють собою норми міжнародного права, які можуть діяти всередині держави тільки з дозволу національного права країни» [11, с. 93].

Таким дозволом виступають не окремі національно-правові акти про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для держави, а відповідне положення національного права, яким у той чи інший спосіб визначено концептуальні засади реалізації міжнародно-договірних норм на території даної країни. Йдеться про відповідні положення національних конституцій (хоча в окремих країнах таке правило може формуватися прецедентною практикою вищих судових інституцій).

Так, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є час-

тиною національного законодавства України. Однак перелік органів державної влади, уповноважених висловлювати у тій чи іншій формі згоду на обов'язковість для України міжнародних договорів, не вичерпується лише Верховною Радою України – такими повноваженнями наділені Президент України та Кабінет Міністрів України. Якщо виходити з припущення про те, що відповідний національно-правовий акт про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, наприклад, закон України про ратифікацію міжнародного договору, надає йому сили національно-правового акта, то було б логічним стверджувати про те, що й інші форми надання згоди на обов'язковість договору для держави так само надають йому сили якщо не національного закону, то норм національного права меншого значення, адже ратифікація міжнародних договорів – лише одна серед інших форма надання згоди на їх обов'язковість для України.

Проте ч. 1 ст. 9 Конституції України *expressis verbis* визначає, що складовою національного законодавства України є виключно і лише «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», і саме завдяки цьому положенню вони набувають такого правового статусу. Надання згоди на обов'язковість для України міжнародного договору є передусім складовою процесу укладення міжнародних договорів, врегульованого нормами національного і міжнародного права, і, відповідно, передумовою набрання даним міжнародним договором чинності для України. Отже, сам лише національно-правовий акт про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для України, не здатний надати йому юридичної сили на території України тим більше включити його до національного законодавства.

Тому автор вважає обґрунтованою ідентифікацію надання згоди на обов'язковість для України міжнародних договорів як певної «точки відліку» для вчинення різних за своїм характером імплементаційних заходів з метою реалізації таких міжнародних договорів в українській державі. Форма надання такої згоди, оформлювана шляхом прийняття певним органом державної влади відповідного національно-правового акта, згідно з Конституцією України перш за все виступає індикатором сприйняття міжнародних договорів у значенні безпосередніх джерел правових норм, регламентуючих поведінку суб'єктів національного права, включаючи фізичних і юридичних осіб, а не критерієм визначення ступеня обов'язковості міжнародних договорів для держави України в цілому.

При цьому *post hoc non est propter hoc*, інакше кажучи, саме лише включення одних міжнародних договорів – згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – і невключення інших – згода на обов'язковість яких надана іншим органом державної влади – до національного законодавства не означає стовідсоткової гарантії виконання одних та індульгенції на невиконання інших міжнародних договорів. Такий підхід не тільки фактично заперечує один з основних принципів міжнародного права – принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, але й передбачає безпідставну аб-

солютизацію одного серед інших способів імплементації норм міжнародного права на національному рівні, об'єктивно обмежуючи вибір суверенної держави.

Важливо вказати, що пропозиції щодо розширювального тлумачення або вдосконалення ч. 1 ст. 9 Конституції України спрямовані на «поширення» статусу складової національного законодавства на всі чинні міжнародні договори незалежно від форми надання згоди на їх обов'язковість для України і, отже, й органу державної влади, уповноваженого такою згоду надавати, з необхідністю зумовлює побудову складної конструкції, яка передбачає наділення міжнародно-договірних норм юридичною силою, аналогічною юридичній силі певного національно-правового акта, яким оформлено надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для України [1, с. 9].

Така конструкція видається логічною лише в межах замкненої ієрархічної системи і знову ж таки ігнорує приписи міжнародного права, адже згідно зі ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [12] принцип *pacta sunt servanda* означає, що кожен(!) чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватися. Цей принцип можна розглядати як заборону встановлювати ієрархію між обов'язковими для України міжнародними договорами на кшталт законодавчих та підзаконних актів, яка не існує і є неприпустимою в міжнародному праві.

Натомість вказівка на те, що певні міжнародні договори можуть виступати у значенні безпосередніх джерел правових норм, регламентуючих поведінку суб'єктів національного права, жодним чином не порушуючи принцип *pacta sunt servanda*, означає лише, що імплементація певних міжнародних договорів України припускає їх безпосередній регулюючий вплив на території України.

Конституція України, вирішуючи питання співвідношення міжнародного і національного права і водночас визначаючи концептуальні засади імплементації міжнародно-договірних норм в Україні, за термінологією прихильників різних концепцій, вдається в ч. 1 ст. 9 до національної імплементації у вигляді загальної рецепції (А.С. Гавердовський, Д.Б. Левін), генеральної (В.С. Семенов, О.Я. Прагнюк, Є.Т. Усенко) або автоматичної (С.В. Черниченко) трансформації, відсилання (Р.А. Мюллерсон), інкорпорації (В.Н. Денисов, І.І. Лукашук, П.Ф. Мартиненко) належним чином укладених міжнародних договорів до національного законодавства.

Серед наведених термінів для позначення процесу включення міжнародних договорів України до числа нормативно-правових регуляторів, діючих в українській конституційній державі, як з точки зору семантики, так і з точки зору юридичної техніки видається найбільш точним термін «інкорпорація», що латиною означає передусім «включення». Тут варто зазначити, що термін «інкорпорація» використовується у різних смислових значеннях представниками різних концепцій здійснення норм міжнародного права на національному рівні. Наприклад, Р.А. Мюллерсон під інкорпорацією розуміє ухвалення державою норм

національного права (або зміну чи відміну вже існуючих), що сприяють виконанню приписів міжнародного права. «... Норми національного права можуть повторювати текстואльно деякі правила міжнародного права, конкретизувати й адаптувати їх до особливостей соціального ладу і правової системи держави», – стверджує Р.А. Мюллерсон, – і «оскільки у цьому випадку в національне право вводяться (інкорпуються) нові норми національного права, прийняті з метою виконання міжнародного права, то цей спосіб можна було б назвати інкорпорацією» [11, с. 56-60].

Натомість, виходячи з моністичного підходу до проблеми співвідношення міжнародного і національного права, представники концепції інкорпорації вважають, що міжнародно-правові норми стають складовою національного права (законодавства) автоматично, без видання будь-яких національно-правових актів. Природно, при цьому підкреслюється узгодженість міжнародного і національного права, що дозволяє міжнародному праву бути складовою національного права, а сама суть концепції інкорпорації зводиться до постулату: міжнародне право без зміни його природи є складовою національного права (законодавства).

Традиційно при аналізові концепції інкорпорації вказується на досвід Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, який згодом був сприйнятий й іншими країнами. Втім «англійська практика ще з другої половини XIX ст. вбачала різницю між звичаєвими нормами міжнародного права та правом, що міститься в договорах щодо їх дії у внутрішній сфері. Такі норми звичаєвого права, що універсально визначалися і мали згоду країни, вважалися частиною її права. Що ж до договорів, то, незважаючи на міжнародну зобов'язуючу силу, вони ставали частиною права країни відповідно до британської Конституції, коли одержували парламентську згоду на їх виконання» [13, с. 18]. Загалом концепція інкорпорації, вироблена англійськими судами, спочатку поширювалася лише на міжнародно-звичаєві норми, а відносно міжнародних договорів застосовувалася концепція трансформації. Одночасно, аналізуючи положення Конституції Сполучених Штатів Америки (ч. 2 ст. VI) [14], яка однією з перших сприйняла концепцію інкорпорації, цілком очевидним є, що визначальний постулат цієї концепції – «міжнародне право-складова національного права» був поширений на міжнародно-договірні норми. Тенденція розрізнення міжнародних договірних і звичаєвих норм, будучи сама по собі абсолютно правильною, на практиці призвела до закріплення в конституціях одних країн, зокрема, в Конституції Болгарії (ч. 4 ст. 5) формули «міжнародні договори – складова внутрішнього права» [15], а в конституціях інших країн, наприклад, в Конституції Португалії (ч. 1 ст. 8) – формули «міжнародні звичаєві норми – складова національного права» [16]. Тобто єдине моністичне підґрунтя концепції інкорпорації перетворюється, за влучним висловом Д. Бедермана, на «договірний монізм» або «монізм норм звичаєвого права» [17, с. 152].

Такий вибіркового підхід до втілення моністичної доктрини в національно-правовій практиці також може бути витлумачений проти самого монізму як методологічної засади імплементації

норм міжнародного права на національному рівні. Цікавою ілюстрацією на користь такого зауваження можуть служити застереження дослідників при аналізові вихідного постулату концепції інкорпорації. Так, Д. Раушнінг підкреслює, що формула «загальнознані норми міжнародного права є складовою права Федерації», закріплена ч. 1 ст. 25 Конституції Німеччини, «...не означає, що норми міжнародного права стають нормами національного права ФРН. Вони залишаються нормами міжнародного права. Значення цієї статті Конституції полягає в тому, що вона передбачає застосування таких норм в рамках правової системи ФРН» [18, с. 279].

Поряд із значною умовністю моністичного підходу до співвідношення міжнародного і національного права, як справедливо звертає увагу В.В. Гаврилов, «в рамках теорії інкорпорації не визначається різниця між правовими нормами, призначеними для регулювання відносин, що виникають всередині держави, і відносин, що виходять за межу її кордонів. Через це частиною національного законодавства проголошуються як міжнародні правові акти, що встановлюють, наприклад, укладання і виконання зовнішньоекономічних угод, так і договори, що визначають статус космічного простору або перелік привілеїв та імунітетів дипломатичних і консульських співробітників, хоча різниця і в змісті, і в призначенні таких актів є очевидною» [19, с. 66]. Наведене зауваження рівною мірою стосується й України.

Висловлені критичні зауваження стосовно концепції трансформації, яка абсолютизує самостійність і функціональну незалежність міжнародного і національного права і твердить про трансформацію міжнародно-правових норм, якої в дійсності не відбувається і відбутися не може, і концепції інкорпорації норм міжнародного права, яка, навпаки, нівелює різницю між даними правовими системами, не враховуючи при цьому їх особливостей, думається, свідчать на користь концепції національної імплементації норм міжнародного права.

Концепція національної імплементації наголошує на тій обставині, що здійснення норм міжнародного права в переважній більшості випадків відбувається через національний організаційно-правовий механізм, і, отже, зв'язок міжнародного і національного права, зумовлений специфікою міжнародно-правових норм, є необхідним юридичним зв'язком. Суверенна рівність держав, їх самостійність і незалежність при проведенні внутрішньої і зовнішньої політики визначають ту обставину, згідно з якою вони як творці міжнародного права є також і основними суб'єктами їх імплементації. При цьому «міжнародне право регулює поведінку держави в цілому як соціального феномена, а зовсім не поведінку системи органів, що входять до неї, – вказує А.С. Гавердовський, – діяльність останніх з приводу реалізації зобов'язань, що випливають з міжнародного права, здійснює сама держава з використанням відповідного правового механізму, що формується із врахуванням приписів міжнародного права» [8, с. 91]. Тобто «з точки зору міжнародного права існує обов'язок держави виконати ту чи іншу норму міжнародного права, а та державно-правова форма, в якій відбувається це виконання,

являє собою в міжнародному праві *questio facti*, а не *questio juris*» [10, с. 244].

Прихильники імплементації норм міжнародного права особливо підкреслюють, що характер взаємодії міжнародного і національного права може суттєво відрізнятись залежно від змісту предмета і кінцевої мети міжнародно-правового регулювання. Відповідно, «суть допомоги національного права праву міжнародному передусім полягає у визначенні тих державних органів і посадових осіб, які будуть забезпечувати на практиці виконання положень конкретного міжнародного акта або норми, а також у забезпеченні внутрішньодержавної нормативної основи функціонування і взаємодії даних суб'єктів. Це є особливо актуальним у тих випадках, коли предметом міжнародного правового регулювання стають міждержавні відносини політичного й економічного характеру» [19, с. 68]. Одночасно, коли кінцевою метою дії того чи іншого міжнародного договору виступає досягнення певного ступеня урегульованості відносин між суб'єктами національного права однієї чи декількох держав, їх імплементація припускає безпосередній регулюючий вплив такого міжнародного договору на території суверенної держави з санкції національного права, тобто його застосування суб'єктами національного права з огляду на дозвіл з боку такої суверенної держави.

Погоджуючись в цілому з Р.А. Мюллерсоном, який зазначає, що «коли держава укладає міжнародний договір, що вимагає для своєї реалізації дій з боку суб'єктів національного права... можливими є два основних варіанти допомоги національного права» [11, с. 59], можливо інтерпретувати їх дещо інакше. Суть першого варіанту, здається, полягає в закріпленні у національному праві, в першу чергу на рівні конституції, положення, яким встановлюється можливість сприйняття міжнародних договорів у значенні безпосередніх джерел правових норм, що регламентують поведінку суб'єктів національного права. Йдеться таким чином про закріплення на найвищому національному юридичному рівні дозволу або санкції на застосування міжнародно-правових норм в національному правовому просторі, причому саме як норм міжнародного права. Такого значення в Україні міжнародні договори набувають з огляду і на підставі ч. 1 ст. 9 Конституції України, яка закріплює такий спосіб національної імплементації як інкорпорація, у результаті якої міжнародні договори включаються до

складу національного законодавства або інакше кажучи, до нормативної складової правової системи країни.

Втім, як правило, реалізація міжнародно-договірних норм всередині країни потребує або їх конкретизації чи уточнення у національному законодавстві або приведення останнього у відповідність до положень міжнародних договорів. Відповідно, суть другого варіанту полягає у створенні, зміні чи скасуванні правових норм з метою належного виконання прийнятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань. При цьому йдеться про національно-правові норми, що створюються, змінюються чи скасовуються державою, згідно з власними правотворчими процедурами з метою належного нею виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань. Слід погодитися із твердженням В.Я. Суворової про те, що «внутрішньодержавні норми створюються не для заміни норм міжнародного права, а для того, щоб забезпечити їх ефективну реалізацію» [20, с. 20].

Таким чином, у першому випадку міжнародне право може безпосередньо брати участь у формуванні і регулюванні відносин, що є предметом національного права, а у другому – лише закладає змістовні засади наступної національної правотворчості, зобов'язуючи в тій чи іншій формі державу її здійснити. Тут варто вказати, що специфіка конституційно-правового регулювання дії міжнародних договорів України зумовлює ту обставину, що безпосередньо брати участь у формуванні і регулюванні національно-правових відносин можуть лише чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; інші міжнародні договори з огляду на конституційний припис безпосереднього регулюючого впливу в Україні не здійснюють.

Характеризуючи діяльність уповноважених органів держави із створення, зміни чи скасування національно-правових норм слід не зводити її до певних способів, а вказати на її особливий, зумовлений прийнятими Україною міжнародно-правовими зобов'язаннями характер і кінцеву мету, яка полягає в забезпеченні належного виконання всіх обов'язкових для України міжнародних договорів і водночас закріплення юридичних умов безпосереднього застосування певних міжнародних договорів, тобто регламентацію їх дії в національному правовому просторі як безпосередніх регуляторів суспільних відносин, що є предметом національного права.

Список літератури:

1. Семенов В.С., Прагнюк О.Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін Юре, 1997. – 32 с.
2. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е.Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 13-28.
3. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М.: Междунар. отнош., 1993. – 295 с.
4. Черниченко С.В. Теория международного права: В 2 т. – М.: НИМП, 1999. – Т. 1: Современные теоретические проблемы. – 335 с.
5. Денисов В.Н. Статус міжнародних договорів в Конституції України / В.Н. Денисов // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 29-36.
6. Усенко Е.Т. Формы регулирования социалистического международного разделения труда. – М.: Междунар. отнош., 1965. – 415 с.
7. Буткевич В.Г. Советское право и международный договор. – Киев: Вища шк., 1977. – 264 с.

8. Баймуратов М.О. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародного права / М.О. Баймуратов // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 33-36.
9. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. – Киев: Вища шк., 1980. – 320 с.
10. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. – М.: Наука, 1974. – 263 с.
11. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. – М.: Междунар. отнош., 1982. – 136 с.
12. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> – Назва з екрану.
13. Денисов В.Н. Проблеми створення публічного порядку в зовнішньополітичній діяльності України // Суверенітет України і міжнародне право / Денисов В.Н., Свінтов В.І., Акуленко В.І. та ін.; Відп. ред. В.Н. Денисов, В.І. Свінтов. – К.: Манускрипт, 1995. – С. 7-36.
14. The Constitution of the United States of 1789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm – Title from the screen.
15. The Constitution of the Republic of Bulgaria of 1991 with the changes were made in 2015 [[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.bg/?page=const&lng=en> – Title from the screen.
16. The Constitution of the Portuguese Republic of 1976 [Electronic Resource]: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlamento.pt/ingles/cons_leg/index.html – Title from the screen.
17. Bederman D.J. International law frameworks. – New York: Foundation Press, 2001. – 284 p.
18. Раушнинг Д. Применение норм международного публичного права в рамках национальной правовой системы / Д. Раушнинг // Российский ежегодник международного права, 1998-1999. – СПб.: СКФ «Россия-Нева», 1999. – С. 279-283.
19. Гаврилов В.В. Теории согласования международных и внутригосударственных правовых норм / В.В. Гаврилов // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 61-70.
20. Суворова В.Я. Реализация норм международного права. – Екатеринбург, 1992. – 125 с.

Терлецкий Д.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ТРАНСФОРМАЦИЯ, ИНКОРПОРАЦИЯ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье проанализированы исходные положения концепций трансформации, инкорпорации и имплементации норм международного права в контексте национально-правового регулирования осуществления норм международного права. По итогам проведенного анализа автором обоснована содержательная характеристика положений статьи девятой Конституции Украины.

Ключевые слова: трансформация, инкорпорация, имплементация, международное право, международные договоры, Конституция Украины.

Terletsy D.S.

National University «Odessa Law Academy»

TRANSFORMATION, INCORPORATION AND IMPLEMENTATION OF THE INTERNATIONAL LAW: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

This paper contains a theoretical analysis of the initial provisions of the theories of transformation, incorporation and implementation of the international law norms. Based on the results of the analysis conceptual description of the provisions of the 9th article of the Constitution of Ukraine is justified.

Keywords: transformation, incorporation, implementation, international law, international treaties, Constitution of Ukraine.

УДК 352(44)

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Фелонюк Т.А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано сутність поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, здійснено характеристику існуючої системи органів місцевого самоврядування у Французькій Республіці. На підставі досвіду врядування, здобутого Францією, запропоновано основні напрями подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: континентальна модель, адміністративно-територіальна одиниця, регіон, департамент, комуна, децентралізація.

Постановка проблеми. Принцип місцевого самоврядування є однією з найважливіших ознак будь-якої демократичної держави. Він закріплений Європейською Хартією місцевого самоврядування, Всесвітньою декларацією місцевого самоврядування та іншими міжнародними документами. Кожна Європейська країна на підставі свого історичного, соціального, культурного, економічного розвитку створила власну модель місцевого самоврядування із самобутнім механізмом формування органів управління місцевими справами. Рада Європи виробила певні стандарти щодо організації й управління на місцях, що стало об'єднуючим чинником стосовно європейської моделі місцевого самоврядування. Приєднавшись до Європейської Хартії, кожна держава зобов'язалась дотримуватись загальноєвропейських стандартів, але при цьому має право сформулювати національну модель самоврядування на основі власних потреб і традицій.

Однією з таких Європейських країн є Французька Республіка, яка сформувала дієздатну та ефективну модель місцевого самоврядування, накопичила правову базу з цих питань. Такий досвід є вкрай важливим для його аналізу на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні, коли в процесі реформ вибудовується нова модель місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: П.М. Любченка [1], О.В. Батанова й В.М. Кампо [2], А.Ф. Ткачука [3], В.Є. Чіркїна [4], М.О. Ємельянова [5], В.І. Фадєєва [6], О.В. Антонова [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження моделі місцевого самоврядування Французької Республіки на сьогодні є актуальним як з теоретичної так і з практичної точок зору. Значущість дослідження обумовлена тим, що на сьогодні спостерігається активний процес децентралізації державної влади в посттоталітарному світі. Ступінь ефективності діяльності місцевого самоврядування виступає одним із визначальних критеріїв демократичності політичної системи. Вже є багато досліджень порівняльного характеру моделі місцевого самоврядування Франції. Однак здебільшого вони зводяться до аналізу трансформації органів самоврядування в посттоталітарний період або загального опису без суттєвого порівняльно-правового аналізу.

Метою даної статті є аналіз сутності поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, а також дослідження особливостей організації діяльності органів муніципальної влади у Франції та можливості застосування її позитивного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи муніципальні системи зарубіжних країн, можна дійти висновку, що у світі існує чимало їх різних моделей. Вони суттєво відрізняються одна від одної щодо принципів формування органів місцевого самоврядування, характеру взаємин органів місцевого самоврядування з органами державної влади, форм взаємодії представницьких і виконавчо-розпорядчих органів у системі місцевого самоврядування.

З теоретичної точки зору модель (фр. *modèle*, від лат. *modulus* – «міра, аналог, зразок») – це система взаємопов'язаних елементів, дослідження яких слугує засобом для отримання інформації про іншу систему чи підсистему, це спрощене уявлення реального об'єкта та/або процесів, які в ньому відбуваються.

У науковій літературі сформульовано чимало підходів до визначення моделей місцевого самоврядування. Так, В.Г. Шустов визначає таку модель як «систему взаємозв'язків між суб'єктами місцевого самоврядування, між органами місцевої та державної влади, їх взаємодії з демократичними інститутами, самостійності та відповідальності всіх цих суб'єктів у загальній системі публічної влади» [8, с. 256]. У свою чергу, І.І. Овчинников визначає моделі місцевого самоврядування як його форми, «що претендують на видове виокремлення, виявляють свою специфіку, відмінність від інших форм комплексом сутнісних, функціональних, організаційно-структурних, матеріально-фінансових та інших характеристик» [9, с. 67]. Натомість І.С. Щебетун під моделлю місцевого самоврядування розуміє «форму організації місцевої влади, що втілює в собі усі найбільш істотні характеристики різних муніципальних систем і виступає в якості їх типового представника» [10, с. 72].

Неоднорідність критеріїв оцінки породжує різноманітні класифікації моделей місцевого самоврядування. Світова практика дає величезну різноманітність організаційних і політичних рішень в сфері місцевого врядування. При цьому доволі часто моделі місцевого самоврядування ототожнюють з його системами.

Так, колектив авторів під керівництвом А.Б. Страшуна виокремлює тільки дві основні системи демократичної організації влади на місцях – англо-американську і європейську. У свою чергу, І.Д. Саначев, говорячи, фактично, про ті ж самі організаційно-правові феномени, називає їх «моделями місцевого самоврядування» [11, с. 180] – відповідно англосаксонською і континентальною.

В. Корицька вважає, що в Європі були сформовані дві основні моделі місцевого самоврядування, які в тому або іншому поєднанні розповсюдилися по всьому світу – англосакська і континентальна [12].

Однак, перш ніж перейти до характеристик названих моделей, на наш погляд необхідно проаналізувати категорії «модель місцевого самоврядування» та «система місцевого самоврядування», які часто вживаються як синоніми. Їх варто розмежувати.

Під системою місцевого самоврядування слід розуміти зовнішній прояв системно-структурної організації муніципальної влади, який становить найбільш істотні її юридичні характеристики. Інакше кажучи, система місцевого самоврядування за особливостями системно-структурної побудови заслуговує на родові виокремлення. Класифікація систем місцевого самоврядування в зарубіжних країнах має базуватися на особливостях системи органів місцевого самоврядування, порядку їх формування й характеру взаємовідносин цих органів між собою та з органами інших владних підсистем. Моделі ж місцевого самоврядування слід розглядати у межах відповідної системи, як її конкретні різновиди. Іншими словами, моделі місцевого самоврядування різняться своїми видовими характеристиками в межах відповідної системи. Вважаємо, що такий підхід досить органічно поєднує загальне розуміння моделі зі специфікою предмету муніципального права, формує адекватне уявлення про цей феномен і є досить зручним для юридичної науки.

Англосакська модель поширена переважно в країнах з одноіменною правовою системою: Великобританії, США, Канаді, Індії, Австралії, Новій Зеландії та ін. Основний принцип цієї системи «діяти самостійно в межах наданих повноважень». Виборні органи місцевого самоврядування в межах закону, звичаю, практики, що склалася, судового прецеденту самостійно і під свою відповідальність вирішують питання, не віднесені до компетенції держави. Державне регулювання може здійснюватися в непрямій формі, наприклад, за рахунок ухвалення стандартних законів, які органи місцевого самоврядування можуть вводити на своїй території зі змінами. Державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється у формі судового контролю. Засобами ж впливу виступають державні дотації.

Континентальна модель поширена в країнах континентальної Європи (Франція, Італія, Іспанія, Бельгія) і в більшості країн Латинської Америки, Близького Сходу, франкомовної Африки. Цій моделі притаманні такі основні риси: по-перше, поєднання місцевого самоврядування і місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня), виборності і призначення;

певна ієрархія системи управління, у якій місцеве самоврядування є нижчестоящою ланкою в порівнянні з вищестоящою державною; по-друге, обмежена автономія місцевого самоврядування; наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування.

Розглядаючи досвід організації місцевої влади у країнах континентального права, можна стверджувати, що ця модель припускає певне обмеження місцевого самоврядування і забезпечує велику підконтрольність і централізацію системи управління, «французьке місцеве управління ... завжди характеризувалося твердою ієрархією і підпорядкованістю центральної влади» [13, с. 101].

Тож, для розуміння того, які саме структурні елементи та позитивні напрацювання місцевого самоврядування Франції увібрала в себе українська модель, зупинимось на її характеристиці.

Система місцевих органів у Франції ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі, який у 80-ті роки минулого століття був радикально реформований за допомогою прийняття законів про децентралізацію.

Складовими частинами адміністративно-територіальної структури Франції є (знизу доверху): комуна, кантон, округ, департамент і регіон. При цьому кантон і округ не мають виборних органів управління та самоврядування, а є територіями, в межах яких діють деякі спеціальні адміністративні органи. Округами управляє супрефект, який призначається зверху. Кантони являють собою історико-географічні одиниці та використовуються як виборчі округи для виборів до ради департаментів.

Територіальними самоврядними колективами Франції, що мають виборні органи самоврядування, є регіони, департаменти та комуни.

Традиційно основною одиницею адміністративно-територіального поділу Франції є департамент. З 1965 р. на території метрополії їх нараховується 96, включаючи Париж. Для вирішення сучасних економічних і соціальних проблем департамент виявився неефективною малопотужною одиницею, що зумовило прийняття 2 березня 1982 р. Закону про децентралізацію, згідно з яким метрополія була поділена на 22 регіони (області), що охоплюють кілька департаментів (від 3 до 5) [14]. Регіон став основною територіальною одиницею, у рамках якої здійснюються найважливіші економічні і соціальні програми розвитку. Регіони мають власний бюджет, розробляють власні плани економічного та соціального розвитку, а також облаштованості території і розвитку інфраструктури.

Головним представницьким органом регіону є регіональна рада, члени якої обираються шляхом загальних і прямих виборів у пропорційній виборчій системі. Рада обирає голову, який одночасно виступає виконавчою владою регіону. Повноваження голови досить великі: він готує проекти рішень регіональної ради в тому числі і проект бюджету регіону, скликає раду і головує на її засіданнях, виконує прийняті радою рішення, є розпорядником фінансових ресурсів регіону, керує роботою регіональних служб і є адміністративним головою всього персоналу адміністративних органів регіону, призначає на

посади працівників адмінслужб регіону і накладає адміністративні стягнення.

Контроль за законністю рішень регіональної ради здійснює регіональний префект. Рішення регіональної ради, до вступу їх в законну силу обов'язково подаються комісару республіки. В разі коли він вважає таке рішення незаконним по формі чи по суті, то передає його на розгляд адміністративного суду, який і приймає рішення по суті, тобто або визнає його незаконним, чи навпаки, приймає постанову про законність рішення регіональної ради.

Регіональний префект також здійснює контроль за законністю рішень голови регіональної ради. Найбільш важливі рішення голови (передусім це рішення нормативного характеру) мусять передаватись префекту ще до вступу їх в силу.

Регіональний префект, залишаючись префектом головного департаменту округу поєднує в собі функцію представника держави в регіоні та представника держави у департаменті. Він безпосередньо представляє в регіоні президента та французький уряд. Цим він уособлює в собі повноважного представника всіх центральних органів державної виконавчої влади.

Регіональний префект має не тільки контрольні чи представницькі повноваження, а й достатньо компетенції для вирішення питань соціально-економічного розвитку та облаштування території всього регіону. Він здійснює державну політику на цьому рівні та відіграє основну роль в плануванні розвитку регіону і розподілу державних інвестицій, що надаються регіону державою, або в яких є державна частка.

Дуже важливим і позитивним моментом в організації життя регіону є можливість договірною (узгодженого) розподілу підпорядкованих служб між головою регіональної ради та префектом. Це дозволяє уникати дублювання в роботі і зменшує вірогідність виникнення суперечностей між префектом і головою ради.

Оскільки префект є представником усіх міністрів у регіоні, він має значні повноваження щодо безпосереднього керівництва місцевими службами центральних міністерств і відомств.

Так префект може наділятися повноваженнями, які б міністри хотіли передати органам, що представляють центральну державну адміністрацію на регіональному рівні. За рахунок цього префект є в принципі єдиним органом адміністративної влади в регіоні, який може приймати рішення від імені держави.

Департамент у Франції є другим рівнем адміністративно-територіального устрою на якому паралельно працюють два органи влади: генеральна рада, як орган самоврядування та префект, як орган державної влади. Генеральна рада із свого складу обирає голову ради, який одночасно є і керівником виконавчого органу департаменту. За загальним принципом в компетенції Генеральної ради входить право вирішувати всі питання, що належать до компетенції департаменту і не входять до компетенції інших органів департаменту, наприклад: надання соціальної допомоги, опіка над недієздатними, охорона прав дітей й материнства, утримання доріг місцевого значення, організацію транспортного забезпечення школярів, підтримка функціонування коледжів і початкових шкіл тощо [15].

Що стосується голови Регіональної ради, то він готує і проводить наради генеральної ради, є розпорядником видатків департаменту і робить розпорядження щодо одержання департаментських доходів, є керівником служб департаменту, може, під своїм наглядом та своєю відповідальністю, надавати право підпису щодо будь-якого питання відповідальним особам вищезгаданих служб.

Так само, як у регіоні, в департаменті наявна посада представника уряду в особі префекта. Представник держави у департаменті призначається Указом Президента схваленим на засіданні Ради Міністрів. Він керує роботою всіх місцевих посадових осіб, відділень, управлінь і агентств, що представляють центральний уряд. На префекта департаменту покладено здійснення нагляду за законністю дій і рішень виборчих органів і посадових осіб департаменту. І саме тільки префект має право висловлюватись від імені держави перед генеральною радою.

Низовою адміністративно-територіальною одиницею є комуна (община) – самоврядний колектив, що володіє порівняно широкими повноваженнями. Великі міста мають статус общин, але з іще ширшими повноваженнями. Важливими юридичними чинниками, що відбивають сутність комуни є: назва, територія, чисельність населення. Саме ці елементи ідентифікують комуну, як окрему, базову ланку місцевого самоврядування у Франції.

Як зазначає О.В. Болотіна [16] та інші вчені система організації влади в територіальних одиницях Франції побудована за континентальною моделлю, яка характеризується поєднанням в органах та місцях функцій місцевого самоврядування та функцій державної влади.

Представницькими органами муніципального управління в комунах є муніципальні ради, які складаються з депутатів, що обираються населенням. Муніципальна рада приймає бюджет, встановлює місцеві податки, розпоряджається майном комуни, приймає програми розвитку комуни, займається ринком, місцевими дорогами і вирішує багато інших питань місцевого значення.

Очолює муніципальну раду мер, який обирається депутатами і водночас є керівником виконавчого органу – мерії. Оскільки в комунах немає представників центральної влади, мер за своєю посадою вважається представником державної влади в комуні, реалізуючи таким чином іберійську модель муніципального управління. До кола його функцій, як представника держави, належить реєстрація актів громадянського стану, вжиття заходів щодо пошуку і покарання правопорушників, які скоїли злочин чи розшукуються на території комуни, складення протоколів про правопорушення, забезпечення обнародування законів та інших нормативних актів держави, контроль за їх виконанням, видання різних свідоцтв та ліцензій тощо.

Як представник комуни, до повноважень мера належить: представляти інтереси комуни у відносинах з іншими органами публічної влади та громадськими організаціями, укладати угоди і договори, виконувати делеговані радою повноваження, керувати муніципальними службами, призначати управлінський персонал, накладати дисциплінарні стягнення на комунальних службовців, видавати дозволи на будівництво тощо.

Значна самостійність комун і відсутність посадових осіб, які призначаються урядом, певною мірою зрівноважується жорстким адміністративним контролем з боку уряду через префектів регіонів і департаментів, які мають право припиняти виконання незаконних рішень муніципальних рад.

Важливою особливістю є те, що держава контролює і забезпечує здатність приймати рішення муніципальною радою. Так, якщо рада не спроможна прийняти відповідне рішення через внутрішні розбіжності, то вона може бути розпущена декретом президента Франції, прийнятим на засіданні Ради міністрів Франції. Після цього префект призначає в комуну делегацію представників, які тимчасово мають право приймати лише адміністративні акти та протягом двох місяців оголошує нові вибори [17].

Висновки. Аналіз української моделі місцевого самоврядування, дозволяє констатувати, що на сучасному етапі розвитку України розрізняють два самостійних, встановлених Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», рівні формування органів місцевого самоврядування – базовий та регіональний. Вони характеризуються певними суттєвими відмінностями у правовому статусі: сільські, селищні, міські ради представляють інтереси відповідних територіальних громад та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції й повноваження місцевого самоврядування; районні та обласні ради представляють спільні інтереси всієї сукупності територіальних громад (сіл, селищ, міст) відповідної території.

Особливістю здійснення вітчизняного самоврядування є те, що на рівні районів та областей відсутні виконавчі органи відповідних рад. Всю повноту виконавчої влади на цих рівнях виконують місцеві державні адміністрації, які окрім власних повноважень виконують і повноваження делеговані обласними та районними радами. Вища посадова особа регіону – голова місцевої державної адміністрації, підпорядкований Президентові України.

Особливе місце в системі місцевого самоврядування посідає сільський, селищний, міський голова, який відповідно до ст. 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [18], є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста. Він обирається територіальною громадою і здійснює свої повноваження на постійній основі, очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях. Голова несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому законом повноважень, є підзвітним, підконтрольним та відповідальним перед територіальною громадою і радою, а з питань здійснення виконавчих повноважень – перед відповідним виконавчим органом ради.

Аналізуючи вітчизняний досвід організації влади на місцях варто констатувати, що Україні на даному етапі суспільно-політичного розвитку необхідна така модель місцевого самоврядування, де місцевим органам влади буде характерне виконання загальних (універсальних) функцій, поєднання прямого державного управління на місцях та місцевого самоврядування, місцевих виконавчих органів, сформованих міським головою, який як голова виконавчого комітету буде поєднувати колегіальні функції з деякими обов'язками державної адміністрації. Державі необхідно зберегти за собою політичні функції, передавши на місця контроль за економічною, соціальною і культурною сферами. Саме таким чином Франція за декілька років перетворилася з держави з високим рівнем централізації влади на країну з розвинутою системою місцевого самоврядування і мінімальним втручанням держави в справи адміністративно-територіальних одиниць.

Окремо слід відмітити, що подальший розвиток України має бути спрямований на розбудову демократичної, правової держави та громадянського суспільства, повинен призвести до збільшення значення саме представницьких органів місцевого самоврядування найнижчої ланки, підвищення їх ролі у формуванні як місцевої так і регіональної політики.

Список літератури:

1. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів: монографія / за ред. Ю.М. Тодики. – Х.: Право, 2009. – 540 с.
2. Батанов О.В., Кампо В.М. Муніципальне право зарубіжних країн: Навч. посіб.: У 2 ч. / За заг. ред. проф. П.Ф. Мартиненка. – К.: Знання України, 2006. – Ч. 1 / О.В. Батанов, В.М. Кампо. – 148 с.
3. Ткачук А.Ф. Місцеве самоврядування Франції. На шляху до децентралізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pdp.org.ua/analytics/local-government/979-28a-a5----->
4. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1997. – 568 с.
5. Емельянов Н.А. Местное самоуправление: международный опыт. – Тула, 1996. – 112 с.
6. Фадеев В.И. Территориальная организация местного самоуправления в Российской Федерации // Региональное управление и местное самоуправление. – М., 1996. – С. 47-50.
7. Антонов А.В. Основные направления реформирования региональных и местных органов власти во Франции [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.ru/publication/osnovnye_napravleniya_reformirovaniya_regionalnykh_mestnykh_organov_vlasti_vo_francii
8. Шустов В.Г. Основные модели местного самоуправления / В.Г. Шустов // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Вып. 2. – С. 256-264.
9. Овчинников И.И. Теоретико-правовые основы местного самоуправления в Российской Федерации: (системный анализ концепции и методологии правового регулирования): дис... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Овчинников Иван Иванович; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2000.
10. Щебетун І.С. Модель місцевого самоврядування: поняття, взаємозв'язок з концепцією та системою місцевого самоврядування / І.С. Щебетун // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 67-74.
11. Саначев І.Д. Сравнительный анализ моделей местного самоуправления в России, США и Западной Европе: дис... докт. социол. наук: 22.00.08 / Саначев Игорь Дмитриевич. – Владивосток, 2006. – 342 с.

12. Корицька В. Характеристика та сутність основних моделей місцевого самоврядування: на прикладах розвинених країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/28.pdf>
13. Маклаков В.В. Реформи місцевого самоуправління в Французькій П'ятій Республіці / В.В. Маклаков // Реформи місцевого самоуправління в країнах західної Європи. – М.: Прогрес, 1993. – 284 с.
14. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М.С. Горшеньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
15. Панов А.В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України: Монографія / ПП «АУТДОР-ШАРК». Ужгород, 2015. – 126 с.
16. Болотина Е.В. Организационные основы французского муниципального управления: Монография / ГУАП. СПб., 2006. – 91 с.
17. Скороход О.П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf>
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Фелонюк Т.А.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ФРАНЦУЗСКОЙ МОДЕЛИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье проанализированы сущность понятия «модель местного самоуправления», соотношение категорий «модель» и «система» местного самоуправления, дано характеристику существующей системы органов местного самоуправления во Французской Республике. На основании опыта управления, полученного Францией, предложены основные направления дальнейшего развития местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: континентальная модель, административно-территориальная единица, регион, департамент, коммуна, децентрализация.

Felonyuk T.A.

Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF THE FRENCH MODEL OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary

In this article the essence of concept «the model of local self-government» and the relationship between categories «model» and «system» of local self-government were analyzed, the characteristic of the current system of local self-government in the French Republic was performed. Based on the experience of governance gained by France, the main directions of development of local self-government in Ukraine were proposed.

Keywords: continental model, administrative and territorial unit, region, department, commune, decentralization.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАННЯ РЕСПУБЛІКИ КОСОВО

Хмельова І.Є.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена міжнародно-правовому визнанню Республіки Косово. Стаття доводить, що визнання даного утворення поєднує правову та політичну складову. Ефективний розвиток міжнародного права потребує визначення чітких критеріїв для надання визнання. Стаття також демонструє, що інститут визнання має важливе значення для захисту національних інтересів України. Визнання Республіки Косово має власні особливості, якими не можна нехтувати. Використання даного визнання для виправдання збройної агресії є неприйнятним.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні відносини, Косово, визнання в міжнародному праві, інститут визнання.

Постановка проблеми. Реалізація інституту визнання наочно демонструє, що співвідношення політичної та правової складових акту визнання часто відбувається не на користь останньої, а єдиним інструментом, що може забезпечити розумний баланс між ними, є створення універсальної кодифікації. Одним з яскравих прикладів із сучасних міжнародних відносин може слугувати ситуація з Косово, яке проголосило незалежність 17 лютого 2008 року і на сьогодні визнане 114-ма державами-членами ООН [1], проте невизнане, наприклад, Росією та сусідньою Сербією. Міжнародно-правовий аналіз визнання даного утворення є актуальним, оскільки допоможе спрогнозувати розвиток інституту визнання в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут визнання в міжнародному праві вивчали в своїх роботах як класики міжнародного права, так і сучасні юристи-міжнародники. Зокрема, визнання держав в міжнародному праві досліджували такі науковці, як Д. Анцилотті, Г. Кельзен, І. Ладор-Ледерер, Г. Лаутерпахт, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Л. Оппенгейм, С. Р. Пател, Д. І. Фельдман, І. Херцег, С. В. Черниченко, М. Шоу та багато інших юристів-міжнародників. Актуальні питання проголошення незалежності Республіки Косово та вплив даної події на розвиток міжнародного права детально проаналізовані О. В. Задоржнім.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого дослідження потребують наслідки визнання (та невизнання) Республіки Косово для розвитку міжнародних відносин. Необхідним є детальне вивчення сучасних підходів до даного питання, а також порівняльний аналіз цієї ситуації з іншими сучасними прикладами появи нових утворень на міжнародній арені.

Мета статті. Метою статті є надання міжнародно-правової оцінки визнанню Республіки Косово, визначення особливостей відповідних актів визнання, надання відповідних рекомендацій для розвитку інституту визнання у міжнародному праві. Метою дослідження є також узагальнення теоретичної бази для міжнародно-правового захисту інтересів України в умовах агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Більшість держав, які надали визнання Республіці Косово,

заявляли про те, що цей випадок є особливим та унікальним, і такі заяви були спрямовані переважно на те, щоб не допустити повторення такої практики (що в майбутньому таки сталося). Проте Марко Аттіла (директор відділу європейського сусідства *Henry Jackson Society*) заявив, наприклад, що відокремлення Республіки Косово від Сербії не є унікальним випадком або прецедентом, і це є тактичною помилкою офіційних осіб західних країн, які намагалися надати цій події саме такого сприйняття [2]. І справді, якщо абстрагуватися від політичних міркувань і надати даній ситуації виключно правову оцінку, можна побачити, що норми та принципи міжнародного права не свідчать на користь визнання незалежності Республіки Косово. Покажемо той факт, що дана ситуація висвітлювалася в контексті того, що Косово було визнане найбільшими та найвпливовішими світовими демократіями, нівелюючи той факт, що противники такого визнання мали досить обґрунтовану позицію, тобто політичні аргументи підміняли правові [3, с. 1]. В літературі навіть лунають думки про те, що «розвиток ситуації з Республікою Косово покаже, чи досі щось означає міжнародне право та міжнародні інституції, зокрема ООН», і чи готове міжнародне співтовариство йти на справжні компроміси [3, с. 10]. Багато було написано і про те, що на сьогодні «під сумнівом є те, чи є Косово державою, навіть за умови ставлення як до держави з боку держав, що визнали Косово, що лише ставить їх у становище, за якого вони порушують норми міжнародного права та свої зобов'язання перед Сербією» [4, с. 20]. Фактично, навіть будь-який аналіз даної ситуації складно позбавити від політичної складової. Не можна не погодитись і з тим, що Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН також остаточно не дав відповідь на запитання, чи правомірним є визнання Республіки Косово [5].

Слід підкреслити, що посилення статусу Республіки Косово пов'язане, перш за все, з позицією ЄС. Зокрема, 27 жовтня 2015 року була підписана Угода про стабілізацію та Асоціацію між Європейським Союзом та Республікою Косово [6]. В той же час, євроінтеграційні перспективи частково визнаної держави є ускладненими. Зокрема, у 2017 році Косово заявило про намір найближчим часом просити про статус країни-кандидата на членство у Європейському Союзі.

Проте глава МЗС Енвер Ходжай, який про це і повідомив на засіданні комітету Європарламенту у закордонних справах, не був надто позитивно налаштованим: «Ми розуміємо, що ЄС не ставиться до Республіки Косово у спосіб, в який він підтримує Сербію. Ми хотіли б бачити Сербію ближчою до ЄС, ми розуміємо, що означала б для Республіки Косово і всього регіону неєвропейська Сербія. Я хочу бачити Сербію, Боснію, Чорногорію, Македонію, Косово членами ЄС» [7]. Тобто мова йде про те, що європейське майбутнє частково визнаної держави залежить не стільки від об'єктивних обставин, скільки від загального вектору розвитку регіону.

Поширеною є думка про те, що визнання Республіки Косово певним чином сприяло розвитку ситуації з Абхазією та Південною Осетією, яка стала прямим наслідком російсько-грузинського конфлікту. Слід відзначити, що два дані утворення не отримали широкого визнання, втім визнання Російської Федерації все ж ставить питання про їхній статус. На протипологу Парламентська асамблея НАТО 16 листопада 2010 року у Варшаві ухвалила резолюцію, яка підтримує суверенітет і територіальну цілісність Грузії, а Європарламент 20 січня 2011 року затвердив стратегію щодо країн Чорноморського басейну, в якому Абхазія і Південна Осетія визнані окупованими територіями, на яких систематично порушуються права людини. Зокрема, у пункті 32 документа, ухваленого Європарламентом, наголошується, що «порушення прав людини є повсякденним явищем в окупованій Абхазії і Південній Осетії», і міститься заклик «активно реагувати» на подібні порушення [8].

Для повної характеристики вищенаведених двох ситуацій, слід зазначити також про певну відмінність. Якщо Косово з самого початку чітко визначило, що боротьба йде за незалежність та створення власної держави, без будь-якого бажання приєднатися до Албанії, то лідери Абхазії та Південної Осетії були менш послідовними. Наприкінці 80-х років ХХ ст. вони вимагали автономного статусу, який би дозволив їм у разі виходу Грузії із складу СРСР мати можливість самостійно вирішити, чи залишатися їм у складі Радянського Союзу. Протягом двадцяти років конфлікту вони багато разів закликали до незалежності, але, після російсько-грузинського конфлікту 2008 року, лідери Південної Осетії багато разів заявляли про своє бажання стати частиною Російської Федерації. Тобто в даній ситуації легко простежити порушення принципу невтручання у внутрішні справи держави, зазіхання на її суверенітет та територіальну цілісність, адже мова не йде навіть про певний рух за незалежність, який не має підтримки за межами держави. Більше того, дані маріонеткові утворення виникли внаслідок агресії Російської Федерації, а отже не можуть бути визнаними. В той же час, випадок з Косово безпідставно використовувався Росією в подальшому і для виправдання окупації і анексії Криму. Тобто дана ситуація, яку представники західного світу намагалися назвати винятковою, була використана Російською Федерацією для досягнення власних геополітичних цілей.

В той же час, правомірність посилення Росії на визнання Республіки Косово є сумнівною з двох

причин. Перш за все, Російська Федерація не визнає Республіку Косово, а отже втратила право використовувати даний факт для виправдання власних дій. Тобто не визнаючи відповідності міжнародному праву певної ситуації, держава не може посилаватися на неї. Дуже показово, що навіть Президент Сербії Томіслав Ніколіч в інтерв'ю французькому виданню *La Croix* дивувався, чому Росія визнала Республіку Крим, не визнаючи Республіку Косово [9]. По-друге, ситуація з Косово докорінно відрізняється від подій як в Криму, так і в Південній Абхазії та Осетії. Адже визнання Республіки Косово поєднується з наявністю відповідних екстремальних обставин, серед яких юристи-міжнародники виділяють такі: «систематична дискримінація, експлуатація населення, відмова центрального уряду від компромісних рішень, перспектива життєздатності народу, вплив на регіональний та міжнародний мир» [10].

Саме тому не можна погодитися із рядом західних експертів, які вважають, що визнання Республіки Косово – жажливий прецедент, який спричинив відокремлення Абхазії та Південної Осетії від Грузії та анексію Криму [11]. Звісно, саме декларування представниками США та ЄС того факту, що визнання Республіки Косово є унікальним і особливим, не наділяє це визнання такими якостями. А будь-яка подія, яка має місце на міжнародній арені, повинна кваліфікуватися відповідно до єдиних міжнародно-правових критеріїв. Проте не можна не зважати на той факт, що недоцільним є і штучне ототожнення певних подій без врахування їхніх особливостей.

Слід зауважити, що неможливість порівнювати вказані ситуації неодноразово підкреслювалася юристами-міжнародниками. Зокрема, О. Задорожній зазначав: «Ідея проголошення незалежності Косова мусувалась понад 20 років. Те, що відбулось в Криму, відбулось за 6 днів. Немає ніякої аналогії. Є ситуація, на яку нахабно посилаються високопосадовці Російської Федерації для виправдання незаконних дій. Виникає питання – ми що, проти самовизначення? Ні, про самовизначення мова взагалі не йде. Мова йде про відділення території, а це різні речі. Самовизначення народу і нації – одна річ, а відділення і окупація території – зовсім інша. Оскільки у справі з Косово мова йде про самовизначення народу, Міжнародний суд підкреслив, що він не оцінює процес, він оцінює протиріччя чи не протиріччя самого акту» [12]. Крім того, О. Задорожній доводив, що мало місце «застосування Росією та російською доктриною міжнародного права протилежних підходів щодо принципу рівноправності та самовизначення народів у зв'язку із подіями у Чечні, Косово, з одного боку, та Криму – з іншого» [13].

Негативними є і обставини, пов'язані з політизацією даного питання. Наприклад, ще у 2009 році у Міністерстві закордонних справ Російської Федерації підкреслювали, що вважають неможливим визнання Росією незалежності Республіки Косово в обмін на визнання Євросоюзом незалежності Абхазії і Південної Осетії. Така позиція відповідає засадам міжнародного права, але саме питання можливості прив'язати визнання одного утворення до визнання іншого утворення

не є прийнятним. Адже мова йде про абсолютні різні ситуації, і оцінка їм повинна надаватися з огляду на їхні особливості, а не з метою досягнення компромісів з іншими суб'єктами міжнародного права. Тобто сама можливість певного «пакетного» визнання не може розглядатися ні державами, ні міжнародними організаціями.

Окремим питанням є неможливість остаточного налагодження ситуації у регіоні, де існують невизнані держави. Крім того, поки держава є лише частково визнаною, не можна говорити про жодну стабільність. Наприклад, у травні 2017 року представники опозиції в Чорногорії закликали уряд посилити захист кордонів з Косово і відкликати визнання незалежності цього утворення, оскільки Косово знову відклало голосування в парламенті щодо угоди стосовно демаркації кордонів. Чорногорія визнала незалежність Республіки Косово у 2008 році, а дипломатичні відносини були встановлені в 2010 році (проте станом на 2017 рік Чорногорія досі не призначила посла, в Приштіні перебуває повірений у справах). Слід підкреслити, що у 2008 році мало місце зумовлене визнання, а офіційне декларування існування чорногорської спільноти в Косово було однією з умов, встановлених Чорногорією для призначення посла. Уряд Республіки Косово довгий час перебував під сильним міжнародним тиском, адже міжнародна спільнота була зацікавлена в підписанні угоди про кордони Республіки Косово з Чорногорією. Наприклад, ЄС заявляв, що не може реалізувати лібералізацію візового режиму з Республікою Косово, поки питання з кордонами не буде вирішене [14]. Тобто наразі можна спостерігати не лише практику тиску на частково визнане утворення, коли держави та міжнародні організації використовують невизначений статус утворення для вирішення власних політичних завдань, але і намагання використати інститут визнання для досягнення

власної мети. Адже складно уявити ситуацію, за якої Чорногорія могла б погрожувати відкликанням визнання певній загально визнаній державі. Проте утворення, які не отримали універсального визнання, можуть ставати об'єктами тиску. Така практика однозначно суперечить міжнародному праву.

В той же час, слід відзначити, що думка переважаючої більшості держав щодо статусу того чи іншого утворення є вирішальною для міжнародних організацій (як урядових, так і неурядових) і значно впливає як на розвиток такого утворення, так і на всі сфери життя населення відповідної території. Наприклад, Абхазія неодноразово і безуспішно просила про визнання від ФІФА і УЄФА, а Республіка Косово отримала визнання з боку ФІФА в 2012 році. Абхазія в 2016 році приймала Кубок світу Конфедерації незалежних футбольних асоціацій (ConIFA), який, як правило, розглядається як Кубок світу невизнаних держав [15].

Висновки і пропозиції. Отже, на сьогодні практика визнання в міжнародному праві часто порушує будь-які усталені норми, встановлені доктриною рамки, а політичні фактори впливу мають більше значення, ніж правова обґрунтованість. У ХХІ столітті визнання продовжує бути механізмом політичного тиску чи політичних поступок, саме тому впорядкування практики міжнародних відносин є актуальним питанням на сьогодні. Крім того, часто визнання чи його відсутність не мають суттєвого впливу на стабілізацію тієї чи іншої ситуації, що демонструє приклад з Республікою Косово. Визнання цього утворення часто використовується як інструмент політичного впливу, проте насправді має слугувати доказом необхідності вироблення єдиних критеріїв щодо визнання і їхнього застосування, незалежно від інтересів держав та міжнародних організацій.

Список літератури:

1. KosovoThanksYou [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.kosovothankyou.com/>.
2. Шелест Ганна Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/373707/>.
3. Justifying Kosovo's UDI: Between the Eccentric and the Absurd [Electronic resource] // The Kosovo Compromise Project. – Access mode: http://www.kosovocompromise.com/PDF/Kosovo_Compromise_Newsletter_03_maj08.pdf
4. Kosovo: International Law and Recognition [Electronic resource] // A Summary of the Chatham House International Law Discussion Group. – Access mode: <http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Law/il220408.pdf>
5. Accordance With International Law Of The Unilateral Declaration Of Independence In Respect Of Kosovo: Advisory Opinion Of 22 July 2010 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf>
6. Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo signed [Electronic resource] // European Commission. – Press release. – Access mode: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5928_en.htm
7. Косово до кінця року планує подати заявку на членство в ЄС – міністр [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/4/7065338/>.
8. Європарламент визнав Абхазію і Південну Осетію окупованими територіями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/yevroparlament-viznav-abhazyu-i-pivdennu-osetiyu-okupovanimi-teritoriyami.html>
9. Мы жертвы отсутствия правил в мире – президент Сербии [Електронний ресурс] // Цензор.нет. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/287620/my_jertvy_otсутstviya_pravil_v_mire_pochemu_rossiya_priznala_krym_hotya_ne_priznaet_kosovo_prezident
10. Думка експерта: Як повернути Крим? [Електронний ресурс] // Под прицелом. – Режим доступу: <http://podpricelom.com.ua/analyze/dumka-eksperta-yak-povernuty-krym.html>
11. How Kosovo Poisoned America's Relationship with Russia [Electronic resource] // The National Interest. – Access mode: <http://nationalinterest.org/feature/how-kosovo-poisoned-americas-relationship-russia-20755>

12. Косово – самовизначення, Крим – відділення території. – Олександр Задорожній [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/kosovo-samovyznachennya-krum-viddilennya-terytoriyi-oleksandr-zadorozhnyi>
13. Задорожній О. В. Міжнародно-правові оцінки історичних паралелей у контексті «самовизначення народу Криму» [Текст] / О. В. Задорожній // Актуальні проблеми політики. – 2015. – С. 77.
14. Opposition Urges Montenegro to Revoke Kosovo Recognition [Electronic resource] // Balkan Insight. – Access mode: <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-opposition-calls-for-revoking-kosovo-recognition-05-11-2017#sthash.O2HUTny2.dpuf>
15. Taking the UEFA Super Cup to the barricades in Georgia [Electronic resource] // These Football Times. – Access mode: <http://thesefootballtimes.co/2017/05/16/taking-the-uefa-super-cup-to-the-barricades-in-georgia/>.

Хмелева І.Е.

Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ ПРИЗНАНИЕ РЕСПУБЛИКИ КОСОВО

Аннотация

Статья посвящена международно-правовому признанию Республики Косово. Статья доказывает, что признание данного образования объединяет правовую и политическую составляющую. Эффективное развитие международного права требует определения четких критериев для предоставления признания. Статья также показывает, что институт признания имеет важное значение для защиты национальных интересов Украины. Признание Республики Косово имеет свои особенности, которые нельзя игнорировать. Использование данного признания для оправдания вооруженной агрессии является неприемлемым.

Ключевые слова: международное право, международные отношения, Косово, признание в международном праве, институт признания.

Khmeleva I.E.

Institute of International Relations of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTERNATIONAL LEGAL RECOGNITION OF KOSOVO

Summary

The essay deals with international legal recognition of Kosovo. The essay proves that the recognition of this entity combines legal and political components. Effective development of international law requires the definition of clear criteria for recognition. The essay also demonstrates that the institute of recognition is essential for the protection of Ukraine's national interests. Recognition of the Republic of Kosovo has its own characteristics, which cannot be neglected. The usage of this recognition to justify armed aggression is unacceptable.

Keywords: international law, international relations, Kosovo, recognition in international law, institute of recognition.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

UDC 339

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DROP-SHIPPING

Khalil Israfilzade

Vytautas Magnus University, Kaunas

According to today's tendency, we can assume that numerous e-commerce retailers prefer to use drop-shipping to satisfy demand. Retailers simply forward clients' orders to provider who sends the order straight to the clients, which all expenses were paid in advance. Aim of the paper is to outline pros and cons of drop-shipping in the new century. Consequently, in descriptive literature analysis, pros and cons of drop-shipping were studied, main aspects were likened in order to come up with conclusion of drop-shipping.

Keywords: drop-shipping, e-commerce, e-retailer.

Introduction. Since internet has become more and more wide, drop-shipping also became former business model for start-ups and small businesses. Drop-shipping is determined in the marketing literature as «a marketing function where physical ownership of goods sold sidesteps intermediaries, while the name through all the parties concerned. The function of drop-shipping includes both the retailer who proceeds the drop ship order and the supplying entity that provides drop-shipping services by filling the order for the e-tailor» (Scheel 1990).

Nowadays technology gave Drop-shipping new opportunities that now drop-shipping moved from traditional business to online business. Old retail fulfilment process changed to online and more competitive advantages against traditional methods.

One of the pioneer writer about drop-shipping as a marketing function Scheel (1990) defined that in the past, the term drop shipment has been used to describe inventory that physically bypasses a limited-function middleman who initiated the drop ship order and is shipped directly to the customer of the middleman by a manufacturer or stocking entity. Moreover, before many marketing books described drop shipping with limited potential.

However, with the innovation in internet industry, real-time data-integration is willingly accessible at a low price (Netessine & Rudi 2001). The mix of the physical idea of drop shipping with the data combination made conceivable by the Internet settle the issues that earlier limited the implementation of drop shipping.

Scientific problem. Nowadays Majority of new e-commerce, which use drop shipping as main process of fulfilment, they faces everyday new challenges and opportunities. This development raise a question, what is the main advantages and disadvantages of drop-shipping in 21st century.

Object of the work. Advantages and Disadvantages of Drop-shipping.

Aim of the work is to define pros and cons of drop-shipping in the new century.

Logical structure of the work. The article signify the theoretical analysis of the scientific issues, which includes the overview of pros and cons of drop-shipping business model, highlighting main noticeable features of model. Article concludes with conclusions.

Methods and techniques. In this article, as a methodology were used descriptive literature review. A descriptive literature review simply defines the significant Advantages and Disadvantages of Drop-shipping in new century. Descriptive review stresses on revealing an understandable design from the current literature (Guzzo et al., 1987). Consequently, in descriptive literature analysis, pros and cons of drop-shipping were studied, main aspects were likened in order to come up with conclusion of drop-shipping.

ADVANTAGE OF DROP-SHIPPING

According to Sehgal (2012), online retail store deals are predicted to keep on accounting for a significant share of total retail deals, with online sales estimated to develop from 7% of general retail deals in 2011 to near 9 per cent by 2016.

The Internet has also presented a few new business methods that improve traditional business models, including Digital marketing (e.g., affiliate marketing), online auctions, for which the Internet provides efficient platforms with fewer geographic boundaries, and drop-shipping (Yu et al., 2017).

Schneider (2011) notes that firms are keen on electronic business in light of the fact that, just, it can help build benefits. Every one of the upsides of electronic trade for organizations can be summarised in one statement: e-business can build deals and decreasing expenses. There are several benefits from Drop-shipping:

Less investment is needed – Undoubtedly, the greatest benefit to drop-shipping is that it is possible to start a web based commerce store without investing a large number of dollars in stock in advance (Hayes and Youderian, 2013). Traditional way, retailers have needed to find investment just for obtaining stocks. With the drop-shipping model, you do not need to buy an item, at least you officially made the transaction and have been paid by the client. Without major prominent stocks, it is possible to begin an effective drop-shipping commerce with a little amount of money.

Positive cash flow – Pierce (2014) illuminated that since the customer pays you before the product is delivered, you will have a positive cash flow cycle. Many people use their credit card and take advantage of the credit card float period so they will not use their cash. If you develop a good

relationship with a supplier, some will delay your payment by 30 days to 90 days.

Flexibility in location – Drop-shipping should be possible from anyplace, insofar as you have access to the network (Hawk 2016). You simply should have the capacity to interact with your clients and your providers, and that indicates you can keep tracking and managing your drop-shipping business from anywhere. At the same time as entrepreneurs who is selling physical products made use of drop shipping services to allow location independence (Daniel, et al., 2014).

Clark & Douglas (2010) in the research mentioned that there are various factors that support the thought of having the capacity to work in any place, especially for those organizations offering IT or different administrations or who can make utilization of a system of different organizations to embrace key business capacities. The capacity to address feelings of social and expert seclusion by means of online media, for example, proficient and social networking, likewise imply that organizations are not forced to be near physical social or professional networks.

Product variety – Waksman (2016) described that Drop-shipping permits businesses to offer an assortment of various sorts of items. Firms are not stuck to one item sort due to limited income. This keeps their clients satisfied and returning to purchase more items. At last, having the alternative to offer an assortment of items can help to business generate more profit.

Reduces risk – According B2B company Quality Trade (2016), Drop-shipping additionally decreases the dangers required with beginning up a business or venturing into another market, as though things do not work out, you are not left with a huge number of items in your distribution centre which later you need to offer cheap price.

Managing imbalance demand – Mathien and Suresh (2015) published that since retailers cannot predict demand with assurance, they should hold inventory to cover the unpredictability in demand. Retailers with smaller request must keep in substantial amounts and have higher conveying costs. As client demands fluctuates at the retailer level, it turns out to be further beneficial for retailers with minor requests not to hold physical items. It is expected that the decrease in retailer stock expenses brought by drop shipping will make up for the higher expenses at the provider level.

Private labelling – Markus (2017) has mentioned that rapid growing of drop-shipping business in all-worldwide, which gives the chance to use private label products as part of their portfolio. Private labelling in drop shipping has five significant benefits:

Higher control of production – relying upon e-retailer's agreement with a manufacturer, they can have changeable degrees of control over item quality, fixings, materials, and design.

Control pricing – because of firms impact over item fabricating, they get the chance to decide item cost and set high margin.

Control branding – since private label will be e-retailer own brand, they have the right to say how, when and where products will be promoted.

Staying nimble – With low limitations and the capacity to settle on choices rapidly, small retailers

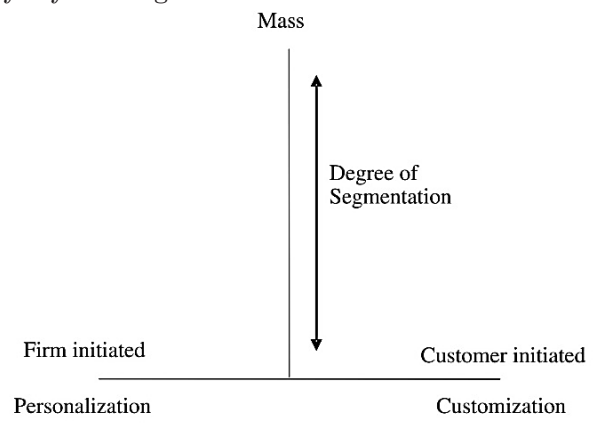
have the benefit of utilizing private name items to react to market trend and demands.

Higher customer loyalty – successful private label products gives chance to e-retailers, to create high customer loyalty and boost brand awareness for other retailer.

Customization and personalization – According to Mathien and Suresh (2015), «the ability to aggregate inventories and postpone product customization is a significant advantage in drop-shipping model». Arora et al., (2008) noted that Customization is the point at which the consumer proactively determines at least one components of his or her marketing mix (Fig. 1).

In many mass markets, organizations are facing prediction problems. From one viewpoint, consumers are requesting that their orders be satisfied always rapidly. Then again, they are requesting extremely customized products and services. Indeed, even without trying to customize their items, most organizations have thought that it was hard to satisfy orders quickly and at an acceptable cost.

Personalization is the point at which the firm decides (Fig.1), usually in view of already collected consumer information, what marketing methods, campaigns and approaches are reasonable for the person (Arora et al., 2008). The practical benefits of personalization lie in more prominent consumer loyalty and higher benefits.

Fig. 1. Understanding personalization and customization

Source: Arora et al., 2008

For instance, Malthouse and Elsner (2006) said «In a field test that personalizing the copy used in a book offer increases response rates significantly».

The significant advantage to drop shipping is that it offers low start-up costs and the capacity to offer a huge choice of items without acquiring stock upfront and dealing with that stock. Drop shipping can likewise be an extraordinary instrument to help expand your stock and test items since it is just simply a question of adding the new item to your online store.

DISADVANTAGE OF DROP-SHIPING

Drop shipping can be a great for launching commerce model; however, it is not without disadvantages and weaknesses. Wilson (2000) noted that despite pros of drop shipping, many e-retailers have discovered that drop shipping should not use only for satisfying customer request. Some of the most prominent cons of this commerce model include:

High prices – Some of the time the cost for items from a drop shipping business will be higher than the retail cost of those same items sold in mass promoting chains. It is just a question of financial aspects (Granai 2008). The provider puts cash in item, stores it, keeps up the distribution centre, staff and brings about every one of the costs important to make accessible an item that you can get one piece at any given moment. That is costly, and e-retailer pay the costs.

High competition – Malnik (2017) mentioned that Drop-shipping has a low entry portfolio, which implies many other individuals will offer similar items. This makes more competition and makes it harder to have competitive advantages as a new business. On the off chance, that supplier can sell the same product to other e-retailers which company already is offering. It is truly hard to emerge as an exceptional business when you are quite recently working with drop shippers.

Lack of quality control – At the point when organizations use a drop shipper, there is dependably the potential that quality can go down sharply (Cartwright 2016). It is serious to keep on the quality, rate of refund and return, and different issues with clients, since they are not going to be upset with the drop shipper – they will be angry with company when something turns out badly.

Low margins – Hayes and Youderian (2013) has noted that low margins are the significant drawback to working in an extremely competitive drop-shipping niche. Since it is so easy to begin – and the overhead expenses are so insignificant – numerous shippers will set up shop and offer things at low costs trying to increase income. They have put so little in investment the business, so they can afford to work on low profit.

In an internet business condition, the drop-shipping mode reduces the stock risk from e-retailers. Nonetheless, the drop-shipping mode has bring down profitability as contrasted with the traditional mode (Wang et al., 2014).

Shipping complexities – A notable downside of drop shipping is that a single purchaser order may contain items from various suppliers and thus will be disjointed (Khouja and Stylianou 2009). If organizations work with different suppliers, which mainly all e-retailers do, the items on company website will be traced over a number of various drop shippers. This confuses and increases shipping expenses. (Hayes and Youderian 2013).

If companies can handle these disadvantages, they will have high competitive advantages among competitors. None of any model is perfect, it is question of how organizations accept these threats and change them to opportunities.

Conclusions. · Theoretical analyses helped to summarise the overview of definitions of drop-shipping business model, illuminate advantages and disadvantages of drop shipping

· At present Drop-shipping moved from traditional offline stores to online stores that makes it to be possible from anywhere, insofar as you have access to the network.

· Less investment is the beneficial part of Drop shipping that allows new start-ups and entrepreneurs to enter and launch companies in market.

· Drop shipping can likewise be an extraordinary instrument to help expand your stock and test items since it is just simply a question of adding the new item to your online store.

· Drop shipping has a low entry capital, which involves many other individuals will offer similar items. This makes more competition and makes it harder to have competitive advantages as a new business.

· Shipping still problematic issue for companies, especially when there are more than two supplier of organization.

· In Drop shipping there is the dependably option that quality can go down sharply. It is significantly hard to follow quality of products, rate of refund & return and different issues with clients, since they are not going to be unsatisfied with the supplier – they will show anger to companies.

References:

1. Arora N., Dreze X., Ghose A., Hess J. D., Iyengar R., Jing B., Zhang Z. J. (2008). Putting one-to-one marketing to work: Personalization, customization, and choice. *Marketing Letters*, 19(3-4), 305-321. doi:10.1007/s11002-008-9056-z.
2. Cartwright S. (2016, April 06). Advantages and Disadvantages of Drop Shipping. Retrieved March 04, 2017, from <https://website-designs.com/business/advantages-and-disadvantages-of-drop-shipping/>
3. Clark D. N. & Douglas H. (2010). Micro business: Characteristics of home-based business in New Zealand. *Small Enterprise Research*, 17(2), 112-123. doi:10.5172/ser.17.2.112.
4. Daniel E., Muhammad A. and Domenico D., Laura M. (2014). Fixed, Tethered or Free: The Role of Space and Place in Online Home-Based Businesses. In: *ESRC Seminar Series: Entrepreneurship in Homes and Neighbourhoods*, 1-26.
5. Granai G. (2008). *Starting Your Drop Shipping Business A – Z*. Poland: Poland Chamber.
6. Hawk J. (2016). *Dropshipping: Six-Figure Dropshipping Blueprint: Step by Step Guide to Private Label, Retail Arbitrage, Amazon FBA, Shopify (Dropshipping Business Empire, Dropshipping Masmtery)* [Kindle Version]. Retrieved from http://www.amazon.com/dp/B01DVENMTC/ref=rdr_kindle_ext_tmb
7. Hayes M., Youderian A. (2013). *The Ultimate Guide to Drop-shipping*. North Carolina, NC: Lulu Publishing Services.
8. Khouja M. & Stylianou A. C. (2009). A (Q, R) inventory model with a drop-shipping option for e-business. *Omega*, 37(4), 896-908. doi:10.1016/j.omega.2008.07.002.
9. Malnik J. (2017, February 08). The pros and cons of drop shipping. Retrieved March 04, 2017, from <https://www.bigcommerce.com/blog/pros-cons-drop-shipping/>
10. Malthouse E. C. & Elsner R. (2006). Customisation with crossed-basis sub-segmentation. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 14(1), 40-50. doi:10.1057/palgrave.dbm.3250035.
11. Markus J. (2017, January 12). What is Private Label? – Oberlo Ecommerce Wiki. Retrieved March 03, 2017, from <https://www.oberlo.com/ecommerce-wiki/private-label/>
12. Mathien L. & Suresh N. (2015). Inventory Management in an E-Business Environment: A Simulated Study. *World Journal of Management*, 6(2), 229-247. doi:10.21102/wjm.2015.09.62.16.

13. Pierce L. (2014). Drop Shipping Secrets Revealed: Everything You Wanted to Know about Starting Your Drop Shipping Business, and Where to Source the Products [Kindle Version]. Retrieved from http://https://www.amazon.com/dp/B00MSH2JWA/ref=rd_r_kindle_ext_tmb
14. Schneider G. P. (2011). Electronic Commerce, Ninth Edition. Massachusetts, MA: Course Technology.
15. Sehgal V. (2012). U.S. online retail forecast 2011 to 2016. Forrester Research. Retrieved from [https://www.forrester.com/report/Forrester Research Online Retail Forecast 2011 To 2016 US/-/E-RES61354](https://www.forrester.com/report/Forrester+Research+Online+Retail+Forecast+2011+To+2016+US/-/E-RES61354).
16. Scheel N. T. (1990). Drop Shipping as a Marketing Function. Connecticut, CT: Greenwood Publishing Group.
17. Waksman K. (2016, September 8). Starting a Drop Shipping Business. Retrieved March 03, 2017, from <https://www.thebalance.com/starting-a-drop-shipping-business-3502193>
18. Wang X., Wu Y. & Liang L. (2014). A New Business Mode for FTs Chain in an E-Commerce Environment. Mathematical Problems in Engineering, 1-12. doi:10.1155/2014/675414.
19. Wilson R. (2000, June 3). Distribution Decisions: Drop-Shipping vs. Inventory vs. Fulfillment House. Retrieved March 04, 2017, from <http://www.practicalecommerce.com/articles/100138-plan-4place>
20. Yu D. Z., Cheong T. & Sun D. (2017). Impact of supply chain power and drop-shipping on a manufacturer's optimal distribution channel strategy. European Journal of Operational Research, 259(2), 554-563. doi:10.1016/j.ejor.2016.11.025.

Халил Исрафилзаде

Університет імені Вітаутаса Великого, Каунас

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДРОПШИППИНГА

Аннотация

Согласно сегодняшней тенденции, мы можем предположить, что многие розничные торговцы электронной коммерции предпочитают использовать дропшиппинг, чтобы удовлетворить спрос. Розничные торговцы просто перенаправляют заказы клиентов поставщику, который отправляет заказ непосредственно клиентам; все расходы оплачиваются заранее. Целью статьи является обрисовать плюсы и минусы дропшиппинга в новом столетии. Следовательно, нами выполнен анализ литературы, изучены плюсы и минусы дропшиппинга, проведено сравнение основных аспектов с целью формирования выводов о дропшиппинге.

Ключевые слова: дропшиппинг, электронная коммерция, розничный электронный торговец.

УДК 339.13.024

ТЕЛЕМЕДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Воробйов Є.М., Гапонова Е.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто питання щодо місця інформаційних та комунікативних технологій у сучасній системі організації охорони здоров'я різних країн світу. Підкреслено важливість використання сучасних технологій при наданні медичних послуг. Охарактеризовано стан та перспективи розвитку телемедичних технологій на ринку медичних послуг.

Ключові слова: система охорони здоров'я, ринок медичних послуг, інформаційні технології, комунікативні технології, телемедицина, теленавчання.

Одним з головних та вагомих факторів розвитку суспільства є наявність сучасних ефективних інформаційних та комунікаційних технологій та доступ до них. Ще на початку XXI століття, це питання міжнародні фахівці, на Саміті ООН з питань інформаційного суспільства у Женеві наголосив, що майбутнє світу і його розвиток залежить від стану інформаційних та комунікаційних технологій [8].

Для більшості індустріальних держав використання інформаційно-комунікативних технологій виявилось ключовим засобом підвищення продуктивності й ефективності систем охорони здоров'я [9]. Даний спосіб поставки медичних послуг називається «телемедицина». Цій термін має

чимало визначень, уперше він був застосований Томасом Бьордом у 70-ті роки XX ст. для опису медичної допомоги з об'єктивним обстеженням пацієнтів лікарями на відстані за допомогою засобів телекомунікації. Європейська Комісія з медичної телематики визначає телемедицину як: «швидкий доступ до спільної і дистанційної медичної експертизи за допомогою телекомунікаційних та інформаційних технологій незалежно від того, де знаходяться пацієнт або відповідна інформація» [7].

Визначення медичної телемедицини було дане Всесвітньою Організацією охорони здоров'я, і на сьогодні вважається офіційним. «Телемедицина» – це надання послуг в охороні здоров'я, де

відстань є критичним фактором, усіма професіоналами охорони здоров'я з використанням інформаційно-комунікативних технологій для обміну аргументованою інформацією для діагностики, лікування і профілактики захворювань та уражень, досліджень та оцінок, а також для постійного навчання тих, хто надає лікувальні послуги, і все це з метою покращення здоров'я окремих осіб та спільноти» [7].

Перші інформаційні джерела, що висвітлюють питання телемедицини, датовані ще 1974 роком [3]. Однак, саме явище «телемедицини» виникло набагато раніше. У 1959 році у США вперше було проведено консультацію психолога за допомогою телекомунікаційного зв'язку. Пізніше, за допомогою телекомунікаційних технологій з США до Канади було передано флюорографічний знімок легень пацієнта [9]. Перший офіційний проект з впровадження телемедицини з'явився у Канаді на базі Міжрегіонального університету Ньюфаундленда у 1970 році. Однак, слід зауважити, що активне впровадження більшості проектів почалось лише після 1990-х років. Це пов'язано із удосконаленням засобів зв'язку і обчислювальної техніки та винаходом Інтернету. Значні досягнення у телемедицині пов'язані також із впровадженням цифрових каналів передачі інформації, що прийшли на зміну аналоговому телебаченню.

Сьогодні телемедицина використовується у багатьох країнах світу. Згідно із даними компанії P&S Market Research, обсяг світового ринку телемедицини складає 17,9 млрд. долл. І щорічно цей показник буде зростати на 18,7% у період з 2016 по 2020 рр. [3]. В свою чергу, буде зростати і прибутковість медичних закладів, що надають телемедичні консультації, і якщо у 2013 році загальний обсяг прибутку підприємств галузі складав 151,2 млн. долл., то вже у 2020 році, він буде дорівнювати 414,4 млн. долл. США [1]. Так, наприклад країни Персидської Затоки, а також ряд країн Центральної Америки дистанційно використовують послуги охорони здоров'я США. Індійські спеціалісти консультують пацієнтів у Непалі, Бангладеші, а китайські лікарі надають медичні послуги населенню Тайваню і деяким країнам Південно-Східної Азії. Науково-технічний прогрес дозволяє і надалі вдосконалювати техніку передачі даних. Таким чином, телемедицина стає більш доступною, як для розвинутих, так і для менш розвинених країн світу.

Транскордонні постачання медичних послуг за допомогою інформаційно-комунікативних технологій має велике значення для системи охорони здоров'я усіх країн. Телемедицина дозволяє постачальникам медичних послуг обслуговувати населення, що стикається з проблемою територіальної віддаленості закладу охорони здоров'я та/або низького рівня оснащення медичним обладнанням та фахівцями медичного закладу. Телемедицина сприяє вирішенню одного із головних завдань держави у галузі суспільних інтересів – доступності населення до високоякісної медичної допомоги незалежно від місця знаходження пацієнта. Використання інтерактивних методів у системі охорони здоров'я дає змогу підвищити ефективність функціонування цієї галузі, оскільки відбувається створення умов для отримання швидкого результату із меншими витратами [5].

Безперечно, до переваг використання телемедицини у клінічній практиці можна віднести, у першу чергу, підвищення якості життя пацієнтів. Це досягається за рахунок оперативного реагування на проблеми пацієнтів, та відсутності необхідності транспортування пацієнта у медичний центр (у деяких регіонах світу територіальна відстань дуже велика). Ще однією перевагою телемедицини є підвищення ефективності системи охорони здоров'я, якості медичних послуг, і як результат – можливість виявлення захворювань на ранніх стадіях може зберегти життя пацієнтів та працездатність. З економічної точки зору, телемедицина сприяє зниженню витрат на охорону здоров'я. Медична допомога, яку було надано вчасно, може попередити необхідність госпіталізації, подальшого прогресування захворювання і тривалого лікування, за рахунок чого відбувається економія фінансових ресурсів, як постачальників медичних послуг, так і їх споживачів.

Зазначені переваги використання телемедицини можуть бути отримані тільки за умов наявності відповідної інфраструктури, що потребує значних фінансових інвестицій. В той же час, використання медицини у клінічній практиці сприяє економії бюджетних коштів, оскільки створення і утримання організацій охорони здоров'я потребує більш значних витрат, в іншому випадку споживачі будуть зацікавлені в отриманні якісних медичних послуг за кордоном за більш доступними цінами.

Використання інформаційних та комунікаційних технологій є ключовим інструментом ліквідації дефіциту знань і стимуляції дієвості та результативності у системі охорони здоров'я. Телемедицина, як один із засобів запобігання професійній ізоляції, надає можливість доступу до світового досвіду та інформації.

Телемедицина дає можливість медичному персоналу менш розвинутих країн отримувати медичну освіту за допомогою телеконференцій та інших інтерактивних засобів зв'язку. Телемедична освіта сприятиме збільшенню кваліфікованих спеціалістів у галузі охорони здоров'я у країнах третього світу, менша кількість працівників охорони здоров'я буде прагнути пройти навчання за кордоном.

Багато країн освоюють галузь телемедицини і мають спільні проекти. Наприклад, програма «It 2000» організована Сінгапуром і Стендфордським шпиталем для впровадження передового досвіду і отримання дистанційної освіти. Уряд Японії створив цілу мережу спільних проектів із лікарнями Азійського-Тихоокеанського регіону (Камбоджа, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея, Тайланд). Ці проекти спрямовані на формування телемедичної мережі, і включені до числа найважливіших медичних програм, фінансування яких здійснюється Європейською спільнотою. Методи телемедицини активно застосовуються також і у Бразилії, Угорщині, та інших країнах [2].

Зацікавленість багатьох розвинених країн світу у телемедичних технологіях та попит на телемедичні послуги, свідчить про перспективність даного напрямку для розвитку системи охорони здоров'я.

При цьому, варто звернути увагу, що країни мають різний технологічний рівень розви-

тку телемедицини. У Шотландії, наприклад, використовують телекомунікаційні технології під час екстремальних ситуацій, у яких медичному персоналу необхідно діяти. За допомогою камери, закріпленої на голові медичного працівника, відбувається on-line консультація із медичним центром [5].

Великобританія пізніше усіх країн почала займатися телемедициною, але незважаючи на це, на теперішній час, досягла значних результатів у цій галузі. У 1994 р. було створено Інститут Телемедицини і телелікування на базі Королівського університету Белфасту, а з 1993 р. Королівською медичною асоціацією щорічно проводяться міжнародні симпозиуми з телемедицини [3].

У сучасному світі телемедицина розглядається не тільки як засіб комунікації між лікарями та пацієнтами у віддалених регіонах країни, а також як можливість отримання вищої медичної освіти дистанційно.

Питання розвитку телемедицинських технологій стає пріоритетним для багатьох розвинених країн світу. За оцінками експертів США, у більш ніж 70% випадків лікування пацієнтів можливе використання телекомунікаційних технологій у процесі лікування, тобто можливе отримання медичної консультації дистанційно [8].

На теперішній час, у світі налічується близько 250 телемедицинських проектів. За галузевою ознакою, телемедицинські проекти підрозділяються на клінічні, освітні, інформаційні і аналітичні. За географічним розташуванням, телемедицинські проекти діляться на місцеві – 27% (локальні у межах одного медичного закладу), регіональні – 40%, загальнонаціональні (16%) і міжнародні (17%). Загалом, телемедицинські проекти є багатоцільовими, а у більшості випадків вони пов'язані із телеосвітою та теленавчанням [7].

Необхідність розвитку телемедицини визнано у провідних країнах світу. Проекти, що пов'язані із формуванням телемедицинських технологій, відносять до числа найважливіших медичних програм, що фінансуються Європейським співтовариством [12].

Стратегічно важливим завданням в умовах реформування охорони здоров'я є організація взаємодії лікувально-профілактичних закладів зі спеціалізованими установами охорони здоров'я шляхом дистанційного надання висококваліфікованої допомоги населенню з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій та інтелектуального потенціалу кращих клінік в умовах скорочення ліжкового фонду й удосконалення лікувально-діагностичного процесу.

Список літератури:

1. Frost & Sullivan: Analysis of Video Telemedicine Market in Europe.
2. Frost & Sullivan, «Independent Market Research on the Global Healthcare Services (HCS) Industry», 2015.
3. Global Telemedicine Market – Growth, Trends and Forecast (2015-2020).
4. Mark R. Telemedicine System: The Missing Link between Homes and Hospital? // Mod. Nurs. Home, 1974, № 32, pp. 39-42.
5. World Health Organization, Knowledge Management Strategy, WHO Publication WHO/EIP/KMS/2011/1, Executive Summary 1.
6. American Telemedicine Association, Facts on telemedicine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.americantelemed.org/about-telemedicine/faqs>
7. ACI Telehealth, A Proven Solution to Reduce Healthcare Costs and Improve.
8. Access to Quality Care, 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acitelehealth.com/wpcontent/uploads/2015/10/ACI-Telehealth-Teladoc.pdf>
9. Mercury Telehealth, First Virtual care Center in U.S.A. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mercurytelehealth.com/topping-out-worlds-first-virtual-care-center
10. National Health Service, Telecare and telehealth technology [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nhs.uk/planners/yourhealth/pages/telecare.aspx
11. Telemedicine Information Exchange [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tie.telemed.org/articles.asp?path=telemed101&article=tmcoming_nb_tie96.xml
12. World Trade Organization, Statistic Data., [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx>
13. United Nations Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua>
14. Joint Commission International, The List of accredited Organizations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jointcommissioninternational.org/about-jci/jci-accreditedorganizations>

Воробьев Е.М., Гапонова Э.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ТЕЛЕМЕДИЦИНСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос о месте информационных и коммуникативных технологий в современной системе организации здравоохранения разных стран мира. Подчеркнута важность использования современных технологий при оказании медицинских услуг. Охарактеризовано состояние и перспективы развития телемедицинских технологий на рынке медицинских услуг.

Ключевые слова: система здравоохранения, рынок медицинских услуг, информационные технологии, коммуникативные технологии, телемедицина, телеобучения.

Vorobiev E.M., Gaponova E.O.
V.N. Karazin Kharkiv National University

TELEMEDICAL TECHNOLOGIES IN THE GLOBAL MEDICAL SERVICES MARKET

Summary

In this article the questions about the role of information and communication technologies in the modern health care system organizations in different countries are considered. The importance of applying modern technologies during medical services provision emphasized. The state and development prospectives of telemedicine technologies on healthcare market described.

Keywords: health care system, medical services market, information technologies, communication technologies, telemedicine, medical education.

УДК 336.71

ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ КАПІТАЛУ БАНКУ

Гайдаржийська О.М., Щепіна Т.Г., Отрошко В.П.
Національний авіаційний університет

У статті наведено характеристику видів банківського капіталу. Розглянуто фактори, що впливають на власний капітал. Досліджено технологію та інструментарій аналізу та оцінки капіталу банку. Сформульовано пропозиції щодо вирішення проблеми адекватності та достатності власного капіталу банків України. **Ключові слова:** банк, капітал банку, власний капітал, статутний капітал, регулятивний капітал, показники, аналіз.

Постановка проблеми. Сьогодні банкам доводиться функціонувати у доволі складних умовах, викликаних кризою, політичною нестабільністю, війною. Крім цього діяльність обтяжують певні недоліки у фінансовій системі, саме тому аналіз капіталу є актуальним питанням, що впливає на успішність та результативність діяльності банків. Перераховані проблеми тягнуть за собою низку наступних, серед яких відсутність досконалої нормативної бази та прозорості у діяльності банків, постійні обмеження та втручання у роботу банків тощо. Зважаючи на це, збільшується увага фахівців до формування власного капіталу, процесів його розподілу і використання. Актуальності даному питанню також додає й той факт, що в умовах сучасної вітчизняної економіки банківські установи ризикують недотриманням нормативного розміру власного капіталу, що може спричинити ще більшу недовіру клієнтів до банків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам економічної природи, сутності та ролі банківського капіталу й ресурсів банківських установ присвячені праці відомих вітчизняних науковців М. Алексеєнка, О. Дзюблюка, А. Мороза, Л. Примостки та ін. Також вагомий внесок у дослідження походження капіталу в різні періоди розвитку економіки здійснили зарубіжні провідні науковці, серед яких А. Сміт, П. Роуз, Дж. Сінкі та ін. Однак досі лишається невивченою проблема забезпечення достатності власного капіталу банку в умовах постійної кризи фінансово-економічного життя держави.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проблема визначення й оцінки влас-

ного капіталу банку набула важливого значення при появі інституту самостійних комерційних банків, і особливо в сучасних умовах несприятливої економічної кон'юнктури. Проте в Україні майже відсутні наукові дослідження, спеціально присвячені проблемам управління власним капіталом комерційного банку, а саме аспектам оцінки та аналізу капіталу комерційного банку. В умовах нестабільної економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження інструментарію аналізу та оцінки капіталу банку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день удосконалення та розвиток діяльності банків повинні стати головною метою на шляху створення ефективного ринкового середовища в країні.

Як вітчизняний, так і закордонний досвід засвідчують, що найбільшою проблемою при формуванні власного капіталу комерційного банку, необхідного для нормальної діяльності банківських установ, є не збільшення капіталу, а визначення його оптимальної величини для конкретного комерційного банку з врахуванням різних факторів, пов'язаних із ризиковістю активів, характеристикою операцій, галузевим розподілом клієнтської бази, структурою власності тощо.

Щодо трактування банківського капіталу як самостійної дефініції, мають місце суперечливі позиції. Кожен з вчених в результаті ототожнює банківський капітал з певними коштами банку (табл. 1).

Загалом можна зазначити, що капітал банку – це сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні

банку та використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних і фінансових активів в грошовій формі для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. Виокремлення у складі капіталу банку окремих елементів (власного, залученого та позиченого капіталу) дає змогу зарахувати його до капіталу функціонуючого, а не лише посередницького, головна мета якого полягає у формуванні прибутку банку, доходів його клієнтів у формі дивідендів і відсотків та створенні сприятливих умов для подальшого розвитку банківської установи в економічній системі на ринкових принципах, пов'язаних з факторами часу, ризику й ліквідності.

Отже, запорукою стабільності та надійності у діяльності банку є власний капітал, що сформований за рахунок коштів його власників та виконує такі функції: захисну, оперативну та регуляторну (табл. 2). Визначається власний капітал шляхом розрахунків, тобто включає у себе статті власних коштів та деякі статті залучених коштів, наприклад, субординований борг.

Надалі перейдемо до визначення факторів, що можуть впливати на розмір власного капіталу. На нашу думку, їх можна розділити на дві групи факторів: зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх факторів можна віднести:

– розмір активних операцій: орієнтуючись на певне коло клієнтів, банки повинні мати власний

капітал у такому обсязі, щоб мати змогу задовольнити потреби своїх постійних клієнтів у позикових коштах без порушення встановлених нормативів;

– специфіку клієнтів банку: переважання серед банківських клієнтів великих підприємств вимагає від банку більшого розміру власного капіталу при тому самому обсязі активних операцій порівняно з тим банком, який орієнтується на дрібних клієнтів, оскільки у першого банку будуть більші ризики на одного позичальника;

– характер та рівень ризику активних операцій – орієнтація банку на здійснення операцій, пов'язаних зі значним ризиком, із використанням новітніх технологій вимагає від банку більшого розміру власних коштів, і, навпаки, переважання в кредитному портфелі банку позик із мінімальним ризиком уможливорює відносно зменшення обсягу власного капіталу банку [6, с. 44].

Однак, на нашу думку, внутрішні фактори неможливо проаналізувати за всією банківською системою, так як вони залежать від особливостей діяльності кожного окремого банку, а саме від напряму діяльності, мети кредитної та депозитної політики банку, якості фінансового та організаційного менеджменту, маркетингу банку.

До зовнішніх факторів можна віднести:

– рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в економіці, і вимірюється за допомогою ін-

Таблиця 1

Підходи щодо тлумачення сутності поняття «банківський капітал»

№ з/п	Автори	Сутність підходу до трактування
1.	В. Стельмах, В. Альошин і ін.	«...сукупність різних видів грошових капіталів, засобів, які використовує банк у вигляді банківських ресурсів для забезпечення своєї діяльності, здійснення різноманітних банківських операцій і отримання прибутку. Складається з власного капіталу банку і залучених коштів. Іноді під банківським капіталом розуміють тільки власний капітал...»
2.	Л. Примостка	«...власні кошти акціонерів (власників банку), внесені ними на свій ризик з метою отримання доходів»
3.	А. Загородний, Г. Вознюк	«...сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших операцій»
4.	М. Алексеєнко	«...грошові кошти та виражені у грошовій формі частина матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій з розміщення коштів та надання послуг з метою отримання прибутку»
5.	А. Мороз, М. Савлук, М. Пуховкіна	«...фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової стійкості підприємницької та господарської діяльності, а також прибуток поточного року і минулих років»

Джерело: [2; 4; 9]

Таблиця 2

Характеристика видів банківського капіталу

	Власний капітал	Статутний капітал	Регулятивний капітал
Сутність	частка майна банку, яка фінансується коштом власників та власних засобів банку. Головними складовими власного капіталу банку є його статутний, додатковий та резервний капітал, а також нерозподілений прибуток	сума внесків власників банку в його активи згідно із статутними документами	сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу банку
Функції	заснування і введення у дію банківської установи; база для обрахування дивідендів й розподілу майна; репрезентативна (рекламна) функція	відповідальність та гарантія; забезпечення ліквідності; контролю та управління; захисна функція	покриття можливих негативних наслідків від різноманітних ризиків, що банки несуть в процесі діяльності; забезпечення захисту депозитів, фінансової стійкості і стабільності діяльності банківської установи; покриття збитків; відрахування до фондів і резервів з прибутку; відображення у публічних звітах руху коштів; відрахування коштів на рахунки в інші банки

Джерело: [14, с. 223]

дексів цін (індексу споживчих цін, дефлятора ВВП тощо). Однак через велику інфляцію в 2014-2015 рр. візьмемо за основу темп росту інфляції в країні;

– рівень ВВП, що показує рівень розвитку вітчизняної економічної системи;

– зовнішній борг, що характеризує боргові зобов'язання держави перед нерезидентами щодо повернення позичених коштів (основна сума боргу) та відсотків за ними;

– рівень розвитку банківської системи України, що розраховується як відношення зальних активів до ВВП;

– рівень розвитку ринку цінних паперів в Україні, що розраховується як відношення ринкової капіталізації до ВВП;

– облікову ставку, що показує напрям грошово-кредитної політики Національного банку України.

Зазначимо, що зовнішні фактори є некерованими. Банк не в змозі управляти та прорахувати їх вплив. Проте він обов'язково має враховувати можливість їх впливу при формуванні власного капіталу.

Система аналізу власного капіталу банку являє собою сукупність об'єкта та суб'єкта аналізу, технології та інструментарію аналізу, ефективна взаємодія яких спрямована на досягнення його цілей та завдань.

Об'єктом аналізу є власний капітал банку, структурований за ознаками.

Склад суб'єктів аналізу власного капіталу банку доцільно розділяти на суб'єктів, котрі ко-

ристуються результатами аналізу (менеджери, що здійснюють управління формуванням та використанням власного капіталу банку), та тих, хто безпосередньо його здійснює (спеціалізована аналітична служба банку чи виконавець в межах окремої одиниці організаційної структури банку).

В узагальненому вигляді технологія аналізу власного капіталу банку представлена такими етапами (рис. 1).

Охарактеризуємо інструментарій аналізу власного капіталу банку. Горизонтальний аналіз власного капіталу банку базується на вивченні динаміки окремих показників, що їх характеризують, у часі. Під час використання даної системи аналізу розраховуються темпи росту (приросту) окремих показників, що характеризують власний капітал банку, в тому числі в розрізі його складових, за ряд періодів та визначаються загальні тенденції їх зміни або тренду.

Вертикальний (структурний) аналіз передбачає визначення структури власного капіталу банку з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат. Під час його здійснення розраховується питома вага окремих структурних складових власного капіталу банку, класифікованого за різними ознаками, залежно від мети, що ставиться банківським аналітиком.

Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) передбачає розрахунок відношень між окремими абсолютними показниками, що характеризують власний капітал банку, визначення взаємозв'язків показників. Розглянемо основні групи показників, що використовуються для аналізу власного капіталу банку.

По-перше, це показники, що характеризують достатність власного капіталу банку, в тому числі обов'язкових нормативів капіталу, встановлених Національним банком України;

Економічні нормативи діяльності банків – це показники, що встановлені НБУ з метою здійснення регулювання діяльності банків на основі дистанційного нагляду для провадження моніторингу діяльності як окремо взятих банків, так і банківської системи загалом (табл. 3).

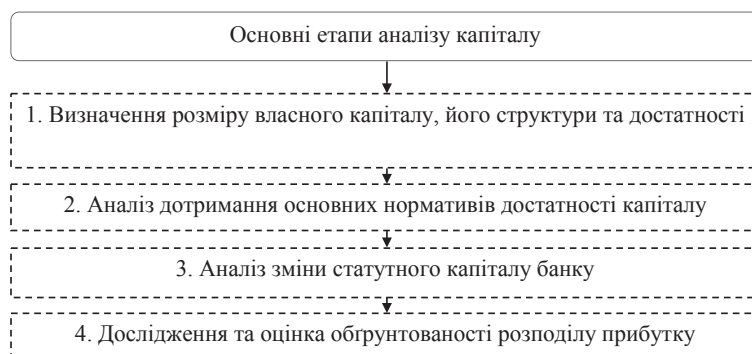

Рис. 1. Технологія аналізу власного капіталу банку

Джерело: [12, с. 54]

Таблиця 3

Економічні нормативи, що застосовуються для регулювання діяльності банків

Нормативи банківського капіталу	мінімального розміру банківського регулятивного капіталу	H1	0,5 млрд. грн.
	адекватності (достатності) регулятивного капіталу	H2	не менше 10%
	достатності основного капіталу	H3	не менше 7%
Нормативи банківської ліквідності	миттєвої ліквідності	H4	не менше 20%
	поточної ліквідності	H5	не менше 40%
	короткострокової ліквідності	H6	не менше 60%
Нормативи банківського кредитного ризику	максимального розміру ризику на кожного контрагента	H7	не більше 25%
	великих кредитних ризиків банку	H8	не має перевищувати 8-кратного розміру регулятивного банківського капіталу
	максимального розміру банківського кредитного ризику по операціях з пов'язаними особами	H9	не більше 25%
Нормативи банківського інвестування	в цінні папери за кожною банківською установою	H11	не більше 15%
	загальної суми інвестування	H12	не більше 60%

Джерело: [11, с. 294]

Отже задля того, щоб зупинити негативні тенденції в сучасній банківській системі, необхідно провести комплексне редагування діючих нормативів НБУ та законодавчої бази, пристосувавши їх до сьогоднішніх реалій.

По-друге, це показники, що характеризують прибутковість власного капіталу банку. До них відносять перелічені нижче показники, які аналізують у динаміці.

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (прибутковість капіталу) характеризує ефективність використання власного капіталу банку та розраховується за формулою (1):

$$Kp = \frac{ЧП}{ВК} * 100\% \quad (1)$$

де Kp – коефіцієнт рентабельності власного капіталу;

$ЧП$ – чистий прибуток банку;

$ВК$ – власний капітал банку.

Слід врахувати, що позитивною динамікою даного показника вважається його зростання.

Коефіцієнт захищеності власного капіталу розраховується за формулою (2):

$$Kз = \frac{ОЗ}{ВК} \quad (2)$$

де $Kз$ – коефіцієнт захищеності власного капіталу;

$ОЗ$ – основні засоби;

$ВК$ – власний капітал банку.

Даний коефіцієнт характеризує захищеність власного капіталу від інфляції через вкладення коштів у нерухомість, обладнання та інші матеріальні активи. Однак таке одностороннє використання капітальних ресурсів може призвести до погіршення ліквідності та платоспроможності банку [9, с. 64].

Мультиплікатор капіталу характеризує рівень покриття активів за рахунок капіталу і обчислюється як відношення суми загальних активів до власного капіталу банку та розраховується за формулою (3):

$$M = \frac{A}{ВКБ} \quad (3)$$

де M – мультиплікатор капіталу;

A – активи банку;

$ВКБ$ – власний капітал банку.

Мультиплікатор капіталу є прямим показником фінансового важеля банку. Він показує, яку кількість гривні активів повинна забезпечувати кожна гривня власного капіталу (тобто коштів власників банку) і відповідно, яка частка банківських ресурсів може бути сформована у формі боргових зобов'язань. Оскільки власний капітал повинен покривати збитки за активами банку, то чим вищий рівень мультиплікатора, тим вищий ступінь ризику банкрутства банку. Водночас чим вищий мультиплікатор, тим вищий потенціал банку для більш високих виплат своїм власникам (акціонерам).

Фінансовий стан банку характеризується такими показниками, як доходи, витрати та прибуток (збиток). З метою виявлення резервів зростання прибутковості банківської діяльності, що забезпечує стабільність фінансового стану банку, здійснюється комплексний аналіз його доходів і витрат. Базовою інформацією для фінансового аналізу є дані Звіту про прибутки і збитки та інший сукупний до-

хід. Позитивно оцінюється зростання доходів та прибутків банку і відповідно зменшення витрат та збитків банку.

За допомогою показника рентабельності (прибутковості) банківських активів, який розраховується відношенням чистого прибутку до банківських активів, оцінюється діяльність банку з погляду ефективності управління розміщенням коштів у банківські активи або їх можливості приносити дохід (4):

$$Pак = \frac{ЧП}{A} \quad (4)$$

де $Pак$ – рентабельність (прибутковість) банківських активів;

$ЧП$ – чистий прибуток;

A – вартість активів [5, с. 126].

Різне підвищення цього показника свідчить про здійснення операцій банку з високим рівнем кредитного ризику; різке зниження відображає високий рівень іммобілізації активів і свідчить про ризик втрати оперативного мобільного управління активами. Плавні зміни коефіцієнта за будь-якого тренду оцінюють оптимально сформовану структуру активів даного банку. Під час аналізу показників, які слід розрахувати, порівнюються дані звітного року з даними на відповідну дату минулого року.

Порівняльний аналіз базується на співставленні значень окремих груп аналогічних показників між собою. Під час використання цієї системи аналізу розраховуються розміри абсолютних та відносних відхилень показників, що порівнюються.

Інтегральний аналіз передбачає визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому інтегральний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник поділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник.

При здійсненні аналізу власного банку факторний аналіз передбачає, насамперед, дослідження впливу власного капіталу на прибуток банку шляхом декомпозиційного аналізу, тобто за допомогою формули Дюпона. Схематично факторна модель представлена на рис. 2.

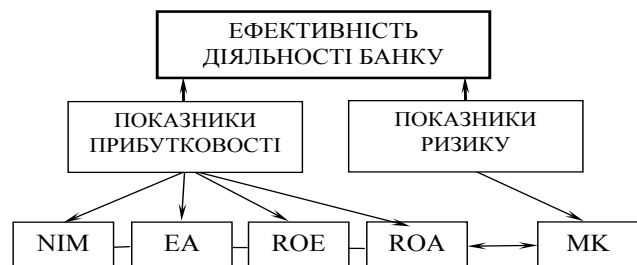

Рис. 2. Логічно-структурна схема моделі Дюпона

Джерело: [4, с. 20]

де ROA – прибутковість активу,

ROE – прибутковість капіталу,

EA – дохідність активів,

NIM – маржа прибутку,

$MK = \frac{ROA}{ROE}$ – мультиплікатор капіталу.

Відповідно до чотирьохфакторної моделі, показник рентабельності капіталу можна визначити за допомогою наступних факторів:

– маржа прибутку, що розраховується як співвідношення чистого прибутку та балансового прибутку (прибутку до оподаткування) і дозволяє визначити ефективність податкового менеджменту в банку;

– операційна маржа, що розраховується як співвідношення балансового прибутку та доходів, характеризує операційну ефективність діяльності банку;

– дохідність активів, що розраховується як співвідношення доходів та сукупних активів банку і визначає дохідність розміщення активів;

– мультиплікатор капіталу (співвідношення активів та власного капіталу), що дозволяє оцінити політику банку щодо джерел фінансування банківської діяльності, зокрема фінансовий леверидж.

Зазначена модель для використання банками України має наступні основні недоліки:

– обмежені можливості врахування ризиків, які займають одне із центральних місць у банківській діяльності. Фінансовий леверидж як індикатор ризику не дозволяє порівняти рівень ризику політики декількох банків. У період кризи ключовими факторами зниження рентабельності капіталу стали якість активів та рівень концентрації ризиків. Навіть поглиблений аналіз рентабельності капіталу за допомогою моделі Дюпона обмежується лише чотирма факторами прибутковості, яких недостатньо для адекватного визначення рівня ефективності діяльності. Тож інструмент оцінки повинен забезпечувати

врахування основних детермінант ефективності та відстежувати їх динаміку з метою запобігання кризовим ситуаціям;

– ретроспективний і короткостроковий характер оцінки. Результати дослідження доводять нездатність показників рентабельності капіталу визначити «ефективні» й «неефективні» банки [14, с. 222].

Показники рентабельності капіталу може використовуватись для оцінки прибутковості банку лише в короткостроковому періоді, оскільки не в змозі оцінити стабільність потоків доходів, що генеруються банківською діяльністю, в майбутньому.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що, незважаючи на динамічний розвиток банківської системи, рівень її інвестиційної активності, рентабельності та капіталізації залишається низьким. До того ж недостатній рівень капіталізації загрожує стабільності банківської системи і не відповідає потребам економічного зростання. У цих умовах важливим завданням державного регулювання та управління банківською діяльністю є підвищення стійкості та надійності функціонування банківської системи шляхом забезпечення достатньої капіталізації. Вирішення проблеми адекватності та достатності власного капіталу банків може бути досягнуто за рахунок наступних кардинальних змін загальноекономічних факторів: легалізації капіталу; суттєвої зміни рівня корпоративного управління; створення привабливих податкових та фінансових умов для інвестицій у банківський сектор економіки; зниження рівня діючих в Україні ризиків; підвищення загального рейтингу України.

Список літератури:

- Gudź P. V. Аналіз капіталізації комерційних банків України та шляхи її нарощення [Електронний ресурс] / P. V. Gudź, P. V. Фірман // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 241-247. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_3_38
- Дмитришин М. В. Оцінка ефективності функціонування власного капіталу комерційного банку [Електронний ресурс] / М. В. Дмитришин, Г. Я. Базилів // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 147-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2015_2_22
- Єріс Л. М. Методичні підходи щодо оцінки достатності власного капіталу банку [Електронний ресурс] / Л. М. Єріс // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 76-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2013_37_9
- Жердецька Л. В. Обґрунтування методичних засад оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності [Електронний ресурс] / Л. В. Жердецька // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 19-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_1_4
- Жердецька Л. В. Розвиток методичних підходів до оцінки капіталу банків під операційний ризик [Електронний ресурс] / Л. В. Жердецька // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 3. – С. 125-129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_3_26
- Коренева О. Стан капіталізації банківської системи України та оцінка можливостей покриття банківських ризиків капіталом [Електронний ресурс] / О. Коренева, Я. Кузніченко // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 10. – С. 43-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_10_16
- Кульчицький М. І. Аналіз капіталізації банківського сектору України у кризовий та посткризовий періоди [Електронний ресурс] / М. І. Кульчицький, І. С. Кирилейза // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.9. – С. 225-232. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntu_2012_22
- Ларікова Т. В. Оцінка достатності регулятивного капіталу банків [Електронний ресурс] / Т. В. Ларікова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2014. – Вип. 1. – С. 173-183. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_1_16
- Лисенок О. В. Оцінка достатності власного капіталу банків [Електронний ресурс] / О. В. Лисенок // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 1. – С. 63-67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2016_1_15
- Павелко О. В. Аналіз власного капіталу банку: організаційно-методичні аспекти [Електронний ресурс] / О. В. Павелко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 294-303. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuygp_ekon_2014_1_34
- Папаїка О. О. Оцінка економічного тяжіння нормативів капіталу, ліквідності та ризику банків [Електронний ресурс] / О. О. Папаїка, В. А. Косошов // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 293-298. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_3_54

12. Сідельник О. П. Аналіз процесів капіталізації банків України [Електронний ресурс] / О. П. Сідельник // Вісник Університету банківської справи. – 2016. – № 1-2. – С. 53-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2016_1-2_11
13. Турко Р. Ф. Економетричний аналіз і прогноз формування банківського капіталу вітчизняної банківської системи в умовах трансформаційної економіки [Електронний ресурс] / Р. Ф. Турко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С. 283-291. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlntu_2016_26
14. Турко Р. Ф. Регресійно-кореляційний аналіз формування банківського капіталу вітчизняної банківської системи [Електронний ресурс] / Р. Ф. Турко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.7. – С. 221-226. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlntu_2015_25

Гайдаржийская О.Н., Щепина Т.Г., Отрошко В.П.

Национальный авиационный университет

ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА И ОЦЕНКИ КАПИТАЛА БАНКА

Аннотация

В статье представлена характеристика видов банковского капитала. Рассмотрены факторы, влияющие на собственный капитал. Исследована технология и инструментарий анализа и оценки капитала банка. Сформулированы предложения по решению проблемы адекватности и достаточности собственного капитала банков Украины.

Ключевые слова: банк, капитал банка, собственный капитал, уставной капитал, регулятивный капитал, показатели; анализ.

Gaydarzhyska O.M., Shchepina T.G., Otroshko V.P.

National Aviation University

PRACTICAL BASIS FOR ANALYSIS AND EVALUATION OF BANK CAPITAL

Summary

In article the entity of banking capital. Conducted characteristic types of bank capital. The factors influencing the equity. The technology and tools of the analysis and an assessment of the capital were investigated. Suggestions to address adequacy and capital adequacy of banks Ukraine.

Keywords: bank, capital, equity, share capital, regulatory capital, Indexes, analysis.

УДК 331.71

СТВОРЕННЯ ВЛАСНОЇ СПРАВИ МОЛОДІ

Гребеннікова А.А., Сокурєнко О.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто сутність поняття «підприємець». Можливості та бар'єри до створення власного бізнесу в Україні молоддю. Систематизовано напрями та шляхи пошуку підприємницьких ідей. Розглянуто способи фінансування бізнес-ідей.

Ключові слова: підприємець, власний бізнес, молодь, бізнес-ідея, мотиви, бар'єри, можливості.

Постановка проблеми. Бізнес відіграє дуже важливу роль у суспільстві, створюючи можливості для розвитку економіки і зайнятості. Тому започаткування власної справи – це не лише спосіб отримання прибутку для підприємця, але і можливість зробити вагомий внесок для життя та розвитку громади, надаючи необхідні послуги або товари та створюючи зайнятість для населення. Це також можливість саморозвитку та використання ентузіазму, амбіцій, енергії, знань і креативності на користь економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення власної справи молоддю роз-

глядають у своїх працях такі вчені, як М. Головатий, О. І. Демченко, В. Дрижак, Н. Комарова, О. Стефанишин та інші. Аналізуючи діяльність державних органів у даному руслі, можна дійти такого висновку, що Україна слабо зацікавлена у підтримці молодих підприємців. Переглянувши усі положення Міністерства Молоді та спорту України, ми не змогли знайти жодного документу, який би підтримував ініціативу молоді, або надавав можливості для полегшення відкриття власної справи (наприклад, кредитування за низькими відсотками, або часткове фінансування стартапу, певні субсидії чи пільги). Основний

вектор допомоги уряду направлений на діяльність населення старшого за віком.

Відповідно, **метою статті** є дослідження бажання, мотивів, можливостей та бар'єрів створення власного бізнесу молоддю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ринок праці стає дедалі складнішим, кандидатів із вищою освітою все більше, конкуренція за робочі місця все напруженіша, а рівень безробіття вищий. У таких умовах власний бізнес може стати оптимальним вирішенням проблеми працевлаштування як для молодшої людини, так і для інших, адже, відкриваючи власний бізнес, створюються робочі місця.

Приймаючи рішення зайнятися бізнесом, треба усвідомити такі моменти:

- небажання працювати на когось;
- готовність змінити свій спосіб життя;
- переконаність у тому, що власна справа – це заняття престижне і гідне;
- можливість створити власну справу (наявність коштів, умов);
- упевненість у реальності створення такої справи за умов існування необхідних зовнішніх і внутрішніх передумов [2].

Підприємець – людина, що організовує, керує, приймає на себе ризики та несе відповідальність за господарську діяльність (приватне виробництво, торгівлю, посередництво, надання послуг) із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку [1].

В законодавстві України термін «підприємець» визначається як фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, тобто самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність з метою одержання прибутку і зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності у встановленому законом порядку.

Для того щоб бути успішним підприємцем, необхідно мати певні якості, навички, знання та підприємницький хист. Серед якостей та навичок успішного підприємця можна виокремити: лідерство та відповідальність, інновативність та творчість, цілеспрямованість та мотивація, здатність ризикувати, здатність приймати рішення та вирішувати проблеми, вміння спілкуватися та працювати в колективі [1].

Відправною точкою власної справи є ідея, яка закладена в її основу. Це може бути ідея нового продукту, який вироблятиме підприємство, що створюється; послуги, які воно надаватиме населенню; механізм організації та управління виробництвом тощо. Така ідея може бути як власною (оригінальною, народженою) і в цьому випадку підприємство створюється для її реалізації, так і запозиченою. В практиці бізнесу ідея виступає початковою точкою підприємницької діяльності.

Ідея, яку ви хочете продати, може існувати в різних сферах:

- Бізнес – стартап, який може приносити хороший прибуток;
- Наука – формула, гіпотеза, теорема, що потребує доведення і т.д.;
- Мистецтво – ескіз картини, ідея для сценарію, макет пам'ятника та інше;
- Техніка – деталь або пристрій;
- Архітектура – новаторський ескіз будівлі, який ніхто раніше не втілював в життя;

- Флористика – оригінальний ескіз квіткової композиції;

- Мода – винахід, що переверне життя модниць;

- Сільське господарство – нова порода тварин, новий сорт рослин, винахід для боротьби з шкідниками і т.д.;

- Кулінарія – рецепт, новий підхід до приготування страв;

- IT-технології – створення антивірусної програми, написання програми і т.д. [7].

Створення власної справи – це завжди величезний ризик і подолання опору, що неминуче виникає при народженні нового. Створюючи власну справу, потрібно знати, що це не тільки можливість (за сприятливих умов) користуватися благами, які забезпечують це починання, а й відповідальність за її функціонування, розвиток і виживання. Бізнесменом практично може бути будь-яка людина: інженер, економіст, технік, медпрацівник, продавець, винахідник, службовець, робітник, викладач, студент, домогосподарка, пенсіонер, школяр. Треба тільки визначити власні підприємницькі здібності та ймовірні можливості стати бізнесменом. Але залишитися бізнесменом зуміють лише ті, хто нестандартно мислить, має силу волі, цілеспрямованість, велику працездатність, націленість на пошук нового, тобто ті, які в підприємницькій діяльності вбачають зміст усього свого життя [2].

Більшість ідей згорають ще на початковому етапі впровадження і причини цього можуть бути різними: занадто великий обсяг роботи, занадто маленький капітал, неправильно складений бізнес-план або програш конкурентам.

Бізнес-ідея – це чіткий та короткий опис потенційного бізнесу. В першу чергу варто проаналізувати, на які товари чи послуги є і буде попит [1]. Це можна зробити, відповівши на такі запитання: Які потреби клієнтів буде задовольняти твій бізнес? Які товари чи послуги продавати? Кому ти їх будеш продавати і як?

Вдала бізнес-ідея враховуватиме такі критерії:

- існування попиту на товар/послугу зараз і в майбутньому;
- ціна на товар/послугу, що буде привабливою для клієнтів і принесе достатньо прибутку підприємцеві;
- наявність необхідних для реалізації товарів/послуг знань та вмінь у підприємця;
- наявність необхідних ресурсів;
- мотивація для того, щоб займатися виготовленням товарів/наданням послуг, визначених у бізнес-плані [1].

В більшості класифікацій можна зустріти наступні вимоги до хорошої бізнес-ідеї:

- Бізнес-ідея повинна бути здійсненна;
- Бізнес-ідея повинна бути затребуваною;
- Бізнес-ідея повинна в підсумку принести прибуток.

Тож почати створення своєї справи потрібно зі складання списку усіх ідей, що здаються цікавими, далі потрібно оцінити чи реально їх реалізувати та обрати найперспективнішу. Жодна бізнес-ідея не може бути втілена в життя без прийняття підприємцем на себе певного ризику. Саме у тому, щоб ризикувати виважено та обмірковано, і є суть ведення бізнесу.

Вибір бізнес-ідеї – перший етап започаткування власної справи. Основними наступними кроками є: розробка бізнес-плану та бізнес-моделі, знайомство з нормативно-законодавчим регулюванням підприємницької діяльності, пошук фінансування проекту, вибір організаційно-правової форми діяльності, реєстрація підприємства, відбір команди, управління та розвиток бізнесу, маркетинг [1].

Існує безліч методів оцінки підприємницьких ідей на успішність та можливість реалізації. Нам імпонує метод оцінки бізнес-ідей запропонований знаменитим бізнес-експертом Джошом Кауфманом [5]. Він пропонує присвоїти проекту певну кількість балів, оцінивши кілька пунктів за десятибальною шкалою:

1. Обсяг ринку, на який ви збираєтеся виходити. Подумайте, скільки у вашого товару або послуги може бути потенційних покупців, оцініть ємність ринку.

2. Цінова стеля. Важливо розуміти скільки коштів покупець готовий витратити на ваш товар чи послугу.

3. Унікальність пропозиції. Оригінальність вашої ідеї дасть змогу одразу обійти конкурентів, але ідея може бути й схожою на те, що пропонують конкуренти.

4. Додаткову пропозицію. Додаткові бонуси та платні доповнення до товару вітаються.

5. Терміновість. На скільки терміново ваш товар необхідний покупцю? Як гостро стоїть проблема, яку має задовольнити Ваш товар чи послуга?

6. Складність і швидкість виходу на ринок. Існують ринки, на які вкрай важко пробитися. Там вже є свої великі гравці, і щоб наздогнати і перегнати їх, потрібно багато сил, часу і вкладень.

7. Вартість залучення покупця. Прорахуйте, скільки грошей і сил доведеться витратити на те, щоб залучити клієнтів.

8. Собівартість продукту і доставки. Цей пункт пов'язаний з вашими затратами та ціною, яку покупець готовий сплатити за продукт чи послугу.

9. Обсяг початкових вкладень. Саме цей пункт часто гальмує підприємців. Багато вартісних ідей вимагають масштабних вкладень, коштів на які часто не вистачає.

10. Масштабованість. Чим легше завоювати нових покупців без додаткових витрат на виробництво чи збут, тим краще.

Пройшовшись по всім зазначеним пунктам, ви повинні присвоїти своїй ідеї в кожному з них від 0 до 10 балів. Якщо в сумі проект набере більше 75 балів, він має всі шанси на успіх, якщо менше 50 – від нього краще відмовитися.

Зазвичай у студентів, або молодих спеціалістів не вистачає коштів для втілення в життя своїх бізнес планів. Є декілька варіантів отримання коштів на власну справу:

1. Взяти гроші в борг у родичів або друзів. Як правило, люди неохоче розлучаються зі своїми заощадженнями, тому потрібно запропонувати

їм вигідні умови. Наприклад, відкриття спільного бізнесу;

2. Взяти кредит в банку. Це не найкращий варіант, оскільки доведеться виплачувати відсотки за гроші, взяті в борг. Кредит можна брати тільки в тому випадку, якщо ви хочете реалізувати реально вигідні нові ідеї. Перший час вам доведеться працювати в «нуль», а може бути, навіть і в «мінус», оскільки потрібно на щось жити, розвивати своє підприємство і виплачувати борги;

3. Отримати грант або субсидію від держави. Останнім часом уряд нашої країни став активно підтримувати малий бізнес. У кожному регіоні можна знайти спеціальну програму, в рамках якої підприємці можуть отримати фінансову підтримку. Безумовно, для того щоб оформити субсидію, доведеться витратити чимало часу і сил, але це цілком реально;

4. Залучити до своєї справи інвесторів. Йдеться про незнайомих людей, які за певну частину прибутку профінансують ваш проект. У світі є багато забезпечених людей, які готові вкласти свої заощадження в прибуткове підприємство;

5. Накопичити гроші самостійно. Відкладаючи певну частину від всіх своїх доходів, через деякий час у вас збереться невеликий капітал, який можна використовувати для старту [3].

Молоді люди з комерційною жилкою, досить активні і можуть зробити гроші там, де інші знають збитків. Тому держава і приватні підприємці часто створюють конкурси на найкращу ідею для стартап-компанії, або бізнес-плану.

Створюються безліч платформ на які можна розмістити свою ідею, наприклад: startup.ua/entrepreneur/poluchit-zaym/, <http://happyfarm.com.ua/rus/>, <http://eastlabs.co/ru/>, tsn.ua/special-projects/kub/, <http://startupdepot.lviv.ua/en/home/>

Помилка багатьох – це швидке збагачення. Саме по собі багатство складається з дрібних фрагментів бізнесу, які поетапно досягаються підприємцями протягом багатьох років [6]. На початкових етапах, потрібно бути готовим до максимального прикладання власних зусиль, коштів, вмінь та знань для реалізації своєї ідеї. Якщо бізнес-ідею було підібрано вдало, то вона неодмінно принесе бажаний прибуток.

Висновки і перспективи. Таким чином, власний бізнес як спосіб заробітку підійде далеко не кожній людині. Однак, якщо говорити про його перспективи, то при вдалій організації і розвитку бізнесу власна справа в переважній більшості випадків дає більше перспектив, ніж працевлаштування, хоча б тому, що у власному бізнесі завжди є, куди розвиватися і цей розвиток в матеріальному плані приносить більший ефект, ніж зростання по кар'єрних сходах. Однак, звичайно ж, завжди є і будуть не дуже успішні дрібні підприємці, наприклад, які торгують на ринках, які заробляють нітрохи не більше середньої зарплати в регіоні.

Список літератури:

1. Моя кар'єра. Молодіжне підприємництво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mycareer.org.ua/teenage-business>
2. Навчальні матеріали онлайн. Організація і розвиток власної справи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12980108/ekonomika/organizatsiya_rozvitok_vlasnoyispravi

3. Бізнес в Україні 2017. Ідеї як почати бізнес з нуля без грошей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dumka.biz/idei-yak-pochati-biznes-z-nulya-bez-groshej/>
4. Як заробити гроші. Ідеї малого бізнесу – бізнес-ідеї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jak-zarobyty.pp.ua/4499-deyi-malogo-bznesu-bznes-deyi.html>
5. Ідеї Малого Бізнесу. [Електронний ресурс]. <https://business.in.ua/ideyi-malogo-biznesu/>
6. Investgazeta. Как продать идею. История стартапа, который искал не инвесторов, а клиентов. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://investgazeta.info/blogs/kak-prodat-ideyu-istoriya-startapa-kotoryj-iskal-ne-investorov-a-klientov>
7. Дневник успеха. Как выгодно продать идею? [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://dnevnyk-uspeha.com/idei/kak-prodat-ideju.html>

Гребенникова А.А., Сокуренько Е.О.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОЗДАНИЕ СОБСТВЕННОГО ДЕЛА МОЛОДЕЖЬЮ

Аннотация

В статье рассмотрена сущность понятия «предприниматель». Возможности и барьеры к созданию собственного бизнеса в Украине молодежи. Систематизированы направления и пути поиска предпринимательских идей. Рассмотрены способы финансирования бизнес-идей.

Ключевые слова: предприниматель, собственный бизнес, молодежь, бизнес-идея, мотивы, барьеры, возможности.

Hrebennikova A.A., Sokurenko O.O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CREATING YOUR OWN BUSINESS

Summary

The article clarified the definition essence of the concept of «entrepreneur». Considered the opportunities and barriers to creating your own business in Ukraine youth. Directions and ways of searching business ideas are systematized. The ways of financing business ideas are considered.

Keywords: entrepreneur own business, youth, business idea, motivation, barriers, opportunities.

УДК 005.332.4:640.43

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ГРУПУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Гросул В.А., Каленік К.В.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

З метою формування інформаційного забезпечення конкурентної стратегії підприємств ресторанного господарства визначено ключові критерії їх групування. Охарактеризовано основні методи багатовимірного статистичного аналізу. Запропоновано методичний інструментарій групування підприємств на основі застосування ієрархічних методів кластерного аналізу. В результаті апробації запропонованого підходу, на основі побудови упорядкованої діаграми Чекановського, визначено три групи підприємств ресторанного господарства. Встановлено загальні тенденції розвитку підприємств ресторанного господарства в межах виділених групи.

Ключові слова: підприємство ресторанного господарства, конкурентна стратегія, групування, кластерний аналіз, матриця відстаней, діаграма Чекановського.

Постановка проблеми. Високий динамізм та невизначеність зовнішнього середовища, ринкові перетворення, посилення інтенсивності конкуренції, наростаючі темпи змін споживчих попитів та переваг відносно якості харчування та організації дозвілля актуалізують питання підвищення конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства. Вирішення комплексної проблеми управління конкурентоспроможністю підприємства ресторанного господарства обумовлює необхідність концентрації уваги керівників та рестораторів не тільки на внутрішньому стані справ в закладі, а й необхідності фокусування уваги на проблематиці формування ефективної конкурентної стратегії.

Як показує практика, кожне підприємство ресторанного господарства унікальне, відповідно процес формування конкурентної стратегії для кожного підприємства є унікальним, оскільки залежить від позиції підприємства на ринку, динаміки його розвитку, стратегічного потенціалу, поведінки конкурентів, характеристик асортиментної пропозиції, специфіки та типу кухні, способу приготування блюд, методу обслуговування клієнтів (використання технічних новинок для прискорення процесу оформлення і видачі замовлення), методу залучення відвідувачів (акції, купони, знижки, спеціальні пропозиції) та ін. [1]. Вважаючи на це, слід врахувати, що у галузі ресторанного господарства функціонують підприємства різних типів, форм власності і форм господарювання, що мають різні обсяги діяльності, кінцеві фінансові результати, ресурси та інші відмінні специфічні властивості та особливості господарювання. Тому методи та способи формування конкурентної стратегії мають бути різними. У зв'язку з цим актуалізується питання групування підприємств ресторанного господарства у однорідні групи з метою подальшої оцінки їх конкурентоспроможності та удосконалення підходів до формування конкурентної стратегії у межах виділених груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування основ теорії конкуренції в аспекті вибору стратегії поведінки підприємства на ринку закладено в роботах І. Ансоффа, М. Портера, А.Дж. Стрікланда, А. Томпсона, Ф. Хайека, П. Хайне та ін. Різноманітні теоретико-методичні аспекти формування конкурентної стратегії

та методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства є предметом активних наукових дискусій серед вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: Г. Азоева, І. Андренко, Т. Андросової, Л. Балабанової, Н. Власової, А. Градова, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Н. Михайлової, І. Смоліна, О. Тищенко, Р. Фатхутдінова та ін. Питання групування та сегментування підприємств ресторанного господарства за різними ознаками розглянуто в наукових працях Ф. Котлера, О. Круглової, М. Макдоналда, Л. Малярець, Г. П'ятницької, О. Тридіда, К. Хаксевер, Дж. О'Шоннесі, Т. Шталь та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, вивчення опублікованих праць і практики господарської діяльності свідчать про недостатнє висвітлення принципів важливих питань, пов'язаних з обґрунтуванням універсального методичного інструментарієм групування підприємств ресторанного господарства на основі застосування ієрархічних методів кластерного аналізу для формування інформаційного забезпечення конкурентної стратегії. Актуальність окреслених вище проблем та розширення діапазону наукового пошуку в сфері управління конкурентоспроможністю підприємства ресторанного господарства стали основою для вибору напряму дослідження, результати якого викладені в даній статті.

Мега статті. Головною метою цієї роботи є розробка методичного інструментарію для здійснення групування підприємств ресторанного господарства за показниками фінансово-господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Основою формування ефективної конкурентної стратегії підприємств ресторанного господарства є її інформаційне забезпечення, яке передбачає групування підприємств ресторанного господарства з метою виділення загальних тенденцій розвитку. Проведене дослідження економічної літератури [2, 3] дозволяє зробити висновок, що для групування різних об'єктів застосовують різні процеси класифікації та кластеризації. З метою групування підприємств за різними ознаками досить часто використовують методи багатовимірного статистичного аналізу [4].

У багатовимірному статистичному аналізі сформувався розділ, які не ізольовані, а проникають, переходять один в інший. Це кластерний аналіз, метод головних компонент, факторний аналіз. За поглядом кола вчених [4-7] найбільш яскраво відображають риси багатовимірного аналізу в класифікації об'єктів кластерний аналіз, а в дослідженні зв'язків – факторний аналіз [8].

Факторний аналіз – метод дослідження окремих економічних явищ і процесів, економічної системи загалом, що передбачає виявлення, аналіз і класифікацію впливу різних факторів, розміри впливу таких факторів на загальний процес економічної діяльності, її ефективність [9, с. 389].

Кластерний аналіз – це спосіб угруповання багатовимірних об'єктів, заснований на представленні результатів окремих спостережень точками відповідного геометричного простору з подальшим виділенням груп цих точок (кластерів, таксонів) [10, с. 154].

Заслужують на увагу ієрархічні методи кластерного аналізу (графові алгоритми класифікації), що являють собою сукупність алгоритмів упорядкування даних, візуалізація яких забезпечується за допомогою графів [5-7]. Найбільше поширення для цілей групування отримали такі методи як: дендограма, кореляційна плеяда, діаграма Чекановського.

Здійснимо групування підприємств ресторанного господарства у просторовому форматі за допомогою діаграми Чекановського. Цей метод був запропонований та вперше опублікований у 1909 році відомим антропологом Яном Чекановським. Діаграму Чекановського використовують в різних галузях науки як універсальний метод статистичної класифікації. Діаграма Чекановського дозволяє наочно представити найважливіші відносини і подібності досліджуваних об'єктів і водночас показує детальні зв'язки між ними [11].

Дотримуючись загальних вимог статистичної класифікації постановка завдання групу-

вання підприємств ресторанного господарства за показниками фінансово-господарської діяльності зводиться до наступного: нехай безліч $I = \{I_1, I_2, \dots, I_n\}$ позначає n об'єктів (підприємств ресторанного господарства, які підлягають групуванню). Результат виміру i -ої характеристики I_j об'єкта позначається символом x_{ij} , а вектор $X_j = [x_{ij}]$ відповідає кожному ряду вимірювань (для j -го об'єкта). Таким чином, для безлічі I об'єктів маємо безліч векторів вимірювань $X = \{X_1, X_2, \dots, X_n\}$, які описують безліч I .

Ураховуючи встановлені параметри, на першому етапі формується матриця спостережень, яка містить найбільш повну характеристику множини об'єктів (підприємств ресторанного господарства), та має наступний вид:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & \dots & X_{ik} & X_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{\omega 1} & X_{\omega 2} & \dots & X_{\omega n} \end{bmatrix} \quad (1)$$

де, ω – кількість об'єктів (підприємств ресторанного господарства, які підлягають групуванню);

n – кількість ознак (показників фінансово-господарської діяльності, за якими, відповідно, буде здійснюватися групування об'єктів);

X_{ik} – k -та ознака для i -го об'єкта.

Для визначення ознак було розроблено анкету для рестораторів та провідних фахівців сфери ресторанного бізнесу, яким було запропоновано обрати ключові показники фінансово-господарської діяльності, які найбільш повно характеризують результативність та, відповідно, визначають рівень конкурентоспроможності підприємства ресторанного господарства. В анкетуванні приймали участь 27 респондентів. За результатами обробки анкетних даних та оцінки узгодженості було встановлено наступний перелік ознак для включення в матрицю спостережень:

– власний капітал (N_1);

Таблиця 1

Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства за 2016 рік

Підприємства	Показники						
	N_1	N_2	N_3	N_4	N_5	N_6	N_7
I_1	2277,4	1240,7	2778	7017,4	4646,4	100,4	26
I_2	1555	681	994	8345	6172	28	101
I_3	13,5	4,6	527,2	2542,1	241,5	35,8	6
I_3	1927,3	1207	804,6	2004,2	1737,6	33,3	15
I_5	-660,5	412,8	467,9	2693,7	1842,4	90,9	18
I_6	242,1	21	531,3	2217,8	1019	89,3	7
I_7	804,8	431,4	849,7	4840,6	2148,5	148,5	18
I_8	-5893	528	1477	8903	7879	160	52
I_9	385,2	366	999	4687,3	1942,4	198,4	13
I_{10}	-2149,6	92,4	141,5	2599,8	1274,8	169,8	12
I_{11}	962,2	71,4	2235	7510,6	1998,1	356,2	42
I_{12}	308,8	140,1	700,7	2498,2	1139	33,5	8
I_{13}	-4340,5	98,9	1933	5232,1	1933,9	73,3	48
I_{14}	395,4	126,8	807,2	3101,2	1317,6	3,1	13
I_{15}	639	85,2	954,7	3052,3	1472,8	55,8	8
I_{16}	-878,7	750,3	887,6	2175,9	252,3	622,8	10
I_{17}	291,1	140,5	386,5	1953,9	877,2	24,8	10

- середньорічна вартість основних засобів (N₂);
- середньорічна вартість оборотних активів (N₃);
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (N₄);
- собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) (N₅);
- чистий прибуток (N₆);
- середня кількість працівників (N₇).

Оскільки ознаки, які включаються в матрицю описують різні властивості об'єктів та є неоднорідними, на наступному етапі здійснюється їх нормування. Зазначимо, що нормування являє собою перехід до деякого однакового опису для всіх ознак, до введення нової умовної одиниці виміру, що допускає формальні зіставлення об'єктів [10, с. 84]. Нормування вихідних даних здійснюється у відповідності за наступними формулами:

$$Z_{ik} = \frac{X_{ik} - \bar{X}_k}{S_k} \quad (2)$$

де, $k = 1, 2, 3, \dots, n$;

Z_{ik} - нормоване значення ознаки k для i -го об'єкта;

X_{ik} - значення ознаки k для i -го об'єкта;

$\bar{X}_k$ - середнє арифметичне значення k -ої ознаки, що розраховується за формулою:

$$\bar{X}_k = \frac{1}{\omega} \sum_{i=1}^{\omega} X_{ik}; \quad (3)$$

S_k - стандартне відхилення k -ої ознаки для i -го об'єкта, що розраховується за формулою:

$$S_k = \left| \frac{1}{\omega} \sum_{i=1}^{\omega} (X_{ik} - \bar{X}_k)^2 \right|^{\frac{1}{2}}, \quad (4)$$

Розраховані за наведеними вище формулами нормовані показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства наведені в таблиці 3.

Наступний етап передбачає формування матриці відстаней, яка записується у наступному вигляді:

$$D = \begin{bmatrix} 0 & D_{12} & \dots & D_{1\omega} \\ D_{21} & 0 & \dots & D_{2\omega} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ D_{\omega 1} & D_{\omega 2} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (5)$$

Для розрахунку елементів матриці (D_{rs}) здійснюємо вимірювання евклідової відстані за формулою:

$$D_{rs} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n |Z_{rk} - Z_{sk}| \quad (6)$$

Зазначимо, що порівняно з іншими методами евклідова відстань є найбільш популярною метрикою кластерного аналізу, оскільки відповідає інтуїтивним уявленням про близькість об'єктів. Графічно досить вдало об'єднує об'єкти у шароподібних масивах [5].

Результати розрахунків матриці відстаней представлені у таблиці 4.

Подальше перетворення вищенаведеної матриці закріплюється в тому, що розробляється шкала зміни діапазону значень показника d_z . Розрахунки здійснюється за формулою Фішберна [10, с. 137]:

$$d_z = \frac{Z_{ij} \max - Z_{ij} \min}{1 + 3,322 \times LgK}, \quad (7)$$

де $Z_{ij} \max$, $Z_{ij} \min$ - максимальне та мінімальне значення показників в матриці відстаней;

Таблиця 2

Додаткові дані для здійснення нормування показників фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства

Статистичні показники	Показники фінансово-господарської діяльності						
	N ₁	N ₂	N ₃	N ₄	N ₅	N ₆	N ₇
Середнє арифметичне значення ознак ($\bar{X}_k$)	-242,4	376,4	1027,9	4198,5	2229,1	130,8	23,9
Стандартне відхилення (S_k)	2057,37	376,92	659,85	2246,08	1981,62	147,16	23,61

Таблиця 3

Нормовані показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства

Підприємства	Показники						
	N ₁	N ₂	N ₃	N ₄	N ₅	N ₆	N ₇
I ₁	1,22	2,29	2,65	1,26	1,22	-0,21	0,09
I ₂	0,87	0,81	-0,05	1,85	1,99	-0,70	3,26
I ₃	0,12	-0,99	-0,76	-0,74	-1,00	-0,65	-0,76
I ₃	1,05	2,20	-0,34	-0,98	-0,25	-0,66	-0,38
I ₅	-0,20	0,10	-0,85	-0,67	-0,20	-0,27	-0,25
I ₆	0,24	-0,94	-0,75	-0,88	-0,61	-0,28	-0,72
I ₇	0,51	0,15	-0,27	0,29	-0,04	0,12	-0,25
I ₈	-2,75	0,40	0,68	2,09	2,85	0,20	1,19
I ₉	0,31	-0,03	-0,04	0,22	-0,14	0,46	-0,46
I ₁₀	-0,93	-0,75	-1,34	-0,71	-0,48	0,26	-0,51
I ₁₁	0,59	-0,81	1,83	1,47	-0,12	1,53	0,76
I ₁₂	0,27	-0,63	-0,50	-0,76	-0,55	-0,66	-0,68
I ₁₃	-1,99	-0,74	1,37	0,46	-0,15	-0,39	1,02
I ₁₄	0,31	-0,66	-0,33	-0,49	-0,46	-0,87	-0,46
I ₁₅	0,43	-0,77	-0,11	-0,51	-0,38	-0,51	-0,68
I ₁₆	-0,31	0,99	-0,21	-0,90	-1,00	3,34	-0,59
I ₁₇	0,26	-0,63	-0,97	-1,00	-0,68	-0,72	-0,59

K – кількість спостережень

За результатами проведених розрахунків було отримано три діапазони значень показника d_z : [0; 0,712]; [0,713; 1,306]; [1,307; 1,809]. Для побудови матриці Чекановського кожному діапазону надається графічний символ:

$$\begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|c|c|} \hline 0 & \sim & X & \\ \hline \end{array} \\ 0 \quad 0,712 \quad 1,306 \quad 1,809 (\max) \end{array} \quad (8)$$

Прийняті графічні вносяться у відповідну матрицю відстаней (табл. 4), що дозволяє сформулювати хаотичну діаграму Чекановського (табл. 5).

Для виявлення однотипних груп підприємств ресторанного господарства здійснюється упорядкування елементів хаотичної діаграми Чекановського шляхом перестановки стовпців та рядків до моменту отримання впорядкованої діаграми (табл. 6), у якій по діагоналі матриці розміщуються елементи, що мають найменше значення. Дані елементи, відповідно розробленої шкали, позначені графічним символом «о».

Аналіз даних наведених в табл. 6 дозволяє виділити три групи підприємств ресторанного господарства: перша група – 1, 2, 8, 11; друга група – 4, 7, 9, 13, 16; третя – 3, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 17.

Відповідно отриманих результатів групування можна зробити наступні висновки: для підприємств ресторанного господарства, які увійшли до 1 групи, характерна найбільша обсяги реалізації, чистого прибутку та чисельності робітників. При цьому підприємства даної групи є більшими за розміром основних засобів та величиною оборотних активів. В той же час для підприємств 2 групи характерні середні значення показників фінансово-господарчої діяльності. Для об'єктів ресторанного господарства, віднесених до 3 групи підприємств характерні є найменші значення показників фінансово-господарчої діяльності.

Висновки і пропозиції. Кожне підприємство ресторанного господарства є унікальним, відповідно процес формування конкурентної стратегії для кожного підприємства має певні особливості. Вважаючи на це, методи та способи формування конкурентної стратегії мають бути різними. Важливим етапом формування конкурентної стратегії є групування підприємств ресторанного господарства у однорідні групи з метою подальшої оцінки їх конкурентоспроможності та удосконалення підходів до формування конкурентної стратегії у межах виділених груп. Запропонований методичний інструментарій групування підприємств

Таблиця 4

Фрагмент матриці відстаней для підприємств ресторанного господарства

	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	...	I ₁₄	I ₁₅	I ₁₆	I ₁₇
I ₁	0	0,071	1,899	1,125	1,553	1,783	1,147	0,551	...	1,642	1,580	1,029	1,837
I ₂	0,071	0	1,828	1,054	1,482	1,712	1,076	0,480	...	1,571	1,509	0,958	1,766
I ₃	1,899	1,828	0,000	0,774	0,346	0,116	0,752	1,348	...	0,257	0,319	0,870	0,062
I ₃	1,125	1,054	0,774	0	0,428	0,658	0,022	0,574	...	0,517	0,455	0,096	0,712
I ₅	1,553	1,482	0,346	0,428	0	0,230	0,406	1,002	...	0,089	0,027	0,524	0,284
I ₆	1,783	1,712	0,116	0,658	0,230	0	0,636	1,232	...	0,141	0,203	0,754	0,054
I ₇	1,147	1,076	0,752	0,022	0,406	0,636	0	0,596	...	0,495	0,433	0,118	0,690
I ₈	0,551	0,480	1,348	0,574	1,002	1,232	0,596	0	...	1,091	1,029	0,478	1,286
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
I ₁₄	1,642	1,571	0,257	0,517	0,089	0,141	0,495	1,091	...	0	0,062	0,613	0,195
I ₁₅	1,580	1,509	0,319	0,455	0,027	0,203	0,433	1,029	...	0,062	0	0,551	0,257
I ₁₆	1,029	0,958	0,870	0,096	0,524	0,754	0,118	0,478	...	0,613	0,551	0	0,808
I ₁₇	1,837	1,766	0,062	0,712	0,284	0,054	0,690	1,286	...	0,195	0,257	0,808	0

Таблиця 5

Хаотична діаграма Чекановського для підприємств ресторанного господарства

	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	I ₉	I ₁₀	I ₁₁	I ₁₂	I ₁₃	I ₁₄	I ₁₅	I ₁₆	I ₁₇
I ₁	о	о	~	X	~	~	X	о	X	~	о	~	о	~	~	X	~
I ₂	о	о	~	X	~	~	X	о	X	~	о	~	о	~	~	X	~
I ₃	~	~	о	X	о	о	X	~	X	о	~	о	о	о	о	X	о
I ₄	X	X	X	о	о	о	о	о	о	X	о	о	о	о	о	о	X
I ₅	~	~	о	о	о	о	о	X	о	о	X	о	о	о	о	о	о
I ₆	~	~	о	о	о	о	о	X	о	о	~	о	о	о	о	X	о
I ₇	X	X	X	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о
I ₈	о	о	~	о	X	X	о	о	о	X	о	X	о	X	X	о	X
I ₉	X	X	X	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о
I ₁₀	~	~	о	X	о	о	о	X	о	о	~	о	X	о	о	X	о
I ₁₁	о	о	~	о	X	~	о	о	о	~	о	X	о	X	X	о	~
I ₁₂	~	~	о	о	о	о	о	X	о	о	X	о	о	о	о	о	о
I ₁₃	X	X	о	о	о	о	о	X	о	о	X	о	о	о	о	о	о
I ₁₄	~	~	о	о	о	о	о	X	о	о	X	о	о	о	о	о	о
I ₁₅	~	~	о	о	о	о	о	X	о	о	X	о	X	о	о	о	о
I ₁₆	X	X	X	о	о	X	о	о	о	X	о	о	о	о	о	о	X
I ₁₇	~	~	о	X	о	о	о	X	о	о	~	о	X	о	о	X	о

Таблиця 6

Впорядкована діаграма Чекановського для підприємств ресторанного господарства

	I ₁	I ₂	I ₈	I ₁₁	I ₄	I ₇	I ₉	I ₁₆	I ₁₃	I ₃	I ₅	I ₆	I ₁₀	I ₁₂	I ₁₄	I ₁₅	I ₁₇
I ₁	o	o	o	o	X	X	X	X	X	~	~	~	~	~	~	~	~
I ₂	o	o	o	o	X	X	X	X	X	~	~	~	~	~	~	~	~
I ₈	o	o	o	o	o	o	o	o	X	~	X	X	X	X	X	X	X
I ₁₁	o	o	o	o	o	o	o	o	X	~	X	~	~	X	X	X	~
I ₄	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	X
I ₇	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o
I ₉	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₆	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	X	X	o	o	o	X
I ₁₃	X	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₃	~	~	~	~	X	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₅	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₆	~	~	X	~	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₀	~	~	X	~	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₂	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₄	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₅	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I ₁₇	~	~	X	~	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o

ресторанного господарства дозволяє наочно представити найважливіші відносини і подібності досліджуваних об'єктів і водночас показує детальні зв'язки між ними. Результати групування під-

приємств ресторанного господарства можуть бути використані як рестораторами, так і зовнішніми управлінцями для прийняття рішень у процесі формування ефективної конкурентної стратегії.

Список літератури:

1. Мамчур Г. В. Пути повышения конкурентоспособности предприятий общественного питания [Электронный ресурс] / [Г. В. Мамчур]. – Электрон. текстові та табл. дані. – // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 7. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2015/07/56179>
2. Макдоналд М. Сегментирование рынка: практ. рук. / М. Макдоналд; пер. с англ. [2-е изд.]. – М.: Дело и сервис, 2002. – 300 с.
3. О'Шоннеси Дж. Конкурентный маркетинг: стратегический подход / Дж. О'Шоннеси; пер. с англ. под ред. Д. О. Ямпольской. – СПб.: Питер, 2002. – 864 с.
4. Пономаренко В. С. Багатовимірний аналіз соціально-економічних систем: навчальний посібник / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 384 с.
5. Meena L. K., Chandra Sen and Saket Kushwaha. Cluster Analysis to Form Similarity for Major Selected Crops in Rajasthan / Meena L. K., Sen C., Kushwaha S. // Int. J. Curr. Microbiol. App. Sci. – Tamilnadu, India; V. 6, № 4. – 2017. P. 2673- 2682.
6. Sugato B. Semi-supervised Clustering: Probabilistic Models, Algorithms and Experiments [Electronic resource] / B. Sugato. – Available at: <http://www.cs.utexas.edu/users/sugato/papers/sugatophdthesis.pdf>
7. Dolnicar S. Using cluster analysis for market segmentation – typical misconceptions, established methodological weaknesses and some recommendations for improvement [Electronic resource] / S. Dolnicar. – <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=commpapers>
8. Малярець Л. М. Факторний аналіз якісних ознак у діагностиці конкурентного статусу підприємства / Л. М. Малярець, Л. О. Норік // Коммунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. Вып. 75. – К.: «Техніка», 2007. – С. 307-315.
9. Экономико-математический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. И. Данилов-Данильян]. – М.: Большая Российская энциклопедия: Изд. дом «ИНФРА-М», 2003. – 688 с.
10. Эконометрика: [учебник] / под ред. И. И. Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 344 с.
11. Czekanowski J. Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii / J. Czekanowski // Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – Warszawa: № 5, 1913.

Гросул В.А., Каленик К.В.

Харьковский государственный университет питания и торговли

МЕТОДИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ГРУППИРОВКИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

С целью формирования информационного обеспечения конкурентной стратегии предприятий ресторанного хозяйства определены ключевые критерии их группировки. Охарактеризованы основные методы многомерного статистического анализа. Предложен методический инструментарий группировки предприятий на основе применения иерархических методов кластерного анализа. В результате апробации предложенного подхода, на основе построения упорядоченной диаграммы Чекановского, определены три группы предприятий ресторанного хозяйства. По каждой группе установлены общие тенденции развития предприятий ресторанного хозяйства.

Ключевые слова: предприятие ресторанного хозяйства, конкурентная стратегия, группировка, кластерный анализ, матрица расстояний, диаграмма Чекановского.

Grosul V.A., Kalenik K.V.

Kharkov State University of Food Technology and Trade

METHODOLOGICAL TOOLKIT OF THE GROUPING OF ENTERPRISE RESTAURANT BUSINESS

Summary

In order to create information support for the competitive strategy of restaurant business enterprises, key criteria for their grouping are defined. The main methods of multidimensional statistical analysis are characterized. The methodical toolkit of grouping of enterprises on the basis of application of hierarchical methods of cluster analysis is offered. As a result of approbation of the proposed campaign, on the basis of the construction of the ordered diagram of Chekanovsky, three groups of restaurant business enterprises were identified. For each group, there are general trends in the development of restaurant enterprises.

Keywords: restaurant business enterprise, competitive strategy, grouping, cluster analysis, distance matrix, Chekanovsky diagram.

УДК 336.226.322

ОЦІНКА ІНДИКАТОРІВ ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПДВ В УКРАЇНІ

Дахнова О.Є., Білик М.Ю.

Харківський інститут фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

У статті систематизовано показники фіскальної ефективності ПДВ у три групи: індикатори ефективності податкового адміністрування ПДВ, індикатори фіскальної значимості та індикатори фіскальної ефективності ПДВ. Результати розрахунків відповідних індикаторів за період 2010–2016 рр. свідчать про недостатню фіскальну ефективність ПДВ. Динаміка розрахованих індикаторів вказує на нестабільність податкового механізму справляння ПДВ в Україні. Позитивна тенденція до зростання індикаторів фіскальної ефективності ПДВ намітилася з 2015 року. Для стабілізації запропоновано здійснити заходи, спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектора економіки, збільшення обсягів виробництва і споживання.

Ключові слова: податок на додану вартість, фіскальна ефективність, ефективна ставка, продуктивність ПДВ, податковий розрив.

Постановка проблеми. Податок на додану вартість обґрунтовано вважають найбільш ефективним видом податків з обігу, тому в сучасних умовах ПДВ є обов'язковим елементом податкової системи абсолютної більшості країн з різним рівнем економічного розвитку. В Україні цей податок складає левову частку загальних податкових надходжень і займає суттєве місце в доходах державного бюджету. Все це визначає критично важливе значення ПДВ у податковій системі України. При цьому останнім часом, в умовах економічної кризи та надмірного зростання державного боргу, загострилися проблеми, пов'язані з адмініструванням цього податку та викривленням його економічної сутності. Тому особливою актуальністю набувають питання оцінки фіскальної ефективності ПДВ та визначення шляхів її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних публікацій, присвячених проблемам непрямого оподаткування, зокрема, адмініструванню ПДВ, чимало праць спрямовані на дослідження фіскальної ефективності цього податку. Так, колективом авторів на чолі з Д.М. Серебрянським [11] надані методичні рекомендації щодо оцінки фіскальної ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України. Формуванню системи показників для оцінки фіскальної ефективності податків присвячено наукову статтю Ж.В. Піскової [9], яка визначає показники, за допомогою яких можна виміряти сформовану систему та систематизувати фактори, що впливають на фіскальну ефективність податків.

Безпосередньо аналізу фіскальної ефективності непрямих податків, в тому числі ПДВ, присвячені праці О.В. Озерчук [7], О.І. Оксенюк [8], К. Проскури [10], А. Крисоватого та І. Гуцул [6], Л.М. Федун та О.В. Сторожук [12] та інших. На підставі проведеної оцінки фіскальної ефективності ПДВ за різні періоди науковці пропонують напрями удосконалення механізму адміністрування ПДВ. Наприклад, К. Проскура [10] для забезпечення повноти надходжень ПДВ рекомендує застосовувати елементи примусу і контролю в системі оподаткування, що в свою чергу вимагає покращення контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України та руйнування схеми ухилення від оподаткування.

Окрему увагу А. Крисоватий та І. Гуцул [6] приділяють ролі ПДВ із ввезених на митну територію України товарів у структурі надходжень до Державного бюджету України та його місцю серед інструментів оподаткування зовнішньоекономічної діяльності. Автори визначають індикатори продуктивності й бюджетної ефективності ПДВ із ввезених на територію України товарів та формулюють пріоритети підвищення ефективності адміністрування ПДВ з урахуванням європейського досвіду.

Науково-практичний інтерес викликає дослідження В. А. Валігури [1], в якому розмежовано поняття «підвищення рівня оподаткування податкової бази» та «розширення податкової бази»; виділено фактори, які впливають на рівень оподаткування і розширення податкової бази ПДВ та проаналізовано вплив окремих факторів на збільшення вартісної величини бази оподаткування ПДВ в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної проблематики, актуальним залишається постійний моніторинг індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, особливо в умовах економічної кризи та надмірного зростання державного боргу. Крім того, важливим завданням є пошук шляхів удосконалення підходів до кількісної оцінки ефективності адміністрування ПДВ в Україні та усунення проблем, що призводять до зниження фіскальної ефективності податку.

Мета статті полягає у систематизації підходів до кількісної оцінки фіскальної ефективності ПДВ, проведенні розрахунків відповідних індикаторів та визначенні напрямків удосконалення податкового адміністрування ПДВ.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблематики оцінки фіскальної ефективності ПДВ показав, що існують апробовані методики визначення певних показників, які базуються на використанні макроекономічної статистики, системи національних рахунків та використовуються спеціалістами міжнародних фінансових організацій для відображення загальної динаміки ефективності справляння ПДВ.

Механізм оцінки фіскальної ефективності ПДВ передбачає аналіз впливу податкового на-

вантаження на економіку держави, ефективності збору податкових надходжень, рівномірності надходжень ПДВ до бюджету тощо.

На підставі систематизації існуючих методик оцінки фіскальної ефективності ПДВ складено таблицю 1, в якій наведено три групи індикаторів, що характеризують ефективність податкового адміністрування ПДВ, фіскальну значимість та фіскальну ефективність ПДВ.

Використовуючи статистичні дані Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України розраховано основні індикатори фіскальної ефективності ПДВ за період 2010-2016 рр. (табл. 2, 3, 4).

Валовий податковий розрив – кількісний показник, що характеризує ефективність податко-

вого адміністрування. Як бачимо з даних табл. 2, протягом досліджуваного періоду спостерігається недоотримання суми ПДВ (за виключення 2011 та 2016 років). Найбільший податковий розрив (-25059,3 млн. грн.) зафіксований у 2012 році, а найменший (-1528,3 млн. грн.) – у 2015 році. Певна частина валового податкового розриву буде відшкодовуватися за рахунок діяльності, спрямованої на боротьбу з ухиленням від сплати податків. Причинами недоотримання виступають різні способи недоотримання податкового законодавства: помилки при виконанні податкових зобов'язань як з боку платника, так і фіскальних органів, застосування нульової ставки оподаткування, незаконні схеми відшкодування ПДВ, наявність тіншового сектору економіки тощо. Отже, в умовах дефіциту державного бюджету оцінка

Таблиця 1

Основні індикатори фіскальної ефективності ПДВ

Назва показника	Формула розрахунку	Характеристика показника
Індикатори ефективності податкового адміністрування ПДВ		
Податковий розрив (tax gap): – валовий податковий розрив (gross tax gap); – чистий податковий розрив (net tax gap)	$\begin{aligned} \text{ВПР} &= \text{ПДВ факт} - \text{ПДВ план} \\ \text{ЧПР} &= \text{ВПР} - \text{сума ПДВ,} \\ &\text{стягнута за результатами контрольної} \\ &\text{наглядової діяльності фіскальних органів} \end{aligned}$	дозволяє оцінити реальну суму податкових надходжень до бюджету від запланованих надходжень.
Коефіцієнт збирання ПДВ	$K_{зб} = \frac{\text{ПНпдв факт}}{\text{ПНпдв план}}$	дозволяє кількісно виміряти обсяг недоотримання податкового законодавства внаслідок ухилення від сплати податку.
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ	$\begin{aligned} K_{нп} \text{ max} &= \frac{\text{ПНпдв max}}{\text{ПНпдв середнє}} \\ K_{нп} \text{ min} &= \frac{\text{ПНпдв min}}{\text{ПНпдв середнє}} \end{aligned}$	дозволяє оцінити систематичні коливання надходжень податку.
Індикатори фіскальної значимості ПДВ		
Фіскальна значимість ПДВ у ВВП держави	$\Phi_{звп} = \frac{\text{ПНпдв}}{\text{ВВП}} \times 100\%$	характеризує перерозподіл ВВП через бюджет держави.
Фіскальна значимість ПДВ у бюджеті держави	$\Phi_{здб} = \frac{\text{ПНпдв}}{\text{ДБ}} \times 100\%$	відображає питому вагу податкових надходжень в доходах бюджету.
Індикатори фіскальної ефективності ПДВ		
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП	$K_{ве} = \frac{\text{ПНпдв}}{\text{ВВП}} \times \frac{100\%}{\text{Спдв}}$	використовується як сумарний індикатор ефективності податку.
Ефективна ставка ПДВ (C-efficiency)	$\text{Ест} = \frac{\text{ПНпдв факт}}{\text{Вдг} + \text{Вно} + \text{Ву}} \times 100\%$	показує відносну ефективність адміністрування податку.
Продуктивність ПДВ	$\text{Пр} = \frac{\text{Ест пдв}}{20\%} \times 100\%$	відображає рівень оподаткування податкової бази.

Джерело: розроблено авторами за даними [8, 9, 11, 12]

Таблиця 2

Оцінка ефективності податкового адміністрування ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Планові надходження ПДВ (млн. грн.)	104685,2	122827,5	162046,6	133039,1	148470,7	179306,1	232658,0
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
Валовий податковий розрив	-1933,4	+3737,5	-25059,3	-5717,3	-3831,1	-1528,3	+2848,0
Коефіцієнт збирання ПДВ	0,98	1,03	0,85	0,96	0,97	0,99	1,01
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ (максимальний)	1,57						
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ (мінімальний)	0,68						
Розмах варіації	88,37						

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

податкових розривів та аналіз компонентів податкового розриву дозволяє не тільки кількісно оцінити ефективність адміністрування ПДВ, а й виявити основні загрози для податкової бази і державного бюджету.

Аналогічний індикатор – коефіцієнт збирання ПДВ – дозволяє кількісно виміряти обсяг недотримання податкового законодавства. Чим вищим є значення цього коефіцієнту, тим вищою є ефективність адміністрування податку. В ідеалі цей коефіцієнт має дорівнювати 1. Протягом 2010-2016 рр. коефіцієнт збирання ПДВ коливався від 0,85 до 1,03, тобто середнє значення зафіксовано на рівні 0,97, що підтверджує наявність податкового розриву і нестабільність податкових надходжень ПДВ до бюджету.

Одним із індикаторів, що використовується для оцінки систематичних коливань, є коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ. Чим більшою є різниця між максимальним і мінімальним значеннями коефіцієнту, тим більш нерівномірним є цей процес. За результатами аналізу фактичних надходжень ПДВ за 2010-2016 рр. середня величина надходжень становила 150221,33 млн. грн. на рік, максимальна величина надходжень 235506 млн. грн. на рік, а мінімальна величина надходжень 102751,8 млн. грн. на рік. Коефіцієнти нерівномірності та розмах варіації свідчать про наявність значних коливань надходжень ПДВ впродовж аналізованого періоду.

Оцінка впливу податкового навантаження на економіку держави передбачає розрахунок індикаторів фіскальної значимості ПДВ у доходах державного бюджету та у ВВП країни (табл. 3).

Протягом досліджуваного періоду індикатори фіскальної значимості ПДВ мали хвилеподібну динаміку. Так, питома вага ПДВ у доходах державного бюджету при середньому значенні 38,86% коливалась від 33,25% до 42,7%. Це свідчить про вагоме місце даного податку у джерел

формування бюджету України. Питома вага ПДВ у ВВП України також демонструє коливання від 8,75% до 9,88% при середньому значенні 9,38%. Тобто податок на додану вартість має достатньо суттєвий вплив на перерозподіл ВВП через бюджет держави. В той же час аналіз індикаторів фіскальної значимості ПДВ свідчить про відсутність залежності між надходженнями цього податку до бюджету та зміною величини ВВП.

Наступним кроком проведемо розрахунки індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, а саме: коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП, ефективна ставка ПДВ, продуктивність ПДВ (табл. 4).

Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП ілюструє, скільки надходжень податку у відсотках до ВВП припадає на 1% номінальної ставки. Цей коефіцієнт використовується як діагностичний інструмент для оцінки рівня віддачі національної економіки. Слід зауважити, що така оцінка справцює за наявності тільки однієї ставки податку. При розрахунку цього індикатора нами враховувалася основна ставка ПДВ 20%, тому є певна похибка, оскільки не враховувалися нульова ставка та ставка 7%. Розрахунки коефіцієнту ефективності ПДВ у ВВП демонструють хвилеподібну динаміку: максимальне значення цього коефіцієнту (0,49) спостерігалось у 2012 та 2016 роках, що вказує на підвищення ефективності податку в ці роки. В середньому фіскальна ефективність ПДВ за аналізований період склала 47%, тобто сумарний індикатор ефективності ПДВ є досить значимим для національної економіки.

Індикатор ефективності ставки характеризує відносну ефективність адміністрування ПДВ. Чим ближче цей показник наближається до нормативної ставки ПДВ, тим ефективнішим є процес адміністрування, що свідчить про рівномірність застосування ставки податку до бази оподаткування. Протягом 2010-2013 рр. ефективність адміністрування ПДВ поступово зменшувалась

Таблиця 3

Оцінка фіскальної значимості ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
Доходи державного бюджету (млн. грн.)	240615,2	314616,9	346054	339180,3	357084,2	534694,8	616274,8
ВВП (млн. грн.)	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182
ФЗдб	42,70	40,23	39,59	37,54	40,51	33,25	38,21
ФЗввп	9,49	9,61	9,72	8,75	9,23	8,98	9,88

Джерело: розраховано авторами за даними [2, 3]

Таблиця 4

Оцінка фіскальної ефективності ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
ВВП (млн. грн.)	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств (млн. грн.)	680164	858905	950212	1047096	1120876	1317110	1537974
Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (млн. грн.)	8155	9619	8984	10265	12873	15788	19252
Кінцеві споживчі витрати уряду (млн. грн.)	141124,9	164696,7	185354,5	272550,5	270940,2	378604,5	491127,5
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП	0,47	0,48	0,49	0,44	0,46	0,45	0,49
Ефективна ставка ПДВ, %	12,39	12,25	11,97	9,57	10,30	10,39	11,50
Продуктивність ПДВ, %	61,94	61,25	59,84	47,87	51,48	51,94	57,49

Джерело: розраховано авторами за даними [2, 3, 4, 5]

з 12,39% до 9,57%, але з 2014 року намітилася тенденція до поліпшення ситуації та наближення ефективної ставки ПДВ до нормативної.

Нарешті, останній індикатор – продуктивність ПДВ, який доповнює показник ефективної ставки і характеризує рівень співвідношення ефективної та стандартної ставки податку. Отже, динаміка цього індикатора аналогічна за роками: до 2014 року продуктивність ПДВ поступово знижувалася, після чого рівень використання бази оподаткування почав зростати, тобто податкові надходження почали збільшуватись не тільки за рахунок зростання бази, а й завдяки збільшенню рівня її використання.

Висновки і пропозиції. Результати розрахунків індикаторів фіскальної ефективності ПДВ та дослідження їх динаміки дозволяє зробити наступні висновки і пропозиції.

Оцінюючи ефективність податкового адміністрування ПДВ за період 2010-2016 роки, можемо відзначити, що протягом 7 років рівень збирання ПДВ досягав оптимального значення лише двічі – у 2011 та 2016 роках. Найбільш критичним виявився 2012 рік, коли рівень недоотримання ПДВ склав майже 15%. Наявність значних коливань надходжень ПДВ впродовж аналізованого періоду підтверджують розраховані максимальний та мінімальний коефіцієнти нерівномірності надходжень податку.

Аналіз фіскальної значимості податку показав, що ПДВ, хоч і забезпечує значну частку доходів державного бюджету, однак вона є меншою від потенційної. Оцінка фіскальної значимості ПДВ у ВВП України свідчить про те, що даний податок має істотний вплив на перерозподіл ВВП

через бюджет держави. В той же час динаміка індикаторів фіскальної значимості ПДВ має хвилеподібний характер, що вказує на нестабільність податкового механізму.

Індикатори фіскальної ефективності ПДВ за аналізований період мали аналогічну до вищезазначених показників хвилеподібну динаміку з найбільш критичними значеннями у 2013 році. Протягом всього аналізованого періоду ефективна ставка ПДВ була невеликою, що суттєво знижує фіскальний потенціал номінальної ставки цього податку. На жаль, в Україні вирішальним фактором при визначенні ставки ПДВ є намагання забезпечити надходження достатніх коштів до бюджету без урахування спроможностей споживачів та інтересів виробників.

Головними чинниками, що негативно вплинули на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність шахрайських схем при справлянні цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ тощо.

До позитивних аспектів проведеного дослідження можна віднести тенденцію до зростання всіх індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, яка намітилася з 2015 року. Отже, для стабілізації податкових надходжень до бюджету необхідно, на нашу думку, здійснити заходи, спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектора економіки, збільшення обсягів виробництва і споживання. Крім того, вважаємо за доцільне запровадити систему диференційованих ставок ПДВ та вдосконалити систему пільгового оподаткування ПДВ.

Список літератури:

1. Валігура В. А. Вектори підвищення рівня використання та розширення бази оподаткування ПДВ в Україні / В. А. Валігура // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. – № 4.
2. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Виконання Державного бюджету [Електронний ресурс] / сайт Державної казначейської служби України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?Currdir=311513>
4. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ>
5. Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrstat.gov.ua/operativ>
6. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів / А. Крисоватий, І. Гуцул // Економіст. – 2015. – № 5. – С. 7-9.
7. Озерчук О. В. Фіскальна ефективність непрямих податків в Україні / О. В. Озерчук // Наукові праці НДФІ. – 2014. – № 2(67). – С. 59-70.
8. Оксенюк О. І. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в економіці України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. / Оксенюк О. І. – Л., 2015. – 16 с.
9. Піскова Ж. В. Формування системи показників фіскальної ефективності податків: теорія і практика / Ж. В. Піскова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2016. – Серія Економіка. Випуск 2(6). – С. 174-180.
10. Проскура К. Оцінка фіскальної ефективності податку на додану вартість в Україні / К. Проскура // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 321-324.
11. Серебрянський Д. М. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України / Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І.; за заг. ред. Д. М. Серебрянського. – Ірпінь: НДІ фінансового права, 2015. – 31 с.
12. Федун Л. М., Сторожук О. В. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в Україні / Л. М. Федун, О. В. Сторожук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 1. – С. 206-223.

Дахнова Е.Е., Билык М.Ю.

Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ОЦЕНКА ИНДИКАТОРОВ ФИСКАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ НДС В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье систематизированы показатели фискальной эффективности НДС в три группы: индикаторы эффективности налогового администрирования НДС, индикаторы фискальной значимости и индикаторы фискальной эффективности НДС. Результаты расчетов соответствующих индикаторов за период 2010-2016 гг. свидетельствуют о недостаточной фискальной эффективности НДС. Динамика рассчитанных индикаторов указывает на нестабильность налогового механизма взимания НДС в Украине. Положительная тенденция роста индикаторов фискальной эффективности НДС наметилась с 2015 года. Для стабилизации предложено принять меры, направленные на расширение базы налогообложения НДС за счет стимулирования развития реального сектора экономики, увеличения объемов производства и потребления.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, фискальная эффективность, эффективная ставка, продуктивность НДС, налоговый разрыв.

Dakhnova E.E., Bilyk M.Y.

Kharkov Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

ESTIMATION OF INDICATORS OF FISCAL EFFICIENCY OF VAT IN UKRAINE

Summary

The article describes the indicators of fiscal efficiency of VAT in three groups: indicators of efficiency of tax administration of VAT, indicators of fiscal significance and indicators of fiscal efficiency of VAT. The results of calculations of the indicators for the period 2010-2016 shows to insufficient of fiscal efficiency of VAT. The dynamics of the calculated indicators demonstrates the instability of the tax mechanism for VAT in Ukraine. The positive trend in the growth of the indicators of fiscal efficiency of VAT has been observed since 2015. For stabilization to take actions to expand the base of taxation of VAT by stimulating the development of the real sector of the economy are proposed.

Keywords: value added tax, fiscal efficiency, effective rate, efficiency of value added tax, tax gap.

УДК 330.101.541:519.862:63

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Кальченко М.М.

ТДВ «Русь»

Щербина О.В.

Херсонський державний аграрний університет

У статті проаналізовано метод побудови математичної моделі двох галузевого сільськогосподарського підприємства. Досліджено теоретичні питання у застосуванні математичної моделі з точки зору макроекономіки. Розглянуто моделі планування і розподілення взаємопов'язаних показників, які описують динаміку двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення. Д

Ключові слова: математична модель, сільськогосподарське підприємство, економічні процеси, виробництво, валова продукція, міжгалузевий потік, вектор, планування.

Постановка проблеми. Спостереження, аналіз та моделювання є засобами пізнання і прогнозування виробничих процесів. В умовах динамічних змін економічного середовища як в цілому по країні, так і конкретно в галузі АПК актуальним залишається вибір раціональних варіантів управління підприємством, прогнозованості можливих ситуацій, впливу на них, для спрямування господарської діяльності і досягнення поставленої мети.

Сільськогосподарське виробництво є основою життя людей. В АПК виробляється більше третини валового продукту, працює 29% населення, зайнятого у сільському господарстві України, використовуються 33% основних фондів [1].

Вироблювана сільськогосподарська продукція, надходить нерівномірно і потребує чіткого управління та аналізу виробничого процесу [2]. В сучасних умовах питання ефективного управління сільськогосподарським підприємством утворюється в процесі формування та використання ресурсів, розвиток аграрного сектора країни в цілому і підприємств сільськогосподарського направлення, потребує чіткого моделювання галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела застосування математичних методів в економіці походять з XVIII століття, лейблікар королів Франції Людовіка XV Ф. Кене (Francois Ken 1752) запропонував першу кількісну модель національної економіки, А. Куно (Antuan Kurno 1838), Л. Вальрас (Leon Val'ras 1886) який запропонував теорію загальної конкурентоспроможної рівноваги [3, 4, 5, 6]. Вирішення економічних задач та оптимізаційних задач управління вимагає ґрунтовних знань у сфері математичного моделювання, застосування різних методів для побудови економіко-математичних моделей. З аналізу літературних джерел, цією проблемою займалися як вітчизняні так і зарубіжні дослідники: О. І. Ястремський [7] визначив проблему моделювання економічного ризику. Ф. Ф. Бутинець [8] запропонував класифікацію витрат за економічними елементами. С. В. Харбатович [9] досліджував систему математичних залежностей що відображають суттєві якості або характеристики об'єкта.

Мета статті. Задачі управління економічними процесами тісно пов'язані з вивченням властивостей цих процесів. При дослідженні економіч-

них систем за допомогою математичних моделей вивчення властивостей призводить до аналізу поведінки траєкторій моделей, які імітують різні реальні процеси, які відбуваються в тій чи іншій системі. На сьогодні найбільш об'єктивний метод побудови моделей ґрунтується на законах збереження капіталу і товару, реалізований макроекономічним підходом у вигляді моделей виробництва, розподілу, обміну і потреб.

Виклад основного матеріалу. Застосувавши цей підхід до побудови математичної моделі багатогалузевого сільськогосподарського виробництва, для спрощення припустив, що число галузей дорівнює двом: виробництво зерна; і виробництво тваринництва.

Всю продукцію сільськогосподарського призначення можна розділити на проміжкові і кінцеву.

Проміжкові – це та частка валової продукції, яка іде у подальшу переробку тим самим утворюючи матеріальні витрати.

Кінцева – це частка валової продукції, яка у кінцевому плані уходить із виробничого процесу річного виробництва використовується поза межами сільськогосподарського підприємства.

Припустимо, що $X^{ii}(i=1,2)$ – інтенсивність валової продукції i -ї галузі;

$Y^{i}(i=1,2)$ – інтенсивність кінцевого продукту i -ї галузі;

$x_j^i(i,j=1,2)$ – інтенсивність міжгалузевого потоку продукції з i -ї галузі на відтворення валової продукції j -ї галузі.

Відповідно до закону збереження отримаємо наступні балансові рівняння для двох галузей.

$$\begin{aligned} X^1 &= x_1^1 + x_2^1 + Y^1 \\ X^2 &= x_1^2 + x_2^2 + Y^2 \end{aligned} \quad (1)$$

Ця система рівнянь дає безчисельне множини збалансованих рішень, так як її математичний аналог містить $2n + n^2 = 2 \cdot 2 + 2^2 = 8$ невідомих X^1, X^2, Y^1, Y^2 і елементи матриці міжгалузевих потоків $\begin{pmatrix} x_1^1 & x_2^1 \\ x_1^2 & x_2^2 \end{pmatrix}$.

Довизначемо цю модель наступним, у загальному плані обґрунтованими обмеженнями. Будемо вважати, що міжгалузеві поставки x_j^i продукції i -ї галузі і j -ту галузь залежать лінійно від об'єму валової продукції, X^j продукції j -го користувача і від норми матеріаломісткості a_j^i , визначаючій затрати продукції i -ї галузі на

відтворення одиниці валової продукції j -ї галузі (наприклад кількість фуражного зерна, яке буде використовуватись у тваринництві, залежать від чисельності поголів'я і норм годівлі), тобто $x_j^i = a_j^i * X^i$, $i, j=1, 2$ тоді система (1) матиме наступний вигляд:

$$\begin{aligned} X^1 &= a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + Y^1 \\ X^2 &= a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + Y^2 \end{aligned} \quad (2)$$

$$\text{або } X^i = \sum_{j=1}^2 a_j^i X^j + Y^i, \quad i=1, 2$$

Введемо означення:

$\bar{X} = \begin{pmatrix} X^1 \\ X^2 \end{pmatrix}$ – вектор інтенсивності валового про-

дукту;

$\bar{Y} = \begin{pmatrix} Y^1 \\ Y^2 \end{pmatrix}$ – вектор інтенсивності кінцевого про-

дукту;

$A = \begin{pmatrix} a_1^1 & a_2^1 \\ a_1^2 & a_2^2 \end{pmatrix} = (a_j^i)$ – матриця коефіцієнтів прямих

витрат (нормативна матриця матеріалоемності), тоді

$$X = A \bar{X} + Y \quad (3)$$

це і буде економіко-математична модель міжгалузевого балансу двох галузевого сільськогосподарського підприємства.

Система рівнянь (3) має $2n$ невідомих (компоненти валового і кінцевого продукту n галузей).

Для отримання єдиного рішення в залежності від типу задачі задають екзогенні, тобто фіксують, наприклад компоненти валового продукту $\bar{X}$ і по ним визначають компоненти вектору кінцевого продукту $\bar{Y}$ ($\bar{X} \rightarrow \bar{Y}$) або, навпаки, по фіксованому вектору кінцевого продукту $\bar{Y}$ визначають вектор валового продукту $\bar{X}$ ($\bar{Y} \rightarrow \bar{X}$). Таким чином маємо дві задачі.

Задача спостережень ($\bar{X} \rightarrow \bar{Y}$) відображує процес розподілу валового продукту

$$(E - A)\bar{X} = Y \quad (4)$$

де E – одинарна матриця порядку n ;

$(E - A)$ – матричний оператор перетворення валової продукції $\bar{X}$ в вектор кінцевої продукції $\bar{Y}$.

Задача синтезу ($\bar{Y} \rightarrow \bar{X}$) відображує зміст процесу планування валової продукції $\bar{X}$ за заданим вектором кінцевого продукту $\bar{Y}$ (визначається в основному на основі функції попиту на даний набір продукції сільськогосподарського значення).

$$(E - A)^{-1} \bar{Y} = \bar{X} \quad (5)$$

де $(E - A)^{-1}$ – оператор планування, який перетворює екзогенний вектор кінцевого продукту $\bar{Y}$ у вектор валового продукту $\bar{X}$.

Моделі планування і розподілення є відкритими. Вони дозволяють побудувати систему взаємопов'язаних показників, але вони не відповідають на питання наскільки ефективно той чи інший план.

Розглянемо детально задачу планування. Дотримуючись економічного сенсу матриця A не негативна $A \geq 0$ так як $a_j^i \geq 0$, $i, j=1, n$.

Не негативність рішення $\bar{X}$ визначається продуктивністю матриці A . Умова продуктивності не негативної матриці A еквівалентна одному із наступних умов:

1. Матриця $(E - A)$ не негативно оборотна, тобто всі елементи $(E - A)^{-1}$ не негативні.

2. Максимальна власне число $\lambda(A)$ матриці A менше 1: $\max \lambda(A) < 1$.

3. Послідовні головні мінори визначника матриці $(E - A)^{-1}$ позитивні.

4. Матричний ряд $E + A + A^2 + A^3 + \dots + A^n = \sum_{i=0}^{\infty} A^i$ сходиться і $\sum_{i=0}^{\infty} A^i = (E - A)^{-1}$

Означимо елементи матриці $(E - A)^{-1}$ через c_j^i тоді

$$\begin{aligned} c_1^1 Y^1 + c_2^1 Y^2 &= X^1 \\ c_1^2 Y^1 + c_2^2 Y^2 &= X^2 \end{aligned} \quad (6)$$

Припустимо $\bar{Y} = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$, тоді $\bar{X} = \begin{pmatrix} X^1 \\ X^2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c_1^1 \\ c_1^2 \end{pmatrix}$ – характеризує витрати валової продукції обох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції першої галузі.

Аналогічно: $\bar{Y} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}$, $\begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c_2^1 \\ c_2^2 \end{pmatrix}$ – витрати валової продукції обох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції другої галузі. Або c_j^i , $i, j=1, 2$ є коефіцієнтами повних витрат.

Матриці коефіцієнтів непрямих затрат визначаються як різниця між матрицею коефіцієнтів повних витрат $(E - A)^{-1}$ і матрицею прямих витрат A .

При заданій матриці прямих витрат і при векторі кінцевого продукту визначається вектор валового продукту $\bar{X}$ і міжгалузеві потоки x_j^i . Після знаходження плануємого вектору $\bar{X}$ можна розрахувати витрати праці і основних виробничих фондів на реалізацію плану.

Для складання балансу праці введемо коефіцієнти трудомісткості для кожної галузі, отриманих на підставі звітних балансів:

$$b_0^i = \frac{t_0^i}{x_0^i} \quad (7)$$

де: b_0^i – норма трудомісткості i -ї галузі у звітному році;

t_0^i – витрати праці i -ї галузі у звітному році;

x_0^i – валовий продукт i -ї галузі у звітному році.

Для двох галузевого сільськогосподарського підприємства нехай буде (b_0^1, b_0^2) . При складанні балансу праці норми працеемкості (b_0^1, b_0^2) , отримані розрахунковим шляхом із звітного балансу, корегуються для планового балансу (b_n^1, b_n^2) , звідси баланс праці має наступний вигляд.

$$L_n = b_n^1 x_n^1 + b_n^2 x_n^2 \quad (8)$$

Прогнозуючи ресурси праці на період за планом L^* , необхідно оцінити забезпеченість плану за працею.

Якщо буде $L_n > L^*$, то планований вектор валового продукту $\bar{X}_n = (x_n^1, x_n^2)$ не забезпечуються ресурсами праці, тоді необхідно вибирати новий варіант та змінити вектор кінцевого продукту $\bar{Y}_n = (y_n^1, y_n^2)$. Далі знову обчислити вектор валової продукції і перевірити забезпеченість його ресурсами праці – переходимо до багатокрокової задачі динамічного програмування. При цьому, якщо в кожній галузі ресурси праці представити за видами діяльності, то баланс праці буде інтерпретовано системою рівнянь. В моделі розглядається редуцирована праця.

Можна перерахувати коефіцієнти повних витрат праці, з точки зору математики ці коефі-

цієнти визначаємо з твору вектора коефіцієнтів трудомісткості на матрицю коефіцієнтів повних витрат: $(\bar{b}^1, \bar{b}^2) = (b_n^1, b_n^2) \begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix}$;

$$\bar{b}^1 = b_n^1 c_1^1 + b_n^2 c_2^1, \quad \bar{b}^2 = b_n^1 c_1^2 + b_n^2 c_2^2 \quad (9)$$

Отже, маємо $\bar{b}^i (i=1,2)$ – працезатрати двох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції i -ї галузі.

Забезпеченість плану основними виробничими фондами знаходять аналогічно, визначаємо норми фондомісткості h_0^i із звітного балансу

$$h_0^i = \frac{K_0^i}{x_0} \quad (i=1,2) \quad (10)$$

де K_0^i є основними виробничими фондами i -ї галузі на кінець звітного періоду.

Скорегувавши ці норми на планований період (h_n^1, h_n^2) , можна скласти баланс основних виробничих фондів: $K_n = h_n^1 x_n^1 + h_n^2 x_n^2$ і якщо їх порівняти з прогнозованим значенням K^* , то у випадку $K_n > K^*$ розрахунки повторюються для нового варіанту кінцевого продукту $\bar{Y} = (y_n^1, y_n^2)$, якій порівнюється з відомим $\bar{y}_n$ відносно ресурсів по праці.

Якщо знати коефіцієнти прямих витрат фондів, можна визначити витрати фондів на одиницю кінцевої продукції $\bar{h}^i (i=1,2)$ як утворення рядку фондомісткості на матрицю коефіцієнтів повних витрат $(E-A)^{-1}$

$$\begin{pmatrix} \bar{h}^1 & \bar{h}^2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} h_n^1 & h_n^2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} \bar{h}^1 &= h_n^1 c_1^1 + h_n^2 c_2^1 \\ \bar{h}^2 &= h_n^1 c_1^2 + h_n^2 c_2^2 \end{aligned}$$

Тобто отримаємо витрати виробничих фондів на відтворення одиниці кінцевої продукції i -ї галузі. Для стійкості роботи виробництва сільськогосподарського призначення, необхідно, щоб ці витрати були не більше потоку валових капіталовкладень.

Для аналізу стійкості розділимо кінцевий продукт (Y^1, Y^2) першої і другої галузей (I і II) на валові капіталовкладення I^1 та I^2 відповідно і поза виробниче використання W^1 та W^2 .

$$\begin{aligned} Y^1 &= I^1 + W^1 \\ Y^2 &= I^2 + W^2 \end{aligned} \quad (12)$$

Вирішимо задачу без автоматизованих відрахувань і вважатимемо, що всі валові капіталовкладення йдуть на розвиток, або підтримку на заданому рівні, виробництва сільськогосподарського призначення. Тоді витрати витрата валових капіталовкладень I^1, I^2 кожної галузі буде:

$$\begin{aligned} I^1 &= I^1 + I_2^1 \\ I^2 &= I^2 + I_2^2 \end{aligned} \quad (13)$$

Припустимо, що потік валових капіталовкладень $I_j^i (i,j=1,2)$ з i -ї галузі в j -ю пропорційний приросту валової продукції j -ї галузі.

$$I_j^i = s_j^i \Delta x^j \quad (14)$$

З урахуванням вищезазначеного балансу рівняння приймуть вигляд:

$$\begin{aligned} X^1 &= a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + s_1^1 \Delta X^1 + s_2^1 \Delta X^2 + W^1(t) \\ X^2 &= a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + s_1^2 \Delta X^1 + s_2^2 \Delta X^2 + W^2(t) \end{aligned}$$

Зробивши максимальний перехід отримаємо систему диференціальних рівнянь, які описують динаміку двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення.

$$\begin{aligned} X^1 &= a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + s_1^1 \frac{\partial X^1}{\partial t} + s_2^1 \frac{\partial X^2}{\partial t} W^1(t) \\ X^2 &= a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + s_1^2 \frac{\partial X^1}{\partial t} + s_2^2 \frac{\partial X^2}{\partial t} W^2(t) \end{aligned} \quad (15)$$

Вирішивши систему (15) відносно похідних $\frac{\partial X^1}{\partial t}$ і $\frac{\partial X^2}{\partial t}$ після нескладних перетворень вийдемо на стандартну форму запису математичної моделі динаміки двох галузевого сільгоспідприємства у вигляді неоднорідного векторного диференціального рівняння.

$$\frac{\partial \bar{X}(t)}{\partial t} = S^{-1}(E-A)\bar{X}(t) - S^{-1}\bar{W}(t) \quad (16)$$

Де:

$$\begin{aligned} \frac{\partial \bar{X}(t)}{\partial t} &= \begin{pmatrix} \frac{\partial X^1(t)}{\partial t} \\ \frac{\partial X^2(t)}{\partial t} \end{pmatrix}; \quad S^{-1} = \begin{pmatrix} s_1^1 & s_2^1 \\ s_1^2 & s_2^2 \end{pmatrix}^{-1}; \\ \bar{X}(t) &= \begin{pmatrix} X^1(t) \\ X^2(t) \end{pmatrix}; \quad \bar{W}(t) = \begin{pmatrix} W^1(t) \\ W^2(t) \end{pmatrix} \end{aligned}$$

Матриця S^{-1} характеризує долю кінцевої продукції, тобто доля для накопичення;

Вектор $\bar{W}(t)$ – невиробничої потреби (ПОТРЕБЛЕННЯ).

Для замкненості системи необхідно представити вектор кінцевого продукту як вихід виробничої функції сільськогосподарського підприємства, яке в свою чергу, є входом у модель іншими словами це і є функція пропозицій.

Однак без моделі ринку аналіз моделі сільськогосподарського підприємства у вигляді (16) дозволяє визначити стабільність, збалансований ріст або спад виробництва аграрного сектора в залежності від відносин частки накопичення і частки потреб, тобто від слідкувати ефект «проїдання фондів», «зниження пропозицій праці» тощо, задаючи початкову умову $\bar{X}(0), \bar{W}(0)$.

Висновки і пропозиції. Отже, використання на практиці застосування математичної моделі управління сільськогосподарського виробництва дозволяють побудувати систему взаємопов'язаних показників, що теоретично дозволяє визначити динаміку виробничих процесів, які відповідають на питання наскільки ефективний той чи інший план. Розраховувати витрати праці основних виробничих фондів на реалізацію плану. Прогнозувати працезатрати двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення.

Список літератури:

1. Організація сільськогосподарського виробництва / за ред. Г. С. Тарасенка, Л. Я. Зрібняка, М. М. Ільчука – Київ: «Тиж. «Освіта», 2000. – 466 с.
2. Кириченко Н. В. Методика оцінки доцільності впровадження інновацій у діяльність аграрних підприємств / Н. В. Кириченко // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. – Режим доступу журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vocable.ru>
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyklopedia.narod.ru>
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gallery.economicus.ru>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marset-journal.com>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику / О. І. Ястремський – К.: Либідь, 1992. – 391 с.
8. Бутинець Ф. Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф. Ф. Бутинець // Міжнародний збірник наукових праць. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 1(22). – С. 11-18.
9. Хабатович С. В. Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження / С. В. Хабатович // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 96. – С. 184-188.

Кальченко Н.Н., Щербина Е.В.

Херсонский государственный аграрный университет

МАКРОЕКОНОМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАЗРАБОТКЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ДЛЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ**Аннотация**

В статье проанализирован метод построения математической модели двух отраслевого сельскохозяйственного предприятия. Исследованы теоретические вопросы о применении математической модели с точки зрения макроэкономики. Рассмотрены модели планирования и распределения взаимосвязанных показателей, которые описывают динамику двух отраслевого предприятия сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: математическая модель, сельскохозяйственное предприятие, экономические процессы, производство, валовая продукция, межотраслевой поток, вектор, планирование.

Kalchenko M.M., Shcherbina E.V.

Kherson State Agrarian University

MACROECONOMIC APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF THE MATHEMATICAL MODEL FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES**Summary**

The article analyzes the method of constructing a mathematical model of two branch agricultural enterprises. The theoretical questions in the application of mathematical model from the point of view of macroeconomics are investigated. Models of planning and distribution of interconnected indicators describing the dynamics of two branch enterprises of agricultural purpose are considered.

Keywords: mathematical model, agricultural enterprise, economic processes, production, gross output, interdisciplinary flow, vector, planning.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Оксенюк К.І.

Луцький національний технічний університет

В роботі розглянуто особливості фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва, його роль і функції. Наведена характеристика видів фінансового забезпечення. Проаналізовано структуру фінансових ресурсів малих підприємств. Виявлено проблеми фінансового забезпечення малого підприємництва. Розроблено комплекс науково-практичних рекомендацій щодо розв'язання проблем, запропоновано напрями розвитку малого підприємництва в Україні.

Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансові джерела, підприємництво, розвиток, самофінансування, державне фінансування, кредитування.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів та міжнародної конкуренції одним із головних факторів економічного зростання країни є розвиток малого підприємництва. Вплив малого підприємництва на національну економіку неможливо переоцінити: малі підприємства в значній мірі вирішують проблеми зайнятості населення; забезпечують формування конкурентного середовища; оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, підвищують гнучкість економіки країни; стимулюють розвиток економіки шляхом забезпечення приросту вального внутрішнього продукту. Варто відмітити, що однією із основних перешкод розвитку малого бізнесу є проблема його фінансування. Обмеженість фінансових ресурсів, складність, невідповідність, а інколи і неможливість отримати позикові кошти, відсутність державної підтримки знижують стійкість підприємств в умовах конкуренції. Вищенаведені фактори зумовлюють актуальність дослідження питання фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти дослідження фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва знайшли своє відображення у працях українських науковців Ю. Бажала, О. Барановського, І. Бланка, Т. Васильціва, З. Варналія, Л. Воротиної, А. Кисельова, Т. Ковальчук, В. Кудряшова, О. Кузьміна, П. Рогожина, С. Соболя, В. Федоренка, В. Черняка та інших. Розвиток суб'єктів малого підприємництва досліджували такі зарубіжні вчені П. Бернс, Й. Ворст, П. Друкер, Р. Кантільйон, А. Маршалл, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, П. Хейне, Г. Хоскінг, Й. Шумпетер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне розробкам вітчизняних та зарубіжних вчених, зазначимо, що питання удосконалення фінансового забезпечення малих підприємств потребує подальшого дослідження, особливо в частині пошуку альтернативних шляхів залучення фінансових ресурсів. Вбачається доцільним дослідити практичні прояви виділеної проблеми в світлі останніх змін економічного становища України. Все це визначає необхідність комплексного дослідження фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану, перспектив фінансування та роз-

витку малого підприємництва в Україні, розробка напрямів підвищення ефективності фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фінансування» визначається як сукупність заходів, спрямованих на покриття потреб підприємства в капіталі, які включають мобілізацію фінансових ресурсів (коштів, їх еквівалентів та майнових активів) та їх повернення [1, с. 38].

Варто зазначити, що малому підприємству притаманні наступні переваги: здатність адаптуватися до змін у структурі споживання, мобільність, менші витратами на основні засоби через менший оборот товарів, робіт та послуг.

Суб'єкти малого підприємництва можуть успішно функціонувати при наявності певних видів забезпечення: законодавчого, кадрового, майнового, фінансового, інформаційного, організаційно-методичного та іншого. В сучасних умовах однією з найбільш складних проблем, що гальмують розвиток малого підприємництва є обмеження доступу суб'єктів малого бізнесу до фінансових ресурсів.

У світовій практиці малого підприємництва сформувалися дві основні моделі фінансування – американська і німецька. Згідно американської моделі основною формою фінансування є пряма підтримка безпосередньо малих підприємств за рахунок державних коштів і незалежне співіснування державного і приватного фінансування малого бізнесу. В той же час в основі німецької системи передбачено переважно державне фінансування приватних фінансових інститутів, зокрема, венчурних, що здійснюють кредитування малого бізнесу, опора на міжнародні фінансові організації [2].

Залежно від джерел фінансування фінансове забезпечення поділяється на: використання власного капіталу; кредитування або залучення капіталу; зовнішнє фінансування.

До власних джерел можна віднести прибуток й амортизацію, до залучених кошти фінансово-кредитної сфери, державна допомога, ресурси вітчизняних і міжнародних фондів й організацій, кошти приватних осіб. Враховуючи, що рівень прибутковості малого підприємництва відносно невисокий, можна стверджувати, що вирішальну роль у розвитку даних суб'єктів відіграють саме залучені кошти. В той же час фінансово-кредитна сфера розглядає фінансування малих компаній як інвестування з високими витратами, ви-

сокими ризиками. Отже, можна узагальнити, що в будь-якій економіці розвиток малого підприємства без державної допомоги не представляється можливим. Однак важливим при цьому є необхідність забезпечити стимули до активного ефективного інноваційного розвитку малих компаній [3].

Отже, виділяють наступні способи фінансування суб'єктів малого підприємництва: самофінансування, фінансування через механізми ринку капіталу, банківське кредитування, бюджетне фінансування, а також альтернативні способи фінансування (лізинг, факторинг, венчурне фінансування). Переваги та недоліки способів фінансування суб'єктів малого підприємництва наведено у таблиці 1.

Розглянемо детальніше вищенаведені способи фінансування суб'єктів малого підприємництва в Україні. На сьогоднішній момент самофінансування складає вагомую частку фінансового забезпечення. При цьому зберігається найменший вплив державних регуляторів на внутрішню і зовнішню діяльність підприємства. Ефективність і прибутковість підприємства стають основними регуляторами, вони встановлюють обмеження у використанні прибутку та амортизаційного фонду [4].

Щодо державного фінансування, варто відмітити, що ресурси державного фінансування перерозподіляються через програму «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва». Кошти виділяються на підвищення загальної соціально-економічного рівня життя населення країни, розподіляються по галузям, у тому числі на розвиток малого підприємництва, з метою одержання в перспективі мультиплікаційного ефекту. На практиці залучення коштів потерпало від тіньової економіки, через яку до кінцевого пункту потрапляла лише частина виділених ресурсів, до того ж не достатня для отримання бажаного ефекту [4].

Лізинг не є специфічним методом залучення матеріально-технічних і фінансових ресурсів для

малого підприємства, оскільки його широко використовують і великі компанії. Але лізинг для суб'єктів малого підприємництва забезпечує такі переваги [5]:

- стовідсоткове кредитування, яке не потребує негайного початку платежів. Договір укладається на повну вартість, а лізингові платежі є поточними і, як правило, починаються після постачання майна або пізніше;

- набагато простіше отримання контракту за лізингом, ніж позики. Лізинг передбачає цільове використання коштів, а саме на придбання устаткування, та забезпечення позики у вигляді цього ж обладнання;

- можливість через лізинг сучасних і високопродуктивних технічних засобів не тільки оперативно реконструювати виробництво, а й спрямовувати зекономлені кошти на інші потреби.

Венчурне фінансування стосується малих підприємств у наукомістких галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та інженерних розробках. Воно має такі характеристики [6, с. 37]:

- фінансові засоби вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантій, при цьому інвестори ідуть на великий ризик;

- передбачається обов'язкова пайова участь інвестора у статутному капіталі фірми в прямій чи опосередкованій формі (як правило, пай не перевищує 50%);

- засоби надаються на довготривалий термін і на безповоротній основі, тому в більшості випадків інвестори чекають 3-5 років, щоб упевнитися в перспективності вкладень;

- передбачається активна участь інвестора в управлінні підприємством, яке фінансується. Інвестори часто не обмежуються наданням коштів, а й здійснюють різноманітні управлінські, консультативні та інші ділові послуги венчурній фірмі, не втручаючись при цьому в оперативне управління її діяльністю.

Таблиця 1

Переваги та недоліки способів фінансування суб'єктів малого підприємництва

Способи фінансування суб'єктів малого підприємництва	Переваги	Недоліки
Самофінансування	– низький ризик неплатоспроможності та банкрутства підприємства; – не вимагається сплата відсоткової ставки.	– обмежений розмір коштів, що залежить від успішності попередньої діяльності.
Державне фінансування	– відносно не дорогий вид фінансування.	– довготривалий процес надання коштів; – труднощі в отриманні.
Банківське кредитування	– розроблені спеціальні банківські продукти для суб'єктів малого бізнесу.	– високі відсоткові ставки; – труднощі в отриманні; – необхідне забезпечення.
Лізинг	– забезпечує отримання обладнання без його повної оплати; – всі витрати на придбання обладнання відносяться на собівартість продукції лізингоотримувача, що дозволяє знизити базу оподаткування.	– велика сума першого лізингового платежу, що включає до 30% вартості придбаного майна; – необхідне заставне забезпечення.
Факторинг	– швидкість отриманні коштів; – аутсорсинг дебіторської заборгованості.	– висока вартість послуг; – обмежена пропозиція спеціалізованих факторингових продуктів для малого бізнесу.
Венчурне фінансування	– здійснюється без надання підприємствами будь-якої застави.	– зміна структури власності; – застосовується для реалізації лише високоефективних проектів.

Фінансово-кредитний ринок надає позики у більшості благонадійним представникам, за умови наявності ліквідного забезпечення. Рішення надання позики попередньо встановлюється фінансовими установами з розгляду подальшої вигоди, яка не завжди є двосторонньою. Цей вид фінансового забезпечення тісно пов'язаний з державною політикою та регулюється через зміну облікової ставки

Дефіцит фінансових ресурсів, як на стадії організації бізнесу, так і тим більше в рамках реалізації конкретним суб'єктом інвестиційної програми в фазі функціонування останнього виступає в якості основного стримуючого фактора.

Основною установою, яка зацікавлена найбільшою мірою у розвитку підприємництва, є держава. Її основне завдання полягає у сприянні розвитку й заохоченні недержавної підтримки через стимулювання фінансових установ до надання позик, переорієнтацію бюджетних коштів, створення гарантійних і страхових установ, використання іноземної допомоги [7, с. 52].

До основних проблем фінансового характеру варто віднести:

- складність доступу суб'єктів малого підприємництва до банківських кредитів;
- недостатня державна фінансова підтримка малого підприємництва;
- неефективна система мікрофінансування;
- недостатнє використання в сфері малого бізнесу типових схем лізингу.

Якщо узагальнити класифікації проблем малого бізнесу, запропоновані різними науковцями, то в більшості їх можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні проблеми доцільно поділяти на інституційні – пов'язані з недосконалістю діяльності держави (недосконалість законодавства у всіх пов'язаних з малим бізнесом напрямках; адміністративні бар'єри на шляху створення і розвитку малих підприємств; надмірний податковий тягар; корупція, породжена неефективністю державного апарату; нестабільність політичної системи, неочевидність державних пріоритетів і загальний низький рівень державного управління; неадекватність фінансової інфраструктури), і ринкові – викликані різними специфічними особливостями економіки держави (недобросовісна конкуренція; надмірно висока залежність економіки від сировинного експорту; монополізм на товарних ринках; нерозвиненість ринкової інфраструктури; недостатньо розвину-

тий сектор послуг для бізнесу, включаючи бізнес-інформацію).

Основними шляхами вирішення проблем фінансування є: стимулювання комерційних банків шляхом звільнення від оподаткування, створення гарантійних фондів, формування фондів з метою стимулювання процесів кредитування малого підприємництва, поширення інформації про існуючі програми фінансування. Варто зазначити, що основними напрямками розвитку системи фінансування малого бізнесу в Україні є розвиток фондового та фінансово-кредитного ринків, посилення співпраці з міжнародними фондами і організаціями, які підтримують мале підприємство, реалізація цілісної державної підтримки в даній сфері.

Висновки та пропозиції. Ефективність функціонування національної економіки в значній мірі залежить від оптимальності уявлення в ній системи суб'єктів малого підприємництва. Досвід зарубіжних країн показує, що малі підприємства виготовляють основну частину валового внутрішнього продукту, забезпечують роботою більшість працездатного населення, в його сфері здійснюється вагомая частина усіх інновацій. Фінансове забезпечення є основою функціонування підприємств, стимулює операційну діяльність, спрямована на їхній економічний розвиток та містить конкретні заходи спрямовані на практичне досягнення встановлених завдань економічної політики підприємства.

Отже, визнаючи важливу роль малого підприємства у сучасній економіці України, слід констатувати, що його структура фінансування неоптимальна: переважною формою фінансування є самофінансування, в той час як саме залучені джерела повинні забезпечувати ефективний розвиток малого підприємства. Доступність цих джерел для малого бізнесу на сучасному етапі обмежена в результаті відсутності ефективної державної регуляторної політики та інфраструктури фінансової підтримки малого підприємства. Відповідно реалізація комплексної системи заходів щодо удосконалення системи державної підтримки малого підприємства дозволить удосконалити механізми фінансування останнього, що, у свою чергу, розширить джерела фінансування, підвищить ефективність використання фінансових ресурсів, активізує розвиток малого бізнесу в цілому. Це підвищує роль таких альтернативних джерел фінансового розвитку вітчизняних малих підприємств як лізинг, факторинг, венчурне фінансування.

Список літератури:

1. Гацька Л. П. Проблеми фінансового забезпечення малого бізнесу в Україні / Л. П. Гацька, В. Л. Журавський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – Економіка 80. – С. 37-40.
2. Финк Т. А. Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т. А. Финк // Молодой ученый. – 2012. – № 4. – С. 177-181.
3. Ломачинська І. А. Формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємства / І. А. Ломачинська // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2012. – Т. 17. – Вип. 3-4. – С. 37-43.
4. Кугій А. А. Структурний аналіз фінансового забезпечення малого підприємства / А. А. Кугій, С. М. Соко-тенюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/45521/41698>
5. Фінансове забезпечення розвитку малих підприємств // [Електронний ресурс]. – <http://referat-ok.com.ua/ekonomika-pidprijemstva/finansove-zabezpechennya-rozvitku-malih-pidprijemstv>
6. Косова Т. Механізм фінансово-кредитної підтримки малого підприємства / Т. Косова // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 37-41.
7. Збарський В. К. Тенденції розвитку малого підприємства / В. К. Збарський, М. П. Канінський // Економіка АПК. – К.: 2009. – № 8. – С. 50-53.

Оксенюк Е.И.

Луцкий национальный технический университет

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация

В работе рассмотрены особенности финансового обеспечения развития малого предпринимательства, его роль и функции. Приведенная характеристика видов финансового обеспечения. Проанализирована структура финансовых ресурсов малых предприятий. Выявлены проблемы финансового обеспечения малого предпринимательства. Разработан комплекс научно-практических рекомендаций относительно решения проблем, предложены направления развития малого предпринимательства в Украине.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовые источники, предпринимательство, развитие, самофинансирование, государственное финансирование.

Oksenyuk K.I.

Lutsk National Technical University

FINANCIAL PROVISIONS FOR DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary

In the article the essence of financial support of small business development, its role and functions is considered. The characteristics of types of financial support are given. The structure of financial resources of small enterprises in Ukraine is analyzed. The problems of financial support of small business are revealed. A set of scientific and practical recommendations for solving problems was developed, directions of small business development in Ukraine were proposed.

Keywords: financial providing, financial sources, enterprise, development, self-finance, state financing, crediting.

ІННОВАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ США ЯК ФАКТОР ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ КРАЇНИ

Оніпко Т.А.

Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

У статті висвітлено роль інноваційних кластерів США у контексті зростання конкурентних переваг країни. Виявлено, що інноваційні кластери США діють не лише у швидко зростаючих галузях сучасної ринкової економіки, але й у традиційних. Відзначено, що особливістю інноваційних кластерів США є їх високий рівень експортоорієнтованості та володіння значними обсягами венчурного капіталу. Важливою перевагою американських інноваційних кластерів є також те, що їх діяльність заснована на принципах державно-приватного партнерства й орієнтована на швидку комерціалізацію результатів науково-дослідних розробок. Досвід діяльності всесвітньо відомих «Кремнієвої Долини» та Бостонського біофармацевтичного кластера переконує в тому, що важливе місце в їх розвитку посідають «мозкові центри» – університети та науково-дослідні інститути.

Ключові слова: інноваційний кластер, інновації, венчурний капітал, державно-приватне партнерство, регіон, конкурентоспроможність, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть інноваційні кластери стали каталізатором інноваційного розвитку національних економік та зростання їх конкурентоспроможності. З огляду на це процеси створення та функціонування інноваційних кластерів набувають актуальності та практичного значення. Нині більшість країн світу обрали кластери головним стимулом для модернізації своїх економік. Серед країн-першопочатківців кластеризації економіки, безперечно, лідируючі позиції займають Сполучені Штати Америки, які раніше від інших зайнялися проблемою розвитку регіональних економік на основі кластерного підходу. Загалом формування та зміцнення регіональних інноваційних кластерів є одним із найважливіших національних пріоритетів США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою кластеризації економіки США переймаються експерти Ради з питань конкурентоспроможності США і науковці Інституту стратегії та конкурентоспроможності при Гарвардській бізнес-школі (США), який очолює відомий американський економіст М. Портер. Проблему кластеризації економіки США у контексті теорії зростання конкурентних переваг також досліджують американські вчені Дж. Берковіц, Е. Глейзер, М. Енрайт, В. Керр, Дж. Кортрайт, Д. Одретч, А. Саксеніан, М. Сторпер, С. Розенфельд, М. Фельдман, Й. Френсіс та ін. До вивчення процесів кластеризації американської економіки долучилися Т. Андерсон, К. Кетелз, Г. Ліндквіст, О. Солвелл (Швеція), П. Дероше, Ж. Дюрантон (Канада), Р. Мартін, П. Санлі (Велика Британія) та ін.

Світовий досвід формування та розвитку інноваційних кластерів, у тому числі США, досліджують вітчизняні науковці, зокрема, З.С. Варналій, М.П. Войнаренко, В.І. Захарченко, О.А. Єрмакова, М.О. Кизим, В.М. Осіпов, С.І. Соколенко, Л.І. Федулова, В.І. Чужиков.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях закордонних та вітчизняних науковців акцентовано на тому, що інноваційні кластери сприяють інноваційному розвитку економік країн та окремих регіонів

і підвищенню рівня їх конкурентоспроможності. Разом з тим потребують глибшого дослідження такі аспекти проблеми, як значення венчурного капіталу та ефективного використання інтелектуального потенціалу для успішного розвитку інноваційних кластерів, доцільність державно-приватного партнерства у процесі кластеризації економіки. Недостатньо висвітленим є питання щодо причин активізації інноваційних кластерів у галузях сфери послуг (фінансові послуги, страхові послуги, телекомунікаційні послуги, туризм, логістика, консалтинг, дистрибуція та електронна комерція).

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування ролі інноваційних кластерів США як фактора зростання конкурентних переваг країни.

Виклад основного матеріалу. У рейтингу країн за індексом глобальної конкурентоспроможності, який щорічно складається Всесвітнім Економічним Форумом (WEF), США утримує лідируючі позиції. Зокрема, в 2016-2017 рр. країна, як і в попередні роки, посіла третє місце в рейтингу 138 країн, поступившись лише Швейцарії та Сінгапуру [1, с. 356-357]. При цьому за складовою «Стан кластерного розвитку» (субіндекс «Рівень розвитку бізнесу») США нині отримали в рейтингу перше місце, випередивши інші країни з високим рівнем кластеризації економіки – Німеччину, Велику Британію, Швецію та Японію. За складовими «Здатність до інновацій» та «Витрати компаній на НДДКР» (субіндекс «Інновації») США нині утримують друге місце [1, с. 357]. Згідно звіту «Глобальний інноваційний індекс 2017 р.», підготовленого спільно Корнелльським університетом, Школою Бізнесу INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO), у п'ятірку провідних країн-новаторів потрапили Швейцарія, Швеція, Нідерланди, США і Велика Британія [2].

Сполучені Штати Америки упродовж 1990-х років у числі перших серед країн світу активно почали перейматися проблемою розвитку економік регіонів на основі кластерного підходу. Головним розробником кластерної моделі розвитку США вважається відомий американський економіст М. Портер. У його працях «Конкурентні пе-

реваги країн» (1990 р.) та «Конкуренція» (1998 р.) була сформована теорія національної та місцевої конкурентоспроможності в контексті світової економіки, в якій саме кластерам відводилася провідна роль. На думку вченого, кластери краще узгоджуються з характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг, ніж традиційні групування компаній чи галузей економіки, оскільки вдало поєднують елементи кооперації і конкуренції, базуючись на міжгалузевих зв'язках [3, с. 256].

Практичне застосування ідей М. Портера знайшло підтвердження у методиці виявлення та оцінювання діяльності кластерів, розробленої Інститутом стратегії та конкурентоспроможності США при Гарвардській бізнес-школі. Спільними зусиллями даного Інституту та Управління економічного розвитку США (структурний підрозділ Міністерства Торгівлі США) від початку 2000-х років у країні реалізується проект «US cluster mapping», що нині забезпечує понад 50 млн. відкритих даних про кластери та розвиток регіонів США з метою стимулювання їх економічного зростання і конкурентоспроможності [4]. Рада з питань конкурентоспроможності США, мета якої полягає у підвищенні конкурентоспроможності економіки США на світовому ринку, також переймається проблемою інноваційних кластерів. Запорукою ефективної діяльності цієї неприбуткової організації є те, що вона об'єднує провідних представників бізнесу, науковців та урядовців, а результатом спільних зусиль – розробка рекомендацій, зокрема щодо оптимального використання потенціалу кластерів [5].

Інноваційні кластери є важливими для економіки США тому, що вони є її своєрідними «будівельними блоками», сприяючи генеруванню інновацій, зростанню кількості робочих місць та підвищенню заробітних плат, забезпечуючи можливості для інвестування бізнесу та експортної діяльності. В економіці США інноваційні кластери об'єднують більше половини підприємств країни і забезпечують понад 30% зайнятості та 60% ВВП країни [4].

Загалом для США характерна ліберальна модель кластерної політики, особливістю якої є те, що провідну роль у кластеризації економіки країни відіграють органи регіональної влади (уряди штатів), які спільно з потенційними учасниками кластерів розробляють та реалізують кластерні стратегії і програми. В умовах ліберальної моделі кластерної політики США учасникам кластерів гарантується високий рівень економічної свободи. Найбільш активними у розвитку регіональної економіки з використанням кластерного підходу виявилися такі штати як Аризона, Вашингтон, Джорджія, Іллінойс, Каліфорнія, Кензас, Колорадо, Коннектикут, Массачусетс, Міннесота, Мічиган, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Огайо, Орегон, Північна Кароліна, Флорида. Пріоритетними напрямками інноваційних кластерів є такі: аерокосмічна галузь та оборонне виробництво, автомобілебудування, біо-технології та біофармацевтика, бізнес-

послуги, фінансові послуги, страхові послуги, мікроелектроніка, інформаційно-комунікаційні технології, електронна комерція, енергозберігаючі технології, логістика.

Згідно методики «US cluster mapping», у США виділяють два види кластерів: «торгові» (traded) з високою експортоорієнтованістю, що обслуговують ринки інших регіонів чи країн і зосереджуються в регіонах, які забезпечують їм специфічні конкурентні переваги; локальні (local), що задовольняють продуктами чи послугами передусім місцевий ринок. Співвідношення рівня зайнятості в експортоорієнтованих кластерах складає 36%, у локальних – 64%. Однак 96,5% патентів припадає на «торгові» кластери, що свідчить про високий рівень їх інноваційності [4]. Наприклад, упродовж 1998-2014 рр. кількість патентів у «торгових» кластерах (галузь інформаційних технологій) зросла більше ніж у два рази. За цей же період удвічі зросла кількість патентів у «торгових» кластерах, що діють у таких галузях як комунікаційне обладнання і послуги, аерокосмічні засоби і оборона [4].

Інноваційні кластери США успішно розвиваються як у промисловій сфері, так і сфері послуг, як у традиційних, так і швидко зростаючих галузях сучасної економіки. Експерти Інституту стратегії та конкурентоспроможності США визначили «торгові» кластери за 51 галузеву групу, відповідно локальні – за 16. До галузевих груп «торгових», тобто експортоорієнтованих кластерів, віднесені: аерокосмічна і оборонна галузь, інформаційні технології, автомобілебудування, біофармацевтика, виробництво медичного обладнання, енергетика, бізнес-послуги, фінансові послуги, страхування, дистрибуція і електронна комерція, екологічні послуги, готельно-туристична індустрія, освітні послуги, транспорт і логістика, комунікації тощо. До галузей локальних кластерів віднесені: виробництво побутових товарів, продукування їжі та напоїв, індустрія розваг, нерухомість, роздрібна торгівля, медичні послуги, комунальні послуги [4].

Згідно даних «US cluster mapping», нині у регіонах США налічується майже 500 «торгових» кластерів. Найбільша кількість «торгових» кластерів припадає на штат Айдахо – 12, відповідно Айова – 18, Алабама – 24, Арканзас – 22, Вісконсин – 18, Джорджія – 10, Нью-Йорк – 10, Іллінойс – 10, Індіана – 14, Каліфорнія – 14,

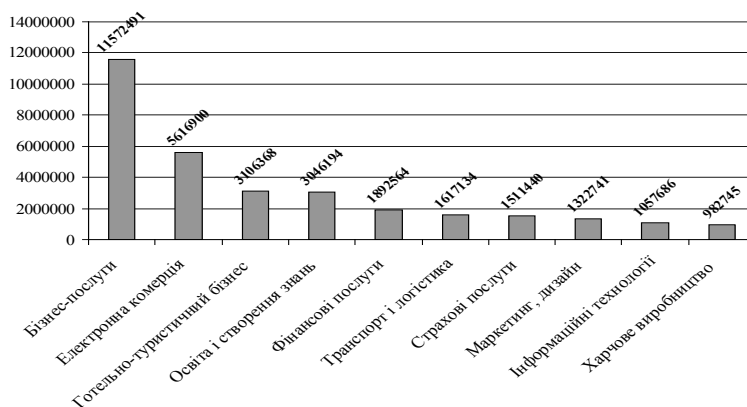

Рис. 1. Чисельність зайнятих у «торгових» кластерах США за галузями, 2014 р.

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Канзас – 12, Кентуккі – 16, Коннектикут – 15, Луїзіана – 12, Массачусетс – 10, Міннесота – 11, Нью-Гемпшир – 13, Огайо – 12, Орегон – 12, Південна Кароліна – 17, Північна Кароліна – 12, Теннессі – 20, Юта – 12 [4]. Таким чином, «торгові» кластери функціонують не лише в регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку, але й у менш розвинених, які теж намагаються стати конкурентоспроможними за рахунок максимального використання свого природного та кадрового потенціалу.

На рис. 1 наведено дані про показники зайнятості в «торгових» кластерах США за галузями. Найбільша чисельність працюючих у таких кластерах припадає на галузь бізнес-послуг – майже 11,6 млн. чол., а також дистрибуцію і електронну комерцію – понад 5,6 млн. чол.

Упродовж 1998-2014 років відбулося суттєве збільшення «торговими» кластерами США кількості робочих місць у ряді галузей. Так, у галузі бізнес-послуг за вказаний період було створено понад 4 млн. робочих місць, що пов'язано зі зростанням споживчого попиту на консалтинг, комп'ютерні, проектно-конструкторські послуги, послуги щодо працевлаштування тощо. Разом з тим помітно зросла кількість робочих місць у «торгових» кластерах в інших галузях сфери послуг, як-от дистрибуція та електронна комерція, готельно-туристичний бізнес, освіта, фінансові послуги, транспорт і логістика, страхові послуги, маркетинг і дизайн, інформаційні технології, що також свідчить про зростання попиту споживачів на мобільні та якісні послуги.

На рис. 2. наведено дані про середньорічну заробітну плату у «торгових кластерах» США за окремими галузями. Лідерами за рівнем заробітних плат є «торгові» кластери галузі фінансових послуг, генерування і передачі електроенергії, інформаційних технологій, виробництва та транспортування нафти й газу, біофармацевтики. Представлені на рис. 2 галузі більшою мірою є наукомісткими і високотехнологічними; такими, що відповідають вимогам сучасного ринку; вимагають компетентних кадрів і відповідно їх матеріального стимулювання.

Зазначимо, що мають місце відмінності у кількості патентів інноваційних кластерів США залежно від галузей, в яких вони діють. У табл. 1 наведено дані по 13 штатах країни, які

практикують кластерний підхід до розвитку тих чи інших галузей. Високий рівень інноваційності кластерів підтверджує значна кількість виданих за один рік патентів у нових і водночас перспективних галузях, як-от інформаційні технології, біофармацевтика, маркетинг та дизайн, дистрибуція та електронна комерція. Разом з тим традиційні галузі економіки США, у тому числі аерокосмічна та оборонна, автомобілебудування, технології виробництва і важке машинобудування, виробництво і транспортування нафти й газу чи харчове виробництво, не вичерпали свій інноваційний потенціал. Підтвердженням цього, наприклад, є автомобілебудівний кластер в штаті Мічиган, який за рік спромігся отримати понад 1 тис. патентів.

Таблиця 1

Кількість патентів у провідних галузях інноваційних кластерів за окремими штатами США, 2014 р.

Штат США	Провідна галузь	Кількість патентів
Каліфорнія	Інформаційні технології	12 тис. 932
Мічиган	Автомобілебудування	1 тис. 167
Вашингтон	Аерокосмічна галузь та оборона	389
Південна Кароліна	Технології виробництва і важке машинобудування	217
Делавер	Біофармацевтика	56
Оклахома	Виробництво та транспортування нафти й газу	37
Массачусетс	Освіта і створення знань	23
Міннесота	Маркетинг, дизайн	11
Іллінойс	Дистрибуція та електронна комерція	10
Флорида	Готельно-туристичний бізнес	9
Орегон	Харчове виробництво	6
Аризона	Бізнес-послуги	4
Нью-Йорк	Фінансові послуги	3

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Прикметно, що між штатами США відбувається конкурентне змагання за лідерство в рейтингах інноваційного розвитку. Наприклад, згідно рейтингу найбільш інноваційних штатів США, підготовленого американським інформаційним агентством Bloomberg у 2016 р., провідними штатами-новаторами визнані Массачусетс, Каліфорнія, Вашингтон, Нью-Джерсі і Меріленд [7]. Для цих штатів характерними є висока інтенсивність НДДКР, концентрація високотехнологічних компаній, значна кількість наукових кадрів і патентна активність. Високий рівень інноваційного розвитку зазначених штатів пояснюється активною діяльністю в їх межах інноваційних кластерів.

Генераторами знань та інновацій у США, як і раніше, залишаються, навчальні заклади. За даними сайту U.S. News&World, у рейтингу найбільш інноваційних навчальних закладів країни 2016 р. список очолює Аризонський

Рис. 2. Середньорічна заробітна плата у «торгових» кластерах США (у доларах США) за галузями, 2014 р.

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Державний Університет (штат Аризона). До п'ятірки інноваційних лідерів серед 1500 навчальних закладів США також потрапили університет Стенфорда (штат Каліфорнія), Массачусетський технологічний інститут (штат Массачусетс), Державний університет Джорджії (штат Джорджія) і університет Меріленда (штат Меріленд) [8]. Так, в Аризонському Державному Університеті студентами успішно запущений стартап SafeSipp з метою проектування та виготовлення водоочисних приладів. У цьому ж закладі в 2015 р. було запроваджено декілька освітніх програм з метою розширення доступу населення до вищої освіти. Зокрема, в рамках програми «План отримання вищої освіти спільно зі Starbucks» передбачено отримання онлайн-освіти працівниками відомої кавової компанії Starbucks за рахунок фірми [9].

Найвідомішими інноваційними кластерами США є кластер інформаційних технологій «Кремнієва Долина», агротуристичний виноробний кластер і кластер кіноіндустрії «Голлівуд» у штаті Каліфорнія; Бостонський біофармацевтичний кластер і кластер інформаційних технологій «Бостонське Шоссе 128» (Східна Кремнієва Долина) у штаті Массачусетс; фінансовий кластер у штаті Нью-Йорк; автомобільний кластер у Детройті (штат Мічиган).

Найбільш відомим у світі інноваційним кластером США, який володіє значними конкурентними перевагами, є кластер інформаційних технологій «Кремнієва Долина» (Silicon Valley), засновники якого вважаються першопрохідцями у застосуванні кластерного підходу. Швидкому зростанню «Кремнієвої Долини» сприяла концентрація в штаті Каліфорнія значних обсягів венчурного капіталу (1/3 усього венчурного капіталу США). До кластера нині залучено 87 тис. компаній різних галузей, у тому числі 17 тис. стартапів, десятки науково-дослідницьких центрів. Успішний інноваційний розвиток «Кремнієвої Долини» також пов'язаний із зосередженням у кластері провідних університетів – Стенфордського та Каліфорнійського. Близько 40% спеціалістів США у галузі електроніки, інформатики та обчислювальної техніки працюють у цьому кластері. Загалом зайнятість у кластері складає понад 2 млн. осіб, які працюють у різних галузях [10].

Американська дослідниця А. Саксеніан, визнаючи цінність передачі знань як основного фактору успіху «Кремнієвої Долини», зазначає, що підприємці розглядають соціальні взаємовідносини як важливий аспект їх бізнесу [11, с. 33]. Однією із головних причин успішного розвитку кластера є його здатність залучати кращих спеціалістів із усього світу. Диверсифікація ресурсів людського і технологічного капіталу посилює продуктивні та інноваційні можливості кластера. Для кластера характерним є середовище з високим рівнем конкуренції, тому в середньому у ньому виживає лише одна із 20 нових компаній [12, с. 62]. Особлива інноваційна бізнес-культура і здатність до ризиків сприяли створенню в «Кремнієвій Долині» унікального клімату, який складно відтворити в інших країнах.

У 2016 р. обсяги продаж продукції 150 найбільш потужними компаніями «Кремнієвої Долини» досягли 849 млрд. дол. США (порівняно з 2015 р. зростання складає 2%). У десятку най-

більш успішних компаній 2016 р. за критерієм обсягів продаж увійшли: біофармацевтична компанія «Coherus BioSciences Inc.», відповідно біотехнологічна – «Exelixis», компанія-виробник медичного обладнання «Nevro Corp.», компанія-виробник обчислювальної техніки та програмного забезпечення «Nutanix», компанія-виробник сонячних батарей «SolarCity», компанія-виробник електромобілів «Tesla Motors», компанія, що спеціалізується на комунікаціях «Twilio», компанія-виробник носіїв інформації «Pure Storage», компанія в галузі сонячної енергетики «SunPower», компанія-виробник соціальних мереж «Facebook» [10].

У 2016 р. обсяги чистого прибутку 150 найбільш потужними компаніями «Кремнієвої Долини» досягли 142 млрд. дол. США (порівняно з 2015 р. зростання складає 6,8%). При цьому найбільші обсяги чистого прибутку отримали: «Facebook», Інтернет-компанія «eBay», міжнародний конгломерат компаній «Alphabet Inc.», що спеціалізується у галузі комп'ютерних програм та телекомунікацій, компанія з виробництва програмного забезпечення в галузі інформаційної безпеки, зокрема антивірусів «Symantec», компанія-виробник мультимедійних та комунікаційних пристроїв «NVIDIA», компанія в галузі інформаційних технологій «Hewlett-Packard Enterprise», компанія-виробник напівпровідників «Applied Materials, Inc.», компанія в галузі інформаційних технологій «HP Inc.», компанія з виробництва відеоігор «Electronic Arts», компанія, що займається розробкою програмного забезпечення «Adobe Systems» [10].

Загалом у кластері концентруються високотехнологічні компанії, діяльність яких пов'язана з виробництвом комп'ютерів, електронних компонентів, напівпровідників, програмного забезпечення, медичного обладнання, аудіо та відео апаратури. «Кремнієва Долина» є виробником таких світових брендів як Adobe, Hewlett-Packard, Intel, Google, Yahoo!, eBay, Cisco, Apple, Symantec та ін. [10]. Відома високотехнологічна компанія «Microsoft», підрозділ якої розташований у «Кремнієвій Долині», у 2016 р. розробила перший у світі повністю незалежний голографічний комп'ютер, який може інтегрувати голограми високої чіткості у реальний світ. Тим самим інноваційний продукт HoloLens сприятиме поєднанню цифрового світу з реальним [13].

Штат Массачусетс – це один із провідних центрів у галузі наук про життя не лише США, але й світу, в якому зосереджені університети та клініки, що здійснюють наукові біотехнологічні дослідження, а також висококваліфікований персонал. За даними сайту «Genetic Engineering & Biotechnology News», у рейтингу 10 провідних біофармацевтичних кластерів США (2017 р.) Бостонський біофармацевтичний кластер (Boston biopharmaceutical cluster) штату Массачусетс, як і в попередні роки, займає перше місце [14]. Рейтинг визначався за такими критеріями: обсяги фінансування біомедичних досліджень з боку Національного інституту охорони здоров'я (NIH), який підпорядкований Департаменту охорони здоров'я та людських служб США; обсяги венчурного капіталу; кількість виданих патентів; кількість та площа лабораторій; чисельність зайнятих у кластері. Упродовж 2016–2017 рр. штат

Массачусетс отримав з боку NIH 2 тис. 169 грантів на загальну суму понад 1 млрд. дол. США, було укладено 78 угод на венчурне фінансування загальною сумою понад 3 млрд. дол. США. За цей період у штаті було видано майже 6,5 тис. патентів у галузі наук про життя [14].

Лише у Бостонському біофармацевтичному кластері нині працюють понад 74 тис. професіоналів у галузі фармацевтики, біотехнологій та виробників медичного устаткування, а також 450 тис. – у галузі охорони здоров'я [15]. Кластер випускає широкий спектр конкурентоспроможної продукції, як-от біологічні та біофармацевтичні продукти, у тому числі продукти для здоров'я та краси, хірургічні та стоматологічні інструменти, медичне устаткування, офтальмологічну продукцію, предмети діагностики, медичні контейнери.

Запорука успіху Бостонського біофармацевтичного кластера полягає у близькості та тісних взаємозв'язках між його учасниками. Важливим фактором, що обумовлює високий рівень інноваційності кластера є зосередженість у регіоні провідних інноваційних дослідницьких центрів та науково-освітніх закладів, включаючи всесвітньо відомі Бостонський, Гарвардський та Массачусетський університети, Массачусетський технологічний інститут. Фінансову основу інноваційної діяльності кластера передусім складає венчурний капітал, сконцентрований у штаті Массачусетс. У кластері відкриті представництва відомих міжнародних фармацевтичних та біотехнологічних компаній – Amgen, Novartis, Pfizer, Sanofi Genzyme. Паралельно з крупними компаніями у кластері представлено малий та середній бізнес.

У травні 2017 р. у межах Бостонського біофармацевтичного кластера провідною фармацевтичною компанією Китаю «Qilu Pharmaceutical» було започатковано інноваційний центр Qilu Boston Innovation Center (QBIC), що слугуватиме інкубатором для вирощування біотехнологічних стартапів, яким надаватиметься підтримка щодо реалізації їх ідей, швидкої комерціалізації результатів НДДКР з метою задоволення клінічних потреб. Разом з тим «Qilu Pharmaceutical» було відкрито «QLB Biotherapeutics Inc.» (QLB Bio) – біотехнологічну стартап-компанію, що спеціалізуватиметься на розвитку біологічної терапії та імунотерапії онкологічних захворювань. Загальний обсяг інвестицій китайської компанії у Бостон склав 40 млн. дол. США [16].

Останнім часом у США як на національному, так і регіональному рівні все більше уваги приділяється підтримці конкретних регіональних кластерів, що в кінцевому результаті має призвести до зростання конкурентних переваг країни. Підтвердженням цього є формування Управлінням в справах малого бізнесу (SBA) у 2010 р. «Регіональної кластерної ініціативи». У рамках цієї ініціативи SBA було розроблено дві програ-

ми: «Регіональні інноваційні кластери» і «Кластери в галузі передових оборонних технологій». Кластерам, яких обрали для участі в цих програмах, надходить фінансова підтримка від SBA для забезпечення інноваційного розвитку малого бізнесу. У 2012 р. Адміністрацією Президента США була започаткована програма «Стимулювання інновацій і створення робочих місць» у віддалених та важкодоступних районах Америки», згідно якої кластери в різних штатах країни отримують фінансування з різних урядових відомств, включаючи Управління в справах малого бізнесу, Міністерство торгівлі, Міністерство праці, Міністерство оборони тощо [17].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інноваційні кластери США є фактором зростання конкурентних переваг країни. Прийняті останнім часом у країні закони і програми з підтримки регіональних інноваційних кластерів дозволили зміцнити позиції малого і середнього бізнесу і вивести його на конкурентоспроможний рівень. Особливістю інноваційних кластерів США є їх розташування в певному регіоні з максимальним використанням його природного та кадрового потенціалу. Практично в усіх штатах США швидкими темпами зростають інноваційні кластери в галузях сфери послуг, включаючи бізнес-послуги, дистрибуцію та електронну комерцію, фінансові послуги, страхові послуги, інформаційні технології, маркетинг та дизайн. Однією з найважливіших переваг американських інноваційних кластерів є те, що їх діяльність заснована на принципах державно-приватного партнерства і орієнтована на швидку комерціалізацію результатів НДДКР. Характерним для інноваційних кластерів США є концентрація в них значних обсягів венчурного капіталу. Важливу роль в успішному розвитку американських інноваційних кластерів відіграють «мозкові центри» – університети, науково-дослідні інститути, лабораторії, оскільки кластери базуються на тісній взаємовигідній співпраці науки та виробництва. Відтак високотехнологічна продукція інноваційних кластерів США є конкурентоспроможною на світовому ринку.

Є сенс у тому, щоб надалі продовжити вивчення досвіду функціонування інноваційних кластерів у різних країнах світу, в тому числі США. На нашу думку, вартує уваги той факт, що інноваційні кластери США діють не лише у швидко зростаючих галузях сучасної економіки, але й у традиційних. З огляду на це інноваційні кластери можуть слугувати стимулом для відродження в Україні традиційних галузей (аерокосмічна галузь, автомобілебудування, енергетика, агропромислове виробництво) і водночас каталізатором розвитку перспективних напрямів (альтернативні джерела енергії, інформаційні технології, телекомунікації, біотехнології, нанотехнології, екотуризм тощо).

Список літератури:

1. The Global Competitiveness Report 2016-2017. Insight Report. World Economic Forum. – 383 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
2. Глобальный инновационный индекс 2017 г. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности (WIPO). 15-06-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2017/article_0006.html
3. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: Издат. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
4. U.S. cluster mapping [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clustermapping.us/>
5. About the U.S. Council on Competitiveness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.compete.org/about/about-council>
6. Delgado M. Defining clusters of related industries. Working Paper / М. Delgado, М. Е. Porter, S. Stern. – National Bureau of Economic Research. Massachusetts, August 2014. – 47 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clustermapping.us/sites/default/files/files/resource/Defining%20Clusters%20of%20Related%20Industries%20-%20NBER%20Working%20Paper%2020375.pdf>
7. Here are the most innovative states in America in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-12-22/here-are-the-most-innovative-states-in-america-in-2016>
8. Most Innovative Schools / National Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.usnews.com/best-colleges/rankings/national-universities/innovative>
9. ASU tops U.S. News & World Report list of most innovative schools [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://asunow.asu.edu/content/asu-tops-us-news-world-report-list-most-innovative-schools>
10. SV150 Top 10: The best and worst performers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.siliconvalley.com/2017/05/01/sv150-top-10-the-best-and-worst-performances/>
11. Saxenian AnnaLee. Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128 / AnnaLee Saxenian. – Cambr.; Mass.; Lnd.: Harvard UP. – 1999. – 226 p.
12. Губайдуллина Ф.С. Международный опыт кластерной политики в промышленно развитых странах / Ф.С. Губайдуллина // Современная конкуренция. – 2010. – № 4(22). – С. 54-69.
13. Five Innovative Tech Products Coming in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uloop.com/news/view.php/186849/5-Innovative-Tech-Products-Coming-in-2016>
14. Top 10 U.S. Biopharma clusters. June 05, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.genengnews.com/the-lists/top-10-us-biopharma-clusters/77900917>
15. Boston biotech cluster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liftstream.com/boston-biotech-cluster.html>
16. Biotechnology incubator opens doors in Boston. 2017-05-22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2017-05/22/content_29438919.htm
17. Попова М.Л. Кластеры в США: роль и место малого бизнеса / М.Л. Попова // Вестник Карагандинского государственного университета. – 2016. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://articlekz.com/article/13048>

Онишко Т.А.

Высшее учебное заведение Укоопсоюза
«Полтавский университет экономики и торговли»

ИННОВАЦИОННЫЕ КЛАСТЕРЫ США КАК ФАКТОР ВОЗРАСТАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ СТРАНЫ

Аннотация

В статье освещена роль инновационных кластеров США в контексте возрастания конкурентных преимуществ страны. Выявлено, что инновационные кластеры США действуют не только в быстрорастущих отраслях современной рыночной экономики, но и в традиционных. Отмечено, что особенностью инновационных кластеров США является их высокий уровень экспортоориентированности и владение значительными объемами венчурного капитала. Важным преимуществом американских инновационных кластеров является также то, что их деятельность основана на принципах государственно-частного партнерства и ориентирована на быструю коммерциализацию результатов научно-исследовательских разработок. Опыт деятельности всемирно известных «Кремниевой Долины» и Бостонского биофармацевтического кластера убеждает в том, что важное место в их развитии занимают «мозговые центры» – университеты и научно-исследовательские институты.

Ключевые слова: инновационный кластер, инновации, венчурный капитал, государственно-частное партнерство, регион, конкурентоспособность, конкурентные преимущества.

Onipko T.A.

Higher Educational Establishment of Ukoopspilka
«Poltava University of Economics and Trade»

U.S. INNOVATION CLUSTERS AS A GROWTH FACTOR OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE COUNTRY

Summary

The article highlights the role of U.S. innovation clusters in the context of growth of competitive advantages of the country. It is found that U.S. innovation clusters operate not only in the rapidly growing sectors of the modern market economy, but also in the traditional ones. It is noted that the feature of U.S. innovation clusters is their high level of export-orientation and the possession of significant volumes of venture capital. The important advantage of U.S. innovation clusters is that their activities are based on the principles of public-private partnership and focused on the rapid commercialization of the results of research development. The experience of the world-famous «Silicon Valley» and Boston biopharmaceutical cluster convinces us that the «brain centers» – universities and research institutes play an important role in their development.

Keywords: innovation cluster, innovation, venture capital, public-private partnership, region, competitiveness, competitive advantages.

УДК 657.005.921

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Потапова Н.О., Брежнева Н.К.

Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджено економічну сутність власного капіталу. Вивчено теоретичні принципи функціонування категорії «власний капітал» на підприємствах України. Розглянуто базові засади організації його обліку на промисловому підприємстві. Розкрито необхідність проведення на підприємстві системного аналізу власного капіталу. Визначено принципову послідовність проведення аналізу власного капіталу на промисловому підприємстві.

Ключові слова: власний капітал, облік власного капіталу, аналіз власного капіталу.

Постановка проблеми. В умовах загострення кризових явищ у фінансовій сфері та дефіциту оборотних коштів наявність власних фінансових ресурсів є однією з головних умов сталого розвитку підприємства. Якість прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від організації бухгалтерського обліку та аналізу власного капіталу, які повинні забезпечувати надання об'єктивної інформації щодо виявлених внутрішніх резервів, оптимізації використання активів. Важливою складовою обліково-аналітичної роботи є достовірне та повне відображення прав власника у фінансовій звітності підприємства. В той же час, одним з головних інформативних показників будь-якого економічного суб'єкта є показник рівня його власного капіталу.

Тому на сучасному етапі діяльності підприємств виняткове значення мають вдосконалення організації обліку та методики аналізу власного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цих проблем присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених таких як: А.П. Бобяк, Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, М.О. Виноградова, С.Ф. Голов, Ж.Д. Дюмарше, М.М. Моїсчук, М.Ф. Огійчук, В. М. Пархоменко та інші.

Виділення невизначених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність ґрунтовних поглиблених досліджень, деякі питання зазначеної теми залишаються недостатньо вивченими. Так не розкритими лишаються питання системного підходу до організаційного та методичного забезпечення узагальненої схеми аналізу власного капіталу промислового підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних особливостей організації та методики обліку і аналізу власного капіталу в системі управління промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. В Національному положенні (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», власний капітал визначається як частина в активах підприємства, що залишається після врахування його зобов'язань [6, с. 1].

У зв'язку з таким визначенням власного капіталу можна стверджувати, що в момент створення підприємства його власний (стартовий) капітал втілюється в активах, інвестованих засновниками і оцінюється за вартістю майна підприємства.

Власний капітал відображається в балансі одночасно з відображенням активів або зобов'язань, які призводять до його зміни. Слід відзначити, що сума власного капіталу – це абстрактна вартість майна яка не відображає поточну вартість прав власників підприємства. На величину власного капіталу суттєво впливають складові облікової політики підприємства, що стосуються обраних принципів, методів і процедур для визначення та оцінки елементів та статей балансу, зокрема, його активів і зобов'язань.

Власний капітал є одним із найважливіших показників, що використовуються при оцінці фінансового стану підприємства. Він виконує такі функції: довгострокового фінансування – перебуває у розпорядженні підприємства необмежено довго; самостійності і влади – розмір власного капіталу визначає ступінь незалежності та впливу його власників; фінансування ризику – власний капітал використовується для фінансування ризикованих інвестицій, на що можуть не погодитись кредитори; розподілу доходів і активів – частки окремих власників у капіталі є основою при розподілі фінансового результату та майна у разі ліквідації підприємства; відповідальності і захисту прав кредиторів – забезпечення вимог кредиторів фактично наявним у підприємства капіталом засновників [5, с. 154].

У складі власного капіталу можна виділити цілий ряд складових елементів. Зареєстрований капітал – зафіксована в засновницьких документах загальна вартість активів, які є внесками власників (учасників) в капітал підприємства. Співвідношення частин внесків окремих власників у зареєстрованому капіталі служить основою для розподілу фінансового результату діяльності підприємства і майна (у разі його ліквідації). Якщо підприємство засновано як акціонерне товариство, то сума зареєстрованого капіталу відображає колективну власність акціонерів, де частина кожного акціонера визначається номінальною вартістю придбаних ним акцій. На рахунок «Капітал у дооцінках» узагальнюється інформація про дооцінки об'єктів основних засобів і нематеріальних активів, уцінки таких об'єктів в межах сум раніше проведених дооцінок. Такі суми дооцінки основних засобів і нематеріальних активів відносяться до нерозподіленого прибутку). Така стаття балансу як «Капітал у дооцінках» відповідно до НП(С)БО 1 відображається у складі власного капіталу, але розкриваються не у звіті про власний капітал, а у звіті про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) [6, с. 1]. Додатковий капітал – сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість. Резервний капітал – капі-

тал, що формується за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) – сума нерозподіленого прибутку, тобто сума частини чистого прибутку, що не була розподілена між власниками. Неоплачений капітал – сума заборгованості власників (учасників) за внесками, до зареєстрованого капіталу. Вилучений капітал – фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників.

Визначення реальної вартості підприємства, обсягу його власних ресурсів є одним із найважливіших завдань для багатьох суб'єктів ринку [2, с. 5]. Оцінити власний капітал підприємства та його економічний потенціал необхідно інвесторам, які мають намір вкласти кошти в його акції, банкам та іншим кредиторам, які вирішують питання про надання позик підприємству, суб'єктам ринку, які бажають у майбутньому бути постачальниками чи споживачами продукції цього підприємства. Також, реальну оцінку власного капіталу підприємства у будь-який момент часу повинні знати його фінансові менеджери, головною метою діяльності яких є максимізація капіталу підприємства.

Розрізняють балансову та ринкову оцінки власного капіталу підприємства (таблиця 1).

Отже, балансова, ринкова оцінки капіталу та ринкова капіталізація є поняттями, що різною мірою відображають власний капітал підприємства. Найточнішою і такою, яку найважче здійснити, є ринкова оцінка капіталу, оскільки активи підприємства, як правило, недоступні для проведення оцінки учасниками ринку. Винятком є випадок продажу підприємства на ринку. В цьому разі і ринкова капіталізація, і ринкова оцінка капіталу будуть найбільш адекватно відображувати реальну вартість підприємства.

Власний капітал треба розглядати у обліковому, фінансовому і правовому аспекті. Обліковий аспект передбачає оцінку вкладів до капіталу підприємства та його зміну пов'язану з подальшими вкладками, отриманням чистого прибутку та інших причин які призводять до змін власного капіталу. Фінансовий аспект базується на розумінні власного капіталу як різниці між активами підприємства та його зобов'язаннями.

Аналіз власного капіталу має такі основні цілі: виявити основні джерела формування власного капіталу та визначити наслідки їх змін для фінансової стійкості підприємства; визначити правові, договірні та фінансові обмеження у розпорядженні поточним і нерозподіленим прибутком; оцінити пріоритетність прав на отримання дивідендів; виявити пріоритетність прав власників у випадку ліквідації підприємства.

Таблиця 1

Оцінка власного капіталу промислового підприємства

Вид оцінки	Розрахунок	Зміст
Балансова оцінка	Балансова оцінка власного капіталу = Балансова вартість активів – Зобов'язання	Така оцінка дорівнює різниці між активами підприємства (їх балансовою вартістю) та його зобов'язаннями і завжди є додатною величиною, оскільки згідно з балансом активи дорівнюють різниці суми капіталу та зобов'язань
Ринкова оцінка (реальна вартість підприємства)	Ринкова оцінка власного капіталу = Ринкова вартість активів + Гудвіл – Зобов'язання	Ринкова вартість активів може бути як більшою, так і меншою від їх балансової вартості. Ринкова вартість активів відображає ціну, за якою вони можуть бути продані на ринку за звичайних умов продажу

Джерело: авторська розробка

Власний капітал підприємства складається з інвестованого капіталу (капітал, що вкладений власниками в підприємство) та накопиченого капіталу (створений на підприємстві) [4, с. 289].

Таким чином, завдання аналізу власного капіталу: забезпечити безперервність діяльності; гарантії захисту капіталу кредиторів і можливих збитків; участь у розподілу отриманого прибутку; участь у управлінні підприємством.

Нижче наведено алгоритм проведення аналізу власного капіталу (рисунок 1).

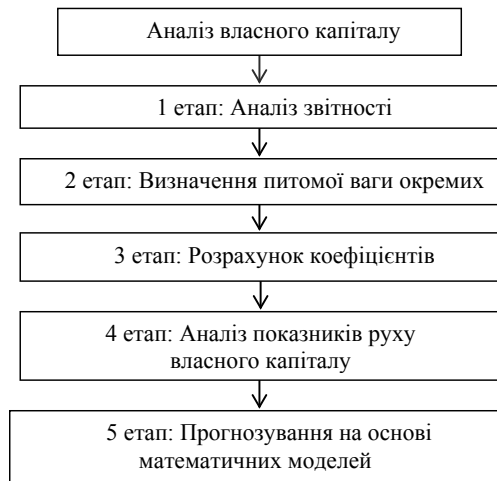

Рис. 1. Алгоритм проведення аналізу власного капіталу

Джерело: авторська розробка

Аналіз власного капіталу, як правило, здійснюється за допомогою форми № 4 фінансової звітності «Звіт про власний капітал», форми № 1 фінансової звітності «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», іноді слід також звернутися до форми № 5 фінансової звітності «Примітки до річної фінансової звітності».

Аналізуючи власний капітал, необхідно визначити питому вагу його окремих складових, а також динаміку їх складу та структури за окремі періоди. Необхідність окремого розгляду елементів власного капіталу пов'язана з тим, що кожен з них є характеристикою правових та інших обмежень підприємства у розпорядженні своїми активами.

Для оцінки ефективності розміщення та використання капіталу підприємства використовують такі показники [2, с. 6].

1. Коефіцієнт фінансової незалежності – показує, яка частка власного капіталу у загальній сумі капіталу підприємства.

2. Коефіцієнт фінансової залежності – показує частку залученого капіталу в загальній сумі капіталу підприємства.

3. Коефіцієнт фінансової стабільності – показує у скільки разів сума власного капіталу перевищує розмір залученого капіталу.

4. Коефіцієнт фінансового ризику – показує у скільки разів сума залученого капіталу перевищує суму власного капіталу.

5. Індекс постійного активу – відображає суму необоротних активів, що припадають на 1 гривню власного капіталу.

6. Коефіцієнт оборотності власного капіталу – показує, наскільки масштаб діяльності підприємства забезпечується власним капіталом.

7. Рентабельність власного капіталу (за валовим прибутком) визначає ефективність використання власних ресурсів для отримання прибутку.

8. Рентабельність власного капіталу (за чистим прибутком) визначає величину чистого прибутку, заробленого кожною гривнею вкладеного капіталу.

9. Період окупності власного капіталу є зворотним до коефіцієнта рентабельності власного капіталу за чистим прибутком.

Важливе місце у здійсненні оцінки ефективності використання капіталу підприємства займають показники ділової активності, аналіз яких полягає в дослідженні рівнів і динаміки різноманітних коефіцієнтів оборотності.

При аналізі варто вивчити склад, структуру і динаміку джерел формування капіталу, визначити фактори зміни величин, вивчити середньозважену вартість власного капіталу і фактори її зміни, оцінити зміни які мали місце у пасиву балансу з позиції рівня фінансової стабільності, обґрунтувати оптимальний варіант співвідношення власного і залученого капіталу [3, с. 54].

Аналіз руху власного капіталу проводиться з метою визначення впливу на його склад, розмір і структуру: коригувань залишків власного капіталу на початок періоду; переоцінки активів; розподіл у прибутку; внесків учасників; вилучення капіталу; інших змін.

Аналізуючи власний капітал, необхідно звернути увагу на співвідношення коефіцієнтів надходження та вибуття (використання капіталу). Якщо значення коефіцієнтів надходження перевищують значення коефіцієнтів вибуття, це означає, що на підприємстві відбувається процес накопичення власного капіталу, і навпаки [1, с. 5].

Чим більший розмір власного капіталу підприємства, тим вища його фінансова стійкість, проте менші фінансові можливості зростання прибутку на вкладений капітал.

Якщо в структурі капіталу підприємства переважну частку становлять позичені кошти, генерується додатковий обсяг активів і зростає вірогідність покращення рентабельності діяльності, але в той же час збільшується значення коефіцієнту фінансової залежності, що підвищує ризик банкрутства підприємства.

Намагатися мінімізувати витрати, що виникають у зв'язку з формуванням капіталу підприємства.

Забезпечувати високий рівень ефективності функціонування підприємства, який реалізується шляхом найбільш ефективного використання капіталу, і, внаслідок отримання більшого рівня прибутковості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, капітал є основою фінансово – господарської діяльності всього підприємства і джерелом фінансування діяльності підприємства. Саме володіння ним дає права власникам на прийняття управлінських рішень та досягнення мети, і саме від ефективності управління капіталом залежить рентабельність і стабільність функціонування підприємства.

Задля ефективного та інтенсивного використання джерел фінансування підприємств в сучасних умовах господарювання необхідно більш зважено підійти до процесу формування обліково – аналітичної інформації про раціональність

та повноту використання власних джерел фінансування у фінансово-господарській діяльності. Дослідження теоретичних та практичних осо-

бливостей обліку та аналізу власного капіталу в системі управління промисловими підприємствами України потребують поглибленої уваги.

Список літератури:

1. Бобяк А. П. Власний капітал підприємства, як економічна категорія та його облік / А. П. Бобяк // Міжнародний збірник наукових праць. – 2011. – № 19.
2. Бобяк А. П. Бухгалтерський облік власного капіталу підприємств різних організаційно-правових форм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64
3. Брік С. В., Рудковська Є. М. Порядок обліку власного капіталу підприємства та шляхи його удосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.kpi.kharkov.ua/files/57587/>.
4. Бухгалтерський облік. Верига Ю. А., Виноградова М. О. / Навчальний посібник, 2008. – 325 с.
5. Кадацька А. М. Сутність власного капіталу підприємства / А. М. Кадацька // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2014. – Вип. 4. – С. 153-156.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджено наказом МФУ від 07.02.2013 р., № 73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/

Потапова Н.А., Брежнева Н.К.

Харьковский институт финансов

Киевского национального торгово-экономического университета

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СОБСТВЕННЫМ КАПИТАЛОМ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье исследована экономическую сущность собственного капитала. Изучены теоретические принципы функционирования категории «собственный капитал» на предприятиях Украины. Рассмотрены базовые принципы организации его учета на предприятии. Раскрыта необходимость проведения на предприятии системного анализа собственного капитала. Определена принципиальная последовательность проведения анализа собственного капитала на промышленном предприятии.

Ключевые слова: собственный капитал, учет собственного капитала, анализ собственного капитала.

Potapova N.A., Brezhneva N.K.

Kharkiv Institute of Finance

Kyiv National Trade and Economic University

ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECTS OF STRATEGIC MANAGEMENT EQUITY CAPITAL OF THE ENTERPRISE'S EQUITY CAPITAL

Summary

The article analyzes the economic essence of equity capital. The theoretical principles of functioning of the category «equity capital» at the Ukrainian enterprises are studied. The basic principles of organization of its accounting at the industrial enterprise are considered. The necessity of carrying out system analysis of own capital in the enterprise is revealed. The basic sequence of the analysis of the equity capital at the industrial enterprise is determined.

Keywords: equity capital, equity accounting, equity analysis.

REGIONALIZATION AND TRANSNATIONALIZATION IN THE FORMATION OF THE GLOBAL ECONOMY

Radzievska S.O.

State University of Economics and Technology for Transport

The paper examines the relationship between regionalization and transnationalization as the processes of the global economy formation. It is emphasized that at the heart of the both processes, regionalization and transnationalization, is the objectively operating law of the international division of labor at the micro and macro levels: at the levels of the national states, the institutions functioning in them, as well as the enterprises themselves. Taking into account the objectivity and the essence of the processes, an attempt is made to confront the contradiction of certain inconsistencies between regionalization and transnationalization that, on the one hand, facilitates the development of these processes and, on the other hand, may lead to the specific results of this contradiction resolution. The development of regionalization in its essence reduces the number of national states, and this naturally constrains the possibilities of transnationalization. The formation of the global economy results in the loss of the content of the regionalization and the transnationalization concepts. It is stated that economic practical experience suggests that in the terms of functioning the centralized organization of transnational corporations (TNC) is of greater economic efficiency compared with the market-organization of the national economy. Under the conditions of the development of TNCs, any country should build its organizational policies around the principle of the state centralism, which always provides the levers to eliminate the negative effects of market regulation of the national enterprises and to prevent the use of TNCs as a means of establishing nonequivalent international cooperation worldwide.

Keywords: regionalization, transnationalization, global economy, international division of labor, regional integration union, transnational corporation, production factor, tax system, foreign direct investment.

Introduction. The current state of the global economic processes development is often described with the help of the frequently used terms «regionalization» and «transnationalization». It should be noted that for a wide range of readers, these terms and concepts they define, are perceived quite clearly since the media widely covers the topic of Ukraine's accession to the world's most advanced integration union – the European Union (EU), and the theme of transnational corporations (TNCs) and transnational banks (TNB) is also quite often fully covered in the media and the scientific literature.

Analysis of the research and publications. The analysis of the scientific literature allows to conclude that the study of regionalization and transnationalization is at the heart of the globalization which is successfully developing in the modern world.

The classical approach to the international division of labor is studied thoroughly by I.I. Dyumulen [1], the new ideas on international division of labor is an outcome of globalization can be found in the e-sources [2]. Among scientific works dedicated to studying of the nature, driving forces, factors, vector direction of the integration processes, the works of the following scientists should be mentioned: Yu. Pakhomov, D. Lukianenko, B. Gubsky [3], which focused on the national economies in the global competitive environment; A. Filipenko, V. Budkin, A. Dudchenko [4], whose works were devoted to the modern international integration processes in Europe; V. Novitsky [5], which covered a wide variety of issues related to globalization and integration processes.

Of particular interest are the work by T. Semenchenko on TNCs functioning in the competitive business environment [6], the thesis by G. Grydasova in which she comes to the conclusion that the TNCs' possibilities are widely used by different structures in their own political interests and that the mighty transnational corporations are able to influence po-

litical, economic, cultural fields, as well as consciousness of a separate individual and the whole society [7], the thesis by S. Sardak on global regulatory system of human resources development by where the crucial role of humans in the global economic system is viewed as a key factor of production, the main resource, the producer and the consumer of economic and social benefits that are exposed to global threats, problems, challenges, trends, etc. [8].

Among the studies of globalization, one should note such works by foreign scientists as U. Beck, O. Bogomolov, M. Delyagin, Z. Brzezinski, D. Rodrik [9], G. Soros, J. Stiglitz, I. Wallerstein [10], and Ukrainian scholars V. Bazylevych, O. Bilorus, T. Kalchenko [11], S. Radzievska [12], O. Rogach, V. Sidenko, O. Shnyrkov. Most of their recent publications focus on various issues related to the problem of globalization: contradictions, paradoxes, challenges and even dangers of the globalization processes.

Unresolved issue. However, not enough attention is paid to the relationship between the processes of regionalization and transnationalization, their role in the formation and development of the global economy, as well as the whole topic of some inconsistencies between these processes and the possible consequences of the inconsistency. Thus, the study of the interrelation between the regionalization and the transnationalisation has become both interesting and important.

The objective of the study is to identify the relationship between the notions of regionalization and transnationalization.

To achieve the objective it is necessary to take into account that these two processes: firstly, are directed to the global economy formation; secondly, are based on the international division of labor; thirdly, promote the growth of productivity.

We should bear in mind that both processes give rise to the conflict in the integration devel-

opment, which finds itself in huge difference between practically increasing gap in the standards of living between various countries and theoretically desired effect of leveling those standards worldwide.

The main part. One of the most effective economic laws operating on the country level and internationally is *the law of the division of labor*. It's worth noting that the law was recognized in the socialist economic system, but only to the extent to which the planned system of economic governance allowed it. In the modern market economy, the law of the division of labor works domestically and internationally, leading to the internationalization processes beyond nation states.

The main indicator of the internationalization of labor, public production, and the foundation of this process is the economic exchange between countries, which is based on the international division of labor [1, p. 11]. The international division of labor is the form of territorial or geographical division of labor. It is the process of sustained concentration of production of certain kinds of material goods and services over the domestic needs in some countries, i.e. for external exchange, and also the process of sustained satisfaction of the domestic needs with certain goods and services through import from other countries.

In other words, the production of certain products over the needs of the country is accompanied by the consumption unsecured by the country's own production capabilities. Therefore, ***the division of labor means the exchange between the countries of the excessive products to the insufficiently produced goods or the goods that are not produced at all domestically to meet the country's needs.***

The international division of labor generates economic relations between the participants and especially in the exchange of products and payments related to this exchange. These relationships have become complicated over time, extended to areas of production, capital investment, labor, distribution of benefits. According to the definition, ***the new international division of labor is an outcome of globalization.*** The term was introduced to describe an ongoing geographic reorganization of production, which finds its origins in ideas about a global division of labor. It is a spatial division of labor which occurs when the process of production is no longer confined to national economies. Under the «old» international division of labor, until around 1970, underdeveloped areas were incorporated into the world economy principally as suppliers of minerals and agricultural commodities. However, as developing economies are merged into the world economy, more production takes place in these economies. This has led to a trend of transference, or what is also known as the «global industrial shift», in which production processes are relocated from developed countries to developing countries [2]. ***Different kinds of labor and corresponding subjects of the division of labor find themselves in various relations. The way representatives of the operating economic activities act determine the type of social international division of labor. Their interaction can be based on an equal and mutually beneficial cooperation, or on the dictation of the strong to the weak.*** So,

the analysis of the international division of labor requires special approach which takes into account not only the specialization of countries in the world economy, but more precisely, the type of public interaction and interdependence between the participants of the global economy.

Also, it is necessary to identify whether their interactions are based on the democratic principles, which provide equality and mutual benefits to partners or the interests of the stronger prevail. It should be noted that as yet it is impossible to assert implicit victory in the international economic relations of democracy. Moreover, *the resultant division of labor across continents closely follows the North – South socio-economic and political divide, wherein the North – with one quarter of the world population – controls four fifths of the world income, while the South -with three quarters of the world population – has access to one fifth of the world income* [2].

The obvious reasons behind the international division of labor is the difference in countries' provision with the natural resources, the climatic and geo-economic conditions, the level of scientific and technological progress. *Participation in the international division of labor gives benefits to all its members, but to different extent.* The main goal of the national economy for effective functioning in the conditions of globalization is to improve the ability to produce goods and services with lower expenses and better quality for export, to expand the range of products, and to increase its global market share. In the fundamental monograph «National economies in the global competitive environment» outstanding Ukrainian scientists Yu. Pakhomov, D. Lukianenko, B. Gubsky determine the forms of the international division of labor as specialization and cooperation of individual countries, groups of countries or regions of the world and mention that the deepening of specialization leads to the following kinds and forms of international cooperation – intersectorial, intrasectorial, between particular enterprises [3, p. 30-40].

The social division of labor and increased exchanges of goods, services and factors of production between the national economies create conditions for the development of integration processes. It is widely accepted that integration is the close mutual interrelationships between national economies. Thus, the development of trade between the two countries on the basis of the objective law of international division of labor can be considered as a prerequisite for further consolidation of their economies, their further integration. ***The trade relations between the states based on the division of labor are of objective character; however, the seller and the buyer show subjectivity in choosing each other. This possibility of choice generates a market mechanism, market functioning of the economy.***

Trade objectively creates possibilities for specialization and co-operation between the countries' enterprises strengthening the states' interdependence and leading to their integration.

In terms of the conceptual development of world trade theory, integration can be evaluated in the context of whether it is a step towards freer trade, or vice versa, towards additional limitations to the intensity of trade flows. The objective pre-

requisites for the formation of regional integration groups is deepening internationalization and transnationalization, the expansion of economic globalization, diversification of the information component of economic development.

In the early stages of research on integration processes the international economic integration equated with trade and pay liberalization. Representatives of **the market school** stated that the integration processes were considered deeper when the market forces were stronger and the regulatory influence of the state was not dominant [4, p. 332]. **Market-institutional trend of contemporary neo-liberalism** acknowledges that the integration of national economies can not be achieved solely by market methods, and focuses on efforts to eliminate discrimination in mutual cooperation, on the recovery of market mechanism of economic processes regulation and on minimal government intervention in international economic integration. For the representatives of **the structural school**, the real integration is more than just a union of several economies; this is the kind of the original change of quality of the system: integration must present not simply the sum (total number) of national economies, but some new quality, improved economic organism [4, p. 9-10].

International economic integration is regional in nature. It comprises mainly neighboring countries which are geographically close. No wonder, culturally, historically, economically or ethnically close nations feel a natural inclination to mutual cooperation, determine trends of economic regionalization. **Economic regionalization is the process of progressive creation of a common market and geographically reproductive area by historically and culturally related countries, accompanied by harmonization of conditions of trade, reduction and elimination of reciprocal restrictions to enhance economic efficiency and to address global competition** [5, c. 641].

The notion of «international economic integration» is identical with the notion of «regional economic integration» or «economic regionalization»: the terms mean consistent association of independent nation-states and eventually the process leading to the unification of these states into a single entity (state). The term «transnationalization» draws attention to the fact that the production goes beyond national economy and unites the manufacturing processes taking place in various countries. Thus, the term «transnationalization» refers not to the country as a whole, but to the subjects of this country's economic system, formed by multinational and transnational corporations and institutions (transnational banks).

Under the circumstances of the growing role of TNCs, the cooperation and/or competition of the enterprises of the national economy, their partners from abroad, and TNC entities with centralized control by corporate headquarters, their functioning in the market conditions on the territory of home and host state recipients is becoming a burning problem. The solution to the problem has effect not only on the economic development of countries where TNCs operate and the TNCs themselves, but on the world economy as a whole. At the same time international integration is taking

place at the macro level in the form of creation of regional integration unions, thus raising the problem of mergers and acquisitions of the enterprises belonging to these countries into larger ones. The solution to the above mentioned problem is closely related to the stages of development of these regional unions, as well as to the development of the TNCs in the countries which are integrating.

Complications of relations between the countries and the TNCs functioning in them is mentioned in the scientific literature. Such complications can even acquire the character of contradictions between home and host state recipients which is explained by the fact that entrepreneurial part of national economies can either participate in the formation and operation of TNCs or not to participate. In the latest case, the national enterprises become competitors of TNCs. **In the conditions of TNC development the enterprise of the national economy may face two alternatives: either in one form or another to cooperate with it by joining the activities with the TNC, or to compete with it.** Common for all TNCs is the centralized organization of all their management activities combined with a broad economic independence given to its foreign companies, subsidiaries and affiliates. This principle of centralized management across the corporation remains immutable.

By entering any host country TNCs quite naturally start relations with the national economic entities (corporations). If these relationships are formed as competitive, at least two factors, the economic capacity and the availability of centralized planning and management in TNCs, become significant competitive advantages for them. The result of these advantages is the complete or partial takeover of the share of the market previously controlled by domestic producers.

From this perspective, these specifics of TNC management may have different results for home and host state recipients ranging from some advantages, improving the whole economic development to some losses, complete domestic destabilization. It logically follows from the fact that the goal of any TNC is to maximize profit under any unforeseen conditions of the world development which may come into conflict with the interests of the country in which TNC operates. To overcome this contradiction it's necessary to *integrate the countries in which TNCs operate by forming a regional union with centralized organization of management as a successor and by developing TNCs management systems in the process of its converting to regional union of home and host state recipients.*

Thus, the TNC development should lead to the formation (on the basis of the countries where it functions) of the regional integration union with a centralized management system which provides a broad economic independence to its components – the recipient countries. But actually this combination [6, p. 211-213] of transnationalization process at the micro level with regionalization process at the macro level leads to the following **contradiction: TNCs are successfully developing precisely through the use of the belonging of their constituent parts to different countries with different conditions of legal regulation of economic processes, which gives them the opportunity to take**

advantage of the international division of labor by transfer prices, and the specifics of financing and taxation of production and consumption in different countries. The union of these countries will lead to the unification of the legal regulation of economic processes, and thus to the loss of TNCs of the opportunities that promote their competitive advantage on the national, regional and world markets.

It is important to add that on the territory of the countries there may be a certain number of TNCs, and if their development is accompanied by the countries' joining each other, home and host state recipients, it may well be natural to lead to the formation of a single planetary economy.

That is why in the research papers on this issue the formation and development of TNCs is fully justified as a logical stage in the construction of a single planetary economy. But if the construction of a single planetary economy is regarded as a natural process of transformation of TNCs, then it is logical to assume that the main principle of the governance of a single planetary economy will be the principle of centralized control on the scale of the entire planet, that is, on a global scale.

The conclusion is quite logical, and if we observe the hypothesis expressed by many scholars about the possibility of transforming the TNC system into a single planetary economy, then the only centralized management with varying degrees of economic independence of individual components will be in force (as in previous TNCs), that can be conventionally determined by the term «state». Similarly, the so-called institution that will occupy the highest level in the management hierarchy will be called «the world government».

By their definition, TNCs operate in a competitive struggle with national enterprises that are not included in their structure. And if, in accordance with the above scheme, the transformation of TNCs into regional unions of the home and host states will take place and on their basis the single planetary economy will be formed, then one component left should be the national enterprises out-

side the TNCs. However, in the process of regional integration, these national enterprises will acquire the status of global enterprises through mergers and acquisitions which will also be governed by the «world government».

Thus, the question arises whether this will lead to the complete monopolization of economic relations and the disappearance of the competition mechanism, which is considered the basis for the development of the economic system. In our opinion, the answer to this question should be negative since the centralization of management will be accompanied by a broad operational autonomy of individual subsystems of the entire global system.

It should be concluded that the formation of TNCs and their successful development implies the existence of national (state) economies, and the formation of regional (state) unions, reducing the number of «state» economies, thus reducing the opportunities for the formation and development of TNCs. It is in the conditions of this inconsistency that the process of global economy formation will develop.

Conclusions and research perspectives. First of all, the development of regionalization in its essence reduces the number of national countries, and this naturally limits the possibilities of transnationalization. Consequently, the formation of the global economy leads to the loss of content by the concepts of regionalization and transnationalization.

Secondly, the economic practical experience suggests that the centralized organization of TNCs functioning is of greater economic efficiency compared with the market-organization of the national economy functioning.

Thirdly, under the conditions of the development of TNCs, any country should build its organizational policies around the principle of the state centralism, which always provides the levers to eliminate the negative effects of market regulation of the national enterprises and to prevent the use of TNCs as a means of establishing nonequivalent international cooperation, similar to the colonial regime, worldwide.

References:

1. Дюмулен И. И. Международная торговля услугами / И. И. Дюмулен. – М.: Экономика, 2003. – 314 с.
2. New international division of labor. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/New_international_division_of_labour
3. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський. – К.: Україна, 1997. – 237 с.
4. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія / [А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В. С. Будкін, М. А. Дудченко та ін.]. – К.: Знання України, 2004. – 304 с.
5. Новицький В. С. Міжнародна економічна діяльність України / Валерій Євгенович Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
6. Семененко Т. М. Транснаціональні корпорації в конкурентному бізнес-середовищі / Т. М. Семененко // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. Вип. 5(158); наук. ред. І. Г. Манцуров. – К., 2014. – 162-166 с.
7. Гридасова Г. О. Інформаційні транснаціональні корпорації у світовій політиці: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Гридасова Г. О.; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2016. – 20 с.
8. Сардак С. Є. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.02 / Сардак Сергій Едуардович; ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана». – К., 2014. – 34 с.
9. Rodrik D. The globalization paradox / Dani Rodrik // An edited version of a talk given at the Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, on 4 May 2011. Available at: <http://www.makingitmagazine.net/?p=3831>
10. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System / Immanuel Wallerstein // Globalization and Economy. Vol. 1. Globalizing Markets and Capitalism. Ed. by P. James, B. K. Gills. – Los Angeles: Sage publications, 2007 (Central currents in globalization). – P. 401-416.

11. Lukianenko D. G. Global management strategies / D. G. Lukianenko, T. V. Kalchenko // International Economic Policy. – 2008. – № 8-9. – P. 5-35. Available at: http://iejjournal.com/journals_eng/8-9/2008_2_LUKIANENKO.pdf
12. Radzievska S. Global economic processes and Ukraine // International Economic Policy. – 2014. – № 1. – P. 75-100.

Радзівська С.О.

Державний економіко-технологічний університет транспорту

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ ТА ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ У ФОРМУВАННІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотация

У статті розглядається співвідношення регіоналізації та транснаціоналізації в процесах формування глобальної економіки. Підкреслюється, що в основі регіоналізації і транснаціоналізації міститься об'єктивно діючий закон міжнародного поділу праці на мікро- і макрорівні: на рівні національних держав і функціонуючих підприємств й установ. При цьому робиться спроба на основі дослідження сутності процесів регіоналізації і транснаціоналізації, їх взаємозв'язків виявити ту суперечність, яка сприяє розвитку цих процесів і одночасно із цим може привести до специфічних результатів її розв'язання. Розвиток регіоналізації за своєю сутністю зменшує кількість національних країн і цим цілком закономірно обмежує можливості транснаціоналізації. Формування глобальної економіки веде до втрати змісту понять «регіоналізація» і «транснаціоналізація». Стверджується, що з позицій економічної практики централізовано організоване функціонування ТНК доводить свою більшу економічну ефективність у порівнянні із ринково організованим функціонуванням національної економіки. За умов розвитку ТНК будь-яка країна в основу організації економічного життя має покласти принцип державного централізму, згідно з яким завжди мати важелі, спроможні коректувати негативні впливи ринкового регулювання функціонування національних підприємств і не допускати використання ТНК як засобу встановлення у світі нееквівалентного режиму міжнародного співробітництва.

Ключові слова: регіоналізація, транснаціоналізація, глобальна економіка, міжнародний поділ праці, регіональне інтеграційне об'єднання, транснаціональна корпорація, фактор виробництва, податкова система, прями іноземні інвестиції.

Радзиевская С.А.

Государственный экономико-технологический университет транспорта

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ И ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье рассматривается соотношение регионализации и транснационализации в процессах формирования глобальной экономики. Подчеркивается, что в основе и регионализации, и транснационализации лежит объективно действующий закон международного разделения труда, соответственно на микро- и макроуровнях, на уровнях национальных государств и функционирующих в них предприятий и институций. При этом делается попытка на основе исследования сущности процессов регионализации и транснационализации выявить то противоречие, которое способствует развитию этих процессов и вместе с тем может привести к специфическим результатам его разрешения. Развитие регионализации по своей сути уменьшает количество национальных стран и этим вполне закономерно ограничивает возможности транснационализации. Формирование глобальной экономики ведет к утрате содержания понятиями «регионализация» и «транснационализация». Утверждается, что с позиций экономической практики централизованно организованное функционирование ТНК доказывает свою большую экономическую эффективность по сравнению с рыночно организованным функционированием национальной экономики. При условии развития ТНК любая страна в основу организации экономической жизни должна положить принцип государственного централизма, в соответствии с которым всегда имеют рычаги, корректирующие негативные влияния рыночного регулирования функционирования национальных предприятий и не допускать использования ТНК как способа установления в мире неэквивалентного режима международного сотрудничества.

Ключевые слова: регионализация, транснационализация, глобальная экономика, международное разделение труда, региональное интеграционное объединение, транснациональная корпорація, факторы производства, налоговая система, прямые иностранные инвестиции.

УДК 338:69:65.012.4

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА ТА КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ В БУДІВНИЦТВІ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Резніченко А.В.

Вінницький фінансово-економічний університет

В даній роботі вивчена роль менеджера та основних його компетенцій, що впливають на організаційну структуру інвестиційно-будівельного підприємства та розвиток будівельної галузі України в цілому. На основі вивчення видів діяльності в будівельному бізнесі та їх характеристик, визначено джерела формування особливих здатностей інвестиційно-будівельного підприємства, що дозволяють реалізувати потенціал управлінських компетенцій. Запропонована організаційна структура інвестиційно-будівельної організації на основі визначення сутності власної діяльності підприємств будівельної галузі та встановлення ключових компетенцій. Встановлено, що якість будівельних проектів повинна бути філософією, що працює в рамках організаційної структури підприємства. Підвищення практичної цінності та ефективності проектування в будівництві залежить від подальшого вивчення та кількісної оцінки менеджерських здібностей та здатностей будівельної організації, що забезпечуються цими здібностями.

Ключові слова: інвестиційно-будівельне підприємство, будівництво, суть бізнесу, управління, менеджер, компетенції.

Постановка проблеми. Вивчення сутності процесів управління розвитком будівельного підприємства та галузі в цілому є важливою задачею в сучасних умовах господарювання, що обумовлено низкою причин. В першу чергу, будівництво є основою забезпечення та втілення суспільних інтересів через безпеку і надійність будівель, енергозбереження, захист довкілля та облаштування комфортного та функціонального громадського побуту. Розуміння сутності та управлінських чинників розвитку будівництва сприяє розкриттю змісту діяльності в сфері інвестиційного будівництва та створенню ефективних механізмів впливу на розвиток. Вивчення ролі менеджера та основних його компетенцій надає можливості більш повного розкриття змісту діяльності в сфері будівництва та визначення найбільш важливих чинників, що впливають на організаційну структуру інвестиційно-будівельного підприємства та розвиток будівельної галузі України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем розвитку будівельної галузі та управління цим розвитком є важливою науковою та прикладною задачею. Дослідження окремих елементів системи розвитку та управління у будівельній галузі в світі та Україні знаходиться в центрі уваги численних вчених теоретиків та практиків.

Питання управління різними формами організації бізнес процесів в Україні вивчаються в працях багатьох вітчизняних науковців В.Г. Лубенець [1], А.І. Юдін [5], А.Д. Чернявський [4], В. Луцяком [2]. Питання організації та управління діяльністю будівельних підприємств вивчалися такими науковцями як П. Хілебрандт (P. Hillebrandt, 1985, 1995) [7, 8], Г. Джонсоном (G. Johnson, 1999) [9], Дж. Кеєм (J. Kay, 1993) [10], Д. Ленгфордом (D.A. Langford, 2001) [11], К. Прахаладом (C.R. Prahalad, 1990) [13], К. Зантке (C. Zantke, 1999) [14]. Значний практичний внесок у підвищення ефективності діяльності інвестиційно-будівельних підприємств здійснив Е. Голдратт (Goldratt Eliyahu M., 2014) [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на всебічне вивчення процесів організації будівельної діяльності в світі і Україні, не досить повно вивчено наукові підходи присвячені систематизації досвіду організації та здійснення управління інвестиційно-будівельними підприємствами з позицій визначення необхідних компетенцій окремих менеджерів в контексті розвитку будівельної галузі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова організаційної структури інвестиційно-будівельної організації на основі визначення сутності власної діяльності підприємств будівельної галузі та встановлення ключових компетенцій, необхідних менеджерам для підвищення ефективності та розвитку підприємства в умовах змін у бізнес-середовищі.

Виклад основного матеріалу. Емпіричний аналіз проведений Хілебрандтом та ін. (P. Hillebrandt, 1995) [7, с. 39] визначив основні види діяльності в будівельному бізнесі, що включають наступні:

- підприємства, що працюють як підрядники (10); три визначають свою діяльність як суто будівельну, шість визначають свою діяльність як будівельну та таку, що відноситься до громадського будівництва та одне визначає свою діяльність як цивільне будівництво та розробка технологічного процесу;

- два підприємства визначають свою діяльність як підрядну та діяльність із житлового будівництва;

- два підприємства визначають свою діяльність як підрядну та роботу в сфері житлово-комунального господарства;

- одне підприємство визначає свою діяльність як діяльність в сфері підготовки будівельних котлованів;

- одне підприємство, що визначає сутність своєї діяльності як будівництво житлових будинків.

Не зважаючи на різноманіття що до визначення власної місії та основного виду діяльності, результатом цієї діяльності в будівництві є матеріальні споруди та будівлі, що складають основу для забезпечення усіх інших видів економічної

діяльності. В Україні, переважно, будівельні роботи спрямовані на зведення будівель. Біля третини усіх будівельних робіт ділять між собою будівництво споруд та спеціалізовані будівельні роботи (рис. 1).

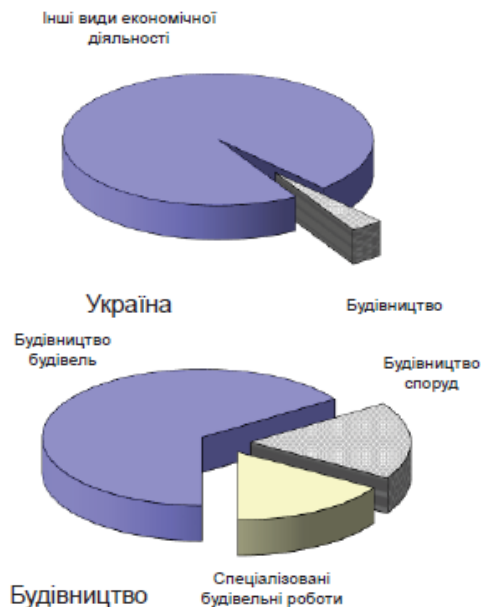

Рис. 1. Структура будівельної галузі України в 2015 р.
Джерело: [3]

При цьому вибір основного виду діяльності на загальному рівні, менеджери здійснювали за деякими або усіма з наступних характеристик [11, с. 59]:

- там, де підприємство мало давню зацікавленість і накопичила значний досвід;
- створення досить значного обороту;
- в тих сферах де підприємство має прибуток або, як очікується, буде мати;
- там, де можна очікувати на розумне зростання ринку, або там, де підприємство має захоплений ринок;
- там, де існують низькі вимоги що до капіталу.

Дж. Кей (J. Kay, 1993) [10, с. 129] визначає зміст діяльності підприємства за його контрактами і відносинами, при цьому додана вартість в підприємстві створюється за рахунок успіху при їх поєднанні. Крім того, важлива якість і виразність цих договорів і відносин для підприємства, що забезпечує додаткову цінність для клієнтів. Основна діяльність, згідно Дж. Кей (J. Kay, 1993) [10, с. 146] – це той вид діяльності, де особливі здатності підприємства надають йому конкурентну перевагу. Фактично, в будівництві забезпеченням конкурентної переваги займається частина організації, що здійснює фінансову підтримку будівництва або управління інвестиціями. При цьому, особливі здатності, що до забезпечення конкурентної переваги, формуються з трьох основних джерел, а саме, організаційної структури, репутації та інновацій.

Організаційну структуру легше підтримувати, ніж створювати і визначається вона набором пов'язаних контрактів в середині або навколо підприємства [5, с. 57]. Пов'язані контракти – це ті, що є прихованими і засновані на очікуваннях і довірі між сторонами. Між сторонами

може бути або може не бути фундаментального правового договору, але пов'язуючий аспект забезпечує і моральний і психологічний «контракт», що виходить за рамки будь-якого явного правового договору. Організаційна архітектура складається з трьох аспектів: внутрішній компонент, тобто відносини з і між працівниками; зовнішній компонент, тобто, з постачальниками або клієнтами; або через мережу – групу фірм, які беруть участь в пов'язаній діяльності [4, с. 231]. Тому архітектура має соціальний і комерційний аспект. Це дозволяє підприємству створити актив за рахунок використання цих відносин для формування та підтримки організаційного знання і процедур, які є відмінними для підприємства і, отже, дозволяють йому реагувати на зміни і забезпечити доступ до інформації та обмін нею. Організаційне знання і рутини можуть бути створені з використанням технології або навичок або спеціальних знань, що є властивостями працівників [2, с. 390]. Додана вартість, таким чином, створюється зі здатності підтримувати довготривалі стосунки, використовуючи ці знання.

Другим важливим аспектом особливих здатностей є репутація. Репутація передає інформацію клієнтам і виходить за рамки вимірюваних характеристик будь-якого продукту. Наприклад, більшість будівельних фірм має фотографії реалізованих проектів в своїх офісах, на власних сторінках в Інтернеті або використовує інші мультимедійні засоби в якості механізму для повідомлення про власну репутацію клієнтам та їх радникам. Ці проекти можуть бути завершені в рамках бюджету і мати відповідну якість, що є звичайними вимірюваними характеристиками успішної реалізації проекту. Ці мультимедія представляють те, чого підприємство досягло. Проте, фотографії самі по собі, при тому, що вони можуть передавати зображення вражаючих проектів, що були завершені, не здатні диференціювати одне підприємство від іншого з точки зору репутації. Вони не дають відчутного розуміння або доказів того, як проект був поставлений підприємством в аспекті порівняння з іншими підприємствами. Для клієнта і його радників це спосіб в який проект був виконаний для досягнення вимірюваних цілей, неявно втілених в фотографіях завершених проектів, що важливо, не тільки для одного, а для інших проектів також. Репутація будується з триваючого успішного завершення проектів і має бути показана в набагато більш явний спосіб, ніж через фотографії на стінах або в щорічних звітах і маркетингових брошурах. Репутація може також бути в рівній мірі втрачена, при цьому репутацію легше втратити, ніж побудувати. Властивості продуктів і послуг, які створюють репутацію можуть проявитися в процесі пошуку клієнта та через порівняння з іншими подібними типами продукту або послуги, шляхом безпосереднього використання (і набуття безпосереднього досвіду) або через багаторічний досвід. Додана вартість репутації та її побудова проходять більш критично на основі таких ринкових валютних відносин, де судження про якість, як основної вимоги клієнта, засновані на багаторічному досвіді. Значення репутації в якості джерела особливих здатностей по-перше в тому, що премії отримані за рахунок

репутації набагато вищі порівняно з витратами на її підтримку. По-друге, ймовірність продовження бізнесу на ринку, який, ймовірно, буде розвиватись, як тільки репутація була побудована, встановлена та передана в правильному порядку. З точки зору характеристик сутності бізнесу, згаданих Хілебрандтом (P. Hillebrandt, 1995) та ін. [7, с. 96] це той ринок, де підприємство має давній інтерес, а репутація забезпечить особливу здатність діяти на цьому ринку.

Інновація є третім джерелом особливих здатностей. Одні підприємства можуть мати організаційні структури, що сприяють безперервному процесу інновацій в той час як інші можуть мати структуру, що краща для впровадження інновацій. Крім того, Кей (J. Kay, 1993) [10, с. 291] вказує на те, що процес інновацій буде часто включати в себе складну взаємодію між підприємствами. Однак, часто буває важко створити конкурентну перевагу за рахунок інновацій, тому що це дорого, а також невизначено, цими процесами важко управляти і також важко забезпечити захист отриманої переваги для окремого підприємства, а, отже, отримувати прибуток від інновацій поодиноці також складно. Таким чином, нововведення самого по собі може бути недостатньо, щоб отримати конкурентну перевагу, але при встановленні зв'язку з іншими особливими здатностями інновація може стати могутньою зброєю. З двох інших здатностей організаційна архітектура, ймовірно, є найбільш важливою, в тому випадку коли вона пов'язана з інноваціями шляхом їх створення, реалізації чи того і того одночасно. Для контрагентів часто це відбувається в робочому порядку при реалізації складних проектів, хоча організаційні інновації в результаті яких з'являються нові послуги або змінюються існуючі послуги, перш за все, здійснюються коли на підприємство діють чинники рецесії. Оскільки інвестиційно-будівельна організація має одну мету, інновації повинні безпосередньо вирішувати найвищу організаційну задачу. Локальні інновації не мають значення, і можуть бути шкідливими для загальної мети. При цьому, згідно із теорії обмежень Е. Голдратта (Goldratt, M. Eliyahu, 2014) [6, с. 182], кожен складний процес обмежений самим повільним процесом. Інновації повинні вирішувати це обмеження. Зусилля в інших місцях не мають значного впливу на результат. Машинні обмеження мають багато рішень. Політичні обмеження вирішити важко. Завданням управлінської ланки в інвестиційно-будівельному підприємстві є визначення цілі та не ефективні процеси. Продуктивна або ефективна діяльність – це така робота, яка наближає організацію до своєї мети. Кожна дія, яка не наближає підприємство до мети, не є результативною.

Ключові компетенції є тими компетенціями, які критично підтримують конкурентну перевагу організації [9, с. 496]. Вони є основою колективного навчання в організаціях, особливо щодо координації різноманітних виробничих навичок і інтеграції декількох потоків технологій [13, с. 10]. Ключові компетенції відрізняються в різних організаціях і залежать від конкурентної позиції та стратегії, які вони переслідують. Існують порогові компетенції і ресурси, які необ-

хідні, щоб залишитися на ринку, але вони самі по собі не забезпечать конкурентну перевагу. Ключові компетенції виходять за межі достатніх компетенцій, за межі окремої бізнес-одиноці, а також, мають вирішальне значення для успіху на конкретному ринку або в конкретній галузі промисловості. Вони повинні забезпечити цінність для клієнта, бути важко повторюваними для конкурентів і, тому, є рідкісними, складними і інтегровані в організаційні знання і практику. Вони, можуть бути неявними, але повинні бути чіткими, з тим щоб забезпечити чітке розуміння конкурентної переваги для підприємства. Основні компетенції не стосуються доставки кінцевих продуктів, наприклад, офісний будинок для інвестиційно-будівельного підприємства. В цьому випадку ключова компетенція для підрядника є здатністю встановлення на місці будівництва складних механічних і електричних установок, а також дотримання вимог в області інформаційних технологій. В той час як для інвестиційно-будівельного підприємства це може бути здатність до реалізації побудованого об'єкту та отримання максимальної вигоди.

Прахалад та Хамель (C.R. Prahalad & G. Hamel, 1990) [13, с. 14] встановили відмінність між ключовою компетенцією, ключовими продуктами і кінцевими продуктами. У випадку укладання угоди, наприклад, основна компетенція не може полягати в розробці складних технологій управління проектом на місці будівництва через виробничі можливості, що лежать в основі поставки цілого ряду різних кінцевих продуктів, таких як офісні будівлі, лікарні і будівлі суду. Проте, ключовий продукт для інвестиційно-будівельного підприємства може представляти пропозицію можливості при проектуванні та будівництві або управлінні будівництвом доставки кінцевого продукту – офісного блоку – для клієнта. При визначенні ключових компетенцій Прахалад та Хамель (C.R. Prahalad & G. Hamel, 1990) [13, с. 12] пропонують три тести. По-перше, ключова компетенція забезпечує доступ до ряду ринків, таким чином, вона може бути вбудованою в різні основні продукти. По-друге, основна компетенція повинна також внести важливий вклад в сприйняття переваг, що клієнт бажає отримати від кінцевого продукту. Нарешті, ключова компетенція повинна бути важкою для повторення конкурентами.

При використанні сутнісної концепції бізнесу, особливих здатностей і ключових компетенцій, основних продуктів і кінцевих продуктів для інвестиційно-будівельного підприємства і даних, отриманих Хілебрандтом та ін. (P.M. Hillebrandt, 1985, 1995) [7, 8], виникає наступна картина.

Підприємство може визначити діяльність з укладення договорів в якості своєї основної діяльності та може реалізувати свій потенціал компетенцій через пропозицію найнижчої ціни, а не представляючи себе як таке, що володіє відмінними здатностями або надає додаткову цінність клієнтам за завищеними цінами. Поява філософії «кращої цінності» серед клієнтів з державного сектора знижує корисність цієї стратегії. Підприємство, що конкурує в сфері цін може мати портфель інших видів бізнесу, що, в поєднанні, дають їм особливі здатності в забезпеченні кон-

курентної переваги. Прикладом тут буде підприємство, що має інтегровану структуру, так що різні види бізнесу доповнюють один одного, як показано на рисунку 2.

Підрядник може мати ряд постійних відносин, можливо з основними торговими контрагентами [1], які забезпечують його конкурентну перевагу [12, с. 219].

Для підприємств, що визначають суть власного бізнесу, як підрядник, житлове будівництво та приватна нерухомість існує цілий ряд навичок, що можуть бути виділені та розглянуті як універсальні для багатьох видів бізнесу – це ключові компетенції. Наприклад, компетенції в проектуванні і будівництві високотехнологічних будівель в будівельній частині бізнесу може бути об'єднане з компетенцією розвитку в житловому будівництві і приватній нерухомості для того, щоб підприємства могли постачати портфельні пропозиції, або фінансувати громадські проекти за рахунок приватного капіталу [14, с. 80]. Інноваційні рішення можуть включати в себе фінан-

сування, проектування і будівництво, а також збір землі, продаж землі і дослідження ринку для інвестицій у житло/власність.

Тут кожен елемент представляє собою незалежне підприємство, але, діючи разом вони забезпечують особливі здатності.

Висновки і пропозиції. Запропонований спосіб використання корпоративної організаційної структури забезпечує інноваційні рішення і будує репутацію, використовуючи набір наявних навичок для створення ключових компетенцій. Хіллебрандт та ін. (P. Hillebrandt, 1995) [7, с. 176] висунули на перший план в своєму дослідженні точку зору, згідно якої під час інтерв'ю зі старшими менеджерами, вони не знайшли жодного прикладу, коли замовники, отримали роботу безпосередньо із забезпечення якості. Володіння БНіПами розглядається як забезпечення процедурної інфраструктури, щоб продемонструвати, що необхідні системи присутні. Це кваліфікаційний рівень обслуговування або граничний рівень компетентності. Менеджер виступає зв'язковим

елементом, який організація використовує для формулювання політики та цілей та для встановлення процесів, необхідних для забезпечення слідування сформульованій політиці та досягнення цілей. Характеристики менеджера включають структуру його когнітивної моделі діяльності організації, програми, практики, процедури, плани, правила, ролі, відповідальність, відносини, угоди, документи, записи, методи, інструменти, техніки, технології та ресурси, що ним використовуються в межах кваліфікації. При цьому, акцент на забезпечення якості проектів повинен бути філософією, що працює в організації набагато глибше – в рамках організаційної структури. Подальше вивчення та кількісна оцінка менеджерських здібностей та здатностей будівельної організації, що забезпечуються цими здібностями, підвищить практичну цінність та ефективність проектування в будівництві.

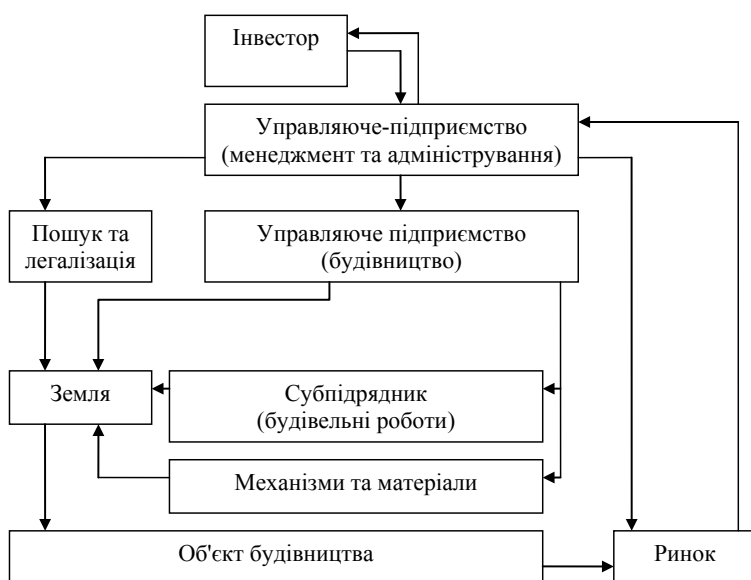

Рис. 2. Інтегрована структура будівельного підприємства

Джерело: складено автором

Список літератури:

1. Лубенець В.Г. Проектування організації будівництва промислових та цивільних будівель і споруд: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / В.Г. Лубенець, О.О. Демидова. – Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К.: КНУБА, 2007. – 136 с.
2. Луцяк В.В. Аналіз стану та перспективи розвитку малого виробничого підприємства на основі динамічних здібностей / В.В. Луцяк // Київ. Актуальні проблеми економіки. – 2016, № 4(178). – С. 386-400.
3. Статистичний збірник про діяльність суб'єктів господарювання за 2015 р. [Електронне джерело] / Державна служба статистики України. – Київ. – 2017. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/11/zb_dsg2015_p.zip
4. Чернявський А.Д. Тенденції ринкової трансформації організаційних форм управління в будівельному комплексі України / А.Д. Чернявський. – К.: Оптика, 2003. – 326 с.
5. Юдин А.И. Менеджмент в строительстве: уч. пособие / А.И. Юдин, С.А. Россохин. – Харьков: ХНАМГ, 2008. – 178 с.
6. Goldratt, Eliyahu M.; Jeff Cox. (2014). The Goal: A Process of Ongoing Improvement. 30th Anniversary Edition. Great Barrington, MA.: North River Press. 362 p.
7. Hillebrandt P., Cannon J., Lansley P. (1995) The Construction Industry – In and Out of Recession. Macmillan, Basingstoke. 185 p.
8. Hillebrandt P.M. (1985). An Analysis of the British Construction Industry. Macmillan, London. 224 p.
9. Johnson G. & Scholes K. (1999) Exploring Corporate Strategy. Text and Cases. 5th ed. Prentice Hall, Hemel Hempstead. 664 p.
10. Kay J. (1993) Foundations of Corporate Success: How business strategies add value, Oxford University Press, Oxford, 433 p.

11. Langford D.A. (2001). Management in construction. Blackwell Science Ltd, a Blackwell Publishing company, 2nd ed., 258 p.
12. Porter M.F. (1998). Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors. Free Press, New York. 396 p.
13. Prahalad C.R. & Hamel G. (1990). The core competence of the organisation. In: The State of Strategy, pp. 3-15. Harvard Business Review, Cambridge, MA.
14. Zantke C. & Mangels B. (1999). Public sector client-private sector project: transferring the state construction administration into private hands. Engineering, Construction and Architectural Management, 6, No. 1, 78-87.

Резниченко А.В.

Винницкий финансово-экономический университет

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА И КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ИНВЕСТИЦИОННО-СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В данной работе изучена роль менеджера и основных его компетенций, влияющих на организационную структуру инвестиционно-строительного предприятия и развитие строительной отрасли Украины в целом. На основе изучения видов деятельности в строительном бизнесе и их характеристик, определены источники формирования особых способностей инвестиционно-строительного предприятия, позволяющие реализовать потенциал управленческих компетенций. На основе определения сущности собственной деятельности предприятий строительной отрасли и установления ключевых компетенций, предложена организационная структура инвестиционно-строительной организации. Установлено, что качество строительных проектов должно быть философией, работающей в рамках организационной структуры предприятия. Повышение практической ценности и эффективности проектирования в строительстве зависит от дальнейшего изучения и количественной оценки менеджерских способностей и возможностей строительной организации, которые обеспечиваются этими способностями.

Ключевые слова: инвестиционно-строительное предприятие, строительство, суть бизнеса, управление, менеджер, компетенции.

Reznichenko A.V.

Vinnitsia Financial-Economical University

MANAGER'S ROLE AND KEY COMPETENCIES IN CONSTRUCTION AS FACTORS FORMING THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF INVESTMENT-BUILDING ENTERPRISE

Summary

In given paper, the role of the manager and his main competencies that influence the organizational structure of the investment and construction company and the development of the construction industry in Ukraine as a whole are studied. On the basis of studying the types of activities in the construction business and their characteristics, sources of formation of special abilities of investment and construction enterprises, which allow to realize the potential of managerial competencies, are determined. The organizational structure of the investment and construction organization is proposed based on the definition of the essence of the activity of the construction industry enterprises and the establishment of key competencies. Found that the quality of construction projects should be a philosophy that works within the organizational structure of the enterprise. Increasing the practical value and effectiveness of designing in a building depends on further study and quantitative assessment of the manager's capabilities and capabilities of the construction organization, provided by these abilities.

Keywords: investment and construction organization, construction, the essence of business, management, manager, competencies.

УДК 347.235:332.834

ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ ПРОЄКТІВ РЕДЕВЕЛОПМЕНТУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

Свистун Л.А., Пилипенко І.В.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто комплекс питань, пов'язаних із проблемами сучасного стану житлового фонду в Україні та необхідності його модернізації на засадах енергоефективності. Розглянуто поняття редевелопменту та процес оцінки доцільності та ефективності реалізації редевелоперських проєктів. На основі проведеного аналізу запропоновано два варіанти проєктів з енергоефективної модернізації житлового будинку з різним обсягом заходів та різною вартістю. Оцінено їх ефективність та періоди окупності. Запропоновано можливі джерела фінансування енергоефективних проєктів редевелопменту житлової нерухомості в Україні.

Ключові слова: житлова нерухомість, житловий фонд, девелоперська компанія, редевелопмент, модернізація, енергоефективність, фінансування.

Постановка проблеми. Зношення житлового фонду в Україні, яке давно вийшло за рамки дозволеного, особливо в будинках, які зводилися півстоліття тому, є значною проблемою, що посилюється надзвичайно низьким рівнем життя людей та нестачею доходів у значній частині населення країни. Житлово-комунальне господарство є найбільшим споживачем енергетичних ресурсів, більше 60-70% яких – імпорتنі, що робить Україну однією з енергозалежних країн Європи. Постійне подорожчання енергоресурсів призводить до підвищення комунальних тарифів, тягар яких стає не підйомним. При цьому велика частина енергоресурсів марно втрачається через низьку енергоефективність житла. Тому вирішення питання енергозбереження та енергоефективності у сфері житлового фонду, є одним з першочергових.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питання реформування та розвитку ЖКГ й пошуку шляхів підвищення ефективності його функціонування знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: О.В. Димченко, А.В. Григорович, О.О. Серов, В.І. Лук'янов, З.В. Герасимчук, В.О. Єсіна, В.В. Шевчук та інші. Вагомий внесок у дослідження основ девелопменту зробили такі науковці, як: Р. Пейзер, І.І. Мазур, В.Д. Шапіро, Н.Г. Ольдерогге, М.І. Діба, С.А. Поліщук та інші. Разом з тим, незважаючи на значні здобутки зарубіжних вчених у зазначених напрямках, залишаються недостатньо вивченими вітчизняними дослідниками питання щодо реалізації девелоперських та редевелоперських проєктів житлового фонду в Україні на засадах енергоефективності.

Метою дослідження є обґрунтування ефективності реалізації проєктів редевелопменту житлової нерухомості в Україні на засадах енергоефективності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в більшості європейських країн, понад 30% кінцевої енергії споживається будинками. Це найбільший сектор національної економіки з точки зору енергоспоживання, за яким ідуть промисловість і транспорт. Якщо в індустріальному секторі споживання енергії з часом зменшується (підприємства хоч і поступово, але впроваджують енергоефективні технології), то в житловому

позитивних змін не спостерігається. Зношеність житлового фонду України зазнала критичних меж. Темпи його відновлення в Україні становлять близько ста років при середньому терміні служби будинку 50 років. На сьогодні «хрущовки», які на момент їх будівництва розташовувалися на окраїнах міст, опинилися в центрах і навіть в престижних районах, що не аби як відзначається на ціні квартир, а тим більше земельних ділянок та прибудинкових територіях.

Розподіл житлового фонду по роках за будови демонструє, що близько половини житлового фонду введено в експлуатацію у післявоєнні роки і перший період впровадження будинків індустріальних серій (до 1970 року) (рис. 1). Відновлення проєктної документації будинків існуючого житлового фонду через півстоліття і більшого терміну його експлуатації потребує участі галузевих фахівців, виділення бюджетних ресурсів й підтримки організаційно-правовими рішеннями.

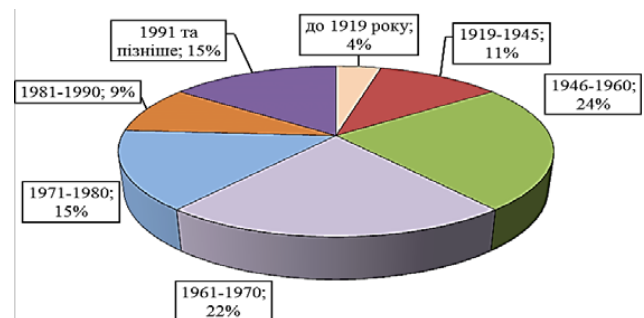

Рис. 1. Структура житлового фонду України по роках будівництва

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Норми теплоізоляції в Україні значно поступаються вимогам європейських країн (табл. 1). У той час як підвищення рівня теплоізоляції будинків призводить до зменшення необхідних потужностей систем опалення, тому ефект складається не тільки із зменшення витрати теплової енергії, але і з менших початкових витрат щодо інженерного обладнання будинків.

Основні проблеми, які накопичилися в житловій сфері й до сьогодні залишаються невирішеними, наступні.

1. Застарілість і аварійність житлового фонду країни. Близько 40% житлового фонду України – це багатоквартирні житлові будинки, в яких мешкає більш ніж 47% населення країни, з них 80% багатоквартирного житлового фонду потребує повної або часткової модернізації та значного підвищення енергетичної ефективності. На проведення цих заходів за оцінками експертів необхідно приблизно 50 млрд. доларів США [3].

2. Зволікання в реформуванні сфери ЖКГ. Ця проблема перш за все лежить в площині регулювання управління житлово-комунальним господарством. Збереження і застосування старих принципів і методів обслуговування житлового фонду країни призводить до стрімкого погіршення його стану, погіршення якості житлово-комунальних послуг, а причиною цього є непрозорість обчислення тарифів і нарахувань за спожиті послуги.

3. Величезною проблемою для населення України є постійне зростання тарифів на комунальні послуги. Так, тарифи на опалення за останні 2,5 роки зросли у 5,5-10 разів, на гарячу воду – у 4,8 рази. У 2016 році найбільша ціна на послуги теплопостачання спостерігалася у Рівненській 1429,64 грн./Гкал (27,97 грн./м²) та Херсонській 1407,98 грн./Гкал (33,88 грн./м²) областях на протигагу раніше діючої 453,56 грн./Гкал та 456 грн./Гкал відповідно. Найнижчою ціна на послуги теплопостачання спостерігалася у Вінницькій 1123,2 грн./Гкал (31,72 грн./м²) та Чернівецькій 1185,12 грн./Гкал (27,45 грн./м²) областях (рис. 2).

Таблиця 1

Порівняння чинних норм теплоізоляції житлових та громадських будинків різних країн в залежності від виду огорожувальних конструкцій

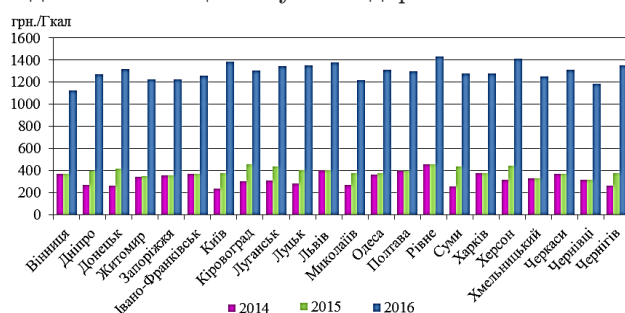
Вид огорожувальної конструкції	Значення Rqmin (м ² · К/Вт), для температурної зони			
	I	II	III	IV
Україна				
зовнішні стіни	2,8	2,5	2,2	2,0
покриття й перекриття неопалювальних горіщ	3,3/4,95	3,0	2,6	2,2
вікна	0,6	0,56	0,5	0,45
Європейські країни				
зовнішні стіни	3,3-4,0	3,3-4,0	3,3-4,0	3,3-4,0
покриття й перекриття неопалювальних горіщ	3,5-5,0	3,5-5,0	3,5-5,0	3,5-5,0
вікна	0,5-0,8	0,5-0,8	0,5-0,8	0,5-0,8

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Причиною підвищення цін на опалення в першу чергу пов'язане з різким зростанням цін на газ, адже як складова тарифу ЦО по елементам затрат газ займає 64,7% (рис. 3).

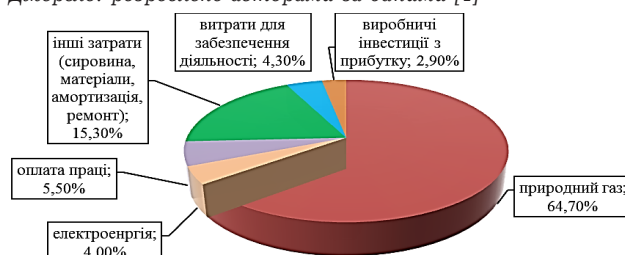
Таким чином, технічний стан технологічного обладнання та мереж, переважна більшість яких перебуває в незадовільному стані, має значний вплив на вартість послуг підприємств ЖКГ. Морально застарілі технології виробництва послуг, через їх енергоємний механізм, мають вплив на рівень тарифів через збільшення витрат енергоносіїв та збільшення втрат послуг через чисельні

ушкодження та аварії у тепловому та водопровідно-каналізаційному господарстві.

Рис. 2. Динаміка тарифів для абонентів житлових будинків з будинковими та квартирними приладами обліку теплової енергії

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Рис. 3. Складові тарифу на центральне опалення по елементам затрат

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Через незабезпеченість енергоефективності будівель втрати тепла становлять 47%, 12% тепла втрачається через зношеність мереж, 5% – через застаріле обладнання котельень. На думку експертів Європейсько-українського енергетичного агентства, за допомогою тепло модернізації та капітального ремонту в будинках можна зменшити щорічне споживання і втрати енергії на 10-25%. При цьому в цілому по Україні потенціал зменшення енергоспоживання становить 75% [6].

В умовах гострої економічної кризи дбайливе використання енергоносіїв є важливим пріоритетним завданням економічної політики України. Енергоефективність означає: для населення – значне скорочення комунальних витрат, для країни – економію ресурсів, підвищення продуктивності і конкурентоспроможності промисловості, для екології – обмеження викидів парникових газів в атмосферу. Слід відзначити, що істотного зменшення витрат палива можна досягнути лише при комплексному підході до розв'язання поставленої задачі, оскільки необхідно враховувати ще ряд таких факторів, як перегрів приміщень в перехідний період року, надмірні втрати теплоти у зв'язку з низькою ефективністю теплоізоляції зовнішніх трубопроводів, завищений дійсний повітрообмін у приміщеннях, втрати експлуатаційного та організаційного характеру, а також втрати теплоти, зумовлені непередбаченими чинниками.

Отже, сучасні українські реалії, зі зростанням тарифів на тепло, а також посиленням проблем з експлуатацією застарілих будівель, вимагають термінової реконструкції старого житлового фонду країни. Одним із інструментів досягнення цієї мети, який можна застосувати в Україні, є редевелопмент нерухомості.

Редевелопмент у широкому розумінні – це один з найбільш ефективних способів перепрофілювання (перепризначення) незатребуваних в існуючому стані об'єктів нерухомості або нерационально використовуваних територій. Це процес, вигідний не тільки девелоперам, але і місту, так як передбачає модернізацію територій, поліпшення міського середовища, якості життя і збільшення вартості землі в сусідніх кварталах. У більш вузькому розумінні редевелопмент означає реконструкцію нерухомості на основі використання сучасних технологій з метою більш якісної й ефективної її експлуатації.

Проте реалізація девелоперських та редевелоперських проектів ґрунтується на попередній оцінці доцільності та ефективності таких заходів. Оцінка ефективності проекту здійснюється в три етапи на основі експертних оцінок, визначається можлива дохідність об'єкту нерухомості.

Як показує досвід здійснених проектів щодо термомодернізації житлових будинків, комплексне вирішення проблем надає найбільший ефект відносно економії споживання енергії. Так, якщо, наприклад, для 9-поверхового, двосекційного будинку з центральним опаленням запровадити такі заходи, як: комплексну модернізацію системи опалення; модернізацію стін фасаду; заміну вікон та балконних дверей на енергозберігаючі; модернізацію системи вентиляції; утеплення під'їздів; модернізацію системи освітлення під'їздів, то це дозволить зменшити річне споживання енергії на опалення на 442785 кВт · год (або 81%) при базових 544644 кВт · год. Відповідно річна економія коштів становитиме 381,3 тис. грн при загальній вартості реалізації проекту 2797,4 тис. грн. Проте, реалізація усіх заходів вимагає досить значної суми капіталовкладень, залучення якої може бути проблематичним в умовах кризових явищ вітчизняної економіки.

Ми розглянемо різні варіанти реалізації енергетичних проектів з різним обсягом заходів та різною вартістю. Зокрема, якщо для цього ж будинку реалізувати проект, з капітальними витратами у розмірі 767,8 тис. грн, який передбачає часткову модернізацію внутрішніх інженерних систем опалення; заміну вікон та балконних дверей на енергозберігаючі з організацією провітрювання; утеплення під'їздів та модернізацію системи опалення у під'їзді, то це призведе до скорочення річного споживання енергії на опалення на 192973 тис. грн (або 35%). Що дозволить економити 144,1 тис. грн щороку при базовому рівні тарифів.

Таким чином, реалізація проекту № 2 передбачає меншу кількість заходів з термомодернізації житлового будинку, однак і вартість такого проекту буде значно меншою за попередній. Для вибору оптимального варіанту варто здійснити

оцінку комерційної ефективності проекту, яка виконується на підставі наступних показників ефективності: періоду окупності проекту; чисто-го дисконтованого доходу; внутрішньої норми рентабельності та індексу прибутковості.

Розглянемо ефективність реалізації редевелоперського проекту, який передбачає реконструкцію і переоснащення на засадах енергоефективності типового панельного 9-ти поверхового, двосекційного житлового будинку. Площа об'єкту – 4553 м², житловий будинок має 9 поверхів, 2 під'їзди, 72 квартири. Дані проекти необхідно реалізувати протягом теплого періоду року, з квітня по вересень.

Для розрахунку показників ефективності реалізованих проектів необхідно обґрунтувати ставку дисконтування як суму безризикової ставки та поправки на ризик. Безризикова ставка рівна ставці по депозитам найстабільніших банків України в іноземній валюті. Поправка на ризик складається із темпу інфляції та інших факторів. Таким чином, ставка дисконтування рівна 16,9%.

Розрахуємо ефективність реалізації інвестиційного проекту за проектом № 1 та № 2. Очікувані чисті грошові потоки у розрахунку являють собою суми економії витрат на оплату житлово-комунальних послуг, які виникають внаслідок реалізації проектів. Темп зростання чистого грошового потоку на перші п'ять років закладаємо на рівні 15%, враховуючи прогнозовані темпи інфляції та подорожчання тарифів та комунальні послуги в Україні. На наступні роки враховуємо інфляційні процеси на рівні від 7 до 5%, сподіваючись на стабілізацію економіки.

Таким чином, сукупний дисконтований грошовий потік на двадцятому році експлуатації редевелоперського проекту за пакетом № 4 складе 1326,61 тис. грн. при періоді окупності – 9 років. У свою чергу, пакет № 2 розглядаємо терміном інвестиційного циклу на 15 років, сукупний дисконтований грошовий потік за ним складе 610,7 тис. грн., термін окупності – 6 повних років.

При оцінці ефективності девелоперського проекту рекомендується використовувати показник чистої поточної вартості – це сума поточкових чистих фінансових ефектів проекту. Визначається в процесі зіставлення інвестиційних витрат із річними сумами чистого дисконтованого грошового потоку в постінвестиційний період. Для аналізованого житлового будинку при варіанті проектів № 1 та № 2 та дисконтуванні за ставкою 16,9% річних чиста вартість проектів в цілому в плановому періоді складе відповідно:

$$NPV_{\text{(пакет №1)}} = -2797,4 + \frac{381,3}{(1+0,855)^1} + \frac{438,5}{(1+0,732)^2} + \frac{504,3}{(1+0,626)^3} + \frac{579,9}{(1+0,535)^4} + \frac{666,9}{(1+0,458)^5} + \frac{766,9}{(1+0,392)^6} + \frac{820,6}{(1+0,335)^7} +$$

Таблиця 2

Порівняльний аналіз пакетів енергозберігаючих заходів для житлового будинку

Пакети ЕЕ заходів	Базове річне споживання енергії на опалення		Річна економія споживання енергії на опалення		Зниження емісії CO ₂	Річна економія коштів, без ПДВ	Капітальні витрати на реалізацію заходів, без ПДВ
	кВт · год	кВт · год	кВт · год	%			
Пакет 1	544 644	442 785	442 785	81%	112,9	381,3	2 797,4
Пакет 2	544 644	192 973	192 973	35%	49,2	144,1	767,8

$$\begin{aligned}
 &+ \frac{878,1}{(1+0,287)^8} + \frac{939,5}{(1+0,245)^9} + \frac{1005,3}{(1+0,210)^{10}} + \frac{1075,7}{(1+0,179)^{11}} + \frac{1140,2}{(1+0,154)^{12}} + \\
 &+ \frac{1208,6}{(1+0,131)^{13}} + \frac{1281,1}{(1+0,112)^{14}} + \frac{1358,0}{(1+0,096)^{15}} + \frac{1425,9}{(1+0,082)^{16}} + \frac{1497,2}{(1+0,070)^{17}} + \\
 &+ \frac{1572,1}{(1+0,060)^{18}} + \frac{1650,7}{(1+0,051)^{19}} + \frac{1733,2}{(1+0,044)^{20}} = 1326,61 \text{ тис. грн.}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 NPV_{\text{(пакет №2)}} &= -767,8 + \frac{144,1}{(1+0,855)^1} + \frac{165,7}{(1+0,732)^2} + \frac{190,6}{(1+0,626)^3} + \\
 &+ \frac{219,2}{(1+0,535)^4} + \frac{252,0}{(1+0,458)^5} + \frac{289,8}{(1+0,392)^6} + \frac{310,1}{(1+0,335)^7} + \frac{331,8}{(1+0,287)^8} + \\
 &+ \frac{355,1}{(1+0,245)^9} + \frac{379,9}{(1+0,210)^{10}} + \frac{406,5}{(1+0,179)^{11}} + \frac{430,9}{(1+0,154)^{12}} + \frac{456,8}{(1+0,131)^{13}} + \\
 &+ \frac{484,2}{(1+0,112)^{14}} + \frac{513,2}{(1+0,096)^{15}} = 610,7 \text{ тис. грн.}
 \end{aligned}$$

Іншим показником визначення ефективності реалізації проекту є період окупності – період окупності визначається як очікувана кількість років, необхідних для відшкодування інвестиційних витрат сумами дисконтованого грошового потоку. Для розглянутих нами проектів період окупності дорівнює

$$T_{\text{ок (пакет №1)}} = 9 + \frac{161,39}{211,1} = 9,76 \text{ років}$$

$$T_{\text{ок (пакет №2)}} = 6 + \frac{57,7}{103,9} = 6,56 \text{ років}$$

Індекс прибутковості інвестицій являє собою відношення чистої поточної вартості проекту до обсягів капіталовкладень. Він показує, скільки чистого приведенного доходу формується на 1 грн. капіталовкладень протягом постінвестиційного періоду. Індекс прибутковості проекту № 1 дорівнює 0,47 грн./грн., а проекту № 2 0,79 грн./грн.

Графічна інтерпретація часових і вартісних характеристик редевелоперських проектів зображена на рис. 4 і 5.

Отже, проаналізувавши основні показники комерційної ефективності проектів, можна зробити висновок про те, що пакет № 2 є економічно доцільнішим для фінансування і реалізації девелоперською компанією, адже строк окупності таких заходів менший на 3,2 роки, ніж за проектом № 1, а індекс прибутковості вищий на 0,32 грн./грн. Однак за наявності достатньої кількості коштів для реалізації пакету заходів № 1 даний проект буде достатньо ефективним, адже його реалізація дозволить досягти 81% річної економії енергії.

Для фінансування капітальних вкладень можливі різні варіанти залучення позичкового капіталу. Одним із них міг бути довгостроковий кредит, наданий АТ «Укрексімбанк» у співробітництві з ЄБРР за Програмою енергоефективності в Україні. Основні умови надання кредиту:

- строк кредитування – до 13 років включно з трьохрічною відстрочкою та десятирічним терміном погашення основної суми боргу;
- розмір процентної ставки – шестимісячна ставка EURIBOR + 2,19%;
- одноразова комісія на момент підписання кредитного договору – 1,2% від суми кредиту;
- забезпечення – фінансова гарантія міста.

Дана програма була успішно впроваджена АТ «Укрексімбанк» протягом 2007-2016 років. Нажаль, дія угоди про надання фінансової підтримки ЄБРР для реалізації проектів з енергоефективності та відновлюваних джерел енергії в Україні добігла кінця восени 2016 року і поки не була подовжена. Тому подальше підписання угод з європейськими та міжнародними фінансовими організаціями щодо підтримки енергоефективних проектів є одним з перспективних напрямів вирішення проблем у цій сфері.

Іншим джерелом фінансування таких проектів може слугувати Урядова програма з енергоефективності, яка передбачає надання державними банками (Ощадбанком, Укргазбанком, Укрексімбанком та Приватбанком) «теплих» кредитів для ОСББ чи ЖБК та для фізичних осіб. Відшкодування, яке надається учасникам Урядової програми, становить:

- 20% суми кредиту (але не більше 12 тис. грн) на придбання негазових/неелектричних котлів для фізичних осіб;
- 35% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн) на придбання енергоефективного обладнання/матеріалів для фізичних осіб;
- 40% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн. в розрахунок на одну квартиру) для ОСББ/ЖБК, як юридичних осіб, для загальнобудинкових заходів [4].

Однак, загальна сума кредиту не може перевищувати 50000 грн, адже вони призначені для поквартирного утеплення. Але цей спосіб модернізації житлових будинків не є ефективним, для кращих результатів, з точки зору енергоефективності, найкращим методом є комплексна модер-

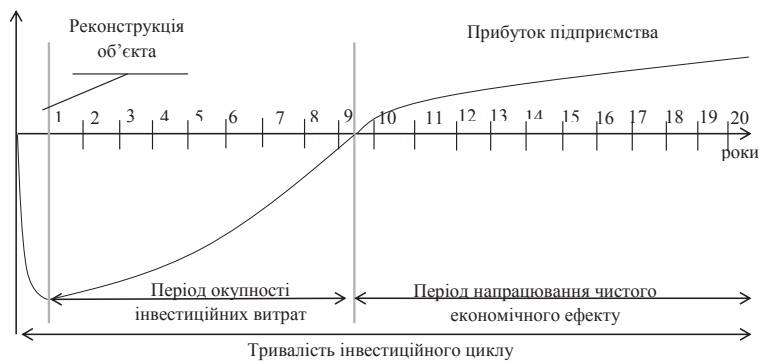

Рис. 4. Графічна інтерпретація редевелоперського проекту за пакетом № 1

Джерело: розроблено авторами

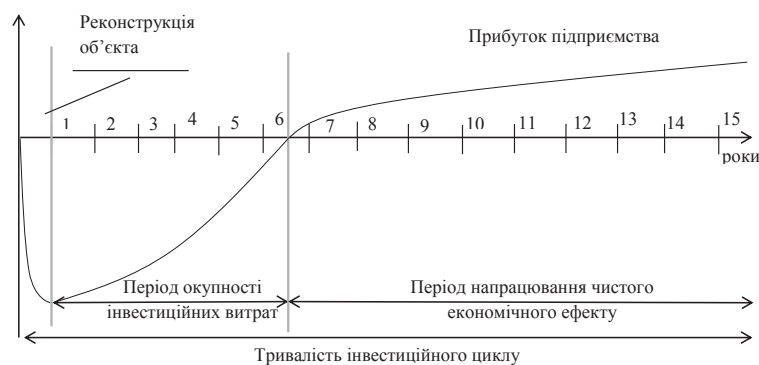

Рис. 5. Графічна інтерпретація редевелоперського проекту за пакетом № 2

Джерело: розроблено авторами

нізація усього будинку. Цих коштів недостатньо для фінансування запропонованих нами проєктів. Тому українському уряду варто переглянути умови надання кредитів на енергоефективні заходи для населення та збільшити їх суми для ОСББ.

Щодо девелоперських компаній, перспективними формами фінансування їх інвестиційно-будівельної діяльності, у тому числі у сфері модернізації житлової нерухомості, можуть стати акціонування, кредитне фінансування, інвестиційний лізинг, інвестиційний селенг та венчурне фінансування.

Іншим перспективним методом фінансування проєктів з модернізації житлового фонду України може слугувати державно-приватне партнерство, яке є поширеним явищем у світовій практиці господарювання та вважається більш ефективним, ніж суто державне. У розвинених країнах світу механізм ДПП використовується у проєктах щодо побудови нових об'єктів виробництва, розбудови інфраструктури (дорожньо-транспортної, комунікаційної, інформаційної тощо), а також при вирішенні питань енергозбереження, управління нерухомістю, модернізації об'єктів житлово-комунального господарства, утилізації відходів виробництва і споживання, надання якісних послуг з охорони здоров'я, очищення води та в процесі розвитку туризму [7].

Комерційне фінансування модернізації багатоквартирних будинків здійснюється в усіх європейських країнах, США та Канаді. На даний час невідомо про жоден випадок дефолту. Для прикладу візьмемо Польщу, яка успішно реалізовує проєкти з модернізації багатоквартирних будинків. Серед них і проєкт Bukietowa (Варшава) – один з перших проєктів в рамках системи державної підтримки енергоефективності. Було модернізовано панельний будинок 1963 року побудови на 48 квартир та 2400 м². Загальна вартість ремонту склала 128 тис. дол. (53 дол. на 1 м²). Фі-

нансування на суму 26 тис. дол. було здійснено на кошти жителів (збір через ОСББ); 102 тис. дол. – позика в BISE банку (BGK Банк субсидував 15% позикової суми). Обсяг робіт: заміна приладів центрального опалення новими, повністю автоматизованими пристроями, ізоляція зовнішніх стін пінополістиролом товщиною 13 см; ізоляція вікон над сходами з допомогою полікарбонатної панелі, ізоляція даху з використанням 12 см мінеральної вати. Окупність проєкту складає 10 років. У результаті реалізації даного проєкту споживання тепла зменшилося від 230 до 110 кВт-год на м² в рік, а відповідно витрати на опалення скоротилися з 0,89 до 0,53 дол. за м² на місяць [8].

Ефективність використання механізму ДПП у регіонах України перебуває на досить низькому рівні. Так, вкрай низькою є частка приватних інвестицій (не більше 10%) під час реалізації переважної більшості проєктів ДПП (за світовими стандартами такі проєкти взагалі не можуть вважатись державно-приватними). До перспективних напрямів використання механізму ДПП в Україні відносять і розвиток та модернізацію об'єктів сфери житлового-комунального господарства з впровадженням нових енергоощадних та очисних технологій, підвищенням енергоефективності будівель, поліпшення якості питної води тощо [7].

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасного стану житлового фонду України показав, що більша частина будинків є застарілими та потребують модернізації. Ефективним засобом вирішення проблеми буде слугувати реалізація комплексних енергоефективних редевелоперських проєктів. Вирішення питання фінансування таких заходів в умовах вітчизняних кризових явищ можуть слугувати: урядові програми підтримки енергоефективних проєктів за умови збільшення загальної суми коштів на один проєкт, співробітництво з європейськими та міжнародними фінансовими організаціями, державно-приватне партнерство.

Список літератури:

1. Нечепорчук А. Енергоефективність – від окремих будинків до масової санації / А. Нечепорчук // Інститут муніципального менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imm.in.ua/blog-post/>.
2. Галузева програма підвищення енергоефективності у будівництві на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tc.nusta.com.ua/dkpk/dgerela/246.htm>
3. Термомодернізація житлового фонду: організаційний, юридичний, соціальний, фінансовий і технічний аспекти: Практичний посібник. Видання 3-тє, актуалізоване / за загальною редакцією Бригілевича В. – Львів, 2016. – 220 с.
4. Офіційний сайт Державного агентства енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saee.gov.ua/>.
5. Офіційний сайт ПАТ «Полтаваобленерго» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.poe.pl.ua/>.
6. Беззуб І. Підвищення енергоефективності – запорука забезпечення енергетичної незалежності України / І. Беззуб // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=745:pidvishchennya-energoefektivnosti&catid=8&Itemid=350
7. Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1239/>.
8. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: практичні поради: Практичний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.urban-project.lviv.ua/php_uploads/data/articles/ArticleFiles_32_OSBB_2_book.pdf

Свистун Л.А., Пилипенко И.В.

Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ПРЕДПОСЫЛКИ РЕАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНЫХ ПРОЕКТОВ РЕДЕВЕЛОПМЕНТА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрен комплекс вопросов, связанных с проблемами современного состояния жилищного фонда в Украине и необходимости его модернизации на основе энергоэффективности. Рассмотрены понятия редевелопмента и процесс оценки целесообразности и эффективности реализации редевелоперских проектов. На основе проведенного анализа предложено два варианта проектов энергоэффективной модернизации жилого дома с разным объемом мероприятий и разной стоимости. Оценена их эффективность и периоды окупаемости. Предложены возможные источники финансирования энергоэффективных проектов редевелопмента жилой недвижимости в Украине.

Ключевые слова: жилая недвижимость, жилищный фонд, девелоперская компания, редевелопмент, модернизация, энергоэффективность, финансирование.

Svistun L.A., Pylypenko I.V.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

PREREQUISITES FOR REALIZATION OF ENERGY EFFICIENT PROJECTS OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

The article considers a set of issues related to the current state of the housing stock in Ukraine and the need for its modernization based on energy efficiency. The concepts of redevelopment and the process of assessing the feasibility and efficiency of implementing redeveloper projects are considered. On the basis of the analysis, two variants of energy-efficient modernization projects for a residential building with different volume of activities and different costs have been proposed. Their efficiency and payback periods are estimated. Possible sources of financing for energy-efficient redevelopment projects for residential real estate in Ukraine are suggested.

Keywords: residential real estate, housing stock, development company, redevelopment, modernization, energy efficiency, financing.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Сидорчук А.А.

Тернопільський національний економічний університет

Досліджено теоретичні питання механізму формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування. Здійснено класифікацію та наведено структуру фінансових ресурсів державного соціального страхування. Представлено інструменти формування та методи використання фінансових ресурсів держави. Наведено особливості формування і використання фінансових ресурсів державного соціального страхування в Україні. Запропоновані напрями оцінки фінансових ресурсів державного соціального страхування.

Ключові слова: механізм, фінансові ресурси, державне соціальне страхування, класифікація, страхові внески, збалансованість фінансових ресурсів.

Постановка проблеми. Розвиток соціального страхування у будь-якій країні – це створення та функціонування страхових колективних фондів, діяльність яких охоплює зайняте у суспільному виробництві населення (континентальна модель) і з певних причин, незайняте населення (англосаксонська модель соціального захисту). Формування і використання коштів таких фондів є прерогативою держави, що чітко нею регламентується та пов'язано з розподілом і перерозподілом вартості в економіці. Такі процеси обов'язково супроводжуються рухом грошових коштів, які набувають форми фінансових ресурсів. Тому джерелом їхнього утворення для всіх суб'єктів фінансових відносин (у тому числі держави) є валовий внутрішній продукт. Саме його величина визначає можливості задоволення суспільних потреб, у тому числі держави – на соціальний захист населення. З огляду на це, одним з актуальних питань на сучасному етапі є розробка механізму формування фінансових ресурсів державного страхування, обсяги використання яких мають корелюватись із обсягами власних страхових доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теоретичних засад та практики формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування зробили такі українські дослідники як О. Василик, В. Опарін, К. Павлюк, С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес з боку фінансистів, питанню фінансових ресурсів державного пенсійного страхування, особливо підвищенню ефективності їхнього формування або використання приділяється недостатня увага. Так, заміна страхових внесків як джерела формування коштів державного соціального страхування на податкові надходження державного бюджету (наприклад, для Пенсійного фонду України) свідчить про: незбалансованість фінансових ресурсів державного соціального страхування, через що неможливо розробити довгострокову фінансову політику в цій сфері; необґрунтованість на належному теоретичному рівні і неефективність фінансової бази державного соціального страхування населення взагалі. В таких умовах актуальним постають дослідження питання теоретичного обґрунтування механізму

формування фінансових ресурсів державного соціального страхування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичного механізму формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Наявні теоретичні доробки свідчать про одностайність підходів до з'ясування суті фінансових ресурсів держави, тобто вчені здебільшого розглядають фінансові ресурси держави як грошові фонди, що утворюються у процесі розподілу, перерозподілу і використання ВВП. Вони є матеріальним втіленням фінансових відносин у суспільстві.

Як стверджують О. Д. Василик, К. В. Павлюк та С. І. Юрій, фінансові ресурси держави характеризуються такими рисами:

а) до них належать ресурси всіх галузей економіки;

б) у розпорядженні держави є ресурси бюджетної системи, різних видів централізованих і децентралізованих фондів та фінансових інституцій;

в) склад фінансових ресурсів охоплює прибуток, відрахування до державних централізованих фондів цільового призначення, доходи від зовнішньоекономічної діяльності (перша частина); прямі і непрямі податки з населення, місцеві податки та збори (друга частина); відрахування, що входять до собівартості продукції (третьа частина) [1, с. 40; 2, с. 147].

Як сукупність доходів і нагромаджень, що перебувають у розпорядженні держави та спрямовуються на задоволення суспільних потреб, фінансові ресурси розглядають Н. П. Злепко і С. П. Крамарчук [3, с. 7]. Від попереднього визначення такий підхід відрізняється тим, що згадані дослідники не пов'язують ресурси лише з фондовим характером утворення й розглядають їх швидше як фінансові потоки. Рух грошових потоків є визначальною властивістю фінансів, що приводить до формування та використання фінансових ресурсів, як вважає В. М. Опарін [4, с. 8]. Проте він подає визначення ресурсів лише на мікрорівні, не поширюючи це поняття на державу як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

До основних елементів формування фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні держави, як стверджують названі вище науковці, належать: податки, обов'язкові збори і внески юридичних та фізичних осіб до бюджетів

і державних цільових фондів; частина прибутку підприємств державної форми власності; доходи від приватизації державного майна; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; внутрішні й зовнішні позики та ін.

Згрупувавши погляди вище зазначених науковців, на рис. 1 представимо структуру фінансових ресурсів держави.

З метою дослідження утворення фінансових ресурсів держави загалом й соціального страхування зокрема розглянемо реалізацію фінансами розподільчої функції. Механізм дії такої функції охоплює кілька стадій:

- первинний розподіл;
- перерозподіл;
- вторинний розподіл (як другий етап перерозподілу).

Механізм дії розподільчої функції фінансів показано на рис. 2, де курсивом виділено ту частину ресурсів держави, яка має безпосереднє відношення до функціонування фінансів соціального страхування в цілому та до їх матеріального вираження – фінансових ресурсів соціального страхування.

Як видно із рис. 2, на стадії первинного розподілу відбувається розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП.

Рис. 2 також показує, що стосується держави, то її первинними доходами стають прибуток державного сектору, непрямі податки і надходження від ресурсів та угідь. На стадії перерозподілу створюються і використовуються державні централізовані фонди, до яких належить бюджет та цільові фонди (загальнодержавні, відомчі й корпоративні). Ця стадія охоплює етапи вилучення частини доходів у населення та суб'єктів господарювання через використання такого інструменту, як податки і збори, та формування на цій основі централізованих фондів. Таким чином у держави утворюються вторинні доходи.

На другій етапі первинного розподілу ВВП – використання централізованих фондів на визначені цілі – в окремих суб'єктів фінансових відносин можуть формуватись як первинні (заробітна плата осіб, зайнятих у бюджетній сфері), так і вторинні доходи (виплати та різні види допомоги фізичним особам, фінансування господарської діяльності юридичних осіб).

Таким чином, за сутністю, фінанси соціального страхування, відображають ту частину загальної сукупності фінансових відносин в суспільстві, пов'язану із перерозподілом ВВП з метою створення державних цільових фондів соціального призначення. Процес перерозподілу ВВП за допомогою фінансів соціального страхування супроводжується відповідним рухом грошових коштів, що набувають форм страхо-

вих внесків, пенсійних виплат, соціальних допомог тощо. Враховуючи методологічні підходи С. І. Юрія та В. М. Федосова, припускаємо, що протилежною категорією сутності фінансів соціального страхування виступає їхнє явище. За явищем, фінанси соціального страхування, за умови відповідного нормативно-правового забезпечення, набувають матеріального вираження у русі розподіленої вартості ВВП через грошові потоки суб'єктів фінансових відносин у формі конкретних видів страхових внесків, видатків державних цільових фондів тощо. Отже, фінанси

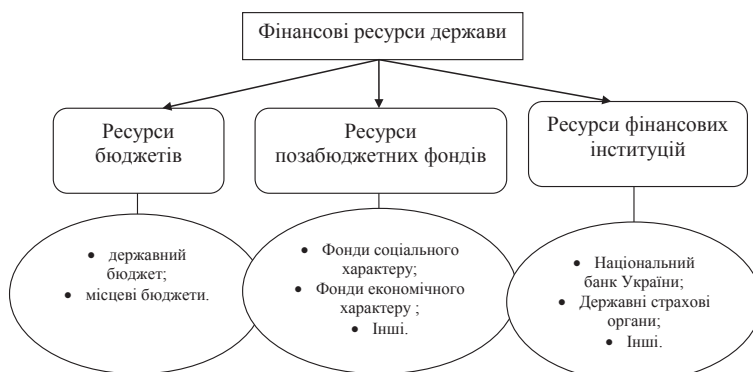

Рис. 1. Склад фінансових ресурсів держави

Складено автором на основі джерел [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 8]

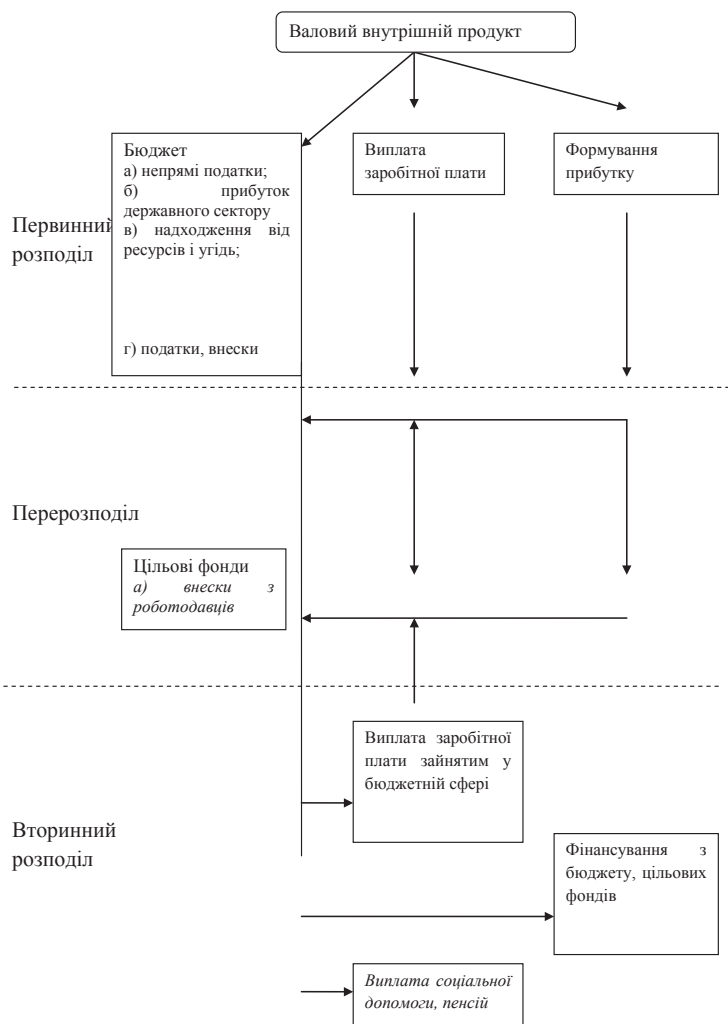

Рис. 2. Механізм дії розподільчої функції фінансів

Складено автором на основі джерела [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 8]

соціального страхування як явище, це грошові потоки платників страхових внесків, державних цільових фондів які такі внески акумулюють і використовують, та отримувачів різних видів соціальних допомог.

За змістом фінанси соціального страхування показують кінцеву мету розподільних відносин – формування і використання фондів грошових коштів, відповідно створених державою для виконання своєї соціальної функції. Такі грошові фонди створюються у централізованому порядку і їм притаманні наступні ознаки: законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання грошових коштів фондів; цільовий характер коштів кожного із фондів; обов'язковість участі працездатного зайнятого населення у формуванні ресурсів фондів. Таким чином, цільові грошові фонди є матеріальним змістом фінансів соціального страхування. Протилежною категорією змісту є форма фінансів соціального страхування. В даному випадку таким формами виступають доходи, видатки цільових грошових фондів, страхові внески, їхні ставки, пільги по сплаті тощо. Тобто, це ті елементи, які характеризують рух у фондах грошових коштів. Взаємозв'язок та відмін-

ності між цими категоріями фінансів соціального страхування представлено на рис. 3.

Як відмічають С. І. Юрій та В. М. Федосов, між формою та змістом «...простежуються тісний взаємозв'язок та суперечності, визначені особливостями дії закону єдності і боротьби протилежностей. Одночасно зміст і форма фінансів обумовлені їхніми сутністю і явищем...» [2, с. 191].

Як видно з рис. 2 та 3, формування фінансових ресурсів соціального страхування має певну особливість, яка полягає у тому, що воно здійснюється шляхом використання такого інструменту, як внески (відрахування). Що стосується суті такого виду обов'язкового платежу, то слід вказати, що його головною особливістю визначено насамперед цільове призначення. Інакше кажучи, ці внески надходять у спеціально визначені і створені для цього фонди, їх використовувати не за призначенням не дозволяється, а змінити цільове призначення можна тільки у законодавчому порядку. Відрахування й внески доцільно розглядати як своєрідні цільові податки [5, с. 137].

Джерелом сплати внесків на соціальне страхування стають різні форми доходу: заробітна плата для найманих осіб (з якої ці внески утримуються) та виручка від реалізації продукції юридичних осіб (на яку внески нараховуються), зокрема така її частина, як собівартість (рис. 4).

Як видно з рис. 2 та рис. 4, формування фінансових ресурсів соціального страхування відбувається на стадії перерозподілу ВВП шляхом оподаткування фізичних і юридичних осіб таким видом обов'язкових платежів, як внески (або відрахування); використання таких ресурсів відбувається на стадії вторинного розподілу ВВП шляхом здійснення виплат різних видів соціальної допомоги, пенсії тощо фізичним особам, які їх потребують.

У табл. 1 показано інструменти формування й методи використання фінансових ресурсів сфери державних фінансів (у тому числі соціального страхування).

Тобто, фінансові ресурси соціального страхування формуються лише шляхом використання таких інструментів, як внески (відрахування), тоді як формування бюджетів передбачає застосування цілої низки обов'язкових платежів (податків, відрахувань та ін.). Державний кредит як сфера фінансової системи акумулює свої фінансові ресурси як методом податкових, так і методом позикових фінансів. Це дає нам підстави стверджувати, що соціальне страхування, порівняно з іншими сферами державних фінансів, має менші можливості у формуванні своїх ресурсів.

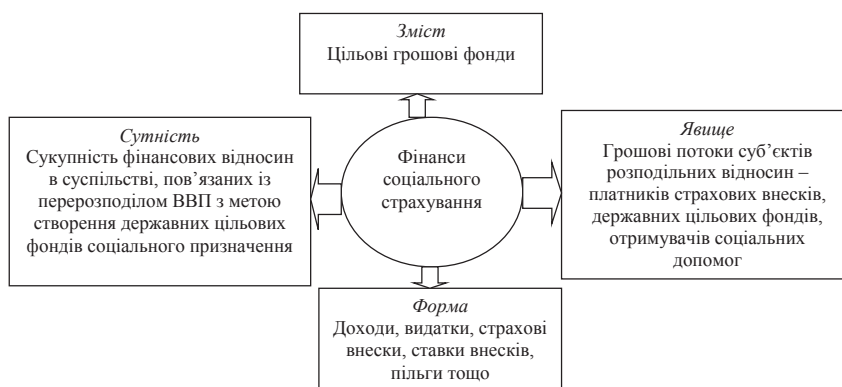

Рис. 3. Взаємозв'язок та відмінності між категоріями фінансів соціального страхування

Складено автором на основі джерела [2, с. 19: 21]

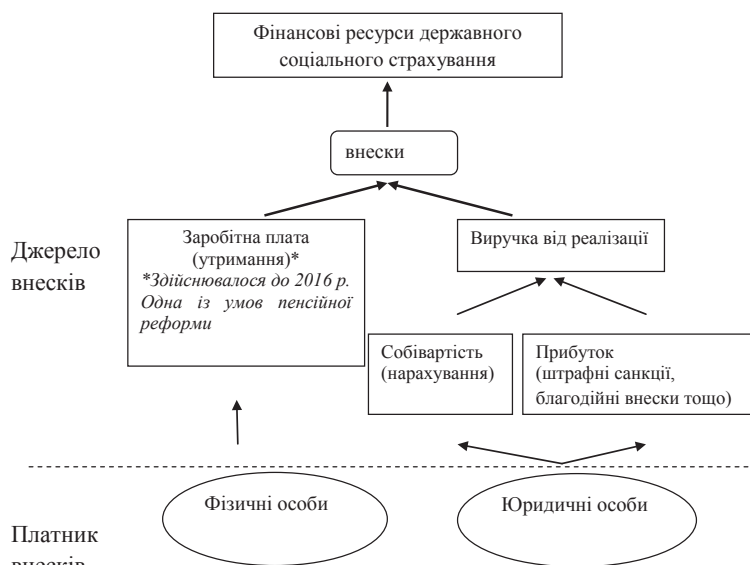

Рис. 4. Джерела, платники страхових внесків та формування фінансових ресурсів соціального страхування

Складено автором на основі джерел [4, с. 125; 5, с. 54]

Таблиця 1

Інструменти формування та методи використання фінансових ресурсів держави

Сфера державних фінансів	Інструмент формування	Методи використання
Бюджетна система	Податки, відрахування збори, внески, плати	Фінансування, кредитування, інвестування
Державні цільові фонди	Внески, збори	Фінансування, інвестування
Державний кредит	Податки, позики	Фінансування, кредитування, інвестування

Складено на основі джерел [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 117; 5, с. 53]

Щодо методів використання фінансових ресурсів, то для бюджетів та державного кредиту характерним є забезпечення своїх потреб на засадах безповоротного, безвідплатного, безстрокового виділення коштів (фінансування) або на цілком протилежних умовах – поверненості, платності, строковості (кредитування чи інвестування). Основним методом використання фінансових ресурсів соціального страхування є фінансування. Інвестувати свої кошти державні цільові фонди мають право лише в окремих випадках, згідно з чинним законодавством.

Таким чином, фінансові ресурси соціального страхування ми розуміємо як кошти, що утворюються на стадії перерозподілу ВВП шляхом застосування такого важеля фінансового механізму, як соціальний страховий внесок, та використовуються на стадії вторинного розподілу ВВП методом фінансування (рідше – інвестування) у такій ланці фінансової системи, як державні цільові фонди.

На думку науковців, одним із елементів фінансових ресурсів є фінансові резерви, які представляють собою грошові кошти, що свідомо вилучаються із обороту в державних цільових фондах і призначені для використання у непередбачуваних процесах суспільного відтворення [3, с. 9]. О. Д. Василик вважає, що «...це способи й форми створення та використання фондів фінансових ресурсів для фінансування заходів із локалізації впливу непередбачуваних обставин і підтримки... суспільного добробуту громадян» [1, с. 43]. Тому, функціональним призначенням резервів соціального страхування, на нашу думку є забезпечення стабільності надання суспільних послуг для тих осіб, які беруть безпосередню участь у цій сфері. Виходячи із рівнів утворення та управління, фінансові резерви соціального страхування визначаються як частина загальнодержавних фінансових резервів, які основним своїм призначенням повинні забезпечити стійкість фінансової системи.

Практика функціонування державних цільових фондів свідчить про утворення фінансових резервів у двох формах: оборотної касової готівки та залишку коштів на початок бюджетного періоду. Виходячи з цього, фінансові резерви соціального страхування розглядаються нами як поточні та перспективні.

Зокрема до поточних фінансових резервів відносимо оборотну касову готівку. Спираючись на ст. 14-1 Бюджетного кодексу України, вважаємо, що це та частина бюджету відповідного державного цільового фонду, яка формується на початок періоду на покриття тимчасових касових розривів для фінансування страхових виплат, соціальних послуг поточного місяця.

До перспективних фінансових резервів соціального страхування належить резерв коштів на забезпечення виконання завдань окремого виду

страхування на довготривалій період. Зокрема, до них відносимо різницю між залишком коштів бюджету окремого державного цільового фонду та оборотною касовою готівкою на кінець періоду. Іншими словами це вільний залишок коштів, який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків згідно з рішеннями відповідного правління державного цільового фонду.

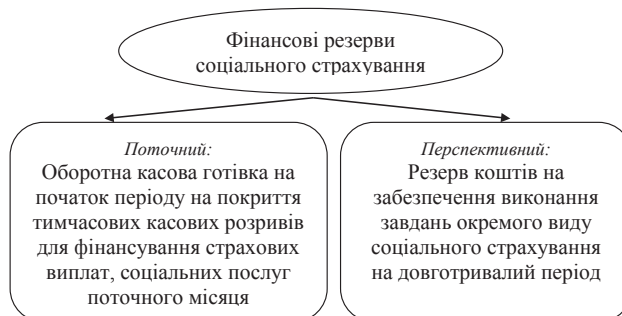

Рис. 5. Склад фінансових резервів соціального страхування

Складено на основі джерела [6]

Згідно з чинним законодавством, фінансові ресурси соціального страхування в Україні застосовуються у таких формах:

- виплати для матеріального забезпечення населення (пенсії, допомоги тощо);
- надання соціальних послуг (професійної підготовки і перепідготовки кадрів, профілактика нещасних випадків та ін.);
- витрати, пов'язані з фінансуванням управлінських заходів і утриманням адміністративного апарату державних цільових фондів.

Для реалізації кожного з видів соціального страхування спеціально створено цільові фонди, до яких належать:

- Пенсійний фонд України (ПФУ);
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування України який після 2014 р. об'єднує у своїй діяльності Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Кожен фонд діє на загальних і спеціальних принципах соціального страхування. Управління фондами здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб та працедавців через правління і виконавчі дирекції, до складу яких входять представники від цих сторін. Нагляд за діяльністю фондів здійснює відповідна Наглядова рада.

Головним джерелом фондів соціального страхування в нашій державі є нарахування на фонд

оплати праці для суб'єктів господарювання (вони становлять частину собівартості продукції цього суб'єкта) та утримання із заробітної плати найманих осіб, які існували до 2016 р. Єдиний фонд, що не формувався за рахунок внесків найманих осіб, – це Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Проте він має додаткове джерело формування своїх коштів у вигляді можливості застосування штрафних санкцій за порушення законодавства про належні умови праці працівників і безпеку їхньої праці. До особливостей формування таких ресурсів також належить те, що ПФУ має додаткове джерело у формі зборів з окремих господарських операцій (купівлі-продажу валют до 2017 р., відчуження автомобілів, в окремі періоди з продажу тютюнових виробів та ін.), які були запроваджені в 1999 р. для погашення заборгованості з виплати пенсій і легітимність існування яких є доволі суперечливою й сьогодні. Крім цього, до джерел формування бюджету ПФУ слід зарахувати надходження з державного бюджету. Вони призначені відшкодувати ПФУ надбавки до пенсій, які цей фонд виплачує окремим категоріям громадян понад розмір, встановлений на загальних підставах (державним службовцям, потерпілим на ЧАЕС та ін.), а також повний розмір пенсій, виплачувати які взяла на себе держава коштом держбюджету (пенсії військовослужбовцям строкової служби й ін.).

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і Фонд соціального страхування України мають спільні джерела формування своїх коштів: частину єдиного соціального внеску від працевлаштування, асигнування державного бюджету (на безробітних з числа незастрахованих осіб, додаткові гарантії у зв'язку з достроковим зняттям з експлуатації ЧАЕС і військовослужбовців, звільнених у зв'язку з реформуванням Збройних сил України); суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення чинного законодавства, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб та громадян за такі порушення; прибуток,

одержаний від тимчасово вільних коштів фондів, у тому числі резерву коштів фондів, на депозитному рахунку; благодійні внески підприємств, установ, організацій і фізичних осіб; інші надходження відповідно до законодавства України.

Структура фінансових ресурсів соціального страхування показана на рис. 6. Ресурси, що формуються за рахунок власних та притриманих до них коштів, є внутрішніми фінансовими ресурсами соціального страхування, а ті ресурси, які мобілізуються з інших джерел, – зовнішніми ресурсами, отриманими за перерозподілом.

Як уже зазначалось вище, фінансові ресурси соціального страхування не зараховуються до державного бюджету, а їхнє витрачання відбувається винятково за цільовим призначенням. Такі спільні риси мають усі фонди. Проте кожен з них створений з конкретною метою і призначений для фінансування лише тих програм, які передбачені відповідним законом.

Розглянемо особливості використання ресурсів кожного з цільових фондів держави, провівши класифікацію таких видатків залежно від отримувачів коштів:

- зайняте або не зайняте (тимчасово чи постійно) у суспільному виробництві населення;
- працевдатне або непрацевдатне населення;
- застраховане або не застраховане у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування населення.

Такі класифікаційні групи дадуть змогу виділити особливості використання фінансових ресурсів соціального страхування відповідно до окремих категорій населення та дослідити, чи простежується дублювання у використанні таких коштів в Україні або фінансування незастрахованих осіб та ін.

Основна частка різних видів допомоги забезпечує потреби тимчасово не зайнятого у суспільному виробництві населення. В їхньому фінансуванні беруть участь усі цільові фонди. За рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, за винятком допомоги на поховання (яку може отримати будь-яка особа, котра здійснила поховання), майже всі свої ресурси він спрямовує саме на осіб, які мають статус тимчасово не зайнятих в економіці.

За рахунок коштів Фонду соціального страхування України і Пенсійного фонду України здійснюються виплати особам, які з певних причин (інвалідність, вік) не в змозі взагалі брати участь у створенні ВВП. Щодо видатків Пенсійного фонду України, то зауважимо, що більшість з них спрямовується на постійно не зайнятих у суспільному виробництві осіб (пенсіонерів за віком). Частина видатків цільових фондів спрямовується на зайняте населення, зокрема до таких виплат належать: допомога на поховання, яка своїм джерелом може мати будь-якого державного цільового фонду, залежно

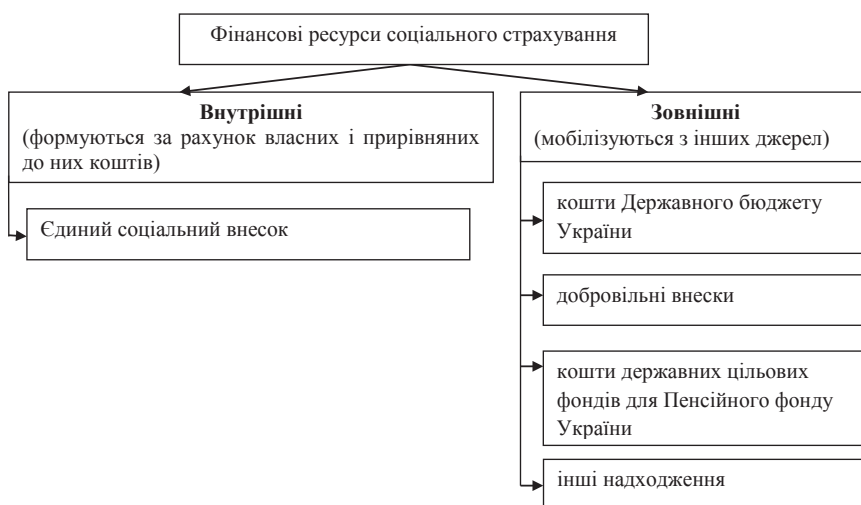

Рис. 6. Структура внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів соціального страхування

Складено автором на основі джерела [7]

від статусу особи, котра померла (безробітний, інвалід, перебував на лікуванні та ін.

Фінансові ресурси соціального страхування рівномірно розподіляються між працездатним та непрацездатним населенням. Участь у фінансуванні допомоги працездатному населенню беруть переважно Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і Фонд соціального страхування України, які призначені для забезпечення втрати доходу в зайнятого у суспільному виробництві населення через певні обставини (безробіття, хвороба, народження та виховання дитини й ін.). Щодо непрацездатного населення, то основна частка виплат припадає на фінансування пенсій особам, які мають постійну втрату працездатності через похилий вік (джерелом коштів є Пенсійний фонд України) чи нещасний випадок (відповідно Фонд соціального страхування України).

Фінансові ресурси державного соціального страхування переважно охоплюють застраховане в цій системі населення. Окремі види допомоги виплачуються і нестрахованим особам, зокрема це стосується виплат з безробіття (молодим особам або тим, які шукають роботу вперше), джерелом коштів на фінансування яких є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві (відповідно Фонд соціального страхування України), чи соціальна пенсія (Пенсійний фонд України), а також фінансування оздоровчих заходів за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Таким чином, у переважній більшості ресурси соціального страхування в Україні спрямовуються на потреби незайнятого (постійно або тимчасово), непрацездатного (за віком) та застрахованого у системі загальнообов'язкового державного страхування населення.

У контексті розгляду питання про фінансові ресурси будь-якого суб'єкта фінансових відносин (у тому числі держави) доцільно здійснити оцінювання їхньої фінансової збалансованості, тобто досягти такого стану розподілу і використання, який забезпечить незалежність цього суб'єкта від зовнішніх джерел фінансування [8, с. 82]. Такий стан характеризується (визначається) пла-

тоспроможністю, тобто здатністю своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання. Інакше кажучи, фінансова збалансованість системи державного соціального страхування відображатиме такий стан, коли сформовані фінансові ресурси державних цільових фондів забезпечують, з одного боку, незалежність від зовнішніх джерел фінансування (коштів бюджетної системи), а з іншого – здатність погашати взяті зобов'язання.

На основі положень фінансового аналізу [9, с. 109; 10, с. 204] визначаємо такі завдання, вирішення яких, на нашу думку, дасть змогу проаналізувати фінансову збалансованість системи соціального страхування:

- дослідити джерела і рівень доходів окремих державних цільових фондів та системи соціального страхування загалом;

- простежити залежність системи від зовнішнього фінансування (коштів Державного бюджету України);

- визначити частку внутрішніх фінансових ресурсів окремого виду соціального страхування;

- розглянути напрямки та встановити обсяг видатків окремих державних цільових фондів і системи соціального страхування загалом;

- оцінити фінансову стійкість системи через побудову визначених показників (коефіцієнтів);

- систематизувати основні фактори, що зумовлюють сприятливий (кризовий) стан розвитку соціального страхування, й у разі виникнення останнього розробити заходи для фінансової стабілізації;

- спрогнозувати напрямки розвитку фінансової стійкості соціального страхування та розробити рекомендації щодо її підвищення.

Інформаційну базу для цих розрахунків становить звітність фондів соціального страхування про виконання своїх бюджетів за доходами і видатками.

Висновки і пропозиції. Збалансованість фінансових ресурсів державного соціального страхування аналізується за допомогою системи коефіцієнтів, розробка яких є **перспективами подальшого розвитку** у даній сфері фінансової науки. Дані показники дадуть можливість не лише оцінити стан фінансових ресурсів державного соціального страхування, але і дадуть можливість у майбутньому даній системі набути більш керованої і чіткої побудови.

Список літератури:

1. Василик О. Д. Державні фінанси України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
2. Фінанси: підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.]; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
3. Злепко Н. П. Фінанси: курс лекцій / Н. П. Злепко, С. П. Крамарчук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – 114 с.
4. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В. М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Фінанси: вишкіл студії: навч. посіб. / [С. І. Юрій, Й. М. Бескид, М. М. Тріпак та ін.]; за ред. д.е.н., проф. Юрія С. І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
6. Шаварина М. П. Соціальне страхування: навч. посіб. / М. П. Шаварина, Шаманська Н. В. – Тернопіль, 2003. – 257 с.
7. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: № 2464-VI від 8 липня 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
8. Федорович Р. В. Фінансовий аналіз: навч.-метод. посіб. / Р. В. Федорович, О. М. Загородна, В. М. Серединська. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 149 с.
9. Ефимова О. В. Финансовый анализ / О. В. Ефимова. – М.: Бухгалтерский учет, 1998. – 216 с.

10. Количественные методы финансового анализа / [С. Дж. Браун, М. П. Крицмен и др.]; Под ред. С. Дж. Брауна и М. П. Крицмена; [пер. с англ. К. Л. Симонова]. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 336 с.

Сьдорчук А.А.

Тернопольский национальный экономический университет

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы механизма формирования и использования финансовых ресурсов государственного социального страхования. Осуществлена классификация и приведена структура финансовых ресурсов государственного социального страхования. Представлены инструменты формирования и методы использования финансовых ресурсов государства. Приведены особенности формирования и использования финансовых ресурсов государственного социального страхования в Украине. Предложены направления оценки финансовых ресурсов государственного социального страхования.

Ключевые слова: механизм, финансовые ресурсы, государственное социальное страхование, классификация, страховые взносы, сбалансированность финансовых ресурсов.

Sydorchuk A.A.

Ternopil National Economic University

THE MECHANISM FORMING AND USING OF THE FINANCIAL RESOURCES OF THE STATE SOCIAL INSURANCE

Summary

The theoretical aspects of the mechanism of formation and use of the financial resources of the state social insurance are researched. The classification and the structure of the financial resources of the state social insurance are presented. Tools of forming and methods of using the state financial resources are presented. The peculiarities of formation and using of the financial resources of state social insurance in Ukraine are presented. Directions of estimation of the financial resources of the state social insurance are offered.

Keywords: mechanisms, financial resources, state social insurance, classification, insurance fees, balance of financial resources.

UDC 332.12(1-22)

ASSESSING THE LEVEL OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SYSTEM OF SUBURBAN COUNTRYSIDE DEVELOPMENT

Sliusar S.T., Perchuk O.V.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

The article analyzes the level of organizational and economic system of suburban countryside development in order to show within what strategy it is formed. It offers a methodological approach to the assessment of the level of organizational and economic systems of suburban countryside through the integrated zoning and clustering. The study also defines four main directions of suburban countryside development and characteristic activities in a particular area: recycling industry, agriculture, logistics and recreation.

Keywords: rural population, rural area, suburb, city, clustering, urbanization, transformation.

Problem Delineation. These days the role of rural areas urbanization is becoming more and more significant. The proximity of these areas to big cities plays an important role in their economic and social transformation. It changes a socio-professional and demographic structure of rural population, their lifestyle, level of ordering of rural settlements, increases the level of non-agricultural employment, makes city population move as well as transfer objects of industrial and social use from a central city to suburbs and accelerates the growth of circular migration.

The problem of the relationship between «the city and the suburban zone» that emerged in times of the first urban settlements determines peculiarities of organizational and economic system of suburban countryside. Adjacent areas are always involved in the processes of urban development. According to general systems theory, a city and its suburban zone form a complex social system where a city is the nucleus and a suburban area is the peripheral territorial unit [13]. It is obvious that the suburban countryside formation is related to the city development and effected by some processes.

Review of Past Research and Publications. Theoretical and methodological bases of society development were studied by such foreign and domestic economists as D. Bell (Bell, 1999) [1], J. Galbraith (Galbraith, 1969) [2], J. Clark (Clark, 2000) [3], A. Schumpeter (Schumpeter, 1982) [4] etc. Among Ukrainian scientists whose published research findings most profoundly and theoretically lay the ground for the issues of rural area development, formation and analysis of level of organizational and economic system of suburban area development, are O. M. Borodina [5], V. S. Diesperov [6], Sh. I. Ibatullin [7], M. I. Malik [8], O. M. Maslak [9], N. V. Moroziuk [10] O. I. Pavlov [11] V. K. Tereshchenko [12] and many other researchers. However, despite the significance and value of the research, the results highlight only some aspects of formation of organizational and economic system of suburban countryside development. Therefore, more research in this area is needed to expand and further theoretical and methodological bases.

Allocation of parts of a common problem unresolved earlier. The author's finding is suburban countryside zoning which allows examining the main factors that determine a system of appropriate measures to develop these areas. The next step was a cluster analysis based on the results of

multi-factor analysis of suburban countryside. It revealed priorities in their organizational and economic support by the parameters which are tightly related to the dependent variable characteristics of area urbanization. A summary of the basic processes which are typical of suburban countryside shows several directions of area transformation.

Purpose of the Article. The main objective of the study is to analyze the level of organizational and economic system of suburban countryside development.

Presentation of the Results. Most researchers define suburbs as a transition zone (by way of dominant industrial and economic activity, land uses, social and demographic characteristics) which is, firstly, located between densely built-up areas of a city, and secondly, is a rural-urban fringe, where there are virtually no urban functions: poor levels of area's transportation, logistics, and social infrastructure [14, 15]. In contrast to western peculiarities of a big city's territorial structure zoning which comprises 5 main zones: close, two transition, remote and the rural fringe zone, we used a structural-functional approach to the classification of the suburban zones in Ukraine. It allows us to distinguish 4 main suburban zones according to their functional load: close, transition, remote zones and the rural fringe zone (Fig. 1).

The proposed suburban countryside zoning allows examining the main factors that determine a system of appropriate measures to develop these areas. The first group of factors is of an administrative character in establishing urban boundaries i.e. it takes into account the fact that legal boundaries of a city often «outreach» natural boundaries and the close (and sometimes transition) suburban zone appears to be practically included in the city limits. The second group of factors comprises the factor of so-called seasonal suburbanization which is a seasonal increase in demand for rural dwellings. This in turn stimulates an active development of recreation and settlement functions, green rural tourism in the remote zone of rural settlements.

The third group suggests considering the factor of high external migration attractiveness of rural settlements in close suburban zone which is mainly formed by external migrants who enter the city.

The fourth factor includes the low level of logistics and transport infrastructure manifested in the dependence of basic processes of rural areas development on transport links. Institutional fac-

tors also have a great influence on the tendencies of suburban countryside development – local authorities have practically no considerable effect on the processes of rural areas planning.

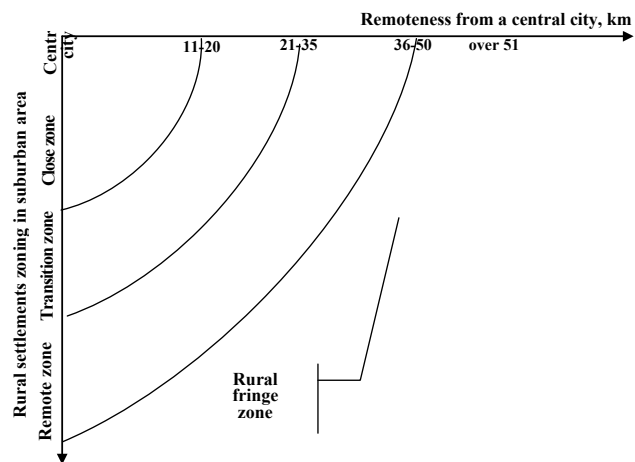

Fig. 1. Suburban Countryside Zoning

Source: Author's figure

This eventually leads to a chaotic development of this rural area. As a result, we offered a methodological approach to the assessment of organizational and economic system of suburban countryside through integrated clustering and zoning. This, exemplified by Kyiv region, allowed us to identify the main directions of suburban countryside transformation. In the first stage we performed a multi-factor analysis by means of application package software STATISTICA 10 to find out how a city influences suburban countryside development. Its results enabled us to substantiate the indicators that characterize the remoteness of the area from the city, a type of the settlement, demographic aspects (number and density of population), characteristics of the area's production, infrastructure, land market, and the environmental situation in suburban countryside of cities in Kyiv region. The next step was a cluster analysis based on the results of multi-factor analysis of suburban countryside of cities in the region. It revealed priorities in their organizational and economic support by the parameters which are tightly related to the dependent variable characteristics of area urbanization: a number of medical institutions (P8), a number of enterprises (P4), a number of agricultural enterprises (P5) and area of suburban countryside (P2). The results of the cluster analysis are shown in Figure 2.

It has been found out that the entire range of the suburban countryside of cities in Kyiv region, examined according to these four parameters, is divided into five clusters. This allows us to define strategic scenarios of their development. Thus, we claim that there are four main directions of the development of suburban countryside of cities in Kyiv region: 1) implementation of urban, industrial, transportation and logistics functions; 2) formation and development of recreational activities, rural green tourism; 3) restoration of agricultural sectors; 4) predominating processes of degradation in rural areas.

In general, throughout the region there is a natural shift from traditional rural activities, which

are highly penetrated by urban functions when it is close to the centre, to degradation processes in rural areas on the periphery. A summary of the basic processes which are typical of suburban countryside of cities in Kyiv region shows several directions of area transformation (Fig. 3).

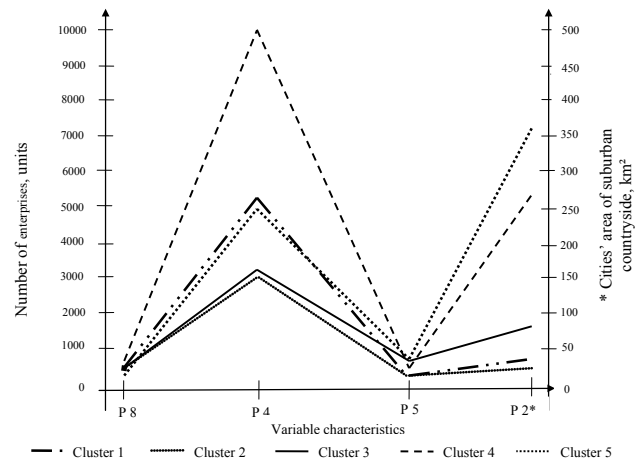

Fig. 2. Cluster analysis results of suburban countryside development of cities in Kyiv region

Source: Author's figure

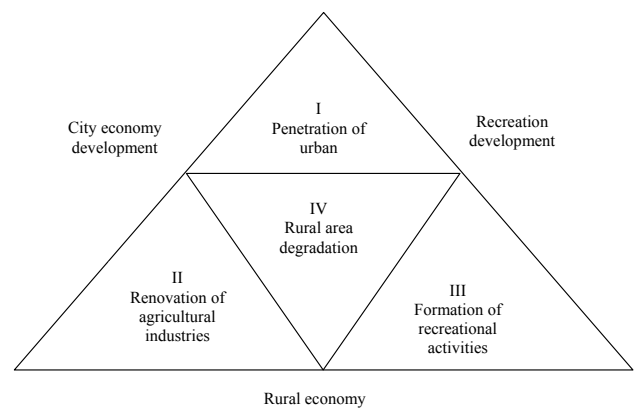

Fig. 3. Main directions of suburban countryside transformation in Kyiv region

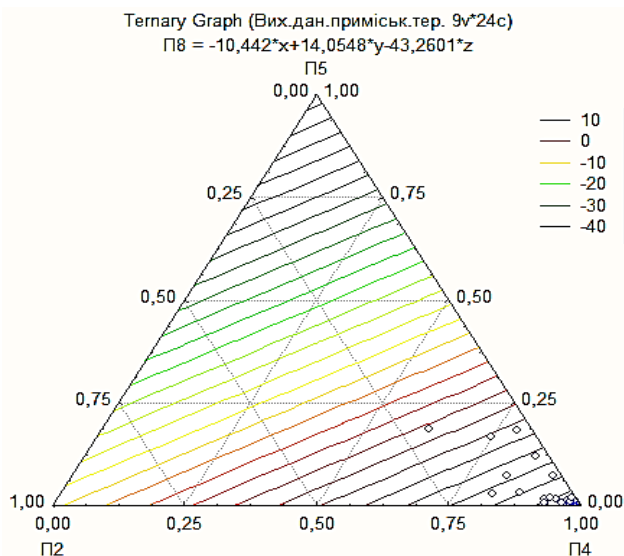
Source: Author's figure

Practical implementation of these main possible directions of suburban countryside transformation is visually illustrated in Fig. 4.

Data in Figure 4 show that the main zones of the described directions of transformation can be identified as generalized processes of rural areas transformation. Rural areas throughout the close zone are characterized by high penetration of urban functions. It goes back to Soviet times when industrial development of this sector in the region caused the formation of organizational and economic structure with a significant spread of urban functions in the transition zone of the suburbs along with the processes of degradation of the traditional rural economy [16, 17]. The study has proved that recreational activities are typical for rural areas in both transition and remote suburban zones and they are the most preferable ways of rural area transformation.

We have found out that various agriculture industries are located in the transition zones of suburbs, where they play an important role in rural

area transformation along with recreational function. These two ways of transformation are also being developed in the zone of rural peripheries in Kyiv region. It is favourable conditions in the mentioned above regions and sectors that facilitate the agriculture to be recovering quickly. We state that among the factors significantly affecting the development of industrial sector and occur more frequently on the periphery, are location and ecological condition of the territory. It has been established that degrading rural areas are located on the periphery of the region which lack both «urban» and «rural» as well as recreational activities in the peripheral rural areas.

Fig. 4. Dominant directions of suburban countryside transformation within the elements of area structure of suburbs in Kyiv region

Source: Author's calculations

Spreading elements of «urban» economy are gradually taking all other forms of rural areas development away from the boundaries of Kyiv. Transition rural areas are characterized by an active development of agricultural industries and recreational activities. Recreational ways of rural economy transformation is steadily spreading across the periphery of the region. At the same time recreational activities are followed by the degradation of rural economy in the most remote rural areas of Kyiv region.

Conclusion. The results of the research have allowed us to:

1. state that urbanization processes in modern society are moving from economic field to social one which results in spreading an urban lifestyle. Socio-economic, organizational and economic relations between a city and its suburbs are based on a wide range of productive, labour, cultural and household, agricultural, infrastructural, and recreational relations;

2. propose methodological approaches to the assessment of the level of organizational and economic systems of suburban countryside in Kyiv region through the integrated zoning and clustering;

3. define main directions of suburban countryside development. They include implementation of urban, industrial, transportation and logistics functions; formation and development of recreational activities, rural green tourism; restoration of agricultural sectors; predominating degradation processes in rural areas as well as the priorities of organizational and economic supply i.e. characteristic activities in a particular area: recycling industry, agriculture, logistics and recreation.

In perspective further research will be conducted to design basic economic and financial tools which will greatly contribute to giving an accurate description of strategic scenarios of rural development for each of the clusters.

References:

- Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture of Social Forecasting / D. Bell; translated from English; ed. by V. L. Inozemtseva. – M.: Academia, 1999. – 132 p.
- Galbraith J. K. The New Industrial State / J. K. Galbraith. – M.: Izd-vo «Nauka», 1969. – 356 p.
- Clark J. B. The Distribution of Wealth: translated from English / J. B. Clark. – M.: Helios ARV, 2000. – 367 p.
- Schumpeter A. J. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle / A. J. Schumpeter; translated from German, ed. by acad. A. H. Mileikovsii. – M.: Progress, 1982. – 456 p.
- Borodina O. Social Innovations in the System of Agricultural Development: Conceptual Approaches / O. Borodina // Economics of Ukraine. – 2010 – No. 9 – P. 68-77.
- Diesperov V. Productivity of Agricultural Labour / V. Diesperov. – K.: NNC «Institute of Agricultural Economics», 2006. – 274 p.
- Ibatullin S. I. Capitalization of Lands of City Suburbs: Theory, Methodology and Practice / S. I. Ibatullin. – K.: NAU, 2007. – 260 p.
- Malik M. I. Socio-Economic Bases for Rural Area Development (Economy, Industry and Management): monograph / M. I. Malik, Y. O. Lupenko, P. T. Sabluk [and others]. – K.: NNC «Institute of Agricultural Economics». – 2012. – 642 p.
- Maslak O. M. Organisational and Economic Aspects of Agricultural Complex and Rural Areas Development: monograph / O. M. Maslak, I. M. Briukhovetskyi, V. M. Zhmailova. – SNAU. – 2015. – 322 p.
- Moroziuk N. V. Regional Peculiarities of Countryside Socio-Economic Development: Candidate Dissertation Abstract in Economic Sciences: 08.00.03 – Economics and Management of National Economy / N. V. Moroziuk; National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. – K., 2009. – 20 p.
- Pavlov O. Rural Areas: Theoretical and Methodological Bases for Research / Pavlov O. // Regional History of Ukraine. Collection of Research Papers. Issue 3. – 2009. – P. 113-132.
- Tereshchenko V. K. Forming a System of Steady Rural Area Development: [monograph] / V. K. Tereshchenko, N. V. Moroziuk, O. I. Zamora, O. B. Stankevych, M. M. Tymoshenko, V. A. Baida, O. B. Burova, S. T. Devko (S. T. Sliusar). – Nizhyn, 2013. – 316 p.
- Almazova T. V. Urban and Rural Environment: Comparative Characteristics of Socio-Cultural Systems [Electronic resource] / T. V. Almazova. – Mode of access: http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm

14. Bossel Hartmut. Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to the Balaton Group. International Institute for Sustainable Development. – Canada, 1999. – 138 p.
15. Dirk B. Agriculture, Development, and Urban Bias / Bezemer Dirk, Derek Headey // World Development 36.8:1342-64. 6. – P. 10-11.
16. Kiran Klaus Patel: Europäisierung wider Willen. Die Bundesrepublik Deutschland in der Agrarintegration der EWG 1955-1973. Oldenbourg Verlag. – München, 2009. – 563 p.
17. Study on Employment in Rural Areas: [Electronic resource] / Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf: <http://www.fao.org/docrep/005/y4383e/y4383e00.htm#Contents>

Слюсар С.Т., Перчук О.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОЦІНКА РІВНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ

Анотація

У статті проаналізовано рівень організаційно-економічної системи розвитку сільських територій приміської зони для обґрунтування подальшої стратегії її формування. Запропоновано методичний підхід до оцінки рівня організаційно-економічної системи розвитку сільських територій приміської зони на основі комплексного зонування і кластеризації. Обґрунтовано чотири основні напрями розвитку сільських територій приміської зони та характерні види діяльності у певній галузі: переробна промисловість, сільське господарство, логістика і відпочинок.

Ключові слова: сільське населення, сільська територія, приміська зона, місто, кластеризація, урбанізація, трансформація.

Слюсар С.Т., Перчук А.В.

Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОЦЕНКА УРОВНЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ПРИГОРОДНОЙ ЗОНЫ

Аннотация

В статье проанализирован уровень организационно-экономической системы развития сельских территорий пригородной зоны для обоснования дальнейшей стратегии его формирования. Предложен методический подход к оценке уровня организационно-экономической системы развития сельских территорий пригородной зоны на основе комплексного зонирования и кластеризации. Обосновано четыре основных направления развития сельских территорий пригородной зоны и характерные виды деятельности в определенной области: перерабатывающая промышленность, сельское хозяйство, логистика и отдых.

Ключевые слова: сельское население, сельская территория, пригородная зона, город, кластеризация, урбанизация, трансформация.

СТАГФЛЯЦІЯ В УКРАЇНІ, ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Станіславський В.Г.

Міжнародний гуманітарний університет

Досліджено теоретичні питання формування ринкових відносин, залежно від соціальних та економічних чинників. А також, проблематику становлення особистості індивіда, та залежність формування колективної свідомості від сформованих соціальних норм та інтересів. Розглянуто державні та соціальні інститути як важелі регулювання самосвідомості та впливу на економічну активність. Звернуто увагу на недосконалість економічних теорій, які не можуть дати пояснення деяким ситуаціям в історії, тим самим даючи привід розглядати ці ситуації в комплексі з іншими науками.

Ключові слова: економічний процес, індивідуальність, соціологія, регулювання, звички, страхи, бажання, послідовність, система.

Постановка проблеми. Досліджувану проблему можна віднести як до області соціології, так і до області економіки. Економіка вивчає виробництво, проблеми товарів і послуг, попит та пропозицію, економічну поведінку людини взагалі, використання грошей і капіталу. Соціологія, в свою чергу прагне розробити моделі економічної поведінки різних груп і досліджувати економічні сили, що впливають на життя людей. Таким чином, соціологія цікавиться насамперед соціальною поведінкою людини в різних економічних діях. Ця спеціальна галузь соціології називається економічною соціологією [1]. Соціологія розкриває і описує соціальні механізми, від яких залежить характер їх протікання: супроводжуються вони ростом економічних показників або, навпаки, їх зниженням; породжують позитивні соціальні наслідки або негативні. Отже, в центрі уваги економічної соціології перебуває вплив соціальних регуляторів на економічний розвиток. Економічна соціологія описує взаємозв'язок соціального і економічного, але значимість її сторін на різних етапах розвитку суспільства, в різних конкретно-історичних умовах не залишається однаковою. Але потрібно ще раз підкреслити, що об'єктом економічної соціології є не яка-небудь окрема ланка, а вся сукупність взаємозв'язків економічної та соціальної сфер суспільного життя. Я вважаю, що питанням взаємозв'язку соціології і економіки приділяється недостатньо уваги, і дані науки і поняття розглядаються ізольовано. У даній роботі я роблю спробу врахувати досягнення соціології і економіки, щоб розглянути причини, а також взаємозв'язки соціальної поведінки і економічних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши праці М.Н. Руткевича, К. Маркса, Р.Г. Коуза та інших дослідників в сфері економіки, соціології, філософії та інших науках, а також на основі своїх теорій і аналізу, я знайшов дуже важливим проблематику становлення особистості індивіда, а також залежність формування свідомості і закономірності поведінки від соціально-економічних, політичних та історичних передумов. На думку М.Н. Руткевича, соціальні відносини [2] – це «відносини, що визначаються положенням людей і груп в соціальній структурі суспільства». Він вважав, що стержнем соціальних відносин є відносини рівності і нерівності по положенню людей і груп в суспільстві. Зрозуміло, що соціальні відносини завжди «присутні» в еко-

номічних, так само як і в політичних та інших суспільних відносинах (хоча і не вичерпують їх).

В останні роки соціальна сфера стала трактуватися як сфера відносин соціальної рівності (нерівності). Це трактування виникло в зв'язку з актуальністю проблематики соціальної справедливості, яку я також роздивлюсь у викладі основного матеріалу. Трактатування ж соціальної сфери в традиційному сенсі не цілком адекватна цьому завданню, бо вона дає знання, перш за все про те, як функціонують ті чи інші галузі невиробничої сфери народного господарства, але не описує положення конкретних класів, шарів, груп. Для даного дослідження має значення розуміння під соціальною сферою відносини між групами, які займають різне соціальне становище в суспільстві, в першу чергу відрізняються роллю в громадській організації праці, ставленям до засобів виробництва, джерел і розмірами одержуваної частки суспільного багатства. В цьому розумінні соціальна сфера, або, правильніше сказати, область, відображає лише один аспект суспільного життя – відносини, пов'язані з характером соціальної нерівності, відмінностями в положенні груп в суспільстві.

Я вважаю, що, перш за все, положення, займає різними групами в суспільстві, у вирішальній мірі визначається системою економічних відносин. Більш того, самі групи, про які йде мова в економічній соціології, – це сукупності індивідів, що характеризуються подібним становищем в економічній сфері, тобто знаходяться всередині структурних підрозділів громадської економіки. Вони як би несуть на собі її риси відповідно до відомого афоризму К. Маркса про сутність суспільної людини як сукупності соціальних відносин [3]. У цьому «відтиску» економічних відносин на функціонуючих всередині них групах проявляється прямий вплив економічного на соціальне. Разом з тим соціальна область – це потужний фактор «зворотного впливу» на функціонування і розвиток суспільної економіки, який реалізується через активність соціально-економічних груп, котрі є рушійною силою соціально-економічних процесів. Під соціальними процесами я маю на увазі зміни соціальних об'єктів в часі, закономірності, що виникають при зміні їх станів.

У роботі «Природа фірми» (The Nature of Firm, 1937 рік) [4] Рональд Гаррі Коуз розглядає процес породження ринковою економікою специфічного роду витрат, які він назвав «трансакцій-

ними». Трансакційні витрати є центральним поняттям неоінституціональної економіки і Теорії трансакційних витрат. Рональд Коуз, проводячи уявний експеримент, який описує економіку без трансакційних витрат, показав, що в такому випадку дія соціальних інститутів стає неважливою (відповідно неважливими стають економічні формації), так як люди можуть домовитися про будь-яке вигідне рішення без витрат.

Трансакційні витрати є наслідком складності навколишнього світу і обмеженої раціональності економічних суб'єктів і залежать від того, в якій координаційній системі проводяться економічні операції. Занадто високі трансакційні витрати можуть перешкодити здійсненню економічної дії. Коуз також вказав, що соціальні і державні інститути (наприклад, біржа) дозволяють знизити ці витрати за допомогою формальних правил і неформальних норм. Останні становлять ділову культуру. Ділова культура безпосередньо залежить від загальної культури в країні. Країни з високою загальною культурою демонструють високий рівень ділової культури, як наслідок підприємницької активності населення, і відповідно високий рівень розвитку економіки.

Я знаходжу багато спільного між Марксом, Коузом і Руткевичем, так як трансакційні витрати – це витрати пов'язані з контролем, юридичним захистом, проведенням переговорів, прийняттям рішень, що у величезній мірі залежить від ділової культури в свою чергу сформованої на традиціях, етиці, переконаннях, самовизначенні і компетентності, а все це і є соціальні відносини і людська сутність. У даній статті я намагатимусь зібрати і розглянути воедино всі питання щодо впливу історичних передумов на соціальне середовище, в слідстві чого, вплив сформованого соціуму на економічну ситуацію, і навпаки – економічної ситуації на формування соціуму і самосвідомості в Україні, а також «стагфляцію» – як результат.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З моєї точки зору, при розгляданні проблем в економічній сфері, багатьом чинникам, які розглядають такі науки як: соціологія, політологія, психологія, історія, надається недостатньо уваги. Я вважаю, що ринкові відносини формуються в прямій залежності від передумов які формують соціум, традиції, та відрізняють одні країни від інших. Якщо аналізувати якомога більше можливих чинників і не розглядати ситуацію однобічно, то економічні відносини можна регулювати набагато ефективніше.

Формування цілей статті. Економічні процеси, а також причинно-наслідкові зв'язки обумовлюють ці процеси, в основному описуючи лише іншими економічними процесами. Недостатній аналіз причин і цілей веде до виключних ситуацій і новим формулюванням, які знову ж пояснюються лише економічним інтересом. Комплексний аналіз поведінки людей, не заснований лише на матеріальних цінностях, призводить до уявленнь про соціальні бази, які постійно видозмінюються і провокують все нові виняткові ситуації в економічних процесах.

Виклад основного матеріалу. Всі соціально-політичні та економічні процеси залежать від соціальної психології та суспільних настроїв. В історичному та політичному розрізі, Україна

у всіх сенсах знаходиться під постійним впливом. Отримавши незалежність, зіткнулася з цілим рядом проблем перехідного періоду. На тлі успіхів країн з ринковою економікою, країни, які тільки вступили на цей шлях, виглядали жалюгідно, особливо за показниками добробуту пересічного громадянина. Всі без винятку країни з перехідною економікою зустрілися з подібними труднощами – падіння обсягу ВВП, гіперінфляція, зниження добробуту населення і т.д. Однак тільки в Україні падіння економіки було глибоким, гіперінфляція вищою і тривала довше, а рівень і темпи зниження добробуту населення набули загрозливого характеру. Це, в свою чергу спричинило громадський нігілізм щодо ринкової економіки, так і до демократичних цінностей в цілому, що дозволило сформуватися в Україні кланово-олігархічному політичному режиму. За рівнем соціального розвитку, Україна знаходиться на 64 місці з 128 країн, про це свідчать дані Індексу соціального розвитку, розрахованого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative [5]. Аналіз проведено за комплексом ключових пунктів, таких як: доступність освіти, доступ до інформації, права людини, свобода вибору, безпека і т.д.

Я знаходжу пряму залежність соціальної сфери і громадських настроїв до економічної ситуації. Державне врегулювання і втручання, як важіль до суспільного і національного усвідомлення, напрямом якого веде до певних наслідків.

У своїй статті «Власть в Організації» [6, с. 194-199], професор Н.П. Коваленко, міркував на тему антропологічних аспектів в менеджменті організації. Він згадав «владу традиції», описаній в класифікації Френча-Равена, як одне з джерел влади. Кейнсіанська модель економіки показує, що в економіці може виникнути або безробіття (викликане спадом виробництва, отже зменшенням попиту на робочу силу), або інфляція (якщо економіка функціонує в стані повної зайнятості). Одночасно висока інфляція і високе безробіття існувати не можуть.

У 1958 році англійський економіст Вільям Філіпс на основі емпіричних даних по Англії за 1861-1957 роки вивів кореляційну залежність між рівнем безробіття і зміною приросту грошової заробітної плати. Залежність спочатку показувала зв'язок безробіття зі змінами зарплат: чим вище безробіття, тим менше приріст грошової заробітної плати, тим нижче зростання цін, і навпаки, чим нижче безробіття і вище зайнятість, тим більше приріст грошової заробітної плати, тим вище темп зростання цін. Згодом була перетворена в залежність між цінами і безробіттям. Але наука така, що на кожне правило є виняток. Крива Філіпса була повністю вірна до середини 70-х років. У цей період трапилася стагнація (одночасне зростання інфляції і безробіття), яку крива Філіпса не змогла пояснити. Дотримуючись класифікації Френча-Равена виникнення перших соціальних норм відбувалося шляхом природного відбору, але діючого не на генетичній, а на суспільно-діяльній і психологічній основі. Професор Коваленко, зауважив, що не всі дії призводять до виникнення і подальшого закріплення якихось громадських норм, а лише такі, які відповідають потребам і тому супро-

воджуються позитивними емоціями. Емоції не просто фарбують прийняття рішень в ті чи інші тони, але і настільки переплетені з раціональними доводами, що в прийнятому рішенні важко розділити раціональну і емоційну складові. Більш того, емоційна складова, закріплюючись на несвідомому рівні, впливає на раціональне рішення, тобто фактично прийняте рішення багато в чому визначається саме емоційною складовою. Тому наслідком випробовуваних емоцій є закріплення – на підсвідомому, неконтрольованому рівні – певних способів поведінки, які згодом знаходять відображення в нормах. В подальшому тексті я буду згадувати «корупцію» в Україні, як усталену соціальну норму. Фактична непрацездатність і в якійсь мірі відсутність правових норм породжує дисбаланс економіки. Усталені соціальні норми видозмінюються під тиском різних чинників. Економічні закони і аксіоми перестають діяти і видозмінюються, утворюючи нові винятки. Конкуренція і боротьба між «переможцями» породжує монополії, які знову, користуючись правом свободи власності, застосовують все більш витончені способи збільшення свого добробуту. Людська потреба в фізичних благах і бажання збільшити свої багатства веде до нескінченних прийомів їх примноження, зокрема до незаконних. При нестабільності внутрішнього ринку, недосконалій конкуренції, корупції як одного з чинників недосконалої конкуренції, стає неможливим повноцінний розвиток бізнесу. Я вважаю корупцію основною причиною і ґрунтом негативних екстерналій в соціальних витратах, описаних Рональдом Коузом в статті «Проблема соціальних витрат» [7]. Існування екстерналій приводить до розбіжності між приватними і соціальними витратами (по формулі: соціальні витрати дорівнюють сумі приватних і екстернальних, тобто покладених на третіх осіб). У разі негативних зовнішніх ефектів приватні витрати виявляються нижчими соціальних, в разі позитивних зовнішніх ефектів – навпаки, соціальні витрати нижче приватних. Такого роду розбіжності вперше досліджував Артур Пігу в книзі «Теорія добробуту» [8]. Він характеризував їх як «провали ринку», так як орієнтація лише на приватні вигоди і витрати призводить або до перевиробництва благ с негативними екстерналіями (забруднення повітря і води, високий рівень шуму і т. д.), або до недовиробництва благ з позитивними екстерналіями (відмова приватних осіб від зведення маяків, прокладання доріг і т. п.). Вказівки на «провали ринку» служили для Пігу теоретичним обґрунтуванням державного втручання в економіку: він пропонував накладати на діяльність, що є джерелом негативних зовнішніх ефектів, штрафи (рівні за величиною екстернальним витратам) і відшкодовувати у формі субсидій еквівалент екстернальних вигод виробникам благ з позитивними зовнішніми ефектами. Проти позиції Пігу про необхідність державного втручання була спрямована стаття Коуза. Смісловим ядром, навколо якого вона будувалася, було поняття трансакційних витрат, введене в більш ранній роботі Коуза – «Природа фірми» [4]. Під трансакційними витратами він розумів витрати і втрати, які неминуче виникають при укладенні та здійсненні будь-яких угод

(трансакцій). Йдеться про витрати, пов'язані зі збором і переробкою інформації, пошуком партнерів, проведенням переговорів і прийняттям рішень, оформленням і юридичним захистом контрактів, контролем за їх виконанням і т.д. Виділення витрат цього класу означає визнання «платного» самого процесу взаємодії між економічними агентами. Суть коузовської аргументації полягала в тому, що в умовах нульових трансакційних витрат (а саме з такої передумови неявно виходила неокласична теорія) ринок сам в змозі справлятися з будь-якими зовнішніми ефектами. Теорема Коуза говорить: «Якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінним і ефективним незалежно від змін у розподілі прав власності». Таким чином, висувається парадоксальне становище: при відсутності витрат по здійсненню угод структура виробництва залишається тією ж самою незалежно від того, хто яким ресурсом володіє. Теорема доводилася Коузом на ряді прикладів, частково умовних, частково взятих з реального життя.

За оцінками Джона Уолліса і Дугласа Норта, трансакційні витрати становлять близько 50% валового національного продукту. При таких масштабах їх вплив на функціонування економіки не може не бути всеосяжним. Воно відбивається – і до того ж дуже суттєво – і на асортименті товарів і послуг, і на практиці ціноутворення, і на контрактних угодах, і на формах економічної організації. До того ж перераховані характеристики економічної системи тісно пов'язані між собою. Пропонований асортимент товарів і послуг залежить від практики ціноутворення, контрактних угод і форм економічної організації; практика ціноутворення залежить від пропонованого асортименту товарів і послуг, від контрактних угод, форм економічної організації і т. д.

По ряду причин, в тому числі недосконалості правової системи України трансакційні витрати підприємців в Україні, не можуть бути рівними нулю. Більш того, корупція стає головним регулятором і джерелом негативних екстерналій, при яких приватні витрати стають нижче соціальних. З цього, «корупцію» можна визначити як ключовий фактор впливу на, або навіть включити в трансакційні, соціальні витрати. Професор Стівен Ченг [9] попереджає в зв'язку з цим про чотири фундаментальні проблеми, які зазвичай ігноруються в роботах з економіки добробуту. По-перше, не можна очікувати, ніби уряд почне поводитися як соціальне агентство, чия єдина і головна мета полягає в тому, щоб максимізувати суспільний добробут. Дослідження з теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок і ін.) Підтвердили, що політичні діячі насправді максимізують свої власні цілі (крім прагнення до влади і до грошей велику роль відіграють також мотиви ідеології і патронажу), підкоряючись обмеженням, пов'язаним з періодичними виборами. В такому випадку вони зацікавлені в усуненні екстерналій настільки ж, наскільки алкоголіки зацікавлені в підвищенні доходів пивоварів. По-друге, стає очевидним, що урядове втручання обходиться дуже дорого. Недавні дослідження з економічної теорії бюрократії призводять до

висновку, що ці витрати мають природну тенденцію зростання, тільки-но бюрократи відчують свою незалежність. Тому витрати державного втручання часто будуть перевищувати вигоди від нього. По-третє, уряд навряд чи володіє великим знанням, ніж окремі індивіди. Незважаючи на це, воно все одно буде прагнути «підім'яти» все під себе. Уряд – бюрократи і політичні діячі – стане робити так до тих пір, поки виборці будуть це дозволяти. Крім того, уряд буде прагнути до втручання в господарське життя під впливом лобювання впливових угруповань виборців безвідносно до основного критерію ефективності – громадським інтересам. По-четверте, при оцінці аргументів на користь урядового втручання не можна ігнорувати значення свободи окремого індивіда. Свобода має на увазі право будь-кого не бути примушеним будь-якою іншою людиною. Передбачувані соціальні витрати – це один з приводів для замаху на цю свободу і розширення влади уряду. Для виживання, підприємства повинні бути гнучкі, повинні бути здатні швидко і оперативно видозмінюватись. Таким чином, тільки мала частка населення може впливати на ринок. Підприємства з великою капіталізацією, шляхом отримання преференцій, створюють умови для створення монополій.

Розберемося ж щодо формування інститутів, тих самих, які регулюють взаємодії індивідів.

А. Олійник зазначає, що «інститут – сукупність формальних (зафіксованих у праві), неформальних (зафіксованих у звичайному праві) і спонтанно обраних рамок, структуруючих взаємодії індивідів в економічній, політичній і соціальній сферах» [10, с. 129]. Декілька з іншої точки зору визначає інститути А. Шаститко – «...сукупність формальних і / або неформальних правил, що створюються людьми, а також механізмів, що забезпечують дотримання цих правил» [11, с. 27]. Можна зробити висновок, що інститути – це певні норми поведінки в суспільстві, які з одного боку, встановлюються людьми, а з іншого – регулюють поведінку і взаємовідносини людей. Як зазначав засновник теорії інституціоналізму Т. Веблен, з одного боку, інститути – це «результат процесів, що відбувалися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і тому є чинником соціальної інерції, психологічної інерції», з іншого – «це звичний спосіб мислення людей, який має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго» [12, с. 202-203]. З цього, я вважаю, що не можна розглядати економіку різних країн виходячи з декількох, найбільш придатних теорій, спираючись на економічно виправдані причинно-наслідкові зв'язки.

Далі, хочу звернутися до терміна «інфляція», як одного з основоположних, візуальних і чутливих страхів. При інфляції на одну і ту ж суму грошей після деякого часу можна буде купити менше товарів і послуг, ніж раніше. У цьому випадку говорять, що за минулий час купівельна спроможність грошей знизилася, гроші знецінилися – втратили частину своєї реальної вартості. Для багатьох людей інфляція представляється соціальним злом, оскільки здійснює довільний перерозподіл – бідні можуть стати ще біднішими, а багаті ще багатшими. Адже, як правило, саме менш забезпечені верстви населення отри-

мують фіксовані доходи. На жаль, в Україні, за даними міністерства фінансів, інфляція [13] перевищує зростання реальної заробітної плати [14], і значно перевищує зростання мінімальної заробітної плати [15]. Підприємці шукають більш вільні і широкі умови для самореалізації. У зв'язку з цим справедливий термін «інфляційні очікування»: якщо суспільство очікує інфляцію, вона неминуче виникне. Все більше і більше підприємців прагне до розміщення своїх коштів у товарні запаси, нерухомість, стабільну конвертовану валюту, а також в інші цінності, вартість яких не залежить від рівня інфляції в країні. Якщо інфляційні очікування на досить низькому рівні, то учасники ринку будуть прагнути вкласти свої кошти в виробництво, різні інвестиційні проекти, фінансові операції і т.д. Я не буду говорити про інфляцію як про причину і тим більше не буду говорити про цифри. Але неможливо не відзначити, що стабільно погана ситуація спонукає підприємців до надмірної активності або навпаки до занепаду.

Також слід зазначити, що на соціальну і економічну сферу впливає політичний курс країни. Адже політичний курс також до певної міри впливає на трансакційні витрати, дає нові можливості, але й певні обмеження, квоти і т.д.

Відомий економіст Карл Поланьї, розглядаючи ринкову систему, писав: «Господарство тут втілено в інститутах, які спонукають акти індивідуального вибору до утворення взаємозалежних рухів, що складають в результаті економічний процес» [16, с. 62-73]. Виходить, що суспільство створює собі правила за якими житиме. Створюючи правила, ми самі обмежуємо себе, поганими звичками які ввійшли в норму, ми відштовхуємо від себе інших і шкодимо самі собі. Закріпивши свої погані звички на інституціональному рівні, ми ще більше обмежуємо себе і погіршуємо ситуацію. Відсутність бажання і зневага до дійсного створюють цілу взаємозалежну структуру позицій. Я знаходжу причину стагнації і депресивного стану економіки України саме в усвідомленому соціумом відмову від пошуку альтернативних шляхів на національному рівні. Незадоволення справжнім, а також несприятливі очікування на тлі запізнілої адаптації економіки, все більше входить в звичку, і стає новою соціальною нормою.

До нинішньої економічної ситуації в Україні, в зв'язку з відсутністю правдивих статистичних даних, а також наближених до дійсності цифр, можна сміливо застосувати термін «Стагфляція». Ситуація, в якій економічний спад і депресивний стан економіки (стагнація і зростання безробіття) поєднуються зі зростанням цін – інфляцією. Нижче наведені як мінімум дві основні причини для стагфляції:

По-перше, до стагфляції може привести зниження виробництва через різку зміну цін на сировину, важливої для даної економіки (т.зв. ціновий шок). Наприклад, це може бути різке підвищення ціни на нафту для країни-імпортера або зниження – для країни-експортера.

По-друге, одночасне сповільнення зростання виробництва (стагнація) і зростання цін (інфляція) може бути результатом неправильної економічної політики уряду. Наприклад, центробанк країни може викликати інфляцію випускаючи

в обіг надто багато грошей, в той час як занадто активне регулювання ринку праці та виробництва з боку держави може призвести до уповільнення ділової активності (стагнації). Вище я описував Криву Філіпса і кореляційну залежність між рівнем безробіття і зміною приросту грошової заробітної плати. Я вважаю, що в зв'язку з запізнілою адаптацією економіки Крива Філіпса не знаходить відображення на ситуації в Україні, так як заснована тільки на здоровому глузді і економічному інтересі. Розглядаючи причини з позицій кількох наук можна знайти вагомі причини для виняткових ситуацій, на прикладі Кривої Філіпса і стагфляції в 1970-х роках економік розвинених країн, що дискредитувала його ідею.

Виходить так, що певні передумови створюють нові причини, які в своїй масі дають поштовхи на глобальні зміни в свідомості і надії

на стабільність. Виходить, що національна свідомість під тиском величезної кількості різних факторів, а також запізнена адаптація провокує ще більший спад економіки в зв'язку з відсутністю подальшого бажання шукати перспективу на національному ринку. Найпростіша логіка, дає нам зрозуміти, що при великому бажанні, але відсутності можливості, шукаються альтернативні шляхи. Те, яким чином це виправити, це вже проблема державного втручання в економічні та соціальні процеси, а також національної самосвідомості.

Висновок. Економічні закони, як стійкі, істотні причинно-наслідкові, повторювані взаємозв'язки між економічними явищами є ні що інше, як наслідок нашого з вами колективного бажання і дії. Для кращого розуміння проблеми, треба дивитися на неї різнобічно.

Список літератури:

1. <https://ru.wikipedia.org/>
2. Руткевич М.Н. Диалектика и социология. М., 1980.
3. Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 3, с. 3.
4. Coase Ronald. The Nature of the Firm // *Economica*, Vol. 4, No. 16, November 1937, pp. 386-405.
5. <http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR>
6. Коваленко Н.П. «Власть в организации», Научные записки Международного гуманитарного университета, с. 194-199.
7. Coase Ronald H. «The Problem of Social Cost», *Journal of Law and Economics* 3 (1960), 1-44.
8. Pigou Arthur Cecil. *The Economics of Welfare* (London, 1920) [рус. перев.: Пигу А. Экономическая теория благосостояния: В 2 т. М.: Прогресс, 1985].
9. Chuehg S.N.S. The myth of social costs, L. 1978.
10. Олейник А. Институциональная экономика // *Вопросы экономики*. – 1999. – № 7. – С. 129-155.
11. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // *Вопросы экономики*. – 2003. – № 1. – С. 24-41.
12. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 548 с.
13. <http://index.minfin.com.ua/index/infl/?2016>
14. <http://index.minfin.com.ua/index/real/>
15. <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>
16. Полань К. Экономика как институционально оформленный процесс // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 2. – С. 62-73.

Станиславский В.Г.

Международный гуманитарный университет

СТАГФЛЯЦИЯ В УКРАИНЕ, КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования рыночных отношений, зависимых от социальных и экономических факторов. А также, проблематика становления личности индивида, и зависимость формирования коллективного сознания от сформировавшихся социальных норм и интересов. Рассмотрены государственные и социальные институты как рычаги регулирования самосознания и влияния на экономическую активность. Обращено внимание на несовершенство экономических теорий, которые не могут дать объяснения некоторым ситуациям в истории, тем самым давая повод рассматривать эти ситуации в комплексе с другими науками.

Ключевые слова: экономический процесс, индивидуальность, социология, регулирование, привычки, страхи, желания, последовательность, система.

Stanislavsky V.G.

International Humanities University

STAGFLATION IN UKRAINE, AS SOCIAL AND ECONOMIC PHENOMENON**Summary**

The theoretical problems of the formation of market relations, dependent on social and economic factors, are investigated. And also, the problems of the formation of the personality of the individual, and the dependence of the formation of the collective consciousness on the formed social norms and interests. State and social Institutes are considered as levers of regulation of self-consciousness and influence on economic activity. Attention is drawn to the imperfection of economic theories that can not explain some situations in history, thereby giving an occasion to consider these situations in combination with other sciences.

Keywords: economic process, individuality, sociology, regulation, habits, fears, desires, consistency, system.

УДК 331.25(477)

РОЗВИТОК НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ**Хлибова Т.О., Черненко К.П.**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Для здійснення аналізу було використано такі показники як: вартість активів, пенсійні внески, пенсійні виплати, інвестиційний дохід, тощо. Визначено проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Окреслено перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення діяльності недержавних пенсійних фондів.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсійний внесок, інвестиційний дохід.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] в Україні діє трирівнева пенсійна система. Однак, на практиці – продовжує домінувати розподільча система, заснована на принципі солідарності поколінь, оскільки другий рівень – державний накопичувальний компонент – досі не запроваджено, а рівень участі населення у недержавних пенсійних програмах (третій рівень пенсійної системи) залишається низьким. Втім у сучасних економічних (високий рівень гніззації сфери оплати праці) та демографічних умовах (збільшення частки осіб похилого віку у структурі населення України) подальша диверсифікація джерел фінансування пенсії та посилення накопичувальних принципів у пенсійній системі є неминучою. Тож розвиток недержавних пенсійних фондів – перспективний напрямок удосконалення національної пенсійної системи. Це дозволить індивідуалізувати процес накопичення коштів на потреби пенсійного забезпечення. Окрім того, світовий досвід засвідчує, що недержавні пенсійні фонди є потужними інституційними інвесторами, тож окрім вирішення соціальних питань, забезпечується формування джерела внутрішніх інвестиційних ресурсів для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження різних аспектів реформування національної пенсійної системи зробили вчені Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, зокрема Е.М. Лібанова [2]

та Л.Г. Ткаченко [3]. Особливості нормативно-правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів розглянуті у працях Ю.В. Вітки [4], С.Г. Кузьменка [5], А.А. Нечай [6] та ін.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Разом із цим, процес становлення недержавного пенсійного забезпечення як складової пенсійної системи України триває, тож дослідження проблем та перспектив його розвитку є вкрай актуальним.

Метою статті є розкриття сучасного стану та перспектив розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи. Вона почала діяти з 2004 року після прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [7].

Недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) створюються на основі рішення засновників та діють на підставі статуту, що затверджується засновниками фонду, набуває права на здійснення своєї діяльності з моменту реєстрації в Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та отримання відповідного свідоцтва. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку здійснюється нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів та зберігачів. Єдиним органом управління недержавного пенсійного фонду є рада пенсійного фонду. Відповідно до законо-

давства в Україні існують три види недержавних пенсійних фондів – відкриті, корпоративні та професійні (табл. 1).

Пенсійні накопичення учасників недержавних пенсійних фондів формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених ними самими, їх роботодавцями або членами сім'ї та інвестиційного доходу, який отримано в результаті інвестування сплачених внесків. Принциповою відмінністю від солідарної пенсійної системи є те, що усі кошти, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю даного учасника недержавного пенсійного фонду (незалежно від того, хто здійснював пенсійні внески) і, ніхто крім самого учасника, не може розпоряджатися даними коштами. Безумовною перевагою недержавних пенсійних програм є те, що пенсійні кошти учасника є об'єктами спадкування.

Станом на кінець 2016 р. в Державному реєстрі фінансових установ [8] міститься інформація про 64 НПФ та 22 адміністратори НПФ.

Кількість відкритих недержавних пенсійних фондів на кінець 2016 р. становила 28, це пояснюється тим, що вони є більш доступними для

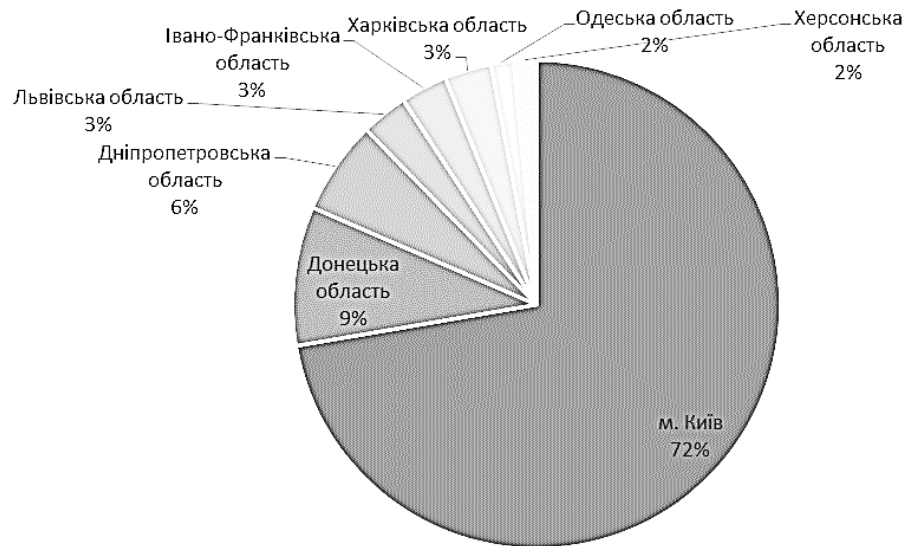

Рис. 1. Територіальний розподіл НПФ станом на 30.09.2016 р.

Джерело: складено за даними [9]

Таблиця 1

Характеристика видів недержавних пенсійних фондів

Вид НПФ	Засновники	Вкладники	Учасники
Відкритий	Будь-які юридичні особи	Будь-які вкладники	Будь-які учасники
Корпоративний	Одне або кілька підприємств	Засновники та інші підприємства, учасники	Працівники підприємств-вкладників
Професійний	Професійні об'єднання	Засновники та інші підприємства за договором, учасники	Члени професійних об'єднань

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності НПФ

Показники	Станом на 30.09.2014	Станом на 30.09.2015	Станом на 30.09.2016	Темпи приросту, %	
				станом на 30.09.2015/станом на 30.09.2014	станом на 30.09.2016/станом на 30.09.2015
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	53,9	58,1	61,5	7,8%	5,9%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	832,5	834,2	833,0	0,2%	-0,1%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2478,5	2107,3	2076,9	-15,0%	-1,4%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1738,4	1865,9	1875,8	7,3%	0,5%
- від фізичних осіб	69,0	77,3	87,1	12,0%	12,7%
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1668,8	1788,1	1787,7	7,1%	-0,02%
Пенсійні виплати, млн. грн.	349,8	528,9	608,2	51,2%	15,0%
Кількість учасників, які отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	71,1	80,8	80,7	13,6%	-0,1%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1242,8	984,7	1008,1	-20,8%	2,4%
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн. грн.	1090,4	780,0	774,1	-28,5%	0,8%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	152,4	204,7	234,0	34,3%	14,3%

Джерело: складено за даними [9]

різних категорій населення. В свою чергу учасниками корпоративних та професійних фондів можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані професійною діяльністю чи перебувають у трудових відносинах з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником. Кількість корпоративних фондів становить 5, а професійних – 3 [7].

Згідно з даними Держреєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України (рис. 1).

Як видно з рисунку, найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві, там знаходиться близько 47 фондів. Зосередження недержавних пенсійних фондів у Києві пояснюється тим, що саме столиця є фінансовим та інвестиційним центром держави.

Динаміку основних показників діяльності НПФ, згідно звітних даних наведено у таблиці 2.

Як видно з табл. 2, у 2016 р. відбулося незначне зменшення загальної кількості учасників НПФ, станом на кінець вересня 2016 р. їх кількість становила 833,0 тис. осіб. Збільшення кількості пенсійних контрактів протягом аналізованого періоду пов'язане в першу чергу зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами. Так, збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на кінець вересня 2016 р. у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року становило 7,6% (3,8 тис. шт.). Однак відбулося зменшення кількості контрактів з юридичними особами – на 5,2% (0,4 тис. шт.). Аналогічна тенденція спостерігається і при порівнянні з даними 2014 р.: збільшення кількості контрактів з фізичними особами на 17,4% (8,0 тис. шт.) та зменшення кількості контрактів з юридичними особами на 5,2% (0,4 тис. шт.). Це свідчить про низьку зацікавленість підприємств-роботодавців приймати участь у недержавних пенсійних програмах. В умовах низької популярності недержавних пенсійних фондів в Україні це є вкрай негативною тенденцією, адже саме підприємства-роботодавці можуть відігравати важливу роль у стимулюванні населення до участі у недержавних пенсійних фондах, сприяти їх популяризації. Разом із тим, для роботодавця це – інвестиція у висококваліфіковані кадри, які піклуються не лише про рівень поточного заробітку, але й про власний соціальний захист (у поточному та довгостроковому періоді). Це спри-

ятиме формуванню колективу висококласних фахівців та може стати значимим фактором підвищення ефективності та продуктивності праці, що зрештою, впливає не лише на зростання прибутку конкретного підприємства, але є й складовою економічного зростання в країні.

Позитивною тенденцією є зростання обсягу пенсійних виплат НПФ (одноразових та на визначений строк). Станом на кінець вересня 2016 р. загальна сума виплат зросла майже на 15% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року (рис. 2). При цьому одноразові виплати зросли на 7%, а пенсійні виплати на визначений строк – на 67,4%, що свідчить про поступове зростання ролі НПФ у пенсійному забезпеченні населення. Сукупно недержавними пенсійними фондами було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 80,7 тисячі учасників, тобто 9,7% від загальної кількості учасників.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [8; 9] протягом 2014–2016 рр. відбулося зростання середнього розміру одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ (з 4,6 тис. грн. у 2014 р. до 6,4 тис. грн. у 2016 р.) та середнього розміру пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримує пенсійну виплату на визначений строк (з 24,6 тис. грн. у 2014 р. до 31,6 тис. грн. у 2016 р.). Однак протягом аналізованого періоду загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами скоротилась більш ніж на 16%, з 401,6 млн. грн. у вересні 2014 р. до 30,4 млн. грн. станом на кінець вересня 2016 р. Втім суттєве скорочення відбулося лише у 2015 р. по відношенню до 2014 р., у 2016 р. скорочення становило лише 1,4%. У 2017 р. спостерігаємо зростання загальної вартості активів НПФ, що свідчить про зміну негативних тенденцій та поступове відновлення розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Структура розміщення коштів недержавних пенсійних фондів у країнах Організації Економічного Співробітництва та Розвитку [10] демонструє, що найбільшу питому вагу займають цінні папери (акції). Це характеризує інвестиційну політику НПФ як агресивну та забезпечує високу дохідність вкладених інвестицій. З другого боку, пенсійні кошти виступають джерелом капіталу, що сприяє розвитку економіки країни.

Для вітчизняних НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу [11].

Отже, аналіз показників розвитку НПФ в Україні свідчить про поступовий розвиток даного компонента національної пенсійної системи, втім популярність

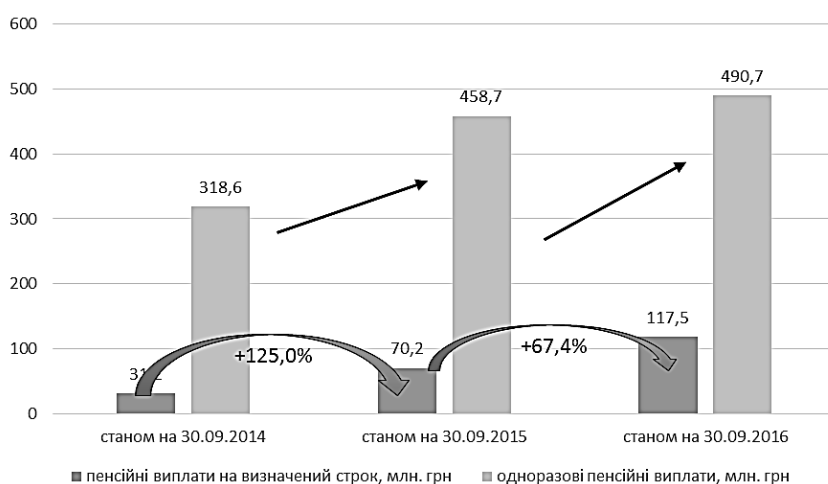

Рис. 2. Динаміка пенсійних виплат НПФ у 2014–2016 рр.

Джерело: складено за даними [8; 9]

недержаних пенсійних програм досі залишається низькою, що зумовлено у першу чергу:

– низьким рівнем довіри громадян до банків та інших установ фінансово-кредитної сфери, у т.ч. недержавних пенсійних фондів;

– низьким рівнем доходів населення, що впливає на можливість здійснення додаткових витрат на потреби пенсійного забезпечення;

– обмеженістю вибору фінансових інструментів для ефективного інвестування активів недержавних пенсійних фондів.

Висновки і пропозиції. Аналіз кількісних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні свідчить про поступовий розвиток даного сегменту, однак кількісне зростання на даному етапі розвитку НПФ не супроводжується суттєвими якісними змінами у сфері пенсійного забезпечення населення. Адже незважаючи на те, що з часів законодавчих змін 2003 р. минуло більш ніж десятиліття, вплив даного компонента пенсійної системи на рівень життя пенсіонерів досі залишається низьким. Непоінформованість населення, низький рівень заробітної плати, недовіра громадян до таких установ – все це стримує подальший розвиток НПФ в Україні.

Разом із тим, функціонування НПФ – це один із сучасних способів підвищення якості життя осіб похилого віку, адже солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити гідний рі-

вень життя пенсіонерів, враховуючи економічні та демографічні реалії сьогодення. Переваги недержавного пенсійного забезпечення полягають у тому, що вони здатні більш гнучко, в порівнянні з державною пенсійною системою, враховувати зміни потреб страхувальників. Це реалізується такими шляхами: вибір форми виплати (одноразова чи регулярна протягом визначеного періоду); право змінити НПФ за власним бажанням у будь-який момент після укладення договору пенсійного страхування; можливість сплачувати пенсійні накопичення правонаступникам (у випадку смерті учасника).

Отже, для активізації розвитку НПФ в Україні необхідно впроваджувати заходи, які безпосередньо впливають на ефективність подальшого реформування сфери пенсійного забезпечення, а саме: посилення стимулів для працівників та роботодавців (у першу чергу, податкових) для участі у недержавних пенсійних програмах; проводити більш активну інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо видів та переваг недержавного пенсійного забезпечення, юридичних консультацій з питань чинного законодавства, що регулює сферу пенсійного забезпечення; запровадження відповідних освітніх програм. Окрім того, розвиток НПФ в Україні неможливий без подальшого розвитку фінансового ринку та зростання доходів населення.

Список літератури:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/
2. Лібанова Е.М. Нам просто нікуди підвищувати пенсійний вік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3162/188/111825/>
3. Ткаченко Л.Г. Накопичувальна пенсія: не варта справа заходу? / Л.Г. Ткаченко // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 46. – С. 7.
4. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: [монографія] / Ю.В. Вітка. – К.: Експрес-Поліграф, 2010. – 216 с.
5. Кузьменко С.Г. Про деякі проблемні питання переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення / С.Г. Кузьменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 17.
6. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія / А.А. Нечай. – Чернівці: Рута, 2006. – 264 с.
7. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.rada.gov.ua/
8. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/derzhavnyi-reestr.html>
9. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/NPF_III_kv%202016.pdf
10. Статистичні дані Організації Економічного Розвитку і Співробітництва // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.oecd.org/statistics/>
11. Шевченко Н. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н. Шевченко, В. Даценко // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 1. – С. 3-7.

Хлыбова Т.А., Черненко Е.П.

Черноморський національний університет імені Петра Могили

РАЗВИТИЕ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Для осуществления анализа были использованы следующие показатели: стоимость активов, пенсионные взносы, пенсионные выплаты, инвестиционный доход и тому подобное. Определены проблемы, препятствующие эффективному развитию негосударственных пенсионных фондов в Украине. Очерчены перспективы развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Предложены рекомендации по совершенствованию деятельности негосударственных пенсионных фондов.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, пенсионная система, пенсионное обеспечение, пенсионный вклад, инвестиционный доход.

Khlybova T.O., Chernenok K.P.

Petro Mohyla Black Sea National University

DEVELOPMENT OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE

Summary

The article examines the development of non-state pension funds in Ukraine. The following indicators are used while analyzing: non-state pension fund, pension system, pension provision, pension contribution, investment income etc. Problems that impede the effective development of non-state pension funds in Ukraine are indicated. Prospects for the development of non-state pension funds in Ukraine are outlined. Recommendations for the improvement of non-state pension funds functioning are offered.

Keywords: non-state pension fund, pension system, pension provision, pension contribution, investment income.

УДК 658.012

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Якименко-Терещенко Н.В., Долгунін М.С.

Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Вивчено підходи до поняття «економічна безпека підприємства». Визначено принципи формування та теоретичні засади функціонування системи економічної безпеки підприємства. Означено елементи системи економічної безпеки. Визначено сутність та склад системи соціально-економічної безпеки підприємства. Сформульовано принципи формування системи соціально-економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, принципи, система, система соціально-економічної безпеки підприємства.

Постановка проблеми. Існування підприємств у жорстких умовах світового та вітчизняного конкурентного середовища суттєво ускладнюють їх функціонування та обумовлюють необхідність забезпечення економічної безпеки на всіх стадіях життєвого циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпека є основою для існування і динамічного розвитку будь-яких систем, при цьому особливе значення має економічна безпека. Пильний інтерес наукової спільноти до економічної безпеки позначився на початку 90-х років минулого століття. Були поставлені питання про сутність економічної безпеки, її структуру, рівні, проблеми забезпечення. І в даний час проводяться численні дослідження в області формування термінологічного

апарату теорії та методології економічної безпеки. Так проблемам забезпечення економічної безпеки підприємств присвячені праці Н.В. Афанасьєва, Т.Г. Васильціва, М.Т. Гільфанова, Н.П. Левковець, Г.А. Мінаєва, В.С. Пономаренко, Л.Г. Шемаєвої та інших [1, 2, 4, 6-11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість робіт щодо проблематики економічної безпеки підприємств підприємством ця проблема достатнім чином не вивчена. Так додатково уваги заслуговують теоретичні засади формування та функціонування системи соціально-економічної безпеки підприємства.

Формулювання цілей статті. Вивчення теоретичних засад та визначення принципів фор-

мування системи соціально-економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі сформувався декілька підходів до визначення економічної безпеки підприємства. Серед них виділяють: стратегічний (економічну безпеку підприємства розглядають як стан захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз); ресурсно-функціональний (економічну безпеку пов'язують з процесами ефективного використання ресурсів); ринковий (економічна безпека забезпечується ефективним використанням ресурсів для забезпечення ринкового розвитку підприємства); конкурентний (рівень економічної безпеки пов'язують з наявністю конкурентних переваг); гармонізований (стан економічної безпеки підприємства обумовлюється узгодженістю характеристик елементів системи) тощо.

Отже, економічна безпека підприємства – це такий стан розвитку підприємства, при якому гарантується і забезпечується найбільш ефективне використання і розвиток усіх видів ресурсів і складових потенціалу, що сприяє стабільності економічного і фінансового розвитку, ефективності нейтралізації, запобігання і протидії внутрішнім і зовнішнім факторам з метою досягнення стратегічної місії підприємства. Економічна безпека відображає рівень життєздатності підприємства протягом періоду життєвого циклу функціонування, рівень економічної ефективності діяльності, стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків.

Концепція теорії економічної безпеки базується на основні положення:

1) економічна безпека – це стан економіки соціально-економічної системи, який досягається шляхом пошуку компромісів між її ресурсними можливостями і «силою» впливу негативних впливів, що визначається через можливість нанесення шкоди системі;

2) економічна безпека – поняття суб'єктивне, яке визначається через об'єктивні характеристики соціально-економічної системи, її зовнішнього і внутрішнього середовища;

3) економічна безпека передбачає стійкість системи в заданих параметрах. У зв'язку з цим виявляється зв'язок між теорією економічної безпеки і теорією стійкості.

Економічна безпека досягається тільки за умови цілеспрямованої взаємодії сукупності сил і засобів, здатних протидіяти негативним впливам, що впливають на економічну систему, тобто за умови створення системи економічної безпеки. Для розуміння сутності такої системи звернемося до базового поняття «система».

Винограй Е. Г. визначає систему як об'єкт, який вирішує актуальні суперечності в заданих умовах середовища за рахунок функціональної орієнтованості своєї динаміки і конструкції, яка сформована організаційними процесами [5].

Автор праць з соціального пізнання та соціальної інформації, В. Г. Афанасьєв, визначає систему як сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, які не властиві окремим компонентам, які створюють систему [2].

На думку М. І. Бідняка та В. В. Біліченко, система є не просто сукупністю одиниць, коли

кожна частка керується законами причинного зв'язку, що діє на неї, а сукупністю відносин між цими елементами. Це в цілому визначає структуру системи, де існує матеріалізована частина – об'єкт та абстрактна частина – сукупність організаційних відносин між елементами об'єкта [3].

Функціонування системи характеризується такими категоріями, як функції, склад, структура, конструкція, поведінка та розвиток системи.

Функції – це властивості системи, необхідні для досягнення мети в певному середовищі. Відношення до реалізації мети розмежує всі властивості систем на три класи: функціональні, дисфункціональні та нейтральні. Таке визначення функції виходить з необхідності врахування функціональної ролі як складу, так і структури, причому не тільки в конструкційному аспекті, а й у динамічному. Іншими словами, функціональні властивості повинні виявлятися як для елементів конструкції та відносин між ними, так і для процесів поведінки й розвитку системи, а також відносин між цими процесами.

Склад – це безліч функціональних елементів системи. Для динамічних систем термін «склад» має, окрім конструкційного змісту, ще й динамічний. У динамічному аспекті як елементи складу виступають функціонально-орієнтовані процеси поведінки та розвитку систем.

Структура – це безліч функціональних відносин між елементами системи. Поняття структури також є характеристикою не тільки конструкції, але й динаміки систем, позначаючи в другому випадку безліч відносин між системними процесами, необхідними для досягнення мети.

Конструкція системи – це єдність її складу і структури. Будучи відносно стабільною й довготривалою стороною системи, вона повинна відповідати як вимогам функціонування, так і розвитку. Оскільки функціонування системи може здійснюватися в кількох напрямках, причому ці напрями зазвичай розрізняються як за своєю значимістю для вирішення протиріч, так і за частотою й характером реалізації, то, очевидно, конструкція, як інваріантний щодо функціонування «зріз» системи, повинна бути орієнтована на все поле напрямків функціонування з урахуванням характеру, питомої ваги та значимості кожного з них.

Поведінка – це динаміка системи, яка здійснюється в межах існуючого типу її організації.

Розвиток – це зміна організації системи.

Функціональну орієнтованість системи, її поведінку та розвиток визначають такі фактори, як, по-перше, ресурсне та інформаційне забезпечення, по-друге, відкритість та доступність інформації до елементів системи, по-третє, перетворення управлінської інформації безпосередньо в функціональні ефекти, по-четверте, взаємодія між ресурсно-інформаційним забезпеченням, управлінням та виконанням [5].

Система економічної безпеки підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрози та забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішньому часі та в майбутньому [4]. До числа основних завдань системи економічної безпеки підприємства належить: захист законних прав та інтересів підприємства та його

працівників; збір, аналіз, оцінка даних та прогнозування розвитку середовища; вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів; недопущення проникнення на підприємство структур економічної розвідки конкурентів; протидія технічному проникненню в злочинних цілях; виявлення, попередження і припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності працівників підприємства на шкоду його безпеки; захист працівників підприємства від насильницьких посягань; забезпечення збереження матеріальних цінностей та відомостей, що становляться комерційну таємницю підприємства; добування необхідної інформації для вироблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності компанії; фізична і технічна охорона будівель, споруд, території; контроль за ефективністю функціонування системи безпеки, вдосконалення її елементів.

На думку Пономаренко В.С., система економічної безпеки – це сукупність (комплекс) заходів та засобів, використання яких регламентується відповідними правовими актами (державними, регіональними, власними) [9].

Систему безпеки підприємства, як стверджує Г.О. Мінаєв, утворюють фактори навколишнього середовища (внутрішні та зовнішні), функціональна система (власне система безпеки) і організаційно-управлінська система (система забезпечення безпеки) [8].

Шемаєва Л.Г. пропонує трактування змісту економічної безпеки підприємств як забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища з застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища) [11].

Як комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на кількісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз розглядають систему економічної безпеки О. М. Ляшенко та Ю. С. Погорелов [11].

Кожна система економічної безпеки унікальна, але при цьому слід враховувати такі принципи їх формування:

- система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована виходячи з рівня розвитку, цілей, структури підприємства, положення підприємства на ринку, можливих ризикових ситуацій, політичного положення;

- система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована на сполученні запобіжних заходів, які не дозволять відбутися негативній події, і заходів, які виникають у випадку появи реальної загрози та необхідності її нейтралізувати або мінімізувати наслідки;

- не можна відокремлювати систему забезпечення економічної безпеки підприємства, тому що вона є складовою частиною безпеки галузі, економіки країни і т.д. Дуже багато завдань безпеки не можуть бути вирішені самостійно, відокремлено від системи безпеки більш високого рівня;

- система економічної безпеки підприємства повинна ґрунтуватися на принципі диференційованості, тобто вибір заходів щодо подолання за-

гроз, які виникли, відбувається залежно від характеру загрози і ступеня важкості її наслідків;

- система економічної безпеки підприємства повинна бути комплексною, тобто необхідні зусилля, спрямовані одночасно на всі складові економічної безпеки в комплексі, а не на одну або декілька. Тільки комплексні дії можуть дати реальний результат;

- система економічної безпеки повинна бути адаптивною, тобто завжди мати можливість переорієнтації свого потенціалу за необхідністю, що пов'язано із зовнішніми або внутрішніми змінами;

- система економічної безпеки підприємства повинна постійно вдосконалюватися і мати здатність розвиватися;

- система економічної безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона могла створювати прогнози або в крайньому випадку на ранніх стадіях виявляти різні негативні фактори, а також вживати заходів з їхнього запобігання або нейтралізації;

- система економічної безпеки повинна бути організована таким чином, щоб витрати на її утримання і забезпечення були економічно виправдані та не перевищували той оптимальний рівень;

- всі елементи системи економічної безпеки підприємства повинні бути взаємозалежні та взаємодіяти один з одним на основі принципу досягнення загальної стратегічної мети.

Як і будь-яка система, система економічної безпеки, являє собою сукупність елементів, що функціонують як єдине ціле. Елементи всередині системи пов'язані між собою, а через зовнішнє середовище за допомогою прямого і зворотного зв'язку – з іншими системами. Структурні елементи системи економічної безпеки, з точки зору різних авторів, різняться. Так підсистемами такої системи вважають оціночну, інструментальну, об'єктів дії та суб'єктів забезпечення, підсистему детермінант [5].

Структурними компонентами системи економічної безпеки підприємств також визначають: суб'єкти системи, ресурси, організаційно-правова основа побудови і функціонування системи економічної безпеки, механізми управління системою, механізми стратегічної взаємодії, технології, методи і засоби забезпечення економічної безпеки [2].

Шемаєвою Л. Г. визначено склад елементів системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як організованої сукупності взаємопов'язаних елементів їхньої зовнішньої та внутрішньої безпеки, зокрема: спеціальні служби, об'єкти, наукові підходи, нормативно-правова база, політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, що спрямовуються для забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта господарювання, захист цих інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, вивчивши наукові праці з проблеми формування та функціонування системи економічної безпеки підприємства, її складових та управління ними, а також беручи до уваги посилення уваги до соціальної складової функціонування підприємства як соціально-економічної системи, вважаємо доцільним формування сис-

теми соціально-економічної безпеки підприємства. Таку систему утворюють теорія, методи, методологія, інструменти й механізми реалізації функції безпеки в соціально-економічній системі, які спрямовані на захист її інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Складовими системи соціально-економічної безпеки підприємства є фінансово-економічна, кадрова, соціальна, інтелектуальна, інноваційна, виробнича, інформаційно-аналітична, екологічна, правова.

Формування системи соціально-економічної безпеки підприємства повинне базуватися на

системі загальних (комплексності, системності, варіантності (альтернативності), прийнятного ризику) та специфічних положень, доповнених принципами оптимізації соціально-економічної безпеки, що забезпечує підвищення рівня життя працівників і соціальний прогрес, тобто пріоритетності вирішення завдань і здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя працівників підприємства, підтримку нормальних умов її існування та сумісності технічної й соціальної складових соціально-економічної безпеки.

Список літератури:

1. Адаменко Т. М. Система економічної безпеки підприємства: підхід до формування / Т. М. Адаменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25(2). – С. 265-273.
2. Афанасьев Н. В. Управление развитием предприятия: монография / Н. В. Афанасьев, В. Д. Рогожин, В. И. Рудька. – Х.: Издательский дом «ИНЖЕК», 2003. – 184 с.
3. Бідняк М. Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія / М. Н. Бідняк, В. В. Біліченко. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 176 с.
4. Васильців Т. Г. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства / Васильців Т. Г. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 212. – С. 153-158
5. Винограй Э. Г. Общая теория организации и системно – организационный поход / Э. Г. Винограй. – Томск: Изд-во Том. ун-та. 1989. – 336 с.
6. Гильфанов М. Т. Сущность и содержание системы экономической безопасности предприятия / М. Т. Гильфанов, Н. С. Макасов // Сборник научных трудов аспирантов и сотрудников Института экономики и управления. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012.
7. Левковець Н. П. Система показників оцінки економічної безпеки підприємства за її функціональними складовими / Н. П. Левковець // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2010. – Вип. 7. – С. 297-304.
8. Минаев Г. А. Безопасность организации: учебник / Г. А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.
9. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 256 с.
10. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний та ін.; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ: Елтон-2, 2010. – 282 с.
11. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 21.04.02 / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.

Якименко-Терещенко Н.В., Долгунин М.Е.

Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Изучены подходы к понятию «экономическая безопасность предприятия». Определены принципы формирования и теоретические основы функционирования системы экономической безопасности предприятия. Определены элементы системы экономической безопасности. Определена сущность и состав системы социально-экономической безопасности предприятия. Сформулированы принципы формирования системы социально-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, принципы, система, система социально-экономической безопасности предприятия.

Yakimenko-Tereshchenko N.V., Dolgunin M.E.

Kharkov Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

SYSTEM OF ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

Summary

Approaches to the concept of « economic safety of enterprise» are studied. The principles of formation and theoretical foundations of the functioning of the enterprise's system of socio-economic safety are determined. Elements of the system of economic safety are defined. The essence and composition of system of socio-economic safety of the enterprise are determined. The principles of forming the system of social and economic security of the enterprise are formulated.

Keywords: socio-economic safety, principles, system, system of socio-economic safety.

НАШІ АВТОРИ

1. **Бедрій Мар'ян Миронович** – кандидат юридичних наук, член Правничої комісії Наукового товариства імені Шевченка
2. **Білик Михайло Юрійович** – студент факультету фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
3. **Брежнєва Наталія Костянтинівна** – магістр Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
4. **Веклич Владислав Олександрович** – кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом
5. **Вовк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації вищої освіти організації охорони здоров'я Донецького національного медичного університету
6. **Вовк Тетяна Вікторівна** – викладач кафедри менеджменту виробничої та невиробничої сфери Донецького державного університету управління
7. **Воробйов Євген Михайлович** – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
8. **Гайдаржийська Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
9. **Гапонова Єліна Олександрівна** – аспірант кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
10. **Гребеннікова Альона Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
11. **Гросул Вікторія Анатоліївна** – доктор економічних наук, професор, Харківський державний університет харчування та торгівлі
12. **Дахнова Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Деревнін Володимир Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
14. **Долгунін Максим Євгенович** – магістр кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
15. **Зінсу Ольга Іванівна** – здобувач Національної Академії внутрішніх справ України
16. **Каленік Ксенія Володимирівна** – старший викладач кафедри готельного і ресторанного бізнесу Харківського державного університету харчування та торгівлі
17. **Кальченко Микола Миколайович** – кандидат економічних наук, заступник директора ТДВ «Русь»
18. **Корнієнко Олексій Олександрович** – магістр права, Державна установа «Урядовий контактний центр»
19. **Малаш Сергій Миколайович** – аспірант кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету
20. **Малицька Наталія Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
21. **Марова Світлана Феліксівна** – доктор з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Донецького державного університету управління
22. **Міхальов Володимир Олександрович** – доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
23. **Оксенюк Катерина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету
24. **Онїпко Тетяна Анатоліївна** – аспірант кафедри економічної теорії та прикладної економіки Вишого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
25. **Отрошко Вікторія Петрівна** – студентка Національного авіаційного університету
26. **Отчак Неля Ярославівна** – кандидат юридичних наук, викладач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури
27. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
28. **Пилипенко Ірина Владиславівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
29. **Плукар Володимир Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
30. **Потапова Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

31. **Радзівська Світлана Олександрівна** – кандидат економічних наук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Державного економіко-технологічного університету транспорту
32. **Резніченко Андрій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ПВНЗ «Вінницький фінансово-економічний університет»
33. **Свистун Людмила Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
34. **Сидорчук Анатолій Андрійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
35. **Слюсар Світлана Тимофіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
36. **Сокурєнко Олена Олександрівна** – студентка факультету аграрного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України
37. **Станіславський Владислав Геннадійович** – магістр економічних наук Міжнародного гуманітарного університету
38. **Терлецький Дмитро Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
39. **Фелонюк Тарас Анатолійович** – аспірант кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
40. **Халил Исрафилзаде** – студент Університета імени Витаутаса Великого, Каунас
41. **Хлибова Тетяна Олексіївна** – студентка Чорноморського національного університету імені Петра Могили
42. **Хмельова Ілона Євгеніївна** – аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
43. **Черненко Катерина Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
44. **Щепіна Тетяна Георгіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
45. **Щербина Олена Вікторівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри прикладної математики та економічної кібернетики Херсонського державного аграрного університету
46. **Якименко-Терещенко Наталія Василівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

*Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам,
молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам
опублікувати свої статті за різними науковими напрямками*

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публіку-*

ються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».**

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	A4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

НОТАТКИ

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 7 (47) липень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 21.08.2017 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,16. Тираж 100 прим.
Зам. 0817-56.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.